

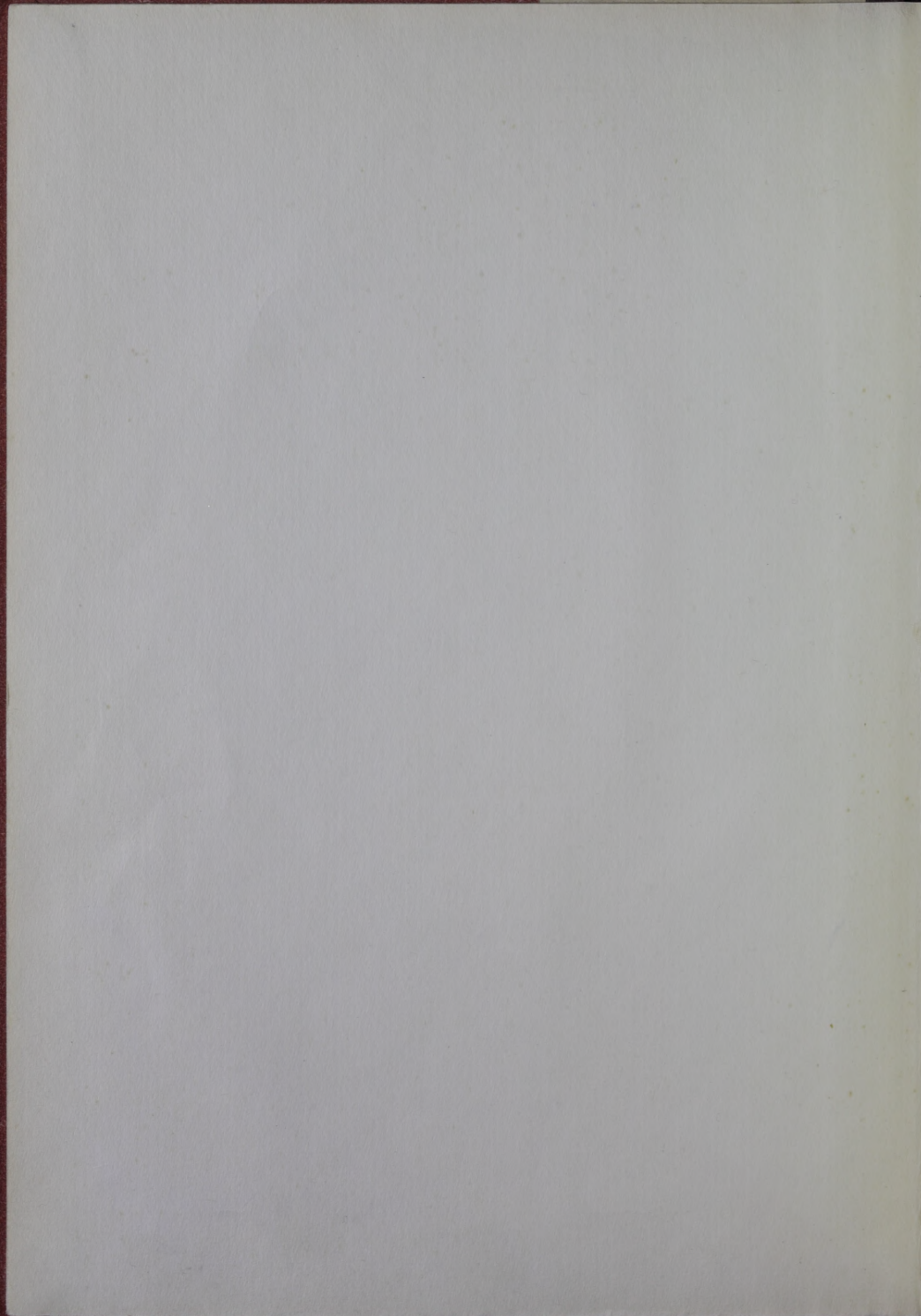
B
90

A. BĪRONS
V. DOROŠENKO

VĒSTURES
ZINĀTNES
ATTĪSTĪBA

PADOMJU
LATVIJĀ

IZDEVNIECĪBA
• ZINĀTNE •

B
90

B

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

A. BĪRONS, V. DOROŠENKO

VĒSTURES ZINĀTNES
ATTĪSTĪBA
PADOMJU LATVIJĀ

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE» RĪGĀ 1966

901
Bi 795

Valsts bibliotēka

66— 66.2021 a

А. Биров, В. Дорошенко

РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ
В СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ

—
Издательство «Зинатне»

—
На латышском языке

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju
un izdevumu padomes 1965. g. 8. jūlija lēmumu.*

1-6-1

IEVADS

Latvijas padomju historiogrāfijai, lai gan tā ir vēl samērā jauna, jau ir sava vēsture. Divdesmit pēckara gados (1945.—1965.) klajā nācis desmitiem plašu monogrāfiju un simtiem pētniecisku vai populārzinātnisku rakstu, kas veltīti Latvijas PSR tālākai vai tuvākai vēsturei. Apcerējuma autori nevar pretendēt uz visa šo darbu klāsta izsmeļošu analīzi, jo tie ir ārkārtīgi daudzveidīgi pēc savas problemātikas, izkaisīti dažādos izdevumos u. tml. Autoru uzdevums ir necilāks, — proti, sistematizējot Latvijas padomju historiogrāfijas galvenos sasniegumus, noteikt attiecīgā jautājuma izpētīšanas pakāpi un pēc iespējas uziet «baltos plankumus» Latvijas vēstures atsevišķu periodu vai problēmu pētīšanā. Šis historiogrāfiskais apcerējums ir tikai pakāpe uz republikas vēstures zinātnes attīstības rezultātu un perspektīvu zinātnisku apkopšanu.

Latvijas padomju historiogrāfijas sākotne meklējama 1917. g. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija lika pamatus latviešu vēsturnieku padomju skolai, ko pārstāvēja Padomju Savienībā dzīvojošie revolucionārie latviešu emigranti. Latvijas Komunistiskās partijas vēstures komisija un Latvju strēlnieku vēstures komisija, kuru darbu vadīja tādi izcili darbinieki kā P. Stučka, R. Endrups, J. Lenčmanis, K. Pečaks u. c., savāca un sistematizēja milzīgu faktu materiālu par revolucionārās kustības vēsturi Latvijā. Šo darbu veica lielākoties ne profesionāli vēsturnieki, bet entuziastu simti, kas paši vēl pavisam nesen bija bijuši revolucionāro notikumu līdzdalībnieki. Tāpēc tālaika publikācijām — dokumentiem, atmiņu krājumiem, rakstiem un citiem materiāliem arī šodien ir paliekoša vērtība. Daudzas no šīm publikācijām ieguvušas pirmavota raksturu, un bez tām nevar iztikt neviens pētnieks. Pasvītrojot šo

darbu nozīmi Latvijas marksistiski leņiniskās historiogrāfijas tapšanā, pietiek minēt tādas pazīstamas publikācijas kā «Proletāriska revolūcija Latvijā» (1924.), «9. un 13. janvāris. 1905. g. janvāra dienas un viņu pēcskaņas Latvijā» (1925.), «LKP 25 gadi» (1929.), «Latvju strēlnieku vēsture» (1928., 1934.), «Latvju revolucionārais strēlnieks» (1934., 1935.), «Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata» (1933., 1936.), «1905. gads» (1936.) u. d. c. Diemžēl, šo auglīgo darbu faktiski pārtrauca nepamatotās masveida represijas 1937.—1938. g., kad daudzi no izcilākajiem Latvijas revolucionārās kustības dalībniekiem tika apmeloti un vajāti, bet latviešu biedrība «Prometejs» — likvidēta. 30. gadu beigās PSRS ar Latvijas vēstures problēmu pētīšanu nodarbojās tikai atsevišķi entuziasti zinātnieki. Tomēr viņu darbs nepalika bez pēdām, — to rādīja Lielā Tēvijas kara gadi (1941.—1945.), kad patriotisma un latviešu un krievu mūžsenās draudzības tēma, tēma par abu tautu vienoto cīņu pret kopīgiem ienaidniekiem, pret cara patvaldību, muižniekiem un kapitālistiem ieskanējās pilnā spēkā tādu latviešu padomju vēsturnieku kā J. Zuša, J. Krastiņa u. c. darbos.

Jauns etaps Latvijas padomju historiogrāfijā sākās līdz ar Latvijas PSR atbrīvošanu no vācu fašistiskajiem iebrucējiem. Rīgā bija izveidoti vairāki zinātniskie centri latviešu tautas vēstures pētīšanai, bet republikas augstākās mācību iestādes deva pirmos jaunās paaudzes padomju vēsturnieku kadrus. Zinātniski pētnieciskais darbs Latvijas PSR vēstures jomā tika koncentrēts galvenokārt Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā, LKP CK Partijas vēstures institūtā, kā arī Latvijas Valsts universitātes un citu republikas mācību iestāžu marksisma-leņinisma, vēstures un citu sabiedrisko disciplīnu katedrās. 40. gadu otrajā pusē un 50. gadu sākumā bija veikts nopietns darbs, kas bija saistīts ar kardināliem pārkārtojumiem zinātniskajā darbā vēstures jomā, ar marksistiski leņiniskās metodoloģijas ieviešanu vēstures pētniecībā, ar cīņu pret buržuāziski nacionālistisko ideoloģiju un latviešu buržuāziskās zinātnes pseidozinātniskajām koncepcijām. Milzīga nozīme bija marksisma-leņinisma klasiķu galveno darbu, sevišķi V. I. Leņina Rakstu, tulkošanai latviešu valodā.

Šai periodā bija uzsākts darbs latviešu tautas vēstures sistematiska kursa sarakstīšanā, kā arī laisti klajā vairāki fundamentāli pētījumi par atsevišķiem Latvijas vēstures jautājumiem. To vidū — ar PSRS Valsts prēmiju apbalvotie kapitālie darbi: akadēmiķa J. Zuša «Baltijas jautājums XVIII gs.» (1946.) un akadēmiķa J. Krastiņa «1905. gada revolūcija Latvijā» (1950.). Tomēr J. Staļina personības kults nopietni aizkavēja Padomju

Latvijas vēstures zinātnes attīstību. Sevišķi tas izpaudās Latvijas vēstures jaunākā perioda problēmu izstrādāšanā, jo pētniekiem nebija pieejami svarīgi arhīvu fondi, bet daudzu lielisku pagātnes revolucionāro darbinieku vārdi, ar kuriem latviešu tauta pamatoti lepojās, bija nodoti aizmirstībā. Tas viss padarīja vēstures procesa ainu vienpusīgu, nereti novedot pie atkāpšanās no vēstures patiesības, bet dogmatisma elementi stindzināja pētnieku radošo domu.

Lielas izmaiņas Latvijas padomju historiogrāfijā notika pēc vēsturiskā PSKP 20. kongresa (1956.), kas nosodīja personības kultu un pavēra ceļu visu mūsu dzīves nozaru radošai augšupējai. Ļeņinisko normu un principu atjaunošana ārkārtīgi labvēlīgi ietekmēja sabiedrisko zinātņu, tai skaitā arī vēstures zinātnes attīstību. Padomju vēstures zinātne atgriezās pie Ļeņinskās metodoloģijas, ātri sāka pārvarēt tās negatīvās parādības, kas bija saistītas ar personības kultu.

Komunistiskā partija ne vienu reizi vien ir uzsvērusi, ka sabiedriskās zinātnes ir sabiedrības attīstības vadīšanas zinātniskais pamats. Līdz ar visu plašo padomju vēsturnieku saimi Latvijas PSR vēsturnieki uzņēma šo atziņu kā programmu savai praktiskajai darbībai. Pētot sabiedrības attīstības galvenās likumsakarības Latvijas teritorijā dažādos vēstures periodos, republikas vēsturniekiem galvenā uzmanība jāpievērš mūsdienu tematikai. Sociālistiskās sabiedrības attīstības likumu atklāšanai ir ļoti svarīga nozīme komunisma celtniecībā: tā palīdz audzināt jauno cilvēku, kas apbruņots ar visprogresīvāko — komunistisko pasaules uzskatu.

Periodā pēc PSKP 20. kongresa — 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā — tika pabeigti vairāki fundamentāli kolektīvi darbi. To vidū jāmin «Latvijas PSR vēstures» sistemātiskais kurss, «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» 1. un 2. daļa, vairākas vērtīgas materiālu publikācijas par revolucionārās kustības vēsturi Latvijā, latviešu revolucionāru atmiņas par V. I. Ļeņinu un daži citi izdevumi.

Ļoti liela nozīme bija «Latvijas PSR vēsturei».¹ Šī darba

¹ Latvijas PSR vēsture, 1. sēj. R., 1953. 532 lpp.; 2. sēj. R., 1955. 445 lpp.; 3. sēj. R., 1959. 664 lpp.; История Латвийской ССР, т. 1. Р., 1952. 661 стр.; т. 2. Р., 1954. 546 стр.; т. 3. Р., 1958. 798 стр. — Darba pirmais sējums (atbildīgais redaktors — akadēmiķis J. Zutis, autori — J. Zutis, M. Stepermanis, T. Zeids, B. Brežgo, V. Dorošenko, A. Drizulis, H. Moora, E. Šnore) aptver pirmatnējās un feodālās sabiedrības vēsturi, otrais sējums (atbildīgais redaktors — akadēmiķis J. Krastiņš, autori — J. Krastiņš, A. Drizulis, T. Draudiņš, E. Andersone) apgaismo Latvijas kapitalisma perioda vēsturi — no XIX gs. 60. gadiem līdz

trijos sējumos uz marksistiski leņiniskās metodoloģijas pamata pirmoreiz padomju historiogrāfijā vispusīgi raksturoti svarīgākie latviešu tautas dzīves un cīņu posmi, sīki aprakstītas sabiedriski politiskās kustības, plaši apgaismota Latvijas Komunistiskās partijas darbība. Daudzos gadījumos autoriem nācies ķerties pie līdz šim vēl nepētīta materiāla, izprast vissarežģītākos vēstures procesus, sākot no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām, pa jaunam apgaismot vairākus svarīgus latviešu tautas vēsturiskās pagātnes notikumus un faktus. Pamatojoties uz ražošanas veida attīstības objektīvo likumsakarību izpēti, darbā pirmoreiz dota pareiza Latvijas vēstures periodizācija. Nozīmīga vieta tajā ierādīta padomju zinātnei svešo koncepciju kritikai un atspēkošanai.

«Latvijas PSR vēstures» vērtību palielina vēl tas, ka tās autoru uzmanības centrā ir plašas tautas masas. Tauta šeit parādīta kā īstā vēstures veidotāja, kā liels radošs spēks, kas cīnās par labāku dzīvi, par progresīvām idejām un kultūru. Sevišķi svarīgi atzīmēt, ka autori sniedz latviešu tautas vēsturi nevis atrauti no pārējo tautu vēstures, bet ciešā saistībā ar to. Darbā parādītas latviešu un krievu tautu vēsturiskās saites un to progresīvais raksturs, pamatota tā milzīgā pasaulvēsturiskā nozīme, kāda bija mūsu Dzimtenes tautu gadsimtiem ilgajai cīņai pret svešzemju iekaroņiem un visu Krievijas valsts tautu cīņai par sociālo atbrīvošanos. Tāpēc arī saprotams, kādēļ daudziem no trīssējumu «Latvijas PSR vēstures» kursā ievietotajiem materiāliem ir paliekoša vērtība arī citu tautu, pirmām kārtām krievu, igauņu un lietuviešu tautas vēsturē.

Nozīmīgs solis uz priekšu sperts, izstrādājot Latvijas Komunistiskās partijas vēsturi.² «Latvijas Komunistiskās partijas vēs-

1917. g. oktobrim, trešais sējums (atbildīgais redaktors — akadēmiķis K. Strazdiņš, autori — K. Strazdiņš, A. Drīzulis, T. Draudiņš, E. Andersone, R. Tizenberga) veltīts jaunākā perioda vēsturei — no Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas līdz mūsu dienām. Bez tam Latvijas PSR ZA Vēstures institūta zinātnisko līdzstrādnieku kolektīvs sagatavoja Latvijas PSR vēstures saīsināto kursu vienā sējumā akadēmiķa K. Strazdiņa redakcijā (autori — K. Strazdiņš, J. Zutis, J. Krastiņš, A. Drīzulis, R. Tizenberga, E. Andersone): Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., 1956. 552 lpp.; История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Р., 1955. 621 стр.

² Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d. R., 1961. 461 lpp.; 2. d. R., 1965. 426 lpp.; Очерки истории Коммунистической партии Латвии, ч. 1. Р., 1962. 533 стр. — «Апсерējуми» pirmajā daļā (autoru kolektīva vadītājs — prof. V. Miške, autori — I. Apīne, J. Biezais, E. Dižgalvis, K. Kauliņš, J. Kaimiņš, L. Kresliņa, D. Smidre, R. Treijs) apgaismota Latvijas Komunistiskās partijas vēsture laika posmā no pagājušā gadsimta 90. gadiem līdz 1919. g., kad Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas rezultātā visā Latvijas

tures apcerējumu» līdz šim publicētajā 1. un 2. daļā sistematizēts un apkopots plašs faktu materiāls par latviešu proletariāta revolucionārās partijas slaveno cīņu ceļu. Daudzpusīga avotu materiāla analīze deva autoru kolektīvam iespēju pa jaunam apgaismot vairākus svarīgus LKP vēstures jautājumus. Apcerējumu vērtību palielina tas, ka autori tajā parāda Latvijas Komunistisko partiju kā lielās Ļeņina partijas neatņemamu sastāvdaļu, pasvītro Ļeņina ideju vadošo lomu revolucionārajā strādnieku kustībā Latvijā, pastāsta par pasaules revolūcijas vadoņa ciešajām saitēm ar Latvijas revolucionārajiem sociāldemokrātiem, apgaismo daudzu ievērojamu Latvijas revolucionāru darbību, kas personības kulta apstākļos vēstures literatūrā netika pat pieminēti.

Tādu vispārinošu darbu kā «Latvijas PSR vēstures» un «LKP vēstures apcerējumu» divu daļu iznākšana bija liels notikums ne tikai latviešu tautas kultūras dzīvē, bet arī visā padomju vēstures zinātnē. Par Padomju Latvijas vēstures zinātnes noteiktiem panākumiem pēdējos desmit gados liecina tādu nopietnu darbu parādīšanās, kāds bija M. Stepermaņa «Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784.» (1956.), kas apbalvots ar republikas Valsts prēmiju, A. Drizuļa doktora disertācija «Latvija fašisma jūgā» (1959.) un daudzi citi vairāk vai mazāk vērtīgi darbi, par kuriem runa būs tālāk.

Runājot par vēstures zinātnes attīstību Padomju Latvijā, jāuzsver, ka republikas vēsturnieki vienmēr saņēmuši vērtīgu palīdzību no saviem Maskavas, Ļeņingradas un citu Padomju Savienības pilsētu pieredzējušākajiem kolēģiem, tai skaitā no tādiem zinātniekiem kā akademiķi A. Pankratova, M. Nečkina, I. Mincs, B. Ribakovs u. c. Vispirms jau mūsu zemes centrālās zinātniski pētnieciskās iestādes palīdzēja sagatavot jaunus zinātnieku kadrus — vesela virkne jauno latviešu vēsturnieku beidza aspirantūru un aizstāvēja disertācijas PSRS ZA Vēstures, Filozofijas un Etnogrāfijas institūtā. Speciālisti no citām savienotajām republikām aktīvi piedalījās visu Latvijas PSR zinātnieku sagatavoto lielāko darbu, tai skaitā arī trīssējumu «Latvijas PSR vēstures» un «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» apspriešanā. Rīgā notika vairākas Vissavienības un starprepublikāniskās vēsturnieku konferences, no kurām nozīmīgākās bija sekojošas:

---

teritorijā tika nodibināta padomju vara. «Apcerējumu» otrā daļā (autoru kolektīva vadītājs — prof. V. Miške, autori — P. Bambītis, A. Drizulis, E. Lidace, O. Spoge, J. Šteimanis, S. Ziemelis) vēlta LKP divdesmit gadu (1920.—1940.) ilgajām cīņām pret buržuāzijas diktatūru.

20. gadadienai kopš padomju varas atjaunošanas Baltijā veltītā konference (1960. g.), Austrumeiropas agrārās vēstures simpozijijs (1961. g.), apvienotā Maskavas, Lietuvas, Igaunijas un Latvijas vēsturnieku zinātniskā sesija padomju strādnieku šķiras vēstures jautājumos (1965. g.). Bez tam Padomju Latvijas vēsturnieki uzstājušies ar zinātniskiem referātiem un ziņojumiem konferencēs, sesijās un simpozijos citās savienotajās republikās. Ar katru gadu nostiprinās draudzīgā sadarbība starp Latvijas vēstures pētniekiem un citu Padomju Savienības republiku zinātniekiem, iztirzājot vispārēja rakstura zinātniskas problēmas un piedaloties vispārinošu darbu un kolektīvo monogrāfiju sagatavošanā. Tā, Latvijas PSR vēsturnieki ir piedalījušies un piedalās daudzsējumu «Pasaules vēstures», «PSRS vēstures», «PSKP vēstures», Vis-savienības arheoloģiskā atlasa un etnogrāfiskā atlasa, Lielās padomju enciklopēdijas, daudzsējumu izdevuma «Pasaules tautas» un sešsējumu «Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas vēstures» sagatavošanā.

Nostiprinājušies arī starptautiskie zinātniskie sakari, vispir-mām kārtām kontakti ar brālīgajām sociālistiskajām zemēm. Padomju Latvijas vēsturnieki piedalījās X un XII starptautiskajā vēstures zinātņu kongresa (Romā 1955. un Vīnē 1965. g.), VII starptautiskajā etnogrāfisko un antropoloģisko zinātņu kongresa (Maskavā 1964. g.), kā arī daudzu starptautisko simpoziju darbā.

Sniegtā apskata uzdevums ir parādīt Latvijas PSR vēstures zinātnes sasniegumus pagājušajos divdesmit gados. Centrālo vietu grāmatā ieņem pēckara periodā republikā iznākušās vēstures lite-ratūras analīze, tikai atsevišķos gadījumos apskatīti arī latviešu vēsturnieku darbi, kas izdoti Padomju Savienībā 20.—30. gados, kā arī īsi raksturoti citu republiku pētnieku darbi, kuros skarti Latvijas vēstures jautājumi. Tas, ko paveikuši vēsturnieki, ir tikai mazākā daļa no tā, kas vēl jāveic nākotnē. Tāpēc būs jārunā arī par trūkumiem republikas vēstures zinātnes frontē, no kuriem lielākais, pēc mūsu domām, ir tas, ka joprojām bieži vien netiek pietiekami dziļi pētīta jaunāko laiku, sevišķi mūsdienu vēstures problemātika. Ja šis apcerējums sekmēs vājo vietu noskaidrošanu Latvijas PSR vēstures patiesi zinātniskās izpētes darbā, autoriem būs pamats uzskatīt, ka viņu darbs nav bijis veltis.

I. PIRMSKAPITĀLISMA PERIODS

1. ETNOĢENĒZES JAUTĀJUMI

No kurienes cēlušies latvieši, kā un kad izveidojušās senās latviešu ciltis (kurši, zemgaļi, sēļi, latgaļi), kas likušas pamatu vispirms vienotai tautībai, bet pēc tam arī nācijai? — Atbildot uz šo jautājumu, buržuāziskā vēstures zinātne pamatojās uz nepareiziem ideālistiskiem priekšstatiem par etnisko kategoriju «mūžīgumu» un «nemainīgumu» un aplūkoja tās atrauti no sabiedriski ekonomiskās attīstības. Kritizējot F. Baloža u. c. nezinātniskās, nereti buržuāziski nacionālistiskās propagandas nolūkiem izmantotās koncepcijas, padomju vēsturnieki uzsver šīs problēmas ārkārtīgo komplicētību. Tās pilnīgam atrisinājumam vēl nepieciešamas lielas arheologu, valodnieku, etnogrāfu, antropologu un vairāku citu vēsturei tuvu disciplīnu pārstāvju kopīgas pūles. Lielākie nopelni zinātnisko meklējumu organizēšanā un jau gūto rezultātu iepriekšējā vispārināšanā šai ziņā neapšaubāmi pieder akadēmiķim *H. Mooram*. Baltijas pirmsfeodālisma laikmeta etniskās vēstures būtiskākos momentus *H. Moora* fiksējis jau 50. gadu sākumā.³

Kopš tā laika un it īpaši pēc PSKP 20. kongresa literatūra par Baltijas etnisko vēsturi stipri paplašinājusies, pie kam vairāki svarīgi jautājumi tagad tiek traktēti pavisam citādi. Pie tādiem pieder, piemēram, jautājums par seno baltu — kā latviešu, tā lietuviešu, prūšu, galindu utt. tuvāko senču — teritoriālo izvietojumu. Kā zināms, jau pagājušā gadsimta beigās valodnieki

³ X. A. М о о р а. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики по данным археологии. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 29—37; H. M o o r a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952, 25.—26., 43.—45., 61.—63. lpp.; sk. arī H. H. Чебоксаров. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики в свете данных этнографии и археологии. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 15—28.

pievērša uzmanību Dņepras augšteces, Volgas un Okas starpupes, kā arī Daugavas un Desnas augšteces topo- un hidronīmikai, kurā sastopami izcelsmes ziņā nepārprotami baltiski elementi: vēlāk to apstiprināja K. Būgas (1924.), M. Fāmera (1932.) u. c. pētījumi. Tomēr šie svarīgie novērojumi par kritiskas analīzes objektu (lingvistikas datus salīdzinot ar arheoloģijas liecībām) kļuva tikai pēc tam, kad PSKP 20. kongresa radītā atmosfēra zinātnē nodrošināja visu to vēsturisko faktu objektīvo pētīšanu un novērtēšanu, kuri attiecas uz sarežģīto etnoģenēzes problēmu.

Kā norāda akadēmiķis H. Moora,⁴ jautājumā par baltu izvietojumu sirmā senatnē nav nopietnu pretrunu starp toponīmiku un arheoloģiju. II un I g. t. pr. m. ē. baltu cilšu senči tiešām ieņēma plašu teritoriju Austrumeiropā (ieskaitot Dņepras un Volgas augšteci) jau pirms tam, kad tur bija parādījušies slāvi. Baltu senči bija «auklu keramikas» cilšu ziemeļaustrumu grupas pārstāvji, «kaujas cirvju kultūras» nesēji — pa lielākai daļai gani lopkopji, kas šeit nomainīja vēl senākos somugrus (mednieku un zvejnieku kultūra ar bedrišu-ķemmju keramiku, III g. t. pr. m. ē.). Austrumslāvi izplatījās no Volīnijas un Piedņepras rajona uz ziemeļiem un austrumiem, turklāt mazliet vēlāk, nekā to uzskatīja agrāk, proti — m. ē. I g. t., pie kam ieņemtajā teritorijā (piemēram, Volgas un Okas starpupē) viņi sastapa priekšā tieši baltus. Mežu joslas — Volgas, Daugavas augšteces, bet vēlāk Ilmeņa apvidus — slāviskā kolonizācija, asimilējot iepriekšējos baltiskos (un somugru) iedzīvotājus, notika jau pirmatnējās kopienas iekārtas sairšanas («militārā demokrātija») apstākļos, kad pieauga lidumu-tirumu zemkopības nozīme. Slāvu pārvietošanās rezultātā no Dņepras vidusteices apgabaliem uz ziemeļiem, kā atzīmē P. Tretjakovs, «ap mūsu ēras sākumu un tās pirmajos gadsimtos Dņepras baltus sāka asimilēt slāvi». Mūsu ēras I g. t. otrajā pusē austrumbalti austrumu Piedņepras ziemeļu apgabalos bija saglabājušies jau tikai atsevišķu, izolētu «salīņu» veidā (piemēram, krievu hronikās minētie «goļadi»). Citādi izveidojās rietumbaltu liktenis, kuri apdzīvoja Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrasti. Tie bija lietuviešu un latviešu tiešie priekšteči, kas bija stabili apmetušies šai rajonā vismaz jau III un II g. t. pr. m. ē. mijā un izveidojuši šeit savu īpatnēju kultūru, kura pēc sava līmeņa bija

⁴ X. A. Moora. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, стр. 9—33; sal. arī X. A. Moora. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — Крґј.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, стр. 49—141.

tuva austrumslāvu kultūrai. Liekot pamatus šai rajonā lopkopībai un laikam arī zemkopībai, rietumbalti tādējādi noteica kultūras un etniskā procesa tālākas attīstības gaitu dienvidaustrumu Baltijā. Pievienojoties akadēmiķa H. Mooras koncepcijai, prof. P. Tretjakovs aizrāda, ka «arheoloģijas dati pilnā mērā pieļauj domu par kultūras attīstības ģenētisko kontinuitāti, sākot ar auklu keramikas ciltīm un beidzot ar vēsturiskā laika baltiem».^{4a}

Tādējādi lietuviešu un latviešu ciltis (žemaiši, augštaiši, zemgaļi, kurši, sēļi, latgaļi) nebūt neieradās Baltijā «pārvietošanās» rezultātā no dienvidaustrumiem vai arī tāpēc, ka tos būtu «izspieduši» slāvi (kā to domā, piemēram, K. Būga): viņi ir savas teritorijas senī apdzīvotāji, baltu rietumu zara daļa, kas ieņēma rajonu starp Vislu un Daugavu. Austrumbaltijas dienvidu daļu (līdz Daugavai) viņi apdzīvoja izsenis (vismaz kopš neolīta beigām), izveidojot šeit savu kultūru kā bronzas, tā arī agrajā dzelzs laikmetā. Apmēram mūsu ēras I g. t. vidū senās latviešu ciltis (arheoloģija konstatējusi atšķirības starp tām jau I—IV gs.) bija paspējušas kolonizēt libiešu-igauņu joslu Latvijas ziemeļos. Baltijas (kā arī Eiropas Krievijas mežu joslas) mūsdienu etniskās kartes veidošanās pamatos beigusies m. ē. I g. t. Atsevišķo cilšu grupējumu — kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu teritoriju robežas izsekojamas diezgan skaidri jau mūsu ēras pirmajos gadsimtos. To nepārprotami apliecina arheoloģiskie izrakumi.

Dzīvojot tuvākos kaimiņos, no vienas puses, ar igauņu ciltīm, bet, no otras, — ar austrumslāviem (kas varbūt bija aizsteigušies priekšā latviešu ciltīm zemkopības un amatniecības attīstībā), senās latviešu ciltis pamazām pārauga tautībā. Vienotas latviešu tautības veidošanās sākumu prof. H. Moora attiecina uz IX—XII gs., t. i., uz periodu, kad Baltijā nostiprinājās feodālās sabiedrības pamati. Šis process, kas pagaidām vēl maz izpētīts, ilga gadsimtus. Materiālās kultūras (apģērba, mājokļu, ornamenta utt.) vienība, kā arī visu latviešu valodas kopība acīm redzot izveidojās

^{4a} П. Н. Третьяков. Финно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. М. — Л., 1966, стр. 112. — Minētais jaunākais prof. P. Tretjakova darbs ir to seno cilšu vēsturisko likteņu apkopojums, kuras kādreiz apdzīvoja Dņepras un Volgas augšteces apgabalus un bija vēlākās krievu tautības izveidotājas, — sākot ar Austrumeiropas somugru, baltu un slāvu etnoģenēzes visnenākajiem posmiem līdz laika posmam pirms Kijevas valsts izcelšanās (m. ē. IX—X gs.). Lasītājs, kas interesējas par etnoģenēzes problēmu Austrumbaltijā, sevišķi daudz gūs nodaļas, kas attiecas tieši uz minēto teritoriju, — «Племена боевых топов в Восточной Прибалтике. О возникновении балтов» (102.—112. lpp.) un «Балты и славяне в северных областях Верхнего Поднепровья в середине и третьей четверти I тыс. н. э.» (273.—285. lpp.).

tikai attīstītajā feodālismā, jau vācu iekarotāju kundzības laikā (minētā procesa nobeigumu var datēt, liekas, ar XVIII gs.). Dažas no šī procesa svarīgākajām pusēm, kuras iespējams uztvert pēc rakstītiem, lingvistikas un etnogrāfiskiem feodālisma laikmeta pieminekļiem, izsekotas H. un A. Mooru pētījumos.⁵ Galvenā uzmanība šeit pievērsta Baltijas kultūras apgabala triju galveno zonu ekonomikas specifikai. Pirmā zona (jeb «apakšapgabals») — centrālā — ieņem Lietuvas, Latvijas un Igaunijas augstieņu rajonus ar attīstītu zemkopību un iedzīvotāju lielāko biežību; otrā zona — piejūras, ar mazauglīgām augsnēm, retāk apdzīvota, te jau izsenis bija attīstīta jūras zvejniecība un tirdzniecības kuģniecība; beidzot, trešā zona — visu triju republiku austrumu rajoni ar daudzajiem ezeriem, upēm un mežiem, kur lielu nozīmi bija ieguvusi zvejniecība un acīm redzot arī meža darbi. Pilnīgi izveidojušās jau m. ē. I g. t., šis atšķirības starp zonām, ar laiku gan izmainoties, saglabājās arī feodālisma laikmetā. Minētie H. Mooras darbi izseko šo zonu iedzīvotāju zemkopības (atmatu sistēma — ziemeļrietumos, līdums — dienvidaustrumos), apģērba, apmetņu, tirdzniecības un citu nodarbošanās nozaru attīstības specifiskajām iezīmēm līdz pat XVIII—XIX gs. Baltijas kultūrvēsturiskās kopības rašanās izšķirīgais faktors, pēc H. Mooras domām, bija ne tik daudz etniskās tradīcijas vai politiskie apstākļi, bet gan ražošanas spēku attīstība, cilvēku kolektīvu un vietējo dabas apstākļu savstarpējā mijiedarbība.

Baltijas tautu, to skaitā arī latviešu etnoģenēzes problēmas atsevišķo pušu izstrādāšanā būtisku ieguldījumu devusi padomju antropoloģija un lingvistika. Antropoloģiskā ziņā Baltija ir viens no labāk izpētītajiem Padomju Savienības apgabaliem. M. Vitova, K. Markas un N. Čeboksarova plašais pētījums⁶ konstatē vietējo iedzīvotāju antropoloģisko pazīmju sešus lokālus kompleksus, kā arī sniedz to evolūcijas shēmu; pētījums izseko no sirmās senatnes (no VIII g. t. pr. m. ē.) arī diviem galvenajiem ceļiem (dienvidu un austrumu), pa kuriem notikusi iedzīvotāju ienākšana Baltijā. No latviešu zinātniekiem šo jautājumu visai sekmīgi risina R. De-

⁵ X. А. Моора и А. Х. Моора. К вопросу об историко-культурных подблестях и районах Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 21—51; X. А. Моора. К вопросу о возникновении прибалтийской историко-культурной области. М., 1964. 8 стр. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук); sk. arī Н. Н. Чебоксаров. О древних хозяйственно-культурных связях народов Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 94—115.

⁶ М. В. Витов, К. Ю. Марк и Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология народов Прибалтики. М., 1959. 238 стр. (ТрПКЭ, 2).

ņisova. Viņas kandidāta disertācija⁷ parāda austrumlatviešu (seno latgaļu pēcteču) un austrumlietuviešu (augštaišu pēcteču) antropoloģiskā sastāva veidošanās procesu, šo tipu līdzību un atšķirību, no vienas puses, ar rietumlatviešiem un rietumlietuviešiem, bet, no otras, — ar krieviem un baltkrieviem. Šo problēmu, kam ir liela nozīme etnoģenēzes senāko stadiju (sākot ar neolītu), kā arī slāvu un baltu vēlāku laiku savstarpējo attiecību problēmas noskaidrošanā, R. Deņisova turpina risināt vairākos vērtīgos rakstos.⁸ Ievērojamais igauņu valodnieks P. *Ariste* pievērš uzmanību «libiešu problēmai»,⁹ bet latviešu valodnieki K. *Ancītis* un A. *Jansons* — vēl sarežģītākajai sēļu problēmai, cenšoties noteikt to apmešanās rajonu (sākot ar m. ē. I g. t.) Vidzemes teritorijā.¹⁰ Pavisam nesen abi autori publicējuši plašu pētījumu par Vidzemes etniskās vēstures jautājumiem lingvistikas datu gaismā.¹¹

Vidzemes «latviskošana» sākās, kā zināms, m. ē. pirmajos gadsimtos, kad te ielūda latgaļi, sēļi, zemgaļi, kurši un lietuvieši. K. *Ancītis* un A. *Jansons* izseko visu šeit pabijušo elementu likteņiem, sākot ar neolītu līdz XVIII—XIX gs. Darbā secīgi iztirzātas somugru un baltu valodiskās savstarpējās attiecības vissenākajā periodā, somugru iedzīvotāju («sāmu», libiešu, igauņu u. c.) pēdas Vidzemes vēlākajā toponimikā, valodas liecības par dažādu baltu grupu (lietuviešu, kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu) uzturēšanos Vidzemē un, beidzot, liecības (visai nenozīmīgas) par ģer-

⁷ Р. Я. Денисова. Антропологический состав восточных латышей и восточных литовцев. Автореф. дисс. М., 1958.

⁸ Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 2, стр. 21—23; Р. Я. Денисова. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 3, стр. 17—23; Р. Я. Денисова. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII вв. и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — ИАН ЛССР, 1964, 2, стр. 3—14; Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леяслопелес. — ИАН ЛССР, 1964, 5, стр. 19—30; Р. Я. Денисова. Антропологический тип ливов. — БЭСб, 1956, стр. 229—244; Р. Я. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, 3, стр. 163—169; R. Deņisova. Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā. — АЕ, 4, 1962, 193.—196. lpp.

⁹ П. А. Аристе. Ливы и ливский язык. — ИАН ЭССР. Серия общ. наук, 1958, 1, стр. 36—45.

¹⁰ К. Я. Анцитис, А. Я. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6, стр. 92—104.

¹¹ K. *Ancītis* un A. *Jansons*. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — АЕ, 5, 1963, 25.—66. lpp.; sk. arī A. *Jansons*. Gulbenes rajona toponimikas jautājumi. — АЕ, 4, 1962, 199.—204. lpp.

nates apmetnē (Ventpils raj.) iegūts vispasaules nozīmes unikāls materiāls. Te atrakti lielski saglabājušies darba rīki, sadzīves un kulta priekšmeti, kā arī vēlā neolīta mednieku un zvejnieku koka celtņu atliekas (III g. t. pr. m. ē. otrā puse — II g. t. pr. m. ē. vidus). Materiāls, kas jau daļēji atspoguļots L. Vankinas ziņojumos un rakstos,¹⁵ apkopots sagatavošanā esošajā plašajā L. Vankinas publikācijā «Sārnates apmetne», kuru gaida zinātnieki kā Latvijas PSR, tā arī aiz tās robežām. Otru svarīgu neolīta kompleksu izpētījis F. Zagorskis Austrumlatvijā. Tas ir Kreiču kapulauks (Ludzas raj.), kas attiecas uz to pašu periodu. Šeit atklātie 23 apbedījumi, rīki, kaula izstrādājumi un keramika ļauj spriest kā par ražošanas spēkiem, tā arī par vietējo apdzīvotāju (somugru) apbedīšanas rituālu.¹⁶

Nākošais, t. s. bronzas laikmets (no II g. t. pr. m. ē. vidus) arheoloģiski Latvijas PSR teritorijā reprezentēts vāji. Kā liecina J. Graudona pētījumi, lai arī bija parādījusies metāls, šai periodā tomēr pārsvarā bija akmens un kaula rīki.¹⁷ Latvijas PSR teritorijā atrasto senāko bronzas izstrādājumu pilnīgu sarakstu līdz ar īsu to raksturojumu publicējusi L. Vankina.¹⁸ Viņa sīki apsekojusi arī vienu no jaunatklātajiem bronzas laikmeta pieminekļiem — Kalniešu pirmo kapulauku (Jēkabpils raj.), kurā konstatēti 50 patriarhālas ģints locekļu apbedījumi, kas datējami ar II g. t. pr. m. ē. beigām — VI gs. pr. m. ē.¹⁹ Pēc apbedījumu inventāra un apbedīšanas rituāla šis kapulauks atgādina pazīstamo Reznu kapulauku (Rīgas raj.), kuru savā laikā bija atklājis, bet ne pilnīgi

¹⁵ Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — Крāj.: Древние поселения и городища, I. Таллин, 1955, стр. 138—149; sk. arī L. Vankinas atskaites par izrakumiem Sārnatē un citās neolīta apmetnēs (Silīnciems, Leimaniški) zinātnisko konferenču tēzēs — ТД 1955 un RT 1958—1961.

¹⁶ F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — AE, 3, 1961, 3.—17. lpp.; F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetne. — ZAVēst, 1963, 4, 23.—35. lpp.; F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — ZAVēst, 1965, 6, 35.—49. lpp.

¹⁷ J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I gadu tūkstoši priekš mūsu eras. — ZAVēst, 1961, 3, 13.—28. lpp.

¹⁸ Л. В. Ванкина. Находки бронзовых изделий эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — ТрМИЛ. Археология, 1962, стр. 28—36; sk. arī Л. В. Ванкина. Археологические памятники I тысячелетия до нашей эры на территории Латвийской ССР. — КСИИМК, 42, 1952, стр. 66—75; Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, 3, стр. 153—161.

¹⁹ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. — LVMR. Arheoloģija, 1962, 7.—25. lpp.

izpētījis E. Šturms. Nesen Reznu kapulauka izpēti pabeidza J. Graudonis, atzīdams Reznu uzkalniņus nevis par somugru (kā to bija pieņēmis E. Šturms), bet gan par baltu kapulauku.²⁰

I g. t. pr. m. ē. nebūt nebija materiālās kultūras vispārēja pagrimuma laiks Latvijas teritorijā, kā to bija iedomājušies buržuāziskie arheologi. Tādas svarīgas parādības saimniecībā un sabiedrībā kā lopkopības un zemkopības parādīšanās vai patriarhālās ģints attīstība sagatavoja nepieciešamos priekšnoteikumus nākošajai stadijai — proti, ciema (teritoriālajai) kopienai un pārejai uz šķiru sabiedrību. Mūsu agrāk samērā nabadzīgie (ieverojoši bronzas priekšmetu reto sastopamību) priekšstati par šo svarīgo periodu būtiski bagātinājās līdz ar Asotes, Tērvetes, Ķenteskalna un it īpaši Mūkukalna pilskalna senāko slāņu izpētīšanu. Nocietinātā Mūkukalna apmetne Daugavas labējā krastā (Kokneses tuvumā) tikusi apdzīvota nepārtraukti visu I g. t. pr. m. ē. un m. ē. I g. t. pirmo pusē. Kā rādīja 1959.—1962. g. arheoloģiskie izrakumi, kultūrslāņa biezums Mūkukalnā sasniedza 0,6—2 m; visintensīvāk dzīve te ritējusi ap mūsu ēras sākumu. Nerunājot jau par senākajiem priekšmetiem no akmens un kaula, par keramiku u. t. jpr., te atklāti mājdzīvnieku kauli, kultūraugi (kvieši, mieži, pupas), dzīvojamās un aizsardzības celtnes (baļķu un merģeļa plātņu), bet vēlākajos slāņos — liecības arī par attīstītu metalurģiju, tai skaitā — vērtīgu bronzas un dzelzs priekšmetu 3 depozīti.²¹

Viss esošais — kā vecais, tā jaunais — materiāls, kas raksturo I g. t. pr. m. ē. Latvijas teritorijā, vispārināts J. Graudona kandidāta disertācijā.²² Šai nopietnajā pētījumā līdz ar historiogrāfisku apskatu sīki iztirzāta visu attiecīgā laikmeta apmetņu un kapulauku hronoloģija, sniegta tur atrasto priekšmetu tipoloģiskā analīze, aplūkotas ekonomikas vadošās nozares (vispirms galvenā no tām — lopkopība) un sabiedrības organizācija, beidzot — etniskās problēmas, tātad izlirzāts ilgstošs, no vienas puses, somugru, no otras — baltu cilšu visumā mierīgas līdzāspastāvēšanas process pētāmajā teritorijā.

²⁰ J. Graudonis. Reznu kapulauks. — AE, 3, 1961, 19.—37. lpp.

²¹ J. Graudonis. Mūkukalna arheoloģiskie izrakumi... — RT 1959, 1960, 1961, 1962; J. Graudonis. Celtniecība Latvijā I g. t. pirms m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — ZAVest, 1961, 4, 3.—19. lpp.; J. Graudonis. Mūkukalna depozīti. — AE, 4, 1964, 75.—84. lpp.

²² Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР (I тысячелетие до н. э.). Автореф. дисс. Р., 1961. — J. Graudona darbs drīzumā nāks klajā grāmatas veidā («Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытнообщинного строя»).

Pirmatnējās kopienas iekārtas sairšana, kas Latvijas teritorijā sākās jau m. ē. pirmajos gadsimtos, sevišķi strauji notika m. ē. I g. t. otrajā pusē. Par šī procesa konkrēto gaitu atkal nākas spriest vienīgi pēc arheoloģijas datiem. Cenšoties iegūt iespējami plašāku materiālu, kas spētu atainot vispirms ražošanas spēku pieaugumu un sabiedrisko attiecību attīstību šīnī periodā, arheologi galveno vērību veltījuši kapulauku un apmetņu pētīšanai.

Kapulauki, kā zināms, var sniegt vērtīgas liecības par materiālo kultūru (apģērbu un apaviem, ieročiem un rotaslietām, retāk — darba rīkiem) un sabiedrības organizācijas formām (par cik, piemēram, patriarhālajai ģintij, mazajai ģimenei raksturīgas īpašas apbedījuma formas), par mantisko un sociālo diferenciāciju, ideoloģiju (kas savu atspoguļojumu rod apbedīšanas rituālā), beidzot — par attiecīgā kolektīva etnisko piederību. Pēckara gados Latvijas arheologi izpētījuši vairākus desmitus kapulauku. Minēsim te svarīgākos no tiem, kuru izpētes rezultāti atspoguļoti publikācijās. Vislielākais panākums, bez šaubām, bija izrakumi Nukšu kapulaukā (Ludzas raj.) 1947. un 1948. g. E. Šnores un J. Graudoņa vadībā. Šeit atklāti 218 latgaļu apbedījumi, kas ierīkoti laikā no IX līdz XII gs.; lielāko daļu no tiem, pateicoties bagātīgajam inventāram (darba rīki, rotaslietas, apģērba atliekas u. tml.), iespējams sīki raksturot. No 132 šāda veida apbedījumiem 11 var tikt raksturoti kā ārkārtīgi bagāti, 35 — kā vairāk nekā turīgi, 74 — kā visai pieticīgi, drīzāk nabadzīgi, bet 12 apbedījumi — kā ļoti nabadzīgi. Šī materiāla analīzes rezultāti līdz ar atskaiti par izrakumiem Nukšos un 43 ilustratīvām tabulām bija publicēti kā Latvijas ZA Vēstures institūta «Corpus archaeologicum», t. i., sērijas «Materiāli un pētījumi Latvijas PSR arheoloģijā», pirmais sējums.²³ Analogiskus, kaut arī ne tik izteismīgus materiālus devuši izrakumi latgaļu Kivtu kapulaukā (175 apbedījumi, VII—XII gs.), kā arī sēļu kapulaukā Lejasdopelēs (Sēlpils tuvumā — 63 uzkalniņi, XI—XIII gs.) E. Šnores vadībā. Arī Kivtu un Lejasdopeļu materiāls liecina par bagātas un dižciltīgas virsotnes izdališanos ciema kopienas ietvaros.²⁴ Par sabiedrisko attiecību evolūcijas agrāku stadiju liecina V. Urtāna izpētītie 2 svarīgi kapulauki, kas atrodas uz sēļu un latgaļu apdzīvotās teritorijas robežas. Pirmais no tiem — Kalniešu otrais kapulauks (Jēkabpils

²³ Нукшинский могильник. Под ред. Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейда. Р., 1957. 152 стр.; 43 табл. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 1).

²⁴ Sk. E. Šnores atskaites par šiem izrakumiem: RT 1958 (Kivtu kapulauks), 1960, 1961 (Lejasdopeles).

raj.) ar 33 apbedījumiem (VII gs. — IX gs. sākums); tā apbedījumu inventārs neliecina par īpašu noslāņošanas teritoriālajā kopienā.²⁵ Otrais ir Lejasbitēnu kapulauks (Ogres raj.) ar 459 apbedījumiem un ap 2500 dažādiem III—X gs. priekšmetiem (lai gan masveida inventārs sākas apmēram tikai ar VII gs.). Tas, pēc V. Urtāna definējuma, ir «vidēji lielas ciema kopienas kapulauks», kas, spriežot pēc inventāra, satur arī «dižciltīgo un nākošo feodāļu apbedījumus».²⁶

Vēl svarīgāku un daudzveidīgāku materiālu sniegušas Padomju Latvijas arheologu pētītās apmetnes un pilskalni. Šie objekti ir galvenais avots, kas sniedz mums ziņas kā par materiālo kultūru (lauksaimniecības un amatniecības nozares, celtnes, ieroči u. t. jpr.), tā arī par vietējo iedzīvotāju politiskās organizācijas pirmsākumiem (jo lielie pilskalni bija «novadu» un pat «kņazistu» centri). Latvijas teritorijā konstatēts vairāk nekā 300 pilskalnu. Pirmās nocietinātās apmetnes parādījās jau I g. t. pr. m. ē.; savā tālākajā attīstībā tās uzrāda vairākus tipus, sākot ar ģints vai teritoriālās kopienas locekļu vienkāršu patvēruma vietu kara laikā — pileni (m. ē. V—IX gs.) un beidzot ar agrā feodālisma apvienību stipri nocietinātiem, pastāvīgiem centriem X—XII gs. Tomēr arī šai pēdējā periodā ciema iedzīvotāju galvenā masa («tiešie ražotāji» — topošā zemnieku šķira), saprotams, dzīvoja daudzās nenocietinātās, atklāta tipa apmetnēs. Izpētīt šādas atklātas apmetnes (ciema) iedzīvotāju ikdienas dzīvi ir ļoti svarīgs, bet vienlaikus arī ārkārtīgi grūts uzdevums, jo ciema tipa apmetne visai grūti konstatējama. Tāpēc arī jo lielu uzmanību pelna pirmie, kaut arī vēl nelieli panākumi šinī jomā. Te pieminami izrakumi Kivtu apmetnē (līdzās jau agrāk minētajam kapulaukam), kas atklāj zemkopības un mājas lopkopības, metalurģijas un podniecības pēdas, kā arī rāda koka celtni (četrstūra) atliekas (III—VI gs.);²⁷ Spietiņu apmetnē (Jēkabpils raj.) atrastais bagātais materiāls (II—VIII gs.), īpaši zemkopības darba rīki (sirpji, izkaptis un 33 graudu piestas!), kā arī metāla kausēšanas krāsnis un izdedži;²⁸ izrakumi apmetnē Piģenu māju tuvumā (arī Jēkabpils raj.), kura pastāvējusi kopš m. ē. I g. t. vidus (te atrasts apmēram 800 priekšmetu, XI—XIII gs.),²⁹ u. c. Sākta Latvijas

²⁵ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — LVMR. Arheoloģija, 1962, 37.—78. lpp.

²⁶ Sk. V. Urtāna atskaites par izrakumiem: RT 1961, 1962, 1963.

²⁷ Sk. E. Snores atskaiti: RT 1958.

²⁸ Sk. J. Daigas un M. Atgāža atskaites: RT 1961, 1962, 1963.

²⁹ Sk. ekspedīcijas atskaiti: RT 1962, 1963.

teritorijā atklāto īpatnēja tipa apmetņu, proti, klāstu mītņu sistēmātiska pētišana.³⁰

Vislabāk izpētītais pilskalns, kas attiecināms uz pārejas periodu pie šķiru sabiedrības, ir Ogres tuvumā esošais Ķenteskalns. Apdzīvots jau izsenis, tas ilggadīgu izrakumu rezultātā (*A. Stubava* vadībā) devis bagātāko materiālu par laika posmu no VI gs. līdz IX gs. sākumam. Diemžēl, šo izrakumu materiāls pagaidām nav vēl pilnībā publicēts, tomēr jau iespēstie raksti sniedz priekšstatu par tā ārkārtīgo nozīmīgumu, it īpaši tālaika saimniecības dažādo nozaru (dzelzs ieguve no vietējās purva rūdas, tās apstrādāšana kaļot, rīku kalšana un metināšana, bronzas rotaslietu gatavošana, podniecība, vērpšana, aušana, koka un kaula apstrāde u. t. jpr.) pētišanai. Dažas no šīm nozarēm (konkrēti — metālapstrāde) pārgāja speciālistu rokās, tomēr pamatos runa ir par mājrupniecību, kas vēl nav atdalījusies no lauksaimniecības. Līdzās Ķenteskalnam bijusi apmetne, un tas izdarītajiem izrakumiem piešķir sevišķu vērtību. Te iegūtais materiāls raksturo, no vienas puses, dižciltīgās virsotnes stāvokli, bet, no otras puses, — vienkāršo amatnieku dzīvi.³¹

Svarīgi ekonomiskās un sabiedriski politiskās dzīves centri agrā feodālisma laikā Latvijas dienvidos bija Zemgales pilskalni. Izrakumi Mežotnē (Bauskas tuvumā) izdarīti jau 1938.—1942. g.; tajos iegūtais XI—XIII gs. arheoloģiskais materiāls, kā arī rakstīto dokumentu ziņas par pilskalna nozīmi cīņā pret vācu iebrucējiem raksturots *E. Brīvkalnes* rakstā.³² Pēc kara gados *E. Brīvkalnes* vadībā notika izrakumi Tērvetē (Dobeles raj.). Atrokot pusi no visas pilskalna platības, daļu no priekšpils un no pilskalnam piegulošās apmetnes, iegūts apmēram 4000 priekšmetu, kas lielākoties attiecināmi uz X—XIII gs. Aizpildot robus Livonijas hronikās (kas galvenokārt sniedz tikai epizodes no Tērvetes zemgaļu cīņas ar krustnešiem), iegūtais materiāls dod spilgtu priekšstatu par zemgaļu saimniecību, sākot ar zemkopību (pārogļojušies graudi) un beidzot ar dažādiem amatu veidiem (30 lejamās formas, tīģeļi, lejamās karotes, juvelieru darba rīki, koka un kaula

³⁰ J. Apals. Klāstu mītnes Latvijas PSR teritorijā. — ZAVest, 1965, 5, 45.—61. lpp.

³¹ А. Я. Стубав. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 186—221. — Ķenteskalna pilskalns tika trīskārt nodedzināts, ar to arī izskaidrojamas tā daudzo apbūvju pēdas (vispirms balķu sienu veidā, vēlāk — sarežģītāku konstrukciju formā).

³² E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2, 1960, 61.—76. lpp.

apstrādes rīki utt.).³³ Minēsim šeit arī izrakumus Dobelē, kas apstiprina pieņēmumu, ka ordeņa pils vietā te agrāk bija seno zemgaļu pilskalns.³⁴

Arheologu uzmanību pēckara gados saistījusi galvenokārt Latvijas austrumu daļa, it īpaši Jersikas kņazistes teritorija. Jersika bija viens no agrākajiem valstiskajiem veidojumiem Latvijas teritorijā, kas turklāt vēl bija cieši saistīts ar kaimiņos esošajām krievu zemēm — Polockas kņazisti. Daudzgadīgo izrakumu rezultāti Asotes pilskalnā (Krustpils tuvumā) apkopotī E. Šnores disertācijā un atsevišķās publikācijās. Iegūtais materiāls, kas attiecas galvenokārt uz šī latgaļu pilskalna intensīvākās apdzīvotības laiku (IX gs. — XIII gs. sākums), vispusīgi raksturo iekārtu un sadzīvi «Jersikas kņazam pakļautā feodāļa rezidencē», kurš dzīvoja savas karadraudzes un saimes (vergu?) vidū un kam bija noteikta politiska vara pār attiecīgo pilsnovadu. «Asotes pilskalna-pils saimniecība,» norāda E. Šnore, «bija plašāka un bagātāka nekā Jenteskalna saimniecība. Bez galvenajām ražošanas nozarēm — zemkopības un lopkopības — te svarīgu vietu ieņēma amatnieciskā ražošana: melnā metāla un krāsaino metālu apstrāde, podniecība, apģērba darināšana, koka, kaula, akmens un ādas apstrāde.»³⁵ Asotes pilskalna lietiskā materiāla vispusīga analīze (stratigrāfija, apbūves etapi, saimnieciskais un sadzīves inventārs), tāpat kā tā vēsturiskā interpretācija, agrā feodālisma sabiedrības raksturojuma plānā sniegta plašā publikācijā, kas ir iepriekš minētās sērijas otrais sējums.³⁶

Sakarā ar Pļaviņu HES celtniecību Latvijas arheologi koncentrējuši uzmanību uz arheoloģiskajiem pieminekļiem Daugavas krastos. Izcilākos rezultātus devuši izrakumi Ē. Mugureviča vadībā Oliņkalna pilskalnā (6 km no Pļaviņām). Tas, liekas, ir pats lielākais pilskalns Latvijā, kas uzplaukumu pārdzīvojis XI—XII gs., kad tas bija atsevišķa novada centrs (1371. g.: «districtus terrae Olinae») un arī ietilpa Jersikas kņazistē. Pilskalna kultūr-

³³ E. Brīvkalne. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. — AE, 6, 1964, 85.—104. lpp.

³⁴ Sk. J. Daigas atskaiti: RT 1958, 1960.

³⁵ Э. Д. Шноре. Асотское городище по данным археологических раскопок 1949—1954 гг. Автореф. дисс. Р., 1958, стр. 34; Э. Д. Шноре. Городище древних латгалов. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 222—232; E. Šnore. Asotes pilskalna krāsnis. — AE, 1, 1957, 5.—19. lpp.

³⁶ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Р., 1961. 234 стр. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 2). — Minētajā publikācijā bez atskaitēm par izrakumiem Asotē ietilpināti arī citu autoru — zemkopības, metalurģijas u. c. speciālistu raksti.

slāni, kas sasniedz 1,2 m, sevišķi vērtīgas ir metalurģijas pedas (ievērojami izdedžu uzkrājumi, amatnieka darbnīca ar jēldzelzs kausēšanas krāsni u. t. jpr.), kā arī materiāls, kas liecina par seno latgaļu un krievu zemju kultūras un saimnieciskajiem sakariem (konkrēti — pazīstamie vārpstu skriemeļi no Ovručas šifera).³⁷ Tai pašā rajonā (Pļaviņu HES zonā) 1961.—1963. g. notika izrakumi tādās no «ordeņa perioda» rakstītajiem dokumentiem labi pazīstamās pilīs kā Lokstenē (minēta 1375. g.), Altenē (1416. g.), Sēlpilī (1373. g.) un, beidzot, arhibīskapa rezidencē Koknesē, kas bija tāda paša nosaukuma kņazistes centrs vēl XIII gs. sākumā. Un, lai gan tika atsegta tikai daļa šo objektu platības, iegūtie rezultāti bija visai pārlicinoši. Visu šo piļu izrakumos konstatēti daudzi kultūrslāņi, kas sniedzas sirmā senatnē (pat līdz m. ē. VII—VIII gs.) un liecina, ka minētos pilskalnus (izņemot Alteni) latgaļi un sēji aktīvi izmantojuši vēl ilgi pirms vācu iekarotāju ienākšanas. Šeit atrasto priekšmetu skaits sasniedz vairākus tūkstošus; starp atradumiem īpašu vēribu pelna daudzas dzīvojamās celtnes Kokneses pilskalnā, piļu telpu apkures sistēma ar silta gaisa palīdzību Altenē u. c.³⁸

Arheoloģiski visai nepietiekami izpētīta republikas galvaspilsēta Rīga. Izrakumi, kas notika te laikā no 1945. līdz 1948. g. un no 1958. līdz 1963. g. — sakarā ar atjaunošanas darbiem Vecpilsētas izpostītajā daļā, — mazliet papildina mūsu priekšstatus par tās apmetnes izskatu, kuras vietā vācu tirgotāji un krustneši 1201. g. «nodibināja» pilsētu. Vēlams tomēr, lai materiāls tiktu apkopots: šīs problēmas aktualitāte neprasa komentārus! Arheoloģiskie atradumi izrakumos pie Pētera baznīcas, Rātslaukumā un Alberta laukumā raksturīgi tipiskai viduslaiku pilsētai-ostai. Tie ir — pilsētas mūra un vārtu, bruģa un celtnu atliekas, kuģu būvētava, visdažādāko amatnieku darbnīcas, vīna pagrabs utt., kas attiecas uz XIII—XIV gs. un uz vēlāku laiku.³⁹ Krustnešiem

³⁷ Sk. E. Mugureviča atskaites par izrakumiem Oļņkalnā: RT 1959, 1960, 1961.

³⁸ Sk. E. Mugureviča atskaites par izrakumiem Lokstenē (RT 1962, 1963), J. Graudoņa — Altenē (RT 1963), J. Daigas un M. Atgāža — Sēlpilī (RT 1963) un A. Stubava — Koknesē (RT 1961, 1962, 1963). — Jāatzīmē, ka šo izrakumu materiāli vēl nav atspoguļoti publikācijās. Katrā ziņā minēto referātu atsevišķajām tēmām (piemēram, par «akmens celtniecību» Lokstenē vai par to, ka «feodālās attiecības Koknesē izveidojās jau XI gs.») nepieciešama papildu argumentācija vai vismaz paskaidrojumi.

³⁹ М. Р. Вилсоне. Археологические раскопки в городе Риге. — КСИИМК, 42, 1952, стр. 124—134; sk. arī M. Vilsones un T. Pāveles atskaites: RT 1958—1963, tāpat T. Pāveles rakstu «No Rīgas XIV gs. civilceltniecības vēstures» (ParTV, 6, 1964, 111.—113. lpp.).

iekarojot Latviju, bet vēlāk — feodālās laupīšanas un apspiešanas rezultātā vietējo iedzīvotāju tradicionālās materiālās kultūras pamati izrādījās iedragāti. Vismaz vēlāko kapulauku materiāls (tie gan izpētīti maz) noteikti liecina, ka apbedīšanas inventārs bija kļuvis trūcīgāks.⁴⁰

Zinātniekiem pieejamais arheoloģiskais materiāls jaunu izrakumu rezultātā ik gadus papildinās. Tā ir arheoloģijas īpatnība un, varētu teikt, arī svarīga priekšrocība atšķirībā no «rakstītās» (it īpaši senās) vēstures, kuras rīcībā ir ierobežots un faktiski jau zināms avotu krājums. Iegūtais lietiskais materiāls tiek pētīts, raksturojot gan veselus objektus (kapulaukus, pilskalnus utt.), gan arī senās ražošanas atsevišķas nozares (piemēram, metalurģiju, podniecību vai amatniecību, zemkopību utt.). Arī šai ziņā darīts samērā daudz; it īpaši mūs iepriecina tas, ka veidojas arheoloģijas sakari ar citām zinātnes nozarēm. Attiecīgo izrakumu analīzei aizvien biežāk tiek pieaicināti tādu disciplīnu kā metalogrāfijas, paleobotānikas, osteoloģijas u. tml. speciālisti.

Spilgts piemērs tam ir senās Latvijas metalurģijas vēstures svarīgu problēmu pētīšana. Ar spektrālām un ķīmiskām analizēm A. Anteins izpētījis Kokumuiža (V gs.), Ķenteskalnā (VI—VIII gs.), Asotē (IX—XIII gs.) un dažās citās vietās atrasto dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūru, īpašības un ražošanas tehnoloģiju. Par dzelzs kausēšanu no vietējās purvu rūdas un samērā labi attīstīto kalēja amata tehniku mums vispārējos vilcienos bija zināms jau agrāk. Tomēr, kā parādījis A. Anteins, agrā feodālisma pilskalnu tuvumā tika gatavots arī tērauds ar dažādu oglekļa saturu. Principiāli svarīga nozīme ir arī A. Anteina secinājumiem, ka melno metālu iegūšanas un apstrādes tehniskais līmenis Latvijā X—XII gs. bijis samērā augsts un atbilda apmēram senās Krievzemes līmenim.⁴¹ Bronzas priekšmetu (tie

⁴⁰ V. Urtāns. Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.). — AE, 4, 1962, 17.—32. lpp.; sk. arī J. Graudonīšs. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — ZAVēst, 1960, 6, 13.—26. lpp.

⁴¹ A. Anteins. Asotes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — ZAVēst, 1956, 6, 29.—40. lpp.; A. Anteins. Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — AE, 1, 1957, 45.—50. lpp.; A. Anteins. Par melnā metāla iegūšanu un apstrādašanu senajā Latvijā. — LUV ZR, 13, 1957, 177.—202. lpp.; A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — AE, 2, 1960, 3.—59. lpp.; A. Anteins. Senās Latvijas damascēta tērauda šķēru gali. — AE, 4, 1962, 33.—45. lpp.; A. K. Антейн. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — ИзИТ, 1, 1959, стр. 5—32;

atrasti 24 vietās, galvenokārt gar Daugavu) izgatavošanas tehnikai un krāsaino metālu (VI—XIII gs.) ķīmiskā sastāva analīzei vēltīti J. Daigas raksti.⁴² Atzīmēsim šai pašā sakarā vērtīgos V. Urtāna pētījumus par dzelzs u. c. priekšmetu depozītiem, kas atklāti Latvijā pēdējo simt gadu laikā (30 vietās ap 2000 priekšmetu no V—IX gs.); tie, starp citu, atspoguļo sociālās diferenciacijas procesu šķiru sabiedrības izveidošanās priekšvakarā Latvijā.⁴³ Citi darbi par analogisku tematiku, kas pirmajā acu uzmetienā liekas visai «šauri» un «speciāli», arī risina padomju zinātnei svarīgus uzdevumus, proti, raksturo vietējās amatniecības dažādas nozares, nosaka izstrādājumu tipus (vietēji vai ievesti), līdz ar to nodrošinot iespēju datēt jaunatrastos arheoloģiskos priekšmetus, u. t. jpr.⁴⁴

Ražošanas spēku un sabiedrisko attiecību vēstures plānā interesi izraisa A. Zariņas daudzgadīgā darba rezultāti. Rūpīgi izpētījusi seno latgaļu VII—XIII gs. apģērba atliekas un sistematizējusi visu uzkrāto materiālu, A. Zariņa parāda kā tekstilā amata līmeni un tautas tērpa īpatnības, tā arī šīs ražošanas nozares dziļos sakarus ar naturālo saimniecību, kas padara saprotamu zināmo «konservatīvismu» Latgales iedzīvotāju tērpā un rotājumā, kuri saglabājuši senas formas līdz pat XVIII—XIX gs.⁴⁵

A. Anteins. Damascētie un ierakstu zobeni Latvijā un to asmeņu tehnoloģija. — ParTV, 6, 1964, 65.—95. lpp. — Bez agrāk minētā E. Snores raksta par Asotes krāsnim sk. arī J. Daiga. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetne. — AE, 6, 1964, 23.—37. lpp.

⁴² И. В. Дайга. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.). — СА, 1960, 3, стр. 78—92; J. Daiga. Krāsaino metālu sastāvs Latvijā 6.—13. gs. — AE, 4, 1962, 47.—65. lpp.; J. Daiga un I. Grosvalds. Senākie tiģeļi Latvijā. — AE, 6, 1964, 7.—21. lpp.; sk. arī A. Anteins. Senās Rīgas lietuves bronzas lielgabali un zvani. — ParTV, 3, 1962, 49.—66. lpp.

⁴³ V. Urtāns. Tiras purva depozīts. — LVMR. Arheoloģija, 1962, 83.—94. lpp.; V. Urtāns. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — ParTV, 3, 1962, 69.—106. lpp.; V. Urtāns. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — AE, 6, 1964, 39.—70. lpp.

⁴⁴ Piemēram var minēt rakstus atsevišķu izstrādājumu tipoloģijā, t. i. jomā, kas ilgu laiku (un nepelnīti) mūsu arheoloģijā bija atstāta novārtā: V. Urtāns. Pūces sakta. — AE, 3, 1961, 35.—58. lpp.; M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, 6, 1964, 105.—123. lpp.; T. Pāvele. Latvijas 11.—13. gs. bronzas bļodas. — AE, 6, 1964, 127.—133. lpp.

⁴⁵ А. Э. Зариня. Одежда латгалов по материалам археологических раскопок последних лет. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 510—522; А. Э. Зариня. Виллаине латгалов VII—XIII вв. — СА, 1960, 3, стр. 203—216; А. Э. Зариня. Одежда. — Grām.: Нукшинский могильник. Р., 1957, стр. 31—38; А. Зарина. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gs. — AE, 2, 1960,

Visai svarīgs uzdevums ir zemkopības vēstures etapu pētīšana, tomēr tas ir arī ļoti grūts uzdevums, jo tā risināšanai trūkst «parasto», pat arheoloģisko avotu: mums faktiski nav droši datētu zemes aršanas rīku. Zemkopības attīstības izsekošanai labi noder saglabājušos augu un nezāļu paleobotāniskā analīze. Sādu darbu Latvijā veicis A. Rasiņš, secinot, ka, lai gan šeit XI—XIII gs. līdzās līdumu zemkopībai arī pastāvēja tīrumu zemkopība, tad tomēr atmatu un nevis trīslauku sistēmas formā.⁴⁶

Latvijas arheologu, kā arī vēsturnieku uzmanību pastāvīgi saista arī Baltijas un Krievzemes senie kultūrekononiskie sakari. Lielākā vai mazākā mērā šī problēma skarta daudzos no iepriekš minētajiem darbiem. Pēdējos gados speciāli šo tematu risina Ē. Mugurevičs. Vairākos viņa rakstos, bet vēlāk — disertācijā, pamatojoties uz plašu un daudzveidīgu materiālu (izrakumu rezultāti, Livonijas senās hronikas, kā arī — retrospektīvi — vēlāku, t. i., «zviedru» laiku, ceļu shēmas), tiek izsekoti latgaļu un lībiešu sakaru svarīgākie virzieni un izdarīts mēģinājums noteikt tirdzniecības ceļu (ūdens un sauszemes) tīklu viņu teritorijā IX—XIII gs.⁴⁷ Šo pētījumu rezultāti apkopoti nesen publicētajā Ē. Mugureviča monogrāfijā,⁴⁸ kas aptver Latvijas austrumu un centrālās daļas (Daugavas un Gaujas baseini) visu ekonomisko un kultūras sakaru kopumu ar senkrievu zemēm agrā feodālisma periodā.

79.—94. lpp.; A. Э. Зариня. Отражение развития производительных сил и производственных отношений в одежде латгалов VII—XIII вв. Автореф. дисс. Р., 1962; A. Zariņa. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — ParTV, 6, 1964, 137.—153. lpp.

⁴⁶ A. Расиньш. Культурные и сорные растения в материалах археологических раскопок на территории Латвийской ССР. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 316—339; A. Расиньш. Материалы к истории культурных и сорных растений на территории Латвийской ССР до XIII века н. э. — Крāj.: Растительность Латвийской ССР, 2. Р., 1959, стр. 125—144. — Šai sakarā atzīmēsim, ka A. Kirjanovs, kas šo pašu metodi izmanto attiecībā uz XI—XIII gs. Novgorodu, pieļauj, ka toreiz valdošā bijusi trīslauku sistēma. Tātad šai jautājumā vēl ne viss ir noskaidrots.

⁴⁷ Ē. Mugurevičs. Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā. — ZAVest, 1960, 9, 17.—31. lpp.; Ē. Mugurevičs. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā 12.—13. gs. — AE, 3, 1961, 61.—79. lpp.; Ē. Mugurevičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos. — ZAVest, 1961, 1, 11.—22. lpp.; Э. П. Мугуревич. Торговые пути на территории ливов и латгалов в IX—XIII вв. Автореф. дисс. Р., 1961. — Šeit būtu minams arī raksts par seno kuģi, kuru arheologi atrada Vecrigā un kurš, liekas, būvēts XII gs. beigās: J. Skolis. Senais Rigas kuģis. — ParTV, 6, 1964, 97.—107. lpp.

⁴⁸ Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X — XIII вв. Р., 1965. 145 стр.

Krievu un Baltijas IX—XIII gs. sakaru problēmas vispārējā nostādne, ievērojot padomju zinātnes sasniegumus šai jomā, līdz ar tālāko pētījumu uzdevumiem formulēta *A. Mongaita* rakstā.⁴⁹

Svarīgākā publikācija, kas apkopo mūsu rīcībā esošo arheoloģisko materiālu par Latvijas vēsturi līdz XIII gs. sākumam, ir *H. Mooras* pazīstamā monogrāfija.⁵⁰ *H. Moora*, kas ar darbiem Baltijas arheoloģijā bija pazīstams jau pirmskara gados (klasiskais darbs: *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.*, I—II. Tartu, 1929—1939), šeit no marksisma pozīcijām vispārinājis to ilgstošo un, kā mēs redzējam, sarežģīto vēsturisko ceļu, kādu nogājuši Latvijas iedzīvotāji kopš tā brīža, kad šeit parādījies cilvēks, līdz agrā feodālisma posmam. Ja agrāk bija gandrīz vai vispārpieņemts uzskats, ka Baltijas tautas dzīvojušas «ģints iekārtā», t. i., bezšķiru sabiedrībā, līdz pat vācu katoļu krustnešu iebrukumam, tad pēc *H. Mooras* monogrāfijas iznākšanas vairs nebija nekādu šaubu, ka patiesībā X—XII gs. bija feodālās iekārtas pamatelementu intensīvas veidošanās periods. Latvijas agro viduslaiku (ar šo terminu saprotot pirmatnējās kopienas sairšanas periodu m. ē. I g. t. un II g. t. sākumā) problēmas apgaismotas, pamatojoties uz dažādu avotu (to skaitā rakstīto un daļēji arī folkloras) datiem, arī *J. Zuša* brošūrās,⁵¹ *V. Dorošenko* un *V. Aņisimovas* rakstos.⁵²

Un tomēr: jauns arheoloģiskais materiāls uzkrājas tik strauji, ka šī materiāla «apgūšana» manāmi atpaliek no lauku pētījumu tempiem. Tāpēc, lai cik nopietni arī būtu mūsu arheoloģijas sasniegumi, galvenā uzmanība acīm redzot jāveltī iegūto datu savlaicīgai iepriekšējai apstrādei, esošu vērtīgu avotu sistematizācijai, analīzei un plašiem vēsturiskiem vispārinājumiem.

⁴⁹ *A. Л. Монгайт. К вопросу о русско-прибалтийских связях в IX—XIII вв.* — *ВИ*, 1958, 6, стр. 120—128.

⁵⁰ *Н. Моора. Пиратнējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā.* R., 1952. 172 lpp.; sk. arī *X. А. Моора. Возникновение классового общества в Прибалтике. (По археологическим данным).* — *СА*, 17, 1953, стр. 105—132.

⁵¹ *J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas.* R., 1948. 46 lpp.; *J. Zutis. Agrie viduslaiki Latvijā. No IX līdz XII gadsimtam.* R., 1948. 48 lpp.

⁵² *В. В. Дорошенко. Латышские племена в I тысячелетии н. э.* — *ВИ*, 1952, 9, стр. 122—130; *В. Аңисимова. Sociāli ekonomisko attiecību attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. 1. gadu tūkstoši.* — *LVU ZR*, 16, 1957, 241.—262. lpp.; *В. Аңисимова. Maiņas attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. 1. gadu tūkstoši.* — *LVU ZR*, 26, 1959, 241.—262. lpp.; sk. arī *В. Р. Аңисимова. Распад первобытнообщинного строя и зарождение классового общества на территории Латвийской ССР в I тысячелетии н. э. Автореф. дисс.* Р., 1966.

3. LATVIEŠU APDZĪVOTO NOVADU POLITISKĀ VĒSTURE FEODĀLISMA LAIKĀ («BALTIJAS JAUTĀJUMS»)

Austrumbaltijas ģeogrāfiskais stāvoklis padarīja to par dažādu iekarotāju neatlaidīgas cīņas objektu. Lai arī «Baltijas jautājums» šī termina vispārpieņemtajā nozīmē par starptautiskās politikas problēmu izveidojās tikai ap XVI gs. (ko sekmēja, no vienas puses, Eiropas tirdzniecības paplašināšanās, bet, no otras — spēcīgu, centralizētu valstu rašanās, kuras iesaistījās cīņā par «dominium maris Baltici»), latviešu un igauņu zemēs iebrucēji — skandināvi ielauzās jau m. ē. VIII—IX gs. Kopš XII gs. beigām sākās vairāk nekā gadsimtu ilgais Baltijas tautu varonīgās pretošanās periods katoliskajai vācu agresijai, kurš, kā zināms, beidzās ar Baltijas nonākšanu vācu (un daļēji dāņu) feodāļu varā. Cīņā pret Romas kūrījas un vācu feodāļu agresiju Baltijas tautas, kas jau pirms tam bija ciešām draudzības saitēm saistītas ar krievu tautu, saņēma pastāvīgu palīdzību no Krievzemes.

XIII gs. izveidojusies garīgo valstiņu federācija, kas pazīstama ar viduslaiku Livonijas nosaukumu, XVI gs. vidū sabruka krievu karaspēka triecienu rezultātā. Pēc Livonijas kara (1558.—1582.), kad Dienvidlatvijā izveidojās Kurzemes—Zemgales hercogiste (1561.—1795.), bet Ziemeļlatvija nonāca vispirms poļu (1561.—1629., Latgale līdz 1772. g.), bet pēc tam zviedru iekarotāju (1629.—1710.) varā, latviešu tauta nepārtrauca cīņu pret divkāršo, feodāli koloniālo jūgu. Šīs smagās, nevienlīdzīgās cīņas gaitā latvieši allaž sastapa simpātijas un saņēma arī tiešu atbalstu no saviem austrumu kaimiņiem — krieviem. Krievu valsts nostiprināšanās, tās neatlaidīgā tiekšanās pēc izejas uz Baltiju («logs uz Eiropu»), kuras nepieciešamību diktēja gan ekonomiskā attīstība, gan arī starptautiskā politiskā situācija, noveda pie tā, ka Latvijas teritorija (1721. g. — Vidzeme, 1772. g. — Latgale, bet 1795. g. — Kurzeme un Zemgale) kļuva par Krievijas impērijas sastāvdaļu.

Neatkarīgi no cara valdības oficiālās politikas, kuru noteica valdošās muižnieku šķiras intereses, latviešu un krievu tautu draudzība pārcietusi visus pārbaudījumus un, ar laiku iegūstot arī jaunu saturu, kļuva par vienu no svarīgākajiem faktoriem mūsu zemes darbaļaužu kopīgajā cīņā pret absolūtismu, feodālismu un kapitālismu. No teiktā kļūst skaidrs, ka krievu un latviešu savstarpējo attiecību problēma allaž bijusi viena no Latvijas politis-

kās vēstures svarīgākajām problēmām. Runājot par latviešu vēsturieku pētījumiem norādītajā jomā, mēs, dabiski, nevaram ignorēt arī Maskavas, Ļeņingradas utt. speciālistu darbus, kaut vai pašus svarīgākos.

Vispārējo koncepciju par latviešu apdzīvoto novadu politiskajiem likteņiem feodālisma periodā izstrādājuši *J. Zutis*, *T. Zeids* un *M. Stepermanis*, kas ir attiecīgo nodaļu autori «Latvijas PSR vēstures» I. sējumā (1953.). *T. Zeida* ap to pašu laiku iznākušajā monogrāfijā,⁵³ pamatojoties uz visu rakstīto dokumentu patstāvīgu analīzi, bija sīki apgaismotas tādas svarīgas problēmas kā pirmo valstisko veidojumu rašanās Latvijas teritorijā (kam jau XII—XIII gs. mijā, kā uzsver *T. Zeids*, piemita «zināmas feodālu valstu pazīmes»), galvenie posmi cīņā pret vācu iebrucējiem XIII gs., viduslaiku Livonijas politiskās iekārtas īpatnības, tās iekšējā vēsture (ordeņa cīņa pret bīskapijām par hegemoniju Austrumbaltijā, feodālo kārtu pretrunas u. t. jpr.) un, beidzot, attiecību attīstība starp Livoniju un tās kaimiņiem, proti, Lietuvu un krievu zemēm. Vēsturiski juridiskā plānā feodālās Latvijas politisko iekārtu pētījis *V. Kalniņš*.^{53a}

Pie vienas no minētajām monogrāfijām skartajām problēmām *T. Zeids* atgriezies savā nesenajā darbā — «Senākie valstiskie veidojumi Latvijā latviešu buržuāziskās historiogrāfijas apgaismojumā».⁵⁴ Tas ir nopietns apskats par šīs problēmas traktējumu XIX gs. beigās un XX gs. sākumā (*J. Krodznieks*), kā arī buržuāziskās republikas pastāvēšanas periodā Latvijā. Apskata autors ir lielisks to avotu pazinējs, kurus 30. gadu buržuāziskie vēsturieki falsificējuši visdažādākos veidos nolūkā «vēsturiski pamatot» fašistiskā tipa diktatūru. Salīdzinot *A. Švābes*, *F. Baloža* vai *A. Tenteļa* koncepcijas ar dokumentāliem faktiem, *T. Zeids* sniedzis lietišķas (bet ne deklaratīvas, kā pie mums tas nereti notiek), patiesi zinātniskas mums svešu uzskatu kritikas paraugu. Tāpēc arī viņa secinājums, ka buržuāziskā historiogrāfija nav spējusi

⁵³ *T. Zeids*. Feodālisms Livonijā. R., 1952. 144 lpp.

^{53a} *V. Kalniņš*. Livonijas valstiskā uzbūve un tiesības. — LVU ZR, 24, 1958, 23.—100. lpp.; *В. Калнынь*. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии в XI—XVI веках. Р., 1962. 45 стр.; *В. Калнынь*. Древнерусская государственность и право на территории Латвии в XI—XIII веках. — УчЗ ЛатГУ, 64, 1964, стр. 117—127; *V. Kalniņš*. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561.—1795.). R., 1963. 48 lpp.

⁵⁴ VP, 4, 1962, 5.—48. lpp.; sk. arī *V. Kalniņš*. Agrīno valstisko veidojumu un sākotnējo tiesību izcelšanās Latvijas teritorijā (aptuveni no XI gs. līdz XIII gs. sākumam). — LVU ZR, 12, 1957, 67.—92. lpp.

atsegt Latvijas senāko valstisko veidojumu būtību un saturu, skan pilnīgi pārliecinoši. Jāpiekrit T. Zeidam vēl tai ziņā, ka šis jautājums (kā vispār visa problēma par «agro feodālismu» Latvijā) arī padomju historiogrāfijā ne tuvu nav izpētīts. Minētais T. Zeida raksts varētu kļūt par lielisku historiogrāfisku ievadu lielam monogrāfiskam pētījumam par šo problēmu, kurš gan, diemžēl, pagaidām vēl nav uzrakstīts.

Pirmajos pēckara gados bija publicēti trīs populāri apskati par Baltijas tautu kopīgo cīņu pret vācu agresiju. Svarīgākajā no tiem — prof. J. Zuša brošūrā — aplūkoti notikumi no XII gs. beigām līdz XIV gs.; tā patikami atšķiras no citām gan ar saglabājušos rakstīto pieminekļu (Latviešu Indriķa «Livonijas hronikas», «Atskaņu hronikas», kā arī Pleskavas un Novgorodas hroniku) konkrēto analīzi, gan ar aso un pārliecinošo polemiku pret ievērojamākajiem Baltijas muižniecības historiogrāfijas pārstāvjiem, kas izkroploja šo notikumu nozīmi un jēgu.⁵⁵ Vietējām tautām traģisma pilnais XIII gadsimts saistīja vēsturnieku uzmanību arī nākošajos gados: V. Karcevs, P. Starodubecs un Ē. Donnerts savos pētījumos⁵⁶ Baltijas iekarošanu apskata dažādos aspektos. Nozīme un sekas, kādas bija Vācu ordeņa vēsturiskajai sagravei lielajā kaujā pie Grīnvaldes (1410. g.), parādītas prof. J. Zuša rakstā.⁵⁷

Pretrunu mezgls starp Krieviju un tās rietumu kaimiņiem, kas galu galā noveda pie Livonijas kara — ilgstošas cīņas par Livoniju, par izeju uz Baltijas jūru, radās apmēram XV un XVI gs. mijā. Kā norāda uzcilākais šīs problēmas pētnieks prof. K. Baziļevičs, jau ap šo laiku Krievu valstī «pakāpeniski iezīmējās tā aktīvās ārpolitikas programma, kas galīgi tika īstenota tikai XVIII gs. beigās»; viens no svarīgākajiem šīs programmas punktiem bija

⁵⁵ J. Zutis. Krievu un Baltijas tautu cīņas pret vācu agresiju. R., 1948. 47 lpp.; sk. arī Н. Казакова, И. Шаскольский. Русь и Прибалтика (IX—XVII вв.). Л., 1945. 128 стр.; Я. П. Крастынь. Борьба латышского народа против немецких захватчиков и порабощателей. М., 1946. 196 стр.; A. Drīzulis. Izcils notikums latviešu tautas vēsturē. («Ledus kauja»). — PadLB, 1949, 6, 26.—33. lpp.; А. Л. Хорошкевич. Из истории русско-германских отношений в XIII в. — ИЗ, 78, 1965, стр. 219—232.

⁵⁶ В. С. Карцев. Папство — организатор и вдохновитель немецко-католической агрессии в Прибалтике в XIII в. Автореф. дисс. М., 1953; П. А. Стародубец. Княжество Кокнезе в борьбе с немецкими захватчиками в Восточной Прибалтике в начале XIII в. — Средние века, 7, М., 1955, стр. 199—216; E. Donnert. Heinrich von Lettland und die Anfänge der Deutschherrschaft in Livland. — ZAVest, 1959, 6, 21.—30. lpp.

⁵⁷ Я. Зутис. Грюнвальд — конец могущества Тевтонского ордена. — ИЖ, 1941, 9, стр. 74—80.

«cīņa ziemeļrietumos pret Livonijas ordeņa un Zviedrijas agresīvo rīcību — cīņa, kas pakāpeniski pāraug cīņā par izeju iegūšanu uz Baltijas jūru».⁵⁸

Livonijas kara diplomātiskā prelūdijs apskatīts īpašos *G. Novicka* un *I. Saskaļska* rakstos.⁵⁹ Padomju historiogrāfijā pirmais darbs par Livonijas kara notikumiem, kuru rakstot izmantoti vietējie avoti (bez pazīstamām B. Rusova, J. Rennera u. c. hronikām te minamas arī zviedru u. c. arhīvu aktis, ko publicējis K. Širens un F. Binemans), pieder prof. *J. Zutim*.⁶⁰ Livonijas ordeņa karaspēka galīgai sagravei 1560. g. 2. augusta kaujā pie Ērgemes jeb, pareizāk sakot, Lugažiem, kuras rezultātā lielu daļu Latvijas un Igaunijas teritorijas ieņēma krievu armija, veltīts *T. Zeida* raksts.⁶¹

Mūsu dienās nav iespējams tikt skaidrībā par Livonijas kara notikumiem un pareizi novērtēt krievu administrācijas pasākumus iekarotajā teritorijā, neņemot palīgā krievu vēsturnieku S. Veseļovska, A. Zimina u. c. jaunākos pētījumus par Ivana Bargā laikmetu. Šo pētījumu skaits aug, var teikt, ar katru gadu. Minēsim šai sakarā tikai darbus, kas veltīti tieši Livonijas karam. *V. Koroļuka* populārzinātniskajā grāmatā,⁶² liekas, pirmoreiz padomju literatūrā iztirzāta šī kara politiskā vēsture, galvenokārt gan tikai uz krievu avotu bāzes. *D. Kopilova* disertācijā,⁶³ kuras pamatā ir diplomātiskā sarakste (ieskaitot instrukcijas un sūtniecību atskaites) un daļēji arī citi dokumenti (angļu «Maskavas kompānijas»

⁵⁸ К. В. Базилевич. Внешняя политика Русского централизованного государства (вторая половина XV века). М., 1952, стр. 18, 432—542 (nodala par Krievzemes karu pret Lietuvu un Livonijas ordeni 1500.—1503. g.). — Diemžēl, šeit jāatzīmē, ka šai vērtīgajā darbā nepietiekami ir izmantoti Livonijas izcelsmes dokumenti; piemēram, trūkst atsaukšanās uz pazīstamo daudzsejumu izdevumu «Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch», kas satur bagātīgu aktu materiālu.

⁵⁹ Г. А. Новицкий. Русско-шведские отношения в середине XVI в. и война 1554—1557 гг. — ВМУ, Историко-филол. серия, 1956, 2, стр. 49—61; И. П. Шаскольский. Русско-ливонские переговоры 1554 г. и вопрос о ливонской дани. — МеждСвязи, стр. 376—399.

⁶⁰ J. Zutis. Livonijas karš. (1558.—1582.). R., 1949. 67 lpp.; sk. arī Я. Я. Зутис. К вопросу о ливонской политике Ивана IV. — ИАН СССР, Серия истории и философии, 1952, 2, стр. 133—143.

⁶¹ T. Zeids. Ērgemes kauja un tās vēsturiskā nozīme. — ZAVest, 1961, 7, 3.—9. lpp.

⁶² В. Д. Королюк. Ливонская война. Из истории внешней политики Русского централизованного государства во второй половине XVI в. М., 1954. 112 стр.

⁶³ Д. М. Копылов. Англо-русские отношения в период Ливонской войны. Автореф. дисс. Горький, 1953.

papīri), parādīta angļu diplomātijas attieksme pret Livonijas karu: Anglijas tiekšanās pēc Krievijas ekonomiskas un politiskas izolācijas, angļu tirdzniecības kapitāla cīņa ar Holandes tirgotājiem par Krievijas tirgu. Nesen iznākušajā *E. Donnerta* (VDR) monogrāfijā⁶⁴ «Baltijas jautājums» Livonijas kara gados aplūkots, tā sakot, vispāreuropiskā plānā; monogrāfijas atsevišķas nodaļas veltītas jautājumiem par tautas kustībām pašā Livonijā, par Krievijas un feodālās Vācijas (imperators, firsti, pilsētas) attiecībām, cīņai par «Livonijas mantojumu» starp Dāniju, Zviedriju un Poliju un, beidzot, Rietumeiropas lielvalstu (Anglijas, Francijas, Spānijas, Nīderlandes) politikai attiecībā pret Maskavas valsti XVI gs. otrajā pusē. Lai labāk orientētos buržuāziskajā Eiropas literatūrā par to pašu tematu (un vispirms par Livonijas kara ekonomiskajiem priekšnoteikumiem), svarīgi ņemt vērā prof. *H. Krūsa* historiogrāfisko apskatu.⁶⁵

Livonijas karš, kas bija Krievijai neveiksmīgs, beidzās, kā zināms, ar viduslaiku Livonijas sadalīšanu starp Zviedriju un Poliju. Šo valstu cīņa par Austrumbaltiju 1561.—1629. g. vispusīgi parādīta prof. *J. Zuša* brošūrā.⁶⁶ Kā vienmēr patstāvīgi izpētījis pirmavotus, tās autors raksturo literatūru par šo jautājumu un bez attiecīgā perioda militāri diplomātisko pasākumu apskata parāda arī Vidzemes administratīvi tiesisko iekārtu «poļu laikos», kontrreformācijas gaitu un t. s. «kalendāra nemierus» Rīgā. Krievu politikas dažas problēmas attiecībā uz Austrumbaltiju XVII gs. vidū—XVIII gs. sākumā un šī perioda starptautiskais stāvoklis apgaismots *J. Zuša* un *J. Kurskova* rakstos,⁶⁷ kā arī *P. Kudinova* un *E. Ruhmanovas* disertācijās.⁶⁸

⁶⁴ E. Donnert. Der Livländische Ordensritterstaat und Russland. Der Livländische Krieg und die baltische Frage in der europäischen Politik 1558—1583. Berlin, 1963. 320 S.; sk. arī E. Donnert. Livland und Russland in der zweiten Hälfte des 16. Jh. — Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Bd. 4. Berlin, 1960, S. 215—234.

⁶⁵ X. X. Крусс. «Балтийский вопрос» в XVI в. в зарубежной исторической литературе. — ВИ, 1959, 6, стр. 108—119.

⁶⁶ J. Zutis. Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts. R., 1949. 128 lpp. — Par «kalendāra nemieriem» Rīgā nesen nācis klajā interesants VDR jaunā vēsturnieka V. Kitlera pētījums: W. Küttler. Die Volksbewegung in Riga 1584—1589. — Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Bd. 6. Berlin, 1962, S. 267—310.

⁶⁷ Я. Зутис. Балтийский вопрос в политике великих держав. — ИМ, 1941, 2, стр. 66—80; J. Kurskovs. A. L. Ordins-Naščokins — Kokneses vai vads (1656.—1661.). — ВР, 2, 1958, 239.—261. lpp.

⁶⁸ П. С. Кудинов. Политика Англии в Прибалтике в период войны за испанское наследство. Автореф. дисс. Р., 1949; Э. Д. Рухманова. Борьба России за выход в Балтийское море в 1656—1661 гг. Автореф. дисс. Л., 1954.

Pavērsiena punkts latviešu tautas vēsturē bija Latvijas teritorijas pievienošana Krievijai XVIII gs. Šim notikumam, ko bija sagatavojusi gadsimtiem ilgā Baltijas tautu un krievu tautas kultūras un politisko sakaru nostiprināšanas vēsture, bija dziļi progresīva vēsturiska nozīme. Carisms, paužot muižniecības šķiras intereses, apspieda ne tikai Krievijas impērijas nomaļu tautas, bet arī krievu tautu. Latviešu un igauņu agrāk saskaldīto novadu apvienošanai vienas varas rokās, to kopīgajai cīņai ar krievu tautu pret patvaldības jūgu, pret feodālismu un kapitalismu bija milzīga nozīme Baltijas tautu tālākajā liktenī. Šo tautu darbaļaužu masām to revolucionārajā cīņā bija nodrošināts krievu tautas progresīvo spēku varens atbalsts, bet vēlāk — marksistiski leņiniskās partijas vadība.

«Baltijas jautājums» starptautiskās politikas plāksnē bija izšķirts jau XVIII gs. pirmajā pusē, kad Austrumbaltijas lielākā daļa (izņemot Latgali un Kurzemes hercogisti) iekļāvās Krievijas impērijas sastāvā. Sai sakarā Latvijas vēsturnieku interesi pelna divas nesen publicētās monogrāfijas, kas veltītas Krievijas ārpolitikai šai periodā.⁶⁹ G. Nekrasovs uzskata par iespējamu runāt par «Baltijas problēmas» pastāvēšanu arī pēc Ništates miera (1721.). Tomēr nez vai šāds jautājuma traktējums atzīstams par pareizu, pat ja ievērojam G. Nekrasova atrunu, ka XVIII gs. «Baltijas jautājums» tika reducēts līdz «jautājumam par to, kādā veidā [Krievijai] noturēt izeju uz Baltijas jūru un Austrumbaltijas teritorijas, kā nostiprināties Baltijas jūras rietumdaļā, kā attīstīt ... tirdzniecību caur Baltijas ostām...» utt.⁷⁰ Arvien paliek nesatricināmas prof. J. Zuša viņa klasiskajā darbā izteiktās tēzes par to, ka «Baltijas jautājums XVIII gadsimtā, ja ne pilnīgi, tad vismaz tā galvenā daļā kļuva par iekšējās politikas problēmu, pāraugot par Baltijas provinču jautājumu. Ar šo nosaukumu apzīmē ne vairs starptautiskas politikas strīda problēmas, bet iekšējās pārvaldīšanas jautājumu «jauniekarotās provincēs», pie kurām XVIII gadsimtā pieskaitīja Vidzemi un Igauniju.»⁷¹ Šī tēze šķiet vēl jo pareiza tāpēc, ka Zviedrija XVIII gs. bija otras pakāpes lielvalsts, kas nebija reāls drauds Krievijas impērijas varai Baltijas jūras austrumu piekrastē.

⁶⁹ Л. А. Никифоров. Внешняя политика России в последние годы Северной войны. Ништадтский мир. М., 1959. 498 стр.; Г. А. Некрасов. Русско-шведские отношения и политика великих держав в 1721—1726 гг. М., 1964. 277 стр.

⁷⁰ Г. А. Некрасов. Русско-шведские отношения и политика великих держав в 1721—1726 гг. М., 1964, стр. 5.

⁷¹ J. Zutis. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. R., 1951, 5. lpp.

Akadēmiķa J. Zuša fundamentālajā darbā⁷² atsegta politiskās situācijas evolūcija Baltijā visā XVIII gs. J. Zuša grāmata ir spēcīgs trieciens muižnieciskajai un buržuāziskajai historiogrāfijai, saskaņā ar kuru tikai Baltijas vāciešu — muižnieku un namnieku sevišķais stāvoklis milzīgās valsts ietvaros padarījis iespējamu latviešu un igauņu vēsturisko eksistenci. Iztirzājot cara valdības politiku «jauniekarotajās provincēs», J. Zutis izvirzījis un atrisinājis tādus jautājumus kā jautājumu par Baltijas vāciešu privilēģiju izcelšanos un šķirisko būtību, par Baltijas muižnieku un cara varas savstarpējām attieksmēm XVIII gs. vidū, par vietējās pārvaldes un pilsētu iekārtas reformām 1775.—1785. g. u. d. c. Grāmatā parādīts, kā krievu sabiedrības dzilēs radās un nostiprinājās strāva, kas bija naidīga Baltijas vāciešu korporatīvajām privilēģijām un viņu tendencei nošķirt Baltijas provinces no pārējās impērijas. Dzimtbūšanas jūga pastiprināšanās Baltijā t. s. «krievu laikā» nebūt nerod savu izskaidrojumu Pēterburgas ierēdņu politikā. Dzimtbūnieciskās verdzības nostiprināšanās notika pašu Baltijas muižnieku šķiriskajās interesēs, kuri bija galvenie iniciatori un vaininieki tai neiedomājamai zemnieku apspiešanai, kāda tolaik izveidojās Baltijā. XVIII gs. otrās puses reformas, ierobežojot vāciskā mazākuma autonomiju, veicināja Baltijas ekonomisko attīstību un galu galā atvieglāja latviešu un igauņu cīņu par savu pilnīgu nacionālo un sociālo atbrīvošanos.⁷³

Daudznacionālās Krievijas valsts tautu sadarbība cīņā pret svešzemju iekarotājiem sevišķi spilgti izpaudās 1812. g. Tēvijas karā. Latviešu piedalīšanās aktīvā cīņā pret Napoleona karaspēku parādīta T. Zeida rakstos,⁷⁴ kur to balsta dokumentāls materiāls.

⁷² Я. Зутис. Остзейский вопрос в XVIII веке. Р., 1946. 650 стр. (darbam piešķirta otrās pakāpes Valsts prēmija); latviešu val.: J. Zutis. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. R., 1951. 482 lpp. — Darba latviešu izdevumā ir svarīgi papildinājumi. Autors te ietilpinājis daudz jaunu materiālu no Rīgas arhīviem, kas tieši rāda Vidzemes bruņniecības cenšanos saglabāt savas privilēģijas un autonomiju, Rīgas rātes un bruņniecības strīdu 1763.—1764. g., kā arī dzimtļaužu un pilsētas iedzīvotāju zemāko slāņu piedalīšanos masu nemieros 60.—80. gados (1765., 1784., 1787. g. utt.). Isumā XVIII gs. «Baltijas problemātiku» autors izklāstījis brošūrā: J. Zutis. Vidzeme XVIII gadsimtenī. R., 1945. 44 lpp.

⁷³ Sk. arī Я. Я. Зутис. Об историческом значении присоединения Латвии к России. — ВИ, 1954, 7, стр. 95—105; А. Вассар. Некоторые вопросы присоединения Эстонии к России. — ИАН ЭССР. Серия общ. наук, 1960, 3, стр. 247—248.

⁷⁴ T. Zeids. 1812. gada Tēvijas kara notikumi Latvijas teritorijā. — PadLK, 1962, 9, 15.—19. lpp.; T. Zeids. 1812. gada Tēvijas karš latviešu tautas vēsturē. — ZAVest, 1962, 10, 11.—18. lpp.

4. AGRĀRĀS ATTIECĪBAS UN ZEMNIEKU ŠKIRU CĪŅA FEODĀLISMA LAIKĀ

Latvijā, tāpat kā citās Austrumeiropas zemēs, visā feodālisma periodā galvenā ražojošā iedzīvotāju masa (ne mazāk kā $\frac{9}{10}$) bija nodarbināta lauksaimniecībā. Dabiski, ka agrārās vēstures, vispirmām kārtām zemnieku vēstures problēmas allaž atradušās latviešu vēsturnieku uzmanības centrā. Šai tematikai veltīta vismaz puse pētījumu par Latvijas vēsturi feodālisma laikā — gan monogrāfijas, gan arī atsevišķi raksti, kas publicēti divos pēckara gadu desmitos.⁷⁵ Tomēr duras acis, ka mūsu vēsturnieku interese par šīm problēmām hronoloģiskā ziņā bijusi diezgan nevienmērīga. Lielākā daļa publikāciju attiecas uz vēlo feodālismu, kad Latvijā (tāpat kā pārējā Baltijā) nostiprinājās dzimtbūtnieciskā kļaušu sistēma, kas ievērojamā mērā noteica to, ka vēlāk kapitālisms lauksaimniecībā attīstījās te pa t. s. «prūšu» ceļu. Turklāt samērā detalizēti izpētīta XVI gs. — XVII gs. sākuma un tāpat arī (it īpaši zemnieku nemieru plānā) XVIII gs. otrās puses agrārā iekārta; vēl vispusīgāk (ieskaitot ražošanas spēkus zemkopībā un valdības agrāro politiku) izpētīta XIX gs. pirmās puses, t. i., feodālā laikmeta beigu, agrārā problemātika. Un otrādi, daudz vājāk izgaismoti, no vienas puses, XIII—XV gs., bet, no otras, t. s. «zviedru laiku» (Vidzemē no 1629. līdz 1710. g.) un sevišķi XVIII gs. pirmās puses (kad sākās latviešu zemju apvienošana Krievijas impērijas sastāvā) agrārās vēstures jautājumi. Beidzot, agrāro problēmu izpētīšanas pakāpe latviešu padomju historiogrāfijā nav vienāda arī teritoriālā aspektā. Vairums speciālo darbu, par kuriem runa būs tālāk, veltīti galvenokārt Vidzemei; daudz mazākā mērā — tā kā trūkst avotu publikāciju un arhīvu fondi ir sliktākā stāvoklī — atspoguļotas poļu kolonijas — Latgales, kā arī bijušās Kurzemes hercogistes teritorijas agrārās vēstures īpatnības.

Latviešu zemju iekarošanai, kas ilga turpat vai visu XIII gs., nāca līdz ne tikai vietējo iedzīvotāju iznīcināšana, bet arī ražošanas spēku ievērojama sagraušana. No otras puses, iekarotāji ne-

⁷⁵ Šeit runa ir par speciāliem darbiem — monogrāfijām un rakstiem. Tāpēc, šķiet, nebūs lieki piebilst, ka feodālisma laika Latvijas agrārās vēstures vispārīgās koncepcijas izstrādāšana vispirms ir «Latvijas PSR vēsture» 1. sējuma autoru kolektīva nopelns. Lielākā daļa attiecīgo nodaļu šajā darbā bazējas ne tikai uz esošās literatūras datiem, bet arī uz agrārās vēstures pirmavotu pētījumiem (sk., piemēram, T. Zeīds. Feodālisms Livonijā. R., 1952, IV nod., 3.—4. §; V nod., 2.—6. §; VI nod., 1.—2. §).

ienesā Baltijā nekādus kaut cik nozīmīgus jauninājumus agrotehnikā vai zemkopības darba rīkos. Ražošanas spēku stāvokli Latvijas zemkopībā un to evolūciju t. s. «ordeņa laikos» (XIII—XVI gs.) pēc rakstītajiem dokumentiem — viduslaiku hronikām, aktīm un inventāriem — pētījis V. Dorošenko.⁷⁶ Svarīgai un maz izpētītai problēmai par ciema kopienas pastāvēšanu Latvijas teritorijā XIII—XIV gs. veltīts I. Leinasares raksts.^{76a} Kā zināms, buržuāziski nacionālistisko vēsturnieku iemīļotā tēze bija apgalvojums, ka Latvijā līdzās ciemiem (*villae*) jau kopš senākiem laikiem esot pastāvējušas viensētas (kas latīņu avotos it kā apzīmētas ar terminu *villulae*) un ka tieši šajā apstākļī izpaužoties latviešu «individualistiskais» nacionālais raksturs. Rūpīgi analizējot saglabājušos viduslaiku dokumentu terminoloģiju, I. Leinasare secina, «ka vēl XIII—XIV gs. vienīgais latviešu apmetņu veids bija ciemi, kas pamatojās uz kolektīvu zemes īpašumu un tam atbilstošu kopienas iekārtu. Viensētas kā apmetņu veids izveidojās daudz vēlāk, un to rašanās saistās nevis ar latviešu etnopsiholoģiju, bet gan ar muižu saimniecības izveidošanos.» Latviešu zemnieku pakāpeniskajai pārvēršanai par dzimtcilvēkiem, kura Latvijas teritorijā vērsās plašumā kopš XV gs. otrās puses sakarā ar sākušos pāreju no «senjorijām» (*Grundherrschaft*) uz muižām (*Gutsherrschaft*), kuru pamatā bija kļaušu darbs, izsekots akadēmiķa R. Vipera rakstos.⁷⁷ Ievērojamā mērā uz šo rakstu materiāla pamata izveidota nodaļa par zemnieku likteņiem Livonijā XIII—XV gs. akadēmiķa B. Grekova monumentālajā darbā,⁷⁸ kurā kļaušu saimniecības rašanās un tās sociāl-

⁷⁶ В. В. Дорошенко. К истории сельскохозяйственного производства в феодальной Прибалтике (XIII—XV вв.). — ИАН ЛССР, 1953, 10, стр. 21—42; В. В. Дорошенко. Сельское хозяйство феодальной Лифляндии (Видземе) в XIII—XVI веках. — Крāj.: Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, 3. М., 1959, стр. 41—88. — Svarīgākā (un līdz šim strīdīga) problēma minētajā jomā ir jautājums par tālaika zemkopības sistēmām un, konkrēti, par trīslauku sistēmas ģenēzi. Pieejamos (diemžēl, diezgan trūcīgos) avotos regulāras trīslauku sistēmas pazīmes (ziemāji — vasarāji — papuve) konstatējamas, tikai sākot ar XV gs. Jādomā, kā tā attīstījās uz vietējās zemkopības seno tradīciju pamata. Kas attiecas uz XVI gs., tad trīslauku sistēmas dominēšana šai laikā (pastāvot lidumu un atmatu zemkopības paliekām) nerada šaubas.

^{76a} И. Лейнасаре. К вопросу о видах поселений в Латвии в XIII—XIV вв. — СЭ, 1966, 1, стр. 52—58.

⁷⁷ Sk. piem., P. Ю. Виппер. Крепостное право в Лифляндии от XV до XVII вв. — ИАН СССР. Серия истории и философии, 1944, 6, стр. 241—251.

⁷⁸ Б. Д. Греков. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII столетия, 1, изд. 2. М., 1952, стр. 386—395 (nodaļa «Судьбы крестьян в Ливонии в XIII—XV вв.»).

ekonomiskās būtības problēma padomju historiogrāfijā bija izvirzīta pirmo reizi.

Muižas sistēmas izveidošanās dažas būtiskas detaļas (muižas aruma pieaugums un atbilstoši atstrādāšanas rentes nozīmes pastiprināšanās) un šī procesa hronoloģija, pamatojoties uz materiālu par vienu no feodālo muižu kategorijām (proti, uz Vidzemes bruņniecības lēņu valdījumiem līdz XVI gs. vidum), sniegta V. Dorošenko rakstā.⁷⁹ Pēc autora domām, kļaušu saimniecības izšķirīgie panākumi feodālo muižu norādītajā kategorijā pretēji vecās historiogrāfijas domām datējami tikai ar XV un XVI gs. miju un sekojošiem gadu desmitiem Livonijas kara priekšvakarā.⁸⁰ Šī paša autora spalvai pieder divi raksti par lauksaimniecības produktu cenu dinamiku Baltijā XV gs., kad šo produktu reālās cenas būtībā nepieauga, un XVI gs., kad (it īpaši 30.—40. gados) iezīmējas krasa labības, kokmateriālu, lina, kaņepāju u. c. feodālo muižu produkcijas cenu līmeņa celšanās.⁸¹ Pēdējais apstāklis, kā zināms, bija viens no svarīgākajiem stimuliem kļaušu saimniecības paplašināšanai lielākajā daļā Austrumeiropas valstu un arī Latvijas teritorijā.

Tomēr daudz citu viduslaiku Livonijas agrārās vēstures jautājumu vēl joprojām gaida savus pētniekus. Šai sakarā vispirms minams jautājums par feodāli atkarīgās zemniecības šķiras veidošanos. Šī ar feodālā zemes īpašuma pilnīgu uzvaru saistītā ilgstošā procesa nobeigums Latvijā attiecināms acīm redzot uz XIII un XIV gs. miju. Otrkārt, jāmin jautājums par feodālās rentes dinamiku, it īpaši XIV—XV gs., kad kļaušu atkāpās dibenplānā, aiz produktu un naudas rentes. Kāds bija īpatnējais svars katrai no šīm rentes formām, ko reāli nozīmēja tālaika zemnieku kļaušu summa (attiecībā pret visu saimniecībā ražoto produkciju), kad un pa kādiem ceļiem feodālā ekspluatācija pieauga sevišķi jūtami — šie jautājumi vēl gaida vēsturnieku atbildes. Beidzot, pavisam nepietiekami (it īpaši, salīdzinot ar Lietuvu un krievu zemēm) izpētītas feodālās atkarības formas periodā

⁷⁹ V. Dorošenko. Pāreja uz kļaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās. — VP, 2, 1958, 7.—49. lpp.

⁸⁰ Pie analogiska secinājuma nonācis arī padomju igauņu vēsturnieks H. Ligi: X. Лиги. О развитии мызно-барщинного хозяйства в Эстонии в середине XVI в. — ЕжгАгр 1959. М., 1961, стр. 81—93.

⁸¹ В. В. Дорощенко. Цены на продукты сельского хозяйства в Ливонии XV века. — ИСССР, 1959, 2, стр. 158—169; В. В. Дорощенко. Действие «революции цен» в Восточной Прибалтике в XVI в. — ЕжгАгр 1961. Р., 1963, стр. 114—125.

pirms dzimtbūšanas nodibināšanās šā vārda šaurākā nozīmē. Nav vēl monogrāfisku pētījumu par lauku iedzīvotāju dažādu noslāņojumu («saimnieku», «iebūviešu», «vaļinieku» utt.) veidošanos, kuri tik noteikti parādās XVI gs. avotos un arī acīm redzot ar savām saknēm iesniedzas daudz agrākos laikos.

No agrārās vēstures viedokļa XVI gs. bija pavērsiena posms. Sakarā ar muižas arumu paplašināšanos krasi pieauga kļaušu apjoms; nepieciešamībai uzturēt «disciplīnu» zemnieku vidū (kas uz pieaugošo ekspluatāciju atbildēja, pastiprināti bēgot) nāca līdz saimnieku «piestiprināšana» pie zemes un muižas īpašnieka personas. Izmainījās arī feodālo muižu ekonomika: tai vairs nebija raksturīga naturālā noslēgtība, bet gan feodaļa cenšanās ražot iespējami vairāk produktu nolūkā tos pārdot, galvenokārt eksportam uz Rietumeiropas tirgu.

Jautājums par kļaušu sistēmas raksturu, par tās ietekmi uz zemnieku stāvokli politiski saskaldītās XVI gs. Latvijas dažādās daļās bija V. Dorošenko pētījumu objekts.⁸² Autors savā darbā izmantojis plašus dokumentālos avotus (par XVI gs. vidu un otro pusi — galvenokārt arhīva materiālus): feodālā zemes īpašuma aktis un «poļu laiku» Livonijas muižnieku īpašuma tiesību revīzijas, piļu saimniecību un atsevišķu muižu inventāra aprakstus, feodālu saimniecību rēķinus un zemnieku kļaušu un nodevu aprakstus. V. Dorošenko monogrāfijā parādītas novirzes feodālā zemes īpašuma sadalē (sevišķi krāsas — XVI gs. vidū, kad uz ordeņa un bīskapu zemes fonda rēķina nostiprinājās muižnieku zemes īpašums), Vidzemes un Kurzemes bruņniecības privilēģiju pieaugums, dzimtbūšanas tiesību nostiprināšanās process, lauksaimnieciskās ražošanas tehnika un organizācija, lauku iedzīvotāju dažādu noslāņojumu stāvoklis (feodālās rentes formu un dinamikas savstarpējās attiecības, ievērojot to apstākli, ka jau ap gadsimta vidu galvenā nozīme rentes sastāvā bija ikdienējam kļausm) un, beidzot, muižu saimniecību tirgus sakaru pastiprināšanās līdz ar vienlaicīgu t. s. «zemnieku tirdzniecības» ierobežošanu visā XVI gs.

Livonijas kara izraisītās sociālekonomiskās sekas pētījuši

⁸² В. В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Р., 1960, 325 стр. (rec.: Dz. Liepiņa. — ZAVest, 1962, 11, 143.—146. lpp.; X. M. Лиги, Э. В. Тарвел. — ИСССР, 1962, 5, стр. 188—191); sk. arī В. В. Дорошенко. Мызно-барщинное хозяйство в южной (латышской) части Лифляндии в XVI в. — Средние века, 21. М., 1962, стр. 122—140; 22. М., 1962, стр. 100—115; В. В. Дорошенко. Основные проблемы аграрной истории Латвии в XVI веке. (Доклад). Р., 1964. 88 стр. Ротапринт.

G. Novickis un V. Dorošenko.⁸³ Mēģinājumu noteikt XVI—XVII gs. karu kavējošo nozīmi dzimtbūšanas tiesību evolūcijā Latvijas teritorijā izdarījis T. Zeids.⁸⁴ Dzimtļaužu šķiriskās pretestības dažādās formas feodālajai ekspluatācijai XVI—XVII gs. savos rakstos analizējis B. Brežgo (attiecībā uz Latgali)⁸⁵ un Dz. Liepiņa (Rīgas pilsētas lauku novada teritorijā).⁸⁶ Citā Dz. Liepiņas rakstā⁸⁷ parādīta zemnieku feodālās zemes rentes nozīme Ikšķiles muižas saimniecībā XVII gs., šīs zemes rentes sastāvdaļu savstarpējās attiecības. Vidzemes muižu un zemnieku saimniecību preču sākaru problēmai XVI gs. beigās un XVII gs. pēc Rīgas arhīvu datiem savus referātus vairākos simpozijos par agrārās vēstures jautājumiem veltījuši V. Dorošenko⁸⁸ un Dz. Liepiņa.⁸⁹ Vidzemes agrārās vēstures būtiski momenti XVI un XVII gs. mijā, proti, muižu saimniecība un zemnieku stāvoklis, Vidzemes muižnieku-dzimtkungu «maksimālā programma», kas savu izpausmi radusi D. Hilhena «zemes tiesību kodeksa» projektā (1599.), tāpat arī zemniecības cīņa pret muižniekiem poļu-zviedru kara pirmajā periodā (1601.—1610.), apgaismoti jau iepriekš minētajā prof. J. Zuša brošūrā.⁹⁰ M. Stepermaņa rakstā par agrārajām attiecībām tai pašā Vidzemē XVII gs. vidū⁹¹ atmaskota buržuāziskās historiogrāfijas daudzīnātā leģenda par «labajiem

⁸³ Г. А. Новицкий. Новые данные о русском феодальном землевладении в Прибалтике в период Ливонской войны (1558—1582). — ВИ, 1956, 4, стр. 134—138; V. Dorošenko. Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā XVI gs. otrajā pusē. — VP, 3, 1960, 3.—34. lpp.

⁸⁴ Т. Я. Зейд. Влияние войн на ход развития крепостного права на территории Латвии с XV по XVIII вв. — ТДАгр 1962, стр. 97—100.

⁸⁵ Б. Брежго. Борьба латгальских крестьян в феодально-крепостное время. — ИАН ЛССР, 1952, 4, стр. 89—100.

⁸⁶ Dz. Liepiņa. Rīgas patrimonālā apgabala zemnieku šķiru cīņa poļu-zviedru kara laikā (1600.—1629. g.). — VP, 3, 1960, 37.—57. lpp.

⁸⁷ Dz. Liepiņa. Lauksaimnieciskā ražošana Ikšķiles muižā XVII gs. — Grām.: Latvijas agrārā vēsture (XVI—XIX gs.). Lauksaimniecība un tirgus feodālisma laikā. R., 1966, 33.—51. lpp.

⁸⁸ В. В. Дорошенко. Рыночные связи иезуитских фольварков под Ригой в конце XVI — начале XVII вв. — ЕжгАгр 1962. Минск, 1964, стр. 152—160; В. В. Дорошенко. Крестьяне на рижском рынке в первой трети XVII столетия. — ТДАгр 1964, стр. 71—74; sk. arī W. Doroszenko. Węzi rynkowe folwarków inflanckich na przełomie XVI i XVII wieku. — Przegląd Historyczny, 1965, 2, str. 260—281.

⁸⁹ Д. Э. Лиепинь. Связь мызного хозяйства с рынком в Видземе в XVII в. — ЕжгАгр 1963. Вильнюс, 1965, стр. 191—200.

⁹⁰ J. Zutis. Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts. R., 1949. 128 lpp.

⁹¹ M. Stepermanis. Agrārās attiecības un zemnieku diferenciācija Vidzemē XVII gs. vidū. — PadLSk, 1950, 6, 42.—62. lpp.

zviedru laikiem», kas patiesībā latviešu zemniekiem bija nesaudzīga feodāli koloniālā jūga laiki. Beidzot, Kārļa XI Baltijai izstrādāto agrāro projektu analīzei dzimstošā absolutisma cīņas aspektā ar zviedru un Baltijas vācu muižniecību veltīts akadēmiķa R. *Vipera* raksts.⁹²

Kā pa daļai redzams no teiktā, dažas «poļu» un it īpaši «zviedru» laiku (XVII gs.) Latvijas agrārās vēstures problēmas pagaidām izstrādātas vēl nepietiekami. Tas vispirms attiecas uz sīko un vidējo muižnieku zemes īpašumu ekonomisko raksturojumu; šīs kategorijas zemes īpašums parasti paliek vēsturnieka nepamanīts, jo saglabājušajos dokumentos atspoguļots visai vāji. Mums ir tiesības pieņemt, ka dzimtbūšanas pastiprināšanās un kļaušu apjoma pieaugums, kas turpinājās XVII gs., kaut kādā veidā sašaurināja, ierobežoja zemnieku saimniecību augšanas iespēju. Tomēr literatūrā pagaidām vēl nav parādīts, kā tas noticis konkrēti, piemēram, Vidzemē (par kuru avoti saglabājušies vislabāk). Bet vissliktāk izpētīta lauksaimniecība Latvijas dienvidu rajonos, kas 1561. g. nodalījās Kurzemes—Zemgales hercogistē, — hercogistes arhīvi lielākoties gājuši zudumā vai atrodas ārpus Padomju Savienības robežām.

XVII—XVIII gs. un daļēji vēlāku laiku agrārā problemātika izpētīta pamatīgāk attiecībā uz diviem teritoriāliem kompleksiem — pirmkārt, uz Latgali, otrkārt, attiecībā uz Rīgas pilsētas lauku novadu. Latgales zemniecībai, tās stāvoklim un cīņai pret feodālo ekspluatāciju veltīti daudzie B. *Brežgo* darbi. Pētījumu lokālais raksturs nebūt nemazina to vērtību, tieši otrādi — tajos izmantotais milzīgais fakto materiāls (galvenokārt arhīvu materiāls, kas dažkārt neglājami pazudis kara gados) rada iespēju aptveroši aplūkot agrārās vēstures atsevišķus jautājumus vairāku gadsimtu ilgā posmā. Bez atsevišķiem vērtīgiem rakstiem par Latgales zemnieku XVI—XIX gs. vēsturi⁹³ te nepieciešams minēt B. *Brežgo* monogrāfiju, kurā apkopoti ilggadīgu pētījumu rezultāti par tik aktuālu problēmu kā Latgales zemniecības šķiru

⁹² Р. Ю. Виппер. Первые проблески просвещенного абсолютизма (борьба монархии с дворянством в Швеции, аграрные проекты Карла XI). — ИАН СССР. Серия истории и философии, 1947, 1, стр. 27—48.

⁹³ Б. Брежго. Отчуждение крестьян в Латгалии в крепостное время (1697—1860). — ИАН ЛССР, 1951, 4, стр. 651—666; Б. Р. Брежго. Волнения лудзенских государственных крестьян в 1832—1841 годах. — ИАН ЛССР, 1953, 2, стр. 135—156; Б. Р. Брежго. Шляхетские наезды и латгальские крестьяне. 1646—1785. — ИАН ЛССР, 1956, 10, стр. 5—16; Б. Р. Брежго. Латгальские крестьяне в аренде и залоге в феодально-крепостное время. — ИАН ЛССР, 1957, 5, стр. 23—36.

ciņu feodālisma periodā un arī turpmākajos gadu desmitos (līdz XX gs. sākumam).⁹⁴ Šī grāmata bez iespīestiem avotiem pamatojas uz milzīga arhīvu materiāla, ko nenogurstošais autors pats sameklējis Rīgas, Viļņas, Minskas, Maskavas, Ļeņingradas, Vitebskas, Mogiļevas u. c. pilsētu krātuvēs. Šī darba pozitīvais devums ir tas, ka zemnieku ciņa pret saviem apspiedējiem tanī tiek apskatīta uz atbilstošā perioda sociālekonomisko attiecību fona. Tieši šādā veidā grāmatā parādītas dzimtbūšanas jūgā smokošās zemniecības šķiriskās pretošanās dažādās formas klaušu saimniecības uzplaukuma periodā (XVI—XVIII gs.) un feodālās formācijas sairuma un krīzes apstākļos (no XVIII gs. beigām līdz 1861. g.). Pēc šīm nodaļām, kas aizņem apmēram pusi no grāmatas, tajā sniegts sīkaks apskats par zemnieku kustību kapitālisma laikmeta Latgalē. B. Brežgo zinātniskajā mantojumā palicis arī republicēts darbs «Latgales zemnieki XVI—XVIII gs.» (22 autorloksnes), kas ir kā rezumē viņa pētījumus šajā jomā. Sagatavot izdošanai šo darbu ir Latvijas PSR ZA Vēstures institūta feodālisma sektora līdzstrādnieku pienākums.

Otrs teritoriālais komplekss, kas arī «apgūts» ar aptverošas pētīšanas metodi, ir, kā jau minēts, Rīgas pilsētas marka jeb patrimonālapgabals (lauku novads). Līdzīgi vairākām citām viduslaiku pilsētām Rīga bija kolektīvs zemes īpašnieks, turklāt samērā liels. Pilsētas lauku novada (ap 750 km²) 12 pagastos bija 300—400 zemnieku saimniecību. Kā veidojās attiecības starp šiem dzimtļaudīm un to feodāli — Rīgu? Vai, citiem vārdiem, kur slēpjas agrārās iekārtas īpatnības pilsētas markas ietvaros, salīdzinot ar «parastām» feodālajām muižām? Noskaidrot šo problēmu — kas metodoloģiski ir jo interesanta tāpēc, ka Eiropas literatūrā darbi par šo tematu burtiski skaitāmi uz vienas rokas pirkstiem, — šādu uzdevumu sev izvirzījusi prof. J. Zuša skolniece Dz. Liepiņa. Viņas kandidāta disertācija, kas aizstāvēta 1954. g., aptvēra periodu no XVI līdz XVII gs.⁹⁵ Te pēc Rīgas pilsētas arhīva avotiem (no kuriem vērtīgākie ir pilsētas muižu pārvaldes fonda dokumenti) atklāta Rīgas patrimonālapgabala izveidošanās vēsture un parādīts zemnieku ekonomiskais un tiesiskais stā-

⁹⁴ Б. Р. Брежго. Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии, 1557—1907. Р., 1956, 172 стр. (rec.: Т. Zeids, — ZAVēst, 1958, 7, 141.—152. lpp.); sk. arī H. Strods. Daugavpils stārstijas zemnieku ciņas pret feodālās ekspluatācijas palielināšanu XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā ceturksnī. — ZAVēst, 1956, 3, 41.—57. lpp.

⁹⁵ Д. Э. Лиепиня. Крестьяне Рижского патримониального округа в XVI—XVII вв. Автореф. дисс. Р., 1954.

voklis, viņu noslāņošanās un, beidzot, Rīgas pilsētas dzimtcilvēku cīņa pret saviem apspiedējiem — Rīgas tirdzniecības kapitāla pārstāvjiem. Dz. Liepiņas rakstā, kas nācis klajā mazliet vēlāk,⁹⁶ autore savu novērojumu periodu paplašinājusi un uzmanību koncentrējusi uz muižu saimniecību XIII—XVII gs. Cits Dz. Liepiņas raksts⁹⁷ veltīts speciāli sīkākām namnieku muižām, kur atšķirībā no citām feodālajām muižām pilsētas markā preču ražošana bija spēcīgāk attīstīta un jau XVII gs. pārsvaru guva naudas rente. Šīs problēmas pētīšanas rezultāti apkopoti Dz. Liepiņas monogrāfijā,⁹⁸ kur iepazīstamies arī ar jaunu arhīvu materiālu, konkrēti — par XVIII gs. Šeit sīki apgaismotas Rīgas zemnieku galvenās ražošanas nozares (zemkopība, lopkopība, zvejniecība utt.), zemnieku zemes izmantošanas sistēma (ilustrējot ar kartogrāfiskiem datiem), feodālās rentes veidi pilsētas markā un zemnieku cīņa pret ekspluatāciju, muižu saimniecība (ieskaitot atsevišķu muižu bilanču detalizētu analīzi) un tās sakari ar tirgu, lauku iedzīvotāju dažādo starpslāņu (saimnieku, iebūviešu, kalpu, bāreņu u. c.) stāvoklis un, beidzot, Rīgas namnieku muižu savdabīgā struktūra, kuras parasti tika iznomātas turīgajiem zemniekiem — t. s. pusmuižniekiem — par naudas činšu vai, biežāk, par pusi no ražas (*pro medietate*). Rīgas patrimoniālapgabala agrārās iekārtas vispārīgajā raksturojumā Dz. Liepiņa pareizi uzsver šīs iekārtas feodālo raksturu: te valdīja tāda pati dzimtbūšana kā pārējā Vidzemes teritorijā. Šāds stāvoklis markā saglabājās līdz XVIII gs. otrajai pusei, kad sāka parādīties — pašā dīgli — jaunas agrārās iekārtas pazīmes («pusgraudniecība» un visu naturālo nodevu un kļaušu komutācija, t. i., pārvēršana naudas maksājumos). Bet arī pētamā perioda beigās turīgo zemnieku-nomnieku jeb leidnieku slānis bija tik niecīgs, ka tie bija tikai «neliela gaiša saliņa dzimtbūšanas verdzības tumšajā jūrā». Runājot par agrāro apstākļu specifiku Rīgas lauku apgabalā, Dz. Liepiņa atzīmē kā muižu, tā arī zemniecības ciešākas saites ar tirgu, kļaušu vēlāku (salīdzinot ar citiem feodālajiem valdījumiem) attīstību, relatīvi lielāku naudas rentes lomu un, beidzot, intensīvāku mantisko un sociālo diferenciaciju pašā saimniecībā. Uzmanību pelna viens no galvenajiem autores secinājumiem, ka Rīgas pilsētas muižu speci-

⁹⁶ Dz. Liepiņa. Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVII gs. sākumam. — VP, 2, 1958, 51.—90. lpp.

⁹⁷ Dz. Liepiņa. Par zemnieku stāvokli Rīgas namnieku kļaušu muižās Vidzemē. — VP, 5, 1962, 51.—69. lpp.

⁹⁸ Dz. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). R., 1962. 175 lpp.

fiskie apstākļi (kurus vispirms noteica tuvums lielai tirdzniecības pilsētai) noveda ne tik daudz pie zemnieku virsotnes — nākošās lauku buržuāzijas izdalīšanās, kā pie zemnieku pamatmasas straujākas izputēšanas. «Dzimtībūnieciskās saimniecības apstākļos no zemnieku vidus nepārtraukti izdalījās bezzemnieki, algota darba strādnieki, turpretī saimniekiem pārvērsties par viņu apstrādātās zemes privātpašniekiem traucēja valdošās feodālās ražošanas attiecības.»⁹⁹

Feodāli dzimtībūniecisko attiecību sairšanas pirmās pazīmes Latvijas teritorijā kļūst manāmas XVIII gs. 40.—50. gados. Nopelni šī ļoti svarīgā fakta konstatēšanā pieder prof. M. Stepermanim, kura kapitālais pētījums par zemnieku nemieriem Vidzemē 1750.—1784. g.¹⁰⁰ apbalvots ar republikas Valsts prēmiju. M. Stepermaņa monogrāfijas visa plašā ievada daļa veltīta ekonomisko un šķirisko pretrunu analīzei Vidzemes (ieskaitot tās igauņu daļu) agrārajā iekārtā XVIII gs. vidū. Kļaušu saimniecības sairšanas vēstnešus autors saskata tai apstākļī, ka feodālās ekspluatācijas un dzimtībūšanas jūga krasa pastiprināšana kļuvusi par nepārvaramu kavēkli ražošanas spēku un vispirms zemnieku ražošanas attīstības progresam; par šīs pretrunas izpausmi tad arī kļuva šķiru cīņas saasināšanās starp zemniekiem un muižniekiem. Galvenais stimuls pastiprināt ekspluatāciju bija muižas saimniecības tirgus sakaru pastiprināšanās pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai; ar vairākiem konkrētiem piemēriem grāmatā parādīta muižu īpašnieku saimnieciskā aktivitāte, viņu rosība kroģēšanā un degvīna dedzināšanā, lopu nobarošanā, jaunu pusmuižu iekārtošanā, esošo muižu platības palielināšanā utt. Jaunu ienākumu meklēšanā muižnieki ķērās pie vecvecā līdzekļa: viņi palielināja zemnieku kļaušas, atņēma zemniekiem labāko zemi, ierobežoja zemnieku tirdzniecību, pastiprināja jau tā smago dzimtībūšanas jūgu. Tiesa, visas minētās parādības zināmā mērā bija

⁹⁹ Dz. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). R., 1962, 158. lpp. — Monogrāfijas citās vietās autore kā Rīgas lauku apgabala īpatnību izceļ atstrādāšanas rentes augšanas lenāku tempu: atstrādāšanas rente te jūtami palielinājusies tikai XVII gs. sākumā, bet par valdošo, turklāt ne visur, kļuvusi ne agrāk par XVII gs. vidu, bet it īpaši vēlāk — XVIII gs. Principā piekrītot šim secinājumam, tomēr jāsaka, ka arī Rīgas patrimonialapgabala muižās kļaušas pieauga acīm redzot diezgan ātri, katrā ziņā ne tikai XVIII gs., kas Dz. Liepiņai šķiet gandrīz vai par lūzuma laiku kļaušu apjoma pieaugšanas ziņā (88.—89. lpp.).

¹⁰⁰ M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzeme 1750.—1784. R., 1956. 400 lpp. (rec.: J. Zutis. — PadLK, 1957, 6, 71.—73. lpp.; T. Zeids. — ZAVest, 1958, 7, 141.—149. lpp.).

sastopamas arī agrāk,¹⁰¹ tomēr tieši ap XVIII gs. vidu feodālas sabiedrības pretrunas it kā izlaužas uz āru, pāraug par atklātiem, masveida un gandrīz vai nepārtrauktiem zemnieku nemieriem, kas apdraudēja (it īpaši 80. gados) dzimtbūtnieciskā režīma pamatus.

50.—80. g. zemnieku nemieru aina M. Stepermaņa grāmatā atveidota, izmantojot ārkārtīgi plašu arhivu materiālu, kas kara laikā daļēji gājis zudumā. Tālāk autors rāda carisma un vietējo muižnieku mēģinājumu laikā no 1751. līdz 1765. g. vājināt kļaušu režīma pretrunas, izdodot pazīstamo 1765. g. 12. aprīļa patentu par to, ka katram muižniekam obligāti jāiesniedz dati par zemnieku pienākumiem; nākotnē bija paredzēts, pamatojoties uz šiem datiem, fiksēt zemnieku pienākumus (un vispirmām kārtām kļaušas) noteiktā līmenī. Novērtējot ģenerālgubernatora Brauna izstrādātos un 1765. g. landtāgā pieņemtos «pozitīvos noteikumus», M. Stepermanis uzsver šo pasākumu, kurus turklāt muižnieki sabotēja, ierobežoto raksturu, it īpaši jautājumā par zemnieku tiesībām uz kustamo mantu, par viņu tiesībām sūdzēties valsts tiesā utt. Tas, saka M. Stepermanis (šai ziņā nepiekrītot citu vēsturnieku 1765. g. patenta optimistiskākiem novērtējumiem), bija cariskās valdības neizdevies mēģinājums noteikt privātmuižu zemnieku ekspluatācijai zināmas robežas. Faktiski pēc minētā patenta izdošanas kļaušu un nodevu «regulatīvus» iesniedza ma-

---

¹⁰¹ Savas galvenokārt zemnieku nemieriem veltītās monogrāfijas ietvaros M. Stepermanis, saprotams, neizvirza sev uzdevumu izpētīt Vidzemes ekonomisko attīstību XVIII gs. 50.—80. gados un, vēl jo vairāk, agrākajos gadu desmitos. Bet tieši tāpēc gribētos pievērst mūsu vēsturnieku uzmanību tam, ka tādas parādības kā muižnieku tirdzniecība ar lauksaimniecības produktiem un sakarā ar to feodālu cenšanās palielināt muižas arumu un kļaušu apjomu novērojamas arī XVI—XVII gs. Šo parādību evolūcijas izsekošanai ilgākos laika posmos, to iedarbības pakāpes noteikšanai tānī vai citā periodā jāapgūst visi pieejamie avoti, vispirmām kārtām saimniecības vēstures avoti. Piemēram, izvirzot tezes, ka muižu arums XVIII gs. pirmajā pusē palielinājās par 20% (14. lpp.) vai ka kļaušu apjoms laika posmā no 1650. līdz 1750. g. pieaudzis «par 100% un vairāk» (25. lpp.), tās nevar, protams, pierādīt ar atsevišķiem, kaut arī ar ļoti spilgtiem piemēriem. Speciālus pētījumus prasa arī problēma par tirgiem muižu saimniecību preču pārpalikumam. Ja materiāls M. Stepermaņa monogrāfijā un arī igauņu vēsturnieka J. Kahka 1962. g. Tallinā izdotajā grāmatā par zemnieku kustību un zemnieku jautājumu Igaunijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā ceturksnī ir pārliecinošs attiecībā uz Krievijas tirgu (Pēterburgas pieprasījums, armijas vajadzības utt.), tad neskaidrs paliek jautājums par ārējā tirgus lomu Baltijas lauksaimniecības precēm XVIII gs. otrajā pusē. Jo apgalvojumiem par ārzemju pieprasījuma pieaugumu pēc labības, līniet u. t. jpr. (59.—62., 91.—92. lpp.) stāv pretī speciālās literatūras par Baltijas tirdzniecību (Hošovskis, Fabers) norādījumi, ka šo produktu eksporta apjoms uz Rietumiem šai periodā noteikti samazinājies.

zāk nekā $\frac{1}{4}$ Vidzemes muižnieku, kamēr dzimtlaužu ekspluatācijas pakāpe ne tikai ka nesamazinājās, bet pat pieauga. Ne velti jau XVIII gs. 70. gadu sākumā Vidzemē notika pirmie masveida, vietām pat bruņoti zemnieku nemieri, kuru apspiešanai bija jāizsauc regulārais karaspēks. Sakarā ar 1771.—1777. g. nemieriem Vidzemē (tajos vispirms piedalījās saimnieki, kas bija nemierā ar kļaušu palielināšanu, ar tiesiskajiem u. c. ierobežojumiem) M. Stepermanis atgādina, ka arī Krievijā tieši šajos gados liesmoja Jemeljana Pugačova vadītā zemnieku kara ugunis.

Vidzemes zemnieku 1778.—1783. g. masveida nemieri, kas notika tālaika akūto saimniecisko grūtību apstākļos (neražas, noieta tirgus sašaurināšanās), muižniekiem mēģinot šīs grūtības uzvēlt uz zemnieku pleciem (laužot 1765. g. «regulativus»), kulminācijas punktu sasniedza 1784. g., kad tie aptvēra gandrīz visu Vidzemi. Parasti saistīti ar galvasnaudas ievēšanu, šie nemieri — atšķirībā no visiem iepriekšējiem — bija vairāk vai mazāk apzināts un arī organizēts mēģinājums gāzt dzimtbūtniecisko kļaušu sistēmu. Jauna nodokļa ievēšana bija tikai pēdējais piliens zemnieku pacietības kausā; patiesais 1784. g. vispārējā sašutuma cēlonis bija jauns, līdz šim neredzēts muižnieku spiediens, kas apdraudēja zemnieku ražošanas pašus pamatus. Muižniekiem palielinot kļaušas (kas vēl jūtāmāk likās tāpēc, ka zemnieku zemes gabali faktiski samazinājās), zemniekiem nebija citas izejas kā vien tieša, atklāta pretošanās, kas vietumis pārauga par sacelšanos. Lai kā arī tiktu formulēti kustības mērķi, lai kādus tos iedomājas zemnieki (atšķirībā no J. Zuša, kas uzsvēr zemnieku cenšanos «kļūt par cara un nevis vācu baronu pavalstniekiem», M. Stepermanis saskaņā zemniecības programmā protestu pret visāda veida kļaušām un nodevām, gan muižnieku, gan kroņa muižu nomnieku labā), jāatzīst par pareiziem M. Stepermaņa secinājumi, ka 1784. g. notikumi objektīvi bija «pirmā lielākā, masveidīgā latviešu zemnieku sacelšanās nolūkā atbrīvoties no pārdzīvotās kļaušu iekārtas, lai zemniekiem rastos brīvas attīstības iespējas bez kļaušām muižā un muižniekiem».¹⁰² Vienreizīgi pēc apmēriem (kā Brauns ziņoja Katrīnai II, Vidzemē neesot bijusi «neviens muiža, kur nenotiktu nemieri!»), nemieru dalībnieku enerģijas un pat pēc to organizētības (šai sakarā uzmanību pelna M. Stepermaņa apsvērumi par sacēlušos dzimtlaužu apzinīguma elementiem), 1784. g. uzplūdi bija trauksmes zvans, kas vēstīja par visas dzimt-

¹⁰² M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784. R., 1956, 364. lpp.

būtnieciskās iekārtas īstās krīzes drīzo iestāšanos, bet tas izraisīja pamatotu izbīli kā muižniekos, tā arī centrālās varas pārstāvjos. Tauta kā vēstures radītāja un šķiru cīņa kā vēstures galvenais dzinējspēks parādās šajos notikumos sevišķi spilgti un pārliecinoši. Jo nekas cits kā bailes no 1784. g. notikumu atkārtošanās noteica arī Vidzemes muižnieku dzimtbūtnieciskās autonomijas likvidāciju XVIII gs. 80. gadu otrajā pusē, kā arī cara varas iestāžu un vietējo muižnieku drudžainos mēģinājumus XIX gs. pirmajā ceturksnī glābt savu laiku nodzīvojušās formācijas pamatus reformu ceļā «no augšas».

M. Stepermaņa monogrāfija paver plašu tautas kustības ainu feodālisma norieta periodā. Kādā mērā viņa darbs bagātina mūsu zināšanu fondu šai nozarē, rāda šāds salīdzinājums. *J. Djubjuka* rakstā par analogisku tematu (1942.)¹⁰³ minētas 24 Vidzemes muižas, kur notikuši 1784. g. nemieri; *J. Zutis*¹⁰⁴ sīki iztīrā šo nemieru gaitu vēl 5 lielās muižās; «Latvijas PSR vēsturē» (1952.) pats M. Stepermanis saskaitījis ap simt agrāro nemieru izpaudumu,¹⁰⁵ bet viņa monogrāfijā ievietotajā kartē fiksēts ne mazāk kā 150 nemieru vietu 1784. g.

Viens no Latvijas PSR vēsturnieku vismazāk izpētītajiem jautājumiem ir antifeodālās filozofiskās un sabiedriski politiskās domas rašanās process Latvijā. Šo robu zināmā mērā aizpilda divi vērtīgi darbi, kas parādījušies pašā pēdējā laikā. Viens no tiem — *A. Apīņa* disertācija, kurā rūpīgi izstudēta latviešu rokaraksta literatūra, kas radusies laikā no XVIII gs. vidus līdz XIX gs. 70.—80. gadiem.¹⁰⁶ Analizējot šādus rakstu pieminekļus, kas, diemžēl, mūsu muzejos, arhīvos un bibliotēkās saglabājušies ļoti mazā skaitā, A. Apīnis pārliecinoši parāda, ka tajos dzirdama zemnieku balss, izpaužas viņu dedzīgais, nesamierināmais protests pret feodālajiem spaidiem dzimtbūtnieciskās kļaušu sistēmas sabrukuma periodā. Atspoguļojot tautas masu gadsimtiem ilgo cīņu par labāku nākotni, šie rakstu pieminekļi tagad ieņem pienācīgu vietu progresīvās, revolucionārās sabiedriskās domas vēsturē Latvijā. Citu virzienu idejiskajā cīņā pret feodālo iekārtu, kā zināms, pārstāvēja no demokrātiski noskaņotās vācu inteliģences vidus cēlušies agrīnie buržuāziskie apgaismotāji, kas droši un nesau-

¹⁰³ Е. Ф. Д ю б ю к. Крестьянское движение в Лифляндии во второй половине XVIII века. — Изв., 13, 1942, стр. 175—206.

¹⁰⁴ Я. З у т и с. Балтийский вопрос в XVIII веке. Р., 1946, стр. 535—546.

¹⁰⁵ Latvijas PSR vēsture, I. R., 1952, 315. lpp.

¹⁰⁶ А. А п и н и с. Латышская антифеодалная рукописная литература. Автореф. дисс. Р., 1965.

dzīgi kritizēja novecojušo dzimtbūtniecisko iekārtu Baltijā. Viņu ievērojamāko pārstāvju — J. Eizena (1717.—1779.) un G. Merķeļa (1769.—1850.) uzskati un darbība diezgan plaši apgaismoti jau esošajā literatūrā, it īpaši M. Stepermaņa darbos. Vienā no saviem pēdējā laikā publicētajiem rakstiem M. Stepermanis tēlo kāda cita, šoreiz gan mazāk pazīstama filozofa-apgaismotāja portretu, kas, domājams, pirmoreiz Latvijā uzstājās ar dziļi pamatotu, asu baznīcas un feodālās ideoloģijas kritiku.¹⁰⁷ Runa te ir par T. Lauu (1670.—1740.), kas pavadīja kādu laiku Kurzemē hercoga dienestā kā viņa finanšu resora pārvaldītājs, labi pārzināja vietējos apstākļus un kas 1718. g. ārzemēs izdeva traktātu «Filozofiskās pārdomas par dievu, pasauli un cilvēku». Polemizējot ar G. Štileru, kas 1961. g. VDR veltījis Lauam speciālu pētījumu, M. Stepermanis pamatoti norāda uz to, ka XVIII gs. sākuma apstākļos T. Laua tiešie uzbrukumi bībelei un mītam par Kristu, kā arī melīgajām baznīcas tēzēm par kungu varas «dievišķīgo» izcelšanos nozīmēja nopietnu triecienu feodāli klerikālajai ideoloģijai, visai toreiz valdošajai dzimtbūšanas sistēmai. M. Stepermaņa spalvai pieder arī raksts par Lielās franču buržuāziskās revolūcijas ideju ietekmi uz demokrātisko domu (L. Kenemans, G. Merķelis) un uz zemnieku šķiru cīņu Latvijā XVIII gs. beigās.¹⁰⁸

Agrārās attiecības Vidzemē tieši pirms «zemnieku likumu» izdošanas XIX gs. sākumā sīki atspoguļotas M. Āboliņa disertācijā¹⁰⁹ un rakstos. Pamatoti ar plašiem arhīva fondiem (Vidzemes bruņniecības, Vidzemes ģenerālgubernatora, gubernas valdes u. c.), kas sniedz bagātu faktu materiālu par XVIII gs. 90. gadiem, šie darbi veltīti galvenokārt to cēloņu noskaidrošanai, kuri pamudināja valdību iejaukties Vidzemes muižnieku un dzimtļaužu attiecībās Baltijā. Disertācijas pirmajās divās nodaļās (kas gan, diemžēl, palikušas nepublicētas) M. Āboliņa sniedz Vidzemes klaušu saimniecības vispusīgu raksturojumu XVIII gs. pašās beigās. Mūsu priekšā ir it kā tās ainas turpinājums, kuru bija tēlojis M. Stepermanis attiecībā uz iepriekšējo periodu. Galvenā parādība arī šais gados palika preču-naudas attiecību izplatīšanās, kuras arvien dziļāk iespiedās feodālajā ekonomikā. Rezultātā,

¹⁰⁷ M. K. Степерманис. Т.-Л. Лау и его сочинение «Философские размышления о бже, мире и человеке» (1717). — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 55—67.

¹⁰⁸ M. K. Степерманис. Влияние французской революции 1789—1794 гг. на аграрный вопрос в Латвии. — ЕжАгр 1960. Киев, 1962, стр. 320—321.

¹⁰⁹ M. Аболиня. Барщинное хозяйство и классовая борьба крестьян Видземе в конце XVIII в. Автореф. дисс. Р., 1957.

saglabājoties un pat pastiprinoties dzimtbūšanai, pieauga zemnieku masu ekspluatācija. Līdzās mums jau pazīstamajām parādībām (degvīna intensīva dedzināšana, preču lopkopība, visāda veida ienesīgu muižas «apertinenciju» — dzirnavu, kokzāģētavu un daļēji arī muižnieku manufaktūru paplašināšanās) šai laikā skaidri saskatāmi arī mēģinājumi intensificēt zemkopību (četrlauku sistēma, zāļu sēšana, kartupeļu audzēšana, aitkopība) un tirdzniecības kapitāla pārstāvju noteikti pieaugošā loma gan spekulācijā ar muižām (zeme kļuvusi par preci!), gan arī to saimnieciskajā ekspluatācijā (muižu iznomāšana uz dažādiem laika posmiem bagātākajiem namniekiem, kas parasti muižniekiem aizdeva naudu). Attiecībā uz ražošanas spēku attīstību muižas saimniecībā M. Āboliņa pareizi atzīmē šīs saimniecības caurcaurēm feodālo raksturu: algotais darbs lauksaimniecībā bija izņēmums, bet muižnieka ienākumu pieaugums tika sasniegts ar dzimtlaužu «vispusīgāku» un intensīvāku ekspluatāciju. Tieši šai lietas pusei veltīts M. Āboliņas raksts par zemnieku kļaušu un nodevu formām un līmeni XVIII gs. beigās.¹¹⁰ Rakstā cilātais plašais materiāls no 14 draudzēm dažādos Vidzemes novados ir pilnīgi pietiekams, lai attēlotu vispārējo tendenci rentes un vispirms kļaušu evolūcijā zemnieku «brīvlaišanas» priekšvakarā. Kļaušas šajos gados patiešām atkal pieauga, galvenokārt uz «ārkārtejo» kļaušinieku rēķina (dodot muižai nepieciešamos pajūgus, strādājot degvīna dedzinātavās, apkopjot muižas lopus, vērējot muižas vajadzībām utt.) un daļēji arī ieviedot gabaldarbu (riežu sistēma).

Jaunais muižnieku spiediens uz zemniekiem, dabiski, izraisīja arī «ārpusekonomisko spaidu» pastiprināšanos, kuru sistēmā īpaša vieta tika ierādīta t. s. «mājas pārmācības» tiesībām (*Hauszucht*).¹¹¹ Bet zemnieku atbilde atkal bija šķiru cīņas pastiprināšanās, un šīs cīņas dažādos veidus M. Āboliņa arī parāda atsevišķā rakstā.¹¹² Savdabīga zemnieku šķiriskā protesta forma XVIII gs. 90. gados bija kolektīvās sūdzības par muižnieku un nomnieku rīcību. Šī līdzekļa iedarbīgumu apstiprina tas, ka vairumā gadījumu tiesa lika muižniekiem piekāpties, piemēram, kaut vai tādos jautājumos kā zemju mērīšanā, kļaušu un nodevu normu fiksēšanā vaku grāmatās u. t. jpr. Zemnieku sūdzību straume sāka

¹¹⁰ M. Āboliņa. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas 18. gs. beigās. — VP, 1, 1957, 5.—93. lpp.

¹¹¹ M. Āboliņa. Mājas pārmācība Vidzemē XVIII gs. beigās. — VP, 2, 1958, 91.—135. lpp.

¹¹² M. Āboliņa. Materiāli Vidzemes zemnieku šķiru cīņas vēsturei XVIII gadsimta beigās. — ZAVēst, 1956, 12, 5.—26. lpp.

apsikt tikai XIX gs. sākumā, kad šī ciņas forma bija kļuvusi neefektīva, jo sūdzību izskatīšana faktiski bija pārgājusi pašu muižnieku rokās. Cita ciņas forma bija zemnieku bēgšana, piemēram, uz Kurzemi, kur XVIII gs. 90. gados Vidzemes bēgļu skaits sniedzās tūkstošos. Līdzās dažādiem dzimtlaužu «nepaklausības» izpaudumiem muižas administrācijai, atsevišķās vietās (Ziemeļlatvijā un Dienvidgaunijā) notika arī zemnieku sacelšanās, kas tika apspiestas ar karaspēka palīdzību. Tādā veidā zemnieku kara draudi bija tas spēks, kas spieda carismu un muižniecību ķerties pie agrāro reformu sagatavošanas Baltijā.

Visnozīmīgāko, fundamentālo ieguldījumu pārejas perioda no feodālisma pie kapitālisma agrārās vēstures pētīšanā ar saviem darbiem devis akadēmiķis J. Zutis. Jau viņa pirmajās šim tematam veltītajās populārzinātniskajās brošūrās¹¹³ sniegts ne vien lauksaimniecības un zemniecības XVIII—XIX gs. vēstures vispārīgs apskats, bet uzskaitītas arī tās zinātniskās problēmas, kādas risināmas vispirms. Ievērojama daļa jau minētās J. Zuša monogrāfijas — viņa doktora disertācijas «Baltijas jautājums XVIII gadsimtā» (pirmais izdevums 1946. g.) arī veltīta, lielākā vai mazākā mērā, Latvijas agrārājam vēsturei. Tiešām, tā kā t. s. «Baltijas privilēģiju» pamatā bija muižniecības monopols uz zemes īpašumu un vara pār zemniekiem, J. Zutis sīki izsekojis to evolūcijai visā XVIII gs. Tieši agrārais jautājums bija kā Pēterburgas varas iestāžu, tā arī Vidzemes muižnieku uzmanības centrā visos to savstarpējo attiecību etapos. Vēršoties pret reakcionārajā historiogrāfijā iemīļoto «krievu perioda» pretstatīšanu «labajiem zviedru laikiem», J. Zutis rakstīja: «Vaina par [zemnieku stāvokļa] tālāko pasliktināšanos XVIII gadsimtā pilnīgi gulstas uz Baltijas bruņniecību, kam bija piešķirtas īpašas tiesības, tiesu un saimnieciskās privilēģijas, kuru dēļ zemnieki bija kļuvuši par vācu zemes īpašnieku beztiesīgiem, dzimtbūtnieciskiem vergiem. Tā tas ilga līdz tam laikam, kad muižnieciskās Krievijas valsts intereses nonāca atklātā konfliktā ar Baltijas kārtu autonomiju.»¹¹⁴ «Baltijas

¹¹³ J. Zutis, Vidzeme XVIII gadsimtenī, R., 1945. 44 lpp. (populārs apraksts, kas ievērojamā mērā pamatots uz agrāk — pirms kara krievu valodā publicētās J. Zuša grāmatas: Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века. М., 1937. 216 стр.); J. Zutis, Ciņa par agrārām reformām XIX gadsimtenī pirmā pusē. Kapitālisma pirmatnējās uzkrāšanās posms Latvijā, R., 1945. 44 lpp.

¹¹⁴ J. Zutis, Baltijas jautājums XVIII gadsimtā, R., 1951, 465. lpp. — Šajā monogrāfijā apgaismotas Latvijas un Igaunijas agrārās vēstures tādas konkrētas problēmas kā kļaušu saimniecības un dzimtbūšanas tiesību evolūcija, zemnieku stāvoklis un viņu šķiru ciņa, kā arī cara varas iestāžu un vietējo muižnieku pozīcija šajos jautājumos.

jautājumā» J. Zutis problēmas iztirzājumu novadījis līdz XVIII gs. 90. gadiem, kad zemniecība kā Latvijā, tā arī Igaunijā, pēc daudzu aculiecinieku liecībām, jebkurā brīdī bija gatava sacelties pret saviem gadsimtu mocītājiem — vācu baroniem.

Muižnieku un zemnieku attiecību tālākā attīstība, kā arī valdības politika «zemnieku jautājumā» līdz pat XIX gs. 30. gadu sākumam izsekota prof. J. Zuša pētījumos, kas ietverti sērijā «Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi». Šie nelielie, bet saturā bagātie darbi jāuzskata par ievērojamāko ieguldījumu feodālisma un kapitālisma posma mijas Latvijas agrārās vēstures pētīšanā.

Pirmajā no šiem apcerējumiem¹¹⁵ bez nodaļas par Rīgas tirdzniecību (par kuru runa būs tālāk) autors pirmoreiz mūsu historiogrāfijā sniedz kļaušu saimniecības izvērstu raksturojumu Vidzemē un Kurzemē «brīvlaišanas» priekšvakarā. Te izmantota atsevišķu muižu ekonomikas vairāku gadu ilgā laika posmā mikroanalīzes metode. Šai metodei ir savas priekšrocības, jo tā ļauj (saprostams, ja pētnieka rīcībā ir atbilstoša dokumentācija) maksimāli konkrēti saprast un attēlot to vai citu faktoru iedarbības mehānismu, kuri noteica attiecīgā feodālā īpašnieka saimnieciskos lēmumus un viņa «saimniekošanas» objektīvos rezultātus. Tādā veidā analizējis bagātīgu (12 lielu un vidēju muižu) saimniecības dokumentāciju (par 1789.—1820. g., bet par vienu Vidzemes muižu — pat sākot ar 1745. g.), J. Zutis parādījis «in concreto» tādus būtiskus momentus kā muižnieka ienākumu un izdevumu struktūru, muižas darbaspēku, ražošanas nozaru savstarpējās attiecības (muižas arums, lopkopība, degvīna dedzināšana, dzirnavas utt.), muižas preču ražošanas spēju atkarībā no ražas vai tirgus konjunktūras attiecīgajā gadā u. t. jpr. Lielu interesi izraisa šai nodaļā ietilpinātās tabulas, kas rāda feodālo ienākumu to vai citu avotu apmēru un īpatnējo svaru naudas izteiksmē. Tās pilnīgi pārlicina, ka, lai arī no kurienes ienāktu šī nauda — no pārdotās labības, no krogiem vai no rūpniecības uzņēmumiem, galvenais avots allaž palika «muižas sektors» (un nevis ieņēmumi no zemniekiem produktu vai naudas veidā), t. i., galu galā — dzimtļaužu kļaušu darbs.¹¹⁶

¹¹⁵ J. Zutis. Latvija kļaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. R., 1953. 160 lpp.

¹¹⁶ Par visu Vidzemes muižnieku orientāciju uz muižas ražošanas vispusīgu paplašināšanu (bet sakarā ar to arī uz kļaušu palielināšanu) nav nekādu šaubu. Un tomēr vairākos gadījumos muižas saimniecības īpatnējo svaru īpašnieku ienākumu struktūrā prof. J. Zutis acīm redzot pārspīlē. Tā, piemēram, par Lieliecavas muižu teikts, ka 1805.—1815. g. «muižas lauku apstrādašana un lopu kopšana deva muižai vairāk nekā 60% visu ieņēmumu» (Latvija kļaužu

Šī kardinālā fakta gaismā skaidrs kļūst arī šķiru pretrunu saasināšanās galvenais cēlonis — dzimtbūtnieciskās ekspluatācijas pieaugums. Pamācoša ir arī tālaika muižnieku budžeta izdevumu daļas analīze: pretstatā kapitālistiskajai saimniecībai gandrīz visa ienākumu summa (naudā) aizgāja muižas īpašnieka patēriņa (būtībā parazitisku) «vajadzību» apmierināšanai un tikai pavisam niecīgu šo ienākumu daļu (sēklas vai inventāra iegādei, līgtā darbaspēka samaksai) var uzskatīt par ražošanas «investīcijām». Beidzot, metodoloģiski pilnīgi pareizs ir prof. J. Zuša secinājums, ka ražošanas process šajās muižās bija organizēts pēc naturālās saimniecības principiem.¹¹⁷ Šāds secinājums nebūt nerunā preti tam, ka muiža pārdeva daudz produktu: tās galvenais uzdevums bija apmierināt feodāļa vajadzības, tirgū faktiski nonāca tikai produkcijas pārpalikums, ieņemtā nauda ražošanā gandrīz netika ieguldīta. Muižnieku saimniecības galvenā īpatnība XVIII un XIX gs. mijā, kā uzsver prof. J. Zutis, ir tā, ka darbaspēks vēl nebija kļuvis par precī, visa ražošana lauksaimniecībā balstījās uz nebrīva dzimtļaužu darba, lai gan dzimtbūtnieciskā iekārta jau bija iegājusi savas sairšanas pēdējā stadijā.

Šai pašā J. Zuša darbā apskatīta šķiru cīņa (XVIII gs. beigās — galvenokārt zemnieku masveida sūdzību, vēlāk — bēgšanas formā, kas nodarīja muižniekiem lielus zaudējumus) un reformu projekti, kurus vietējā muižniecība izvirzīja it kā zemnieku labā («zur Verbesserung des Zustandes der Bauern»), bet faktiski nolūkā tos tālāk aplaupīt un paaugstināt ekspluatācijas normas. Te arī slēpjas, piemēram, «Ziversa regulatīvas» būtība, kuru Vidzemes landtāgs pieņēma 1797. g., bet cara valdība tomēr neapstiprināja. Kulminācijas punkts zemnieku kustībā, kā zināms, bija Kauguru sacelšanās 1802. g. rudenī, kad pret «dumpiniekiem» valdībai nācās laist darbā artilēriju. Tiesa, vēsturnieki pie šīs

saimniecības sairšanas periodā ..., 60. lpp.); pārejo, spriežot pēc attiecīgās tabulas, devuši krogi, ķieģeļcepli, kokmateriālu pārdošana utt., bet no zemniekiem it kā ieņemti tikai 1,8% naudas ienākumu «vaku naudas» veidā. Tādā veidā rodas iespaids, ka šai muižā naturālās un naudas nodevas no zemniekiem neievāca. Tomēr nez vai tā tas bija patiesībā: citās muižās (piemēram Aizkrauklē) labība no zemniekiem tomēr ienāca! Lieta, jādodomā, tā, ka Lieliecavas muižas atskaites dokumenti vienkārši nenodala zemnieku labību no muižas labības. Varbūt, ka šī paša iemesla dēļ zemnieku labība neparādās arī Ceraukstes (71. lpp.), Planīcas (72. lpp.) un dažu citu muižu budžetos. Abas nupat nosauktajās muižās muižas saimniecības ienākumu lomas pārspīlējums rodas arī vēl tāpēc, ka uzrādītā muižu lauku raža nav vis faktiskā, bet gan paredzētā (6.—9. grauds).

¹¹⁷ J. Zutis. Latvija kļaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. R., 1953, 53., 64., 158. lpp.

tēmas bija ķērušies arī agrāk, bet J. Zuša nopelns ir tas, ka Kauguru nemierus viņš literatūrā pirmoreiz parādījis nevis kā «vien-
tuļu uzliesmojumu», bet kā posmu zemnieku sašutuma pieauguma
nepārtrauktajā ķēdē. Kā uzsvēris J. Zutis, šo gadu nemieri toreiz-
zējās Vidzemes abās daļās tieši noveda pie 1804. g. reformām:
«Latviešu un igauņu zemnieki ar savām kopējām cīņām panāca
1804. gada 20. februāra Vidzemes zemnieku nolikuma izdošanu.»¹¹⁸

Otrs prof. J. Zuša pētījums¹¹⁹ sākas ar 1804. g. likumu izsmelo-
lošu raksturojumu. Pasludinājis zemniekiem-saimniekiem tiesības
uz zemes gabala mantošanu, šis likums, kā zināms, atstāja
zemi muižnieku īpašumā. Zemnieki joprojām bija un palika
dzimtcilvēki («glebae adscripti»), kam bija jāpilda kļaušas —
stipri lielākas, piemēram, nekā «zviedru laikos», jo nāca klāt
visāda veida ārkārtējie darbi. Vēlāk t. s. «Papildpunktos», kas
tika izdoti 1809. g. 26. februārī, vairāki 1804. g. likuma paragrāfi,
kas relatīvi bija izdevīgi saimniekiem, tika mainīti uz sliktu pusi:
muižnieki dabūja iespēju pievienot zemnieku zemi muižai un palielināt
«ārkārtējās kļaušas» (visas kļaušas varēja sastādīt $\frac{7}{8}$ no
visas pienākumu summas vērtības). Tomēr jāatzīmē, ka 1809. g.
punkti zināmā mērā aizstāvēja bezzemnieku — kalpu intereses:
oficiāli tika noteikts darba dienas garums un kalpa atalgojuma
apmērs. Pasvītrojot šo agrāro pasākumu pretrunīgo raksturu (to
pozitīvā puse izpaudās tikai nākotnē, bet negatīvie momenti at-
spoguļojās zemnieku stāvoklī tūlīt), J. Zutis uzsver, «ka muižnieki
piekāpās un atzina dažas zemnieku tiesības tikai tiktāl, ciktāl tās
atbilda muižniecības pašreizējām politiskām interesēm un ekono-
miskām vajadzībām. Zemnieku ekspluatācija nesamazinājās, bet
gan otrādi — ārkārtējās kļaušas, kurām līdz tam laikam nebija
nekāda likumīga pamatojuma, tagad bija legalizētas.»¹²⁰ Tā kā
jauno likumu realizācija, it īpaši pēc 1809. g., faktiski bija nodota
muižnieku rokās, muižnieki, pēc prof. J. Zuša domām, visur pa-
nāca zemnieku kļaušu un nodevu ievērojamu palielināšanu, salīdzinot ar to līmeni, kāds bija līdz 1804. g. Kā redzams no tabulas,
kas satur datus par visu Vidzemi, kļaušu un nodevu kopvērtība
pieauga par 60,5%.¹²¹ Dabiski, ka arī reformai sekojošā zemju

¹¹⁸ J. Zutis. Latvija kļaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru
nemieri 1802. gadā. R., 1953, 158. lpp.

¹¹⁹ J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta
sākumā (1804.—1819.). R., 1954, 194 lpp.

¹²⁰ Turpat, 35. lpp.

¹²¹ Šim prof. J. Zuša secinājumam, kas turklāt formulēts kategoriskā
formā, varbūt nepieciešamas dažas atrunas. Lieta tā, ka jau attiecībā uz iepriek-
šējo periodu (1750.—1800. g.) J. Zutis, balstoties uz kļaušu dienas normu,

mērīšana, kļaušu un nodevu novērtēšana un jaunu vaku grāmatu sastādīšana ne tikai neapmierināja zemniekus, bet pat otrādi — vēl vairāk saasināja stāvokli uz laukiem. Pamatojoties uz bagātīgu arhīvu materiālu, J. Zutis izseko zemnieku nemieru etapiem Vidzemē un Kurzemē zemnieku «brīvlaišanas» (1817. un 1819. g.) priekšvakarā. Ar īpašu interesi lasāmas tās viņa darba lappuses, kur runa ir par muižnieciskās un buržuāziskās historiogrāfijas faktiski aizmirstā starpslāņa — kalpu stāvokli, kuri jau XIX gs. sākumā veidoja 70% no lauku iedzīvotājiem (1815. g. dati par Kurzemi). Pēc prof. J. Zuša domām, jau tajā laikā šis starpslānis, kas visvairāk cieta no feodālās ekspluatācijas, ciņā par dzimtbūtnieciskā režīma gāšanu izvirzījās avangardā.

Trešais, pēdējais J. Zuša apcerējums¹²² turpina iepriekšējo darbu tematiku. Šeit — pamatojoties atkal uz jauniem avotiem, kas literatūrā ienāk pirmoreiz, — tiek atklāta cara valdības un dažādu Baltijas muižnieku grupējumu agrārās programmas būtība, parādīts zemnieku kustības plašais vēriens gan Vidzemē, gan Kurzemē ap 1820. g. (pret nolikumu par t. s. «dzelzs inventāru», kas ierobežoja zemnieku tiesības uz kustamo īpašumu), bet pēc tam 1822.—1824. g. (par zemniecībai ārkārtīgi neizdevīgās kļaušu nomas sistēmas atcelšanu). Grāmatā sīki analizēta kalpu «atbrīvošana» un viņu ciņas par pārvietošanās brīvību specifiskās formas (kalpu masveida atteikšanās no viņu saimniekiem, kalpu prasība par viņu personīgās brīvības rakstisku apstiprinājumu utt.), kā arī apskatīts jautājums par hernhūtiešu kustības vietu zemnieku vispārīgajā ciņā pret feodālisma paliekām. «Zemnieku brīvlaišana Baltijas guberņās,» norādīja noslēgumā J. Zutis, «novērtējama tikai kā viena no galvenām iekšējās krīzes

---

konstatējais kļaušu apjoma divkāršošanos, turklāt ne vien Vidzemē, bet arī Kurzemē. Nez vai tie nebūs pārāk strauji feodālās ekspluatācijas pastiprināšanās tempi apmēram kādos 60 gados? — Bet lieta nav tikai vispārējās dabas apsvērumos: jaunākajā igauņu literatūrā sastopami vērtējumi, kas runā pretī tēzei par kļaušu apjoma pieaugšanu 1804. un 1809. g. reformu rezultātā. Piemēram, J. Kahks, izpētījis datus par 6 muižām (306 zemnieku sētas), nācis pie secinājuma, ka «runāt par zemnieku kļaušu apjoma absolūti vispārēju un ievērojamu pieaugumu nav pamata». Muižnieki vienā gadījumā no reformas ieguva, citos — zaudēja. Sakarā ar to J. Kahks sliecas uzsvērt «līdzīgu paliatīvu relatīvi progresīvo nozīmi», kuri veidoja «dažus šķēršļus ceļā uz kļaušu iespēšanos zemnieka darba pašam sev sfērā» (sk. Ю. К а х к. Крестьянское движение и крестьянский вопрос в Эстонии в конце XVIII и в первой четверти XIX вв. Таллин, 1962, стр. 202—206, 216).

¹²² J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. R., 1956. 227 lpp.

pazīmēm un izpausmēm, kādu pārdzīvoja dzimtbūtnieciskā Krievija XIX gadsimta pirmajā pusē. Nekādā ziņā nepārvērtējot brīvlaišanas vēsturisko nozīmi, nav tomēr iespējams noliegt, ka visnekaunīgākā zemnieku aplaupīšana, izmantojot par ieganstu brīvlaišanu, bija savienota ar dziļām pārmaiņām latviešu tautas dzīvē. Kā muižnieku un zemnieku attiecībās, tā arī kalpu un citu bezzemnieku stāvoklī notika dziļas pārmaiņas, kas pilnībā kļuva saskatāmas XIX gadsimta 30. un 40. gados.»¹²³

Šim feodālās formācijas noslēguma periodam akadēmiķis J. Zutis bija nodomājis veltīt savu kārtējo apcerējumu. Diemžēl, viņam neizdevās pilnībā realizēt savu ieceri: nāve pārtrauca lieliskā zinātnieka radošos meklējumus. Topošās monogrāfijas kon-tūras, kura tā arī palika neuzrakstīta, iespējams, izsekojamas «Latvijas PSR vēstures» 1. sējuma nodaļās, kas arī pieder J. Zuša spalvai un spilgti un bagātīgi raksturo Latvijas XIX gs. 30., 40. un daļēji 50. gadu agrārās vēstures visus galvenos aspektus.

Šī svarīgā perioda pētīšanu, kurš visādā ziņā bija īsts lūzuma laiks, turpina virkne jauno latviešu vēsturnieku. Piemēram, *I. Steprāne* pētījusi zemnieku kustību Vidzemē 1840. gados, veltījot lielu vērību cara valdības politikai agrārajā jautājumā Baltijā.^{123a} *H. Stroda* rakstā¹²⁴ atsegtas domstarpības Baltijas muižnieku vidū XIX gs. 40. gados jautājumā par kļaušu atcelšanu un zemes pārdošanu zemniekiem; tajā arī kritizēti mūsdienu reakcionāro Rietumvācijas vēsturnieku apgalvojumi par Baltijas vācu muižnieku lomu un nozīmi agrārajā likumdošanā.

Pētījumus par Kurzemes agrāro vēsturi kopš XVIII gs. beigām atvieglō tas, ka līdz ar Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijai (1795.) daļa dokumentācijas nonāca kroņa muižu pārvaldes centrālajās iestādēs Pēterburgā un tādā veidā saglabājās labāk. Šo problēmu risinājis J. Zuša skolnieks *H. Strods*, kas savā disertācijā¹²⁵ bez Rīgas arhīvu materiāliem izmantojis arī PSRS Centrālā valsts vēstures arhīva Ļeņingradā esošos dokumentus.

¹²³ J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. R., 1956, 226. lpp.

^{123a} I. Steprāne. Vidzemes zemnieku kustība 1841. gadā. — DaugPēdIR, 4, 1959, 29.—52. lpp.; И. Я. Степране. Крестьянское движение в Лифляндии в 40-х годах XIX века. Автореф. дисс. Р., 1966.

¹²⁴ H. Strods. Vidzemes muižnieku cīņa XIX gs. 40. gados pret Budenbroka projektu par kļaušu atcelšanu un zemes pārdošanu zemniekiem. — Gram.: Latvijas agrārā vēsture (XVI—XIX gs.). Lauksaimniecība un tirgus feodālisma laikā. R., 1966, 53.—77. lpp.

¹²⁵ Г. П. Строд. Курземские казенные имения в период разложения барщинного хозяйства в I половине XIX в. Автореф. дисс. Р., 1953.

Uz šo avotu bāzes pirmoreiz latviešu historiogrāfijā bija parādīta kroņa (bijušo hercoga) muižu saimniecības evolūcija un to apdzīvotāju stāvoklis laikā no 1795. līdz 1861. g. Savas disertācijas nodaļās H. Strods sīki apskatījis šādus jautājumus: 1) kroņa muižu (kas lielākoties bija uz īsu laiku iznomātas vietējiem muižniekiem, kuri cik vien spēdami putināja zemniekus, palielinot kļaušu apjomu) pārvaldes organizāciju; 2) lauksaimnieciskās ražošanas attīstību (ekstensīvā zemkopība līdz XIX gs. 30. gadiem, pēc tam — pāreja uz daudzlauku sistēmu ar zāļu sēšanu un dažām jaunām kultūrām); 3) kroņa zemnieku ekspluatācijas formas (lielākoties kļaušas, kas, pēc H. Stroda domām, paņēma līdz $\frac{3}{4}$ no zemnieka darba laika); 4) muižu preču ražošanas spējas (XIX gs. 20. gados tirgū nonāca līdz 25% no Kurzemes guberņas visas ražas); 5) lauku iedzīvotāju trīs galveno noslāņojumu (saimnieku, vaļinieku, kalpu) stāvokli; 6) Kurzemes zemniecības cīņu par kļaušu atcelšanu un pāreju uz naudas renti (1842. g. šādu pāreju bija panākuši $\frac{2}{3}$ kroņa zemnieku). Daļu no savas disertācijas (3. un 5. nodaļas materiālus) H. Strods publicējis atsevišķu rakstu veidā.¹²⁶

Turpmākajā laikā H. Strods koncentrējis savu uzmanību uz ražošanas spēku attīstības jautājumiem Latvijas lauksaimniecībā XIX gs. pirmajā pusē. Par šo tematiku, kas līdzšinējā historiogrāfijā nebija izstrādāta, viņš publicējis ap 10 visai saturīgu rakstu, pie kam daļa no tiem plaši apspriesta Austrumeiropas agrārās vēstures jautājumiem veltītā starprepublikāniskā simpozija sesijās (1958.—1965.). Četri no šiem darbiem¹²⁷ veltīti lauksaimniecības mašīnu izplatīšanās sākumam Latvijā laikā no XVIII gs. beigām līdz XIX gs. 60. gadu sākumam. Runa ir galvenokārt par muižas saimniecību, kur izmantoja ar zirgiem darbināmas kuļmašīnas

*slīpi
nera
rīki
makiti.*

¹²⁶ H. Strods. Jautājumā par lauku proletariāta veidošanos Kurzemes kroņa muižās XIX gs. pirmajā pusē. — ZAVest, 1954, 12, 31.—44. lpp.; H. Strods. Kurzemes kroņa zemnieku kļaušas XIX gs. pirmajā pusē. — VP, 3, 1960, 59.—105. lpp.; Г. П. Строд. Переход к использованию наемной рабочей силы в казенных имениях Курляндской губернии в 30—50-х годах XIX в. — ТДАгр 1965, стр. 108—111.

¹²⁷ H. Strods. Latviešu amatnieki — labības plāvēju konstruktori XIX gs. pirmajā pusē. — ZAVest, 1955, 3, 133.—142. lpp.; H. Strods. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — VP, 2, 1958, 137.—167. lpp.; Г. П. Строд. Начало применения сельскохозяйственных машин в Латвии (конец XVIII в. — начало 60-х годов XIX в.). — ЕжеАгр 1961. Р., 1963, стр. 296—305; Г. П. Строд. Из истории создания сельскохозяйственной техники в Латвии (конец XVIII — первая половина XIX в.). — ИзИТ, 5, 1964, стр. 31—53.

(kopš 1797. g.) un — mazākā mērā — pļaujmašīnas, sējmašīnas, vēļjamās mašīnas u. t. jpr. Mehānismu ieviešanu muižu zemkopībā kavēja kļaušu sistēma: kļaušu zemnieka bezmaksas darbs muižniekam bija «izdevīgāks» nekā dārgā mašīna, ar kuru turklāt vēl vajadzēja saudzīgi apieties. Kas attiecas uz zemnieku saimniecībām, tad te visu XIX gs. pirmo pusi pārsvarā bija vecvecie darba rīki un roku darbs, pirmās mašīnas (vēļjamās mašīnas un linu mīstīklas) parādās — un arī tad vienīgi dažu turīgu saimnieku saimniecībās — tikai XIX gs. 50.—60. gados. Citos H. Stroda rakstos¹²⁸ apskatīts jautājums par pāreju no zemkopības papuvju sistēmas pie augmaiņas sistēmas un sakarā ar to — par tādu kultūru kā kartupeļu un āboliņa ieviešanās sākumu. Arī šis process ātrāk noritēja muižā, bet daudz lēnāk — zemnieku saimniecībās. Tā, piemēram, Kurzemes guberņā 60. gadu sākumā augmaiņa bija ieviesta apmēram 70—80% kroņa un privāto muižu, kamēr lielākajā daļā zemnieku saimniecību valdošā bija tradicionālā trīslauku augu seka. H. Strods iepazīstina mūs arī ar Vidzemes un Kurzemes muižnieku mēģinājumu XIX gs. 40. un 50. gados izveidot Latvijā specializētu preču lopkopības nozari.¹²⁹ Mēģinājums gan visumā bija neveiksmīgs, bet paātrināja kļaušu saimniecības sairšanu. Tikpat neveiksmīgi — muižniecības priviļģību saglabāšanās dēļ — bija muižnieku XIX gs. pirmajā pusē veiktie melioratīvie pasākumi.¹³⁰ Ļoti svarīgo jautājumu par labības ražības dinamiku Latvijā feodālisma galīgās sairšanas periodā (līdz XIX gs. 60. gadu sākumam) H. Strods apskatījis referātā Minskas simpozijā 1962. g.¹³¹

Problēma par ražošanas spēku attīstību XIX gs. 20.—50. gadu Latvijā, it īpaši Vidzemes guberņā, iztirzāta M. Kozina un Z. Janelles darbos.¹³² Bagāti ar konkrētu materiālu (un šai ziņā tie

¹²⁸ Г. П. Строд. Переход от паровой системы земледелия к плодосмену в Латвии в первой половине XIX века. — *ЕжгАгр* 1958. Таллин, 1959, стр. 43—60; H. Strods. Kartupeļu audzēšanas sākums Latvijā XVII gs. beigās — XIX gs. pirmā pusē. — *ZAVest*, 1958, 10, 45.—56. lpp.; H. Strods. Āboliņa audzēšanas sākumi Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — *VP*, 4, 1961, 13.—48. lpp.

¹²⁹ Г. П. Строд. Мериносовое овцеводство в Латвии в первой половине XIX в. — *ЕжгАгр* 1960. Киев, 1962, стр. 378—389.

¹³⁰ H. Strods. Zemes meliorācija Latvijā feodālisma sairšanas periodā (XVIII gs. 80. gadi — XIX gs. 60. gadi). — *ZAVest*, 1961, 11, 29.—36. lpp.

¹³¹ Г. П. Строд. Сборы и урожайность хлебов в Латвии в 80-х годах XVIII — начале 60-х годов XIX в. — *ЕжгАгр* 1962. Минск 1964, стр. 330—340.

¹³² М. И. Козин. Развитие производительных сил в сельском хозяйстве Лифляндской и Курляндской губерний в 20—50-х годах XIX века. — ИАН

viens otru it kā papildina), šie darbi tomēr ir stipri atšķirīgi gan pēc savas pieejas problēmai, gan pēc secinājumiem, kas izriet no faktu materiāla. M. Kozins, jautājumu par lauksaimniecību aplūkojamajā periodā saistot ar «konfliktu starp ražošanas spēkiem un feodālajām ražošanas attiecībām», uzsver, un pēc mūsu domām pilnīgi pareizi, tādu faktoru kā kļaušu saglabāšanās, muižnieku monopola uz zemi utt. kavējošo ietekmi. Zemnieku saimniecība kļuva jo primitīvāka un pagrima jo vairāk, jo enerģiskāki bija muižnieku mēģinājumi pāriet pie «racionālas» zemkopības muižas laukos. Bet Z. Janeles rakstā, kas savu novērojumu loku ierobežo tikai ar muižnieka saimniecību, akcentētas «jaunās parādības», kuras autore nešaubīdamās traktē junkuru kapitālistiskās saimniecības kategorijās. Izsakot bieži vien visai interesantas domas attiecībā uz tehnikas progresa lauksaimniecībā dažādo pušu savstarpējo iedarbību (merīnas aitu audzēšana → pāreja uz daudzlauku augu seku → jaunu kultūru ieviešana), Z. Janele tai pašā laikā acīm redzami pārspilē tehnikas progresa reālos rezultātus un būtībā liek vienlīdzības zīmi starp 1804.—1819. g. reformām Baltijā un 1861. g. reformu Krievijā. Patiesībā zemkopības «racionalizācija», kuru autore uzskata par progresīvu faktoru «ķēdes reakcijas» rezultātu, noritēja ar milzīgām grūtībām pat muižu saimniecībā, nerunājot jau par zemniekiem. Z. Janeles apgalvojums, ka muižnieku privilēģijas «bija ekonomiskais pamats Vidzemes guberņas kapitālistiskajai evolūcijai pa prūšu ceļu», ir teorētiski apstrīdams; kas attiecas uz agrotehniskā progresa «stabilitāti» un tā faktiskās izplatības pakāpi lauksaimniecībā pat 40.—50. gados, tad šis jautājums vēl krietni jāpēta, — turklāt pēc iespējas izmantojot statistiskus datus.

Pēdējos gados intensīvāka kļuvusi latviešu zemnieku dzīves pētīšana «pārejas laikā» (XIX gs. 30.—50. gados), kad lauku iedzīvotāju diferenciācijas process lauku buržuāzijā un lauksaimniecības proletariātā jau bija parādījis savus pirmos manāmos rezultātus. Līdzās I. Steprānei¹³³ šai problēmai pievērsās arī M. Svarāne. Viņas rakstā par muižu kalpu ekonomisko stāvokli

---

ЛССР, 1957, 4, стр. 5—19; З. К. Ян е л ь. Из истории развития производительных сил в помещичьем хозяйстве Лифляндской губернии в 20—50-х годах XIX века. — ИСССР, 1961, 4, стр. 131—150.

¹³³ I. Steprāne. 1849. g. Vidzemes zemnieku pagaidlikuma nozīme. — DaugPedIR, 1, 1958, 7.—23. lpp.; I. Steprāne. Vidzemes zemnieku — saimnieku ekonomiskais stāvoklis 19. gs. 30., 40. gados. — ZAVēst, 1960, 6, 29.—36. lpp.

Kurzemē un Vidzemē XIX gs. vidū¹³⁴ izsekots, kā feodālā perioda algotņi pārvēršas par lauksaimniecības proletariātu. Pakāpeniski atiet pagātnē zemes gabalu («bandu») izdalīšana kalpiem, arvien plašāk sāk izplatīties apmaksā naudā un graudā, pie kam muižu saimniecībās šis process norisinās ātrāk, zemnieku saimniecībās — ievērojami lēnāk.

Savā otrajā rakstā¹³⁵ M. Svarāne, pamatojoties uz Kurzemes un Vidzemes pagastu tiesu arhīviem, attēlo tās pārmaiņas, kas skāra Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecības kļaušu sistēmas krīzes asākajā posmā un naudas nomas sākuma perioda — XIX gs. 40.—50. gados. Rakstā analizēta zemnieku sētu dzīvā inventāra kvalitāte un attīstības dinamika, noteikts zemnieku izputējušo sētu aptuvens procents atsevišķos pagastos, kā arī parādīts to saimniecību ekonomiskās attīstības process, kurām jau kļaušu laikos izdevās izvērst lauksaimniecības preču (Vidzemē un Augškurzemē — līnu, Kurzemē — kviešu utt.) ražošanu līdz tādām apjomam, ka, pārejot uz naudas nomu, saimniecībās bija visi priekšnoteikumi straujai kapitālistiskajai attīstībai.

Jautājumā par XIX gs. pirmās puses Latvijas lauku sociāli ekonomiskās attīstības novērtējumu lielu interesi izraisa nesen publicētais H. Stroda referāts Austrumeiropas agrārājam vēsturei veltītajā sesijā Viļņā.¹³⁶ Uzstājoties pret Viskrievijas periodizācijas mehānisku piemērošanu konkrētajiem Latvijas apstākļiem, H. Strods secina, ka, lai gan 1816.—1819. g. reformas nenozīmēja kapitālisma uzvaru Baltijā, XIX gs. 20.—40. gadi jāuzskata par pārejas periodu, kas apvieno sevī kā savu laiku pārdzīvojušās kļaušu sistēmas, tā arī jaunās, kapitālistiskās sistēmas pazīmes. Kapitālistiskais ražošanas veids, kura elementi radās jau XVIII gs. vidū, pēc dzimtbūšanas atcelšanas attīstījās paātrinātā tempā. «Līdz XIX gs. vidum,» raksta H. Strods, «Latvijas lauksaimniecībā (izņemot Latvijas austrumu daļu — Latgali, kas ietilpa Viļņas guberņā) bija uzvarējis kapitālistiskais ražošanas veids, kaut gan saglabājās arī dzimtbūšanas paliekas.»¹³⁷

¹³⁴ M. Svarāne. Kurzemes un Vidzemes kalpu ekonomiskais stāvoklis XIX gs. 40.—50. gados. — ZAVest, 1965, 9, 11.—26. lpp.

¹³⁵ M. Svarāne. Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecības XIX gs. 40.—50. gados. — Grām.: Latvijas agrārā vēsture (XVI—XIX gs.). Lauksaimniecība un līngus feodālisma laikā. R., 1966, 79.—161. lpp.

¹³⁶ Г. П. Строд. К вопросу о времени победы капиталистического способа производства в сельском хозяйстве Латвии. — ЕжАгр 1963. Вильнюс, 1965, стр. 535—549.

¹³⁷ Turpat, стр. 549.

Rezumējot vēlā feodālisma Latvijas agrārās vēstures pētīšanas rezultātus, varētu minēt veselu virkni problēmu, kas gaida savus pētītājus. Sevišķi svarīgs temats ir zemnieku kustība XVII gs. beigās — XVIII gs. pirmajā pusē, kā arī XIX gs. 50. gados (Igaunijā tas izpētīts ja arī ne pilnīgi, tad vismaz nesalīdzināmi labāk). Maz uzmanības veltīts arī muižu arhīviem — saimnieciskajai dokumentācijai, kas var atklāt ne vienu vien feodālās sabiedrības politekonomijas noslēpumu.

5. LATVIJAS FEODĀLĀS PILSĒTAS. CUNFTU AMATNIECĪBA UN MANUFAKTŪRA. TIRDZNIECĪBA

Lai gan pilsētu tikls feodālajā Latvijā bija samērā biezs, tomēr īsteni liela pilsēta te bija vienīgi Rīga, viens no pašiem nozīmīgākajiem Baltijas jūras tirdzniecības centriem (līdzās Lībekai, Gdaņskai un Kēnigsbergai). Pēc iedzīvotāju skaita (XVI—XVII gs. — 10—12 tūkst., XVIII gs. beigās — ap 25 tūkst., XIX gs. vidū — ap 70 tūkst. iedzīvotāju) Rīga pārspēja visas pārējās Latvijas pilsētas, kopā ņemot. Bez Rīgas, kas 1282. g. bija pieslējusies t. s. Ziemeļvācu Hanzas savienībai, pie kuras piederēja visas lielākās Ziemeļeiropas pilsētas, vairāk vai mazāk nozīmīga vieta XV—XVI gs. Latvijas ekonomikā bija Cēsīm, Valmierai, Koknesei, Limbažiem, Straupei, Ventspilij, Kuldīgai un Aizputei. Ja tām pieskaita arī miestus (kas parasti bija izvietojusies pie ordeņa vai bīskapa pilīm), tad vidēji katra pilsētas tipa apmetne varēja nodarēt par tirgu lauku novadam 20—25 km rādiusā. XVII un XVIII gs. daļēji kā administratīvi, bet galvenokārt kā amatniecības un tirdzniecības centri nozīmi ieguva arī Jelgava, Liepāja, Bauska, Piltene, Sēlpils, Jēkabpils, Jaunjelgava (visas tās atradās Kurzemes—Zemgales hercogistes teritorijā) un Daugavpils, Rēzekne, Ludza, Krāslava, Krustpils (visas — Latgalē). Ar nelieliem izņēmumiem (šai ziņā vispirms minama Jelgava un Daugavpils) tās bija samērā sīkas pilsētas, kuru iedzīvotāju skaits nepārsniedza 1 tūkst. un kurām turklāt nereti piemita pusagrārs raksturs.

Valdošās pozīcijas Latvijas pilsētās visā feodālisma periodā piederēja vācu namniekiem. Uzskatot tirdzniecību un amatniecību par savu privilēģiju, tirdzniecības kapitāla pārstāvji un bagāto («vācu») cunftu virsotne visiem spēkiem kavēja «nevācu», t. i., pamatiedzīvotāju — latviešu, iekļūšanu cunftēs.

XVIII un XIX gs. mijā Latvijas pilsētu iedzīvotāji sastādīja pavisam tikai 6—8% no kopējā iedzīvotāju skaita. Tomēr pilsētu ekonomiskā nozīme, protams, bija daudz lielāka nekā to iedzīvotāju procents. Kā norādīja F. Engelss, līdz ar pilsētu rašanos parādījās arī «savrupa amatnieciska rūpniecība un tirdzniecības apgrozība vispirms iekšzemē, bet pēc tam arī starptautiskā mērogā...». ¹³⁸ Ievērojot šīs problēmas izpētes nozīmīgumu, nevar uzskatīt par normālu stāvokli, kad feodālās pilsētas un it īpaši tirdzniecības pētījumu jomā pie mums paveikts nesalīdzināmi mazāk nekā agrārajā vēsturē.

Rīgas, tāpat kā citu lielo Baltijas pilsētu, svarīgākā īpatnība bija tā, ka pilsētas ekonomikā izšķirīga nozīme bija nevis rūpniecībai (jebkurā tās formā, t. i., amatniecības vai manufaktūras), bet tirdzniecībai, it īpaši ārējai tirdzniecībai. XVI gs. otrajā pusē, kad Rietumeiropa pastiprināti pieprasīja Austrum- un Viduseiropas pārtikas produktus un izejvielas (visizdevīgākās tirgus konjunktūras periods attiecībā uz lauksaimniecības produktiem!), no Rīgas ik gadus izbrauca 400 līdz 500 kuģu ar dažādu kravu. Daļa no tiem caur Zunda šaurumu (Dānijā) sasniedza Rietumeiropu, bet daļa devās uz citām Baltijas jūras ostām, galvenokārt uz Lībeku.

Eksporta kravu kopējā straumē no Baltijas jūras uz Rietumeiropu caur Zundu Latvijas un Igaunijas ostas nodrošināja apmēram $\frac{3}{4}$ no linsēklu un kaņepju sēklu piegādes, $\frac{1}{3}$ no linu un kaņepāju, kā arī no pelnu, potaša un darvas, bet tikai kādus 5—6% no XVI un XVII gs. mijā izvestās labības piegādes. Galvenais kravu piegādātājs eksportam uz Rietumeiropu Austrumbaltijā bija Rīga. Par to, cik liels bija Rīgas pārsvars pār pārējām Austrumbaltijas ostām (sākot ar Narvu un beidzot ar Liepāju), liecina tas fakts, ka laikā no 1562. līdz 1620. g. no Rīgas ostas izveda 98% linsēklu un kaņepju sēklu, 92% pelnu un darvas, 81% linu un kaņepāju, 74% labības un 46% vaska, ko iekrāva kuģos Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas ostās.

Nākošajā periodā Rīgas eksporta struktūra un īpatnējais svars Baltijas tirdzniecībā, saprotams, izmainījās (XVII gs. pieauga Kurzemes ostu — Liepājas un Ventspils, XVIII gs. — Pēterburgas nozīme), tomēr Rīga arvien palika Baltijas lielākā tirdzniecības osta. Tāda arī Rīga iegāja kapitālisma periodā. Pat XIX gs. 50. gados, kad cunītu amatniecību un manufaktūru pamazām sāka nomainīt fabrika, «Rīga palika liels tirdzniecības kapitāla

¹³⁸ K. Markss un F. Engelss. Darbu izlase, 2. R., 1950, 151. lpp.

centrs, kurā rūpnieciskajam kapitālam bija otras pakāpes nozīme». ¹³⁹

No visa teiktā kļūst skaidrs, kāpēc mūsu vēsturnieku interesi saistījusi Rīgas ekonomiskā vēsture. Tikko citētajā prof. J. Zuša rakstā «Rīgas rašanās un attīstība feodālisma laikmetā» (1951.) ne vien apgaismoti Latvijas PSR galvaspilsētas bagātās vēstures galvenie momenti, bet uzskaitītas arī galvenās problēmas, kādas izvirzās tās zinātniskajā pētišanā. Tās ir — Rīgas «kā vietējās un krievu tirdzniecības atbalstpunkta rašanās problēma» līdz tās «nodibināšanai» 1201. g.; Rīgas nozīme ekonomisko sakaru realizēšanā starp Krievzemi un pašu Baltiju — un Rietumeiropu XIII—XVII gs.; Rīgas un tās saimnieciskās «hinterlandes» — Iekškrievijas politiskās apvienošanās (1710.) sekas; Rīgas tirdzniecības dinamika un Rīgas amatniecības attīstība feodālajā periodā; Rīgas nozīme latviešu tautas atbrīvošanās kustības vēsturē, nacionālās buržuāzijas, latviešu nācijas un tās kultūras veidošanās procesā. Lai arī būtiskākie šīs problemātikas momenti samērā sīki apgaismoti «Latvijas PSR vēstures» 1. sējuma atbilstošajās nodaļās (to autori — T. Zeids, M. Stepermanis, J. Zutis), tas tomēr nemazina nepieciešamību pētīt šīs problēmas padziļināti, monogrāfiski. Sabiedrība gaida no mūsu vēsturniekiem vispārinošu darbu par Rīgas vēsturi, tāpēc prof. J. Zuša raksts kā pētījumu programma saglabā savu aktuālo nozīmi arī šodien.

No populārājiem darbiem par Latvijas pilsētu vēsturi feodālisma periodā atzīmēsim pazīstamā Rīgas senatnes pētnieka J. Strauberga grāmatu, ¹⁴⁰ kur aplūkota arī Rīgas sociālekonomiskā attīstība XVI—XVII gs. (pilsētas teritoriālā augšana, noietinājumi un arhitektūras pieminekļi, vietējo iedzīvotāju — latviešu cīņa pret valdošo vācu virsotni u. c.), un H. Stroda rakstu par Cēsu vēsturi attīstītajā un vēlajā feodālismā (tajā, starp citu, izmantoti svarīgi arhīvu materiāli par Cēsu iedzīvotāju skaitu un nodarbošanos, par kara postījumu sekām un pilsētas ienākumu avotiem XVIII gs.). ¹⁴¹ J. Prēdele raksturo Livonijas pilsētu

¹³⁹ Я. Зутис. Возникновение и развитие Риги в эпоху феодализма. — ИАН ЛССР, 1951, 12 (стр. 1819—1829), стр. 1823—1824. — Ка aprāda J. Zutis, Rīgas ārējās tirdzniecības apgrozība 1859. g. četras (!) reizes pārsniedza Rīgas kapitālistiskās rūpniecības produkcijas kopējo vērtību.

¹⁴⁰ J. Straubergs. Vecā Rīga. Red. T. Zeids. R., 1951. 100 lpp. — Daži materiāli par Rīgu feodālisma beigu posmā atrodami grāmatā: Ю. Васильев. Классицизм в архитектуре Риги. Очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII — начале XIX в. Р., 1961. 381 стр.

¹⁴¹ H. Strods. Cēsis attīstītā un vēlā feodālisma laikā (XVIII gs. sākums — XIX gs. vidus). — Grām.: Cēsis senāk un tagad. R., 1960. 23.—57. lpp.

valdošā namnieku noslāņojuma pozīciju attiecībā uz Krievu valsti Livonijas kara laikā, proti, vācu tirgotāju un cunftu virsotnes cenšanos nepieļaut «moskovītu» tiešus tirdznieciskus sakarus ar Rietumeiropu.¹⁴² Diemžēl, raksta autore, balstoties tikai uz publicētiem materiāliem (F. Binemana izdotās pilsētas hronikas un dokumenti), atstāj bez ievēribas Rīgas pilsētas arhīva bagātos un ļotiniecīgā mērā izpētītos fondus, kas ļauj atklāt šīs vācu namnieku reakcionārās tirdzniecības politikas ekonomisko pamatu XVI gs.

Tāpat kā citās viduslaiku Eiropas pilsētās, arī Rīgā rūpniecība ilgu laiku attīstījās cunftu iekārtas ietvaros. Amatnieku apvienības — cunftes šeit radās jau XIII—XIV gs. XVI gs. Rīgā bija 21 cunfte, bet XVIII gs. sākumā — jau 37. Milzīgā dokumentācija cunftu amatniecības vēsturē Rīgas pilsētas arhīva fondos pirmo padomju periodā faktiski palika neizpētīta. Šo avotu ievadišana zinātniskajā apgrozībā, to analīze, bez šaubām, ir latviešu padomju vēsturnieku A. Bērziņas (Zeidas), M. Taubes u. c. nopelni.

Jau 1951. g. J. Galperina (Maskava) aizstāvēja kandidāta disertāciju, kuras temats bija Rīgas cunftu vēsture XVI gs.¹⁴³ Tajā īsumā raksturots stāvoklis Rīgas cunftēs no XIV gs. līdz XVI gs. vidum un sīki — sociālā cīņa Rīgā (galvenokārt starp rāti jeb maģistrātu un «namnieku opozīciju») XVI gs. otrajā pusē sakarā ar t. s. «kalendāra nemieriem» Rīgā 1585.—1589. g. J. Galperinas darbs bija zināms solis uz priekšu Baltijas vācu literatūrā valdošās tēzes atmaskošanā par Rīgas vāciskās virsotnes «kultūrtrģerisko lomu» utt. Tomēr vairākas autores izvirzītās tēzes palikušas nepierādītas. Pie tām vispirms jāpieskaita tēze par to, ka Rīgas namnieku vidū kā Livonijas kara priekšvakarā (1557. g.), tā arī pēc Livonijas kara (1585., 1599.—1600. g.) bijusi stipra «Maskavas partija», kas pretēji Rīgas rātes politikai centusies «nākt krievu valdnieka varā», t. i., tieši orientējusies uz Rīgas pievienošanu Maskavas valstij.¹⁴⁴ Spriežot pēc avotiem, Rīgas vācu tirgotāju egoistiskās intereses (neatkarīgi no asajiem konfliktiem, kādi tiešām notika starp rāti un abām ģildēm) piespieda viņus uzstāties kā pret Poliju, tā arī pret Krievu valsti, jo tikai pilsētas autonomijas saglabāšana nodrošināja tos labumus, kādus viņi guva,

¹⁴² J. Prēdele. Livonijas pilsētas Livonijas kara priekšvakarā. — ZAVest, 1960, 5, 13.—20. lpp.

¹⁴³ Е. Д. Гальперина. Рижские цехи в XVI в. и «календарные беспорядки» в Риге. Автореф. дисс. М., 1951.

¹⁴⁴ Turpat, стр. 3, 12.

būdami par starpniekiem abu valstu tirdzniecībā ar Rietumeiropu.¹⁴⁵

Rīgas amatniecības vēstures (XIV—XIX gs.) jomā jau daudzus gadus sekmīgi strādā A. Bērziņa-Zeida. Viņas kandidāta disertācija¹⁴⁶ bija veltīta Rīgas viduslaiku cunftu sociālajai struktūrai, mācekļu un zeļļu cīņai par sava stāvokļa uzlabošanu līdz pilsētas pārvaldes reformām 1785. g. Šī darba galvenās nodaļas, parasti papildinātas ar jauniem arhīvu materiāliem, publicētas atsevišķu rakstu veidā (1957.—1962. g.). Pētot agrīno periodu mācekļu un zeļļu cīņā pret cunftu meistariem,¹⁴⁷ autore secina, ka Rīgā XIV—XV gs., salīdzinot ar Hanzas pilsētām Vācijā, šīs cīņas formas nebija tik asas: cunftu iekārta Rīgā attīstījās palēninātos tempos. XVII gs. šo starpslāņu attiecības Rīgā saasinājās tiktāl, ka var pat runāt par šķiru cīņu starp tiem.¹⁴⁸ Vispamatīgāk autore raksturojusi mācekļu un zeļļu stāvokli Rīgas cunftēs XVI gs. un XVII gs. pirmajā ceturksnī.¹⁴⁹ Izmantojot daudzveidīgus, galvenokārt arhīvu materiālus (cunftu statūtus, Rīgas rātes lēmumus, cunftu sūdzības utt., bet, sākot ar 1614. g., tādu pavisam neizpētītu avotu kā Rīgas amata tiesas protokolus), viņa parāda Rīgas cunftu «noslēgšanās» procesu (t. i., ierobežojumus jaunu locekļu pieņemšanā no zeļļu vidus), t. s. «vanderzeļļu» stāvokli un lomu, zeļļu darba apstākļus un samaksu, viņu darba un pat uzvedības reglamentāciju cunftu statūtos, beidzot — zeļļu apvienošanos un to cīņas saasināšanos pret cunftu meistariem XVI gs. Rakstā par celtniecības amatiem Rīgā XIV—XVIII gs.¹⁵⁰ apgaismoti apstākļi divās — namdaru un mūrnieku — cunftēs; kā namdari, tā mūrnieki Rīgā rekrutējās galvenokārt no latviešiem, un tikai XVIII gs. vācu amatniekiem ar maģistrāta atbalstu izdevās panākt «nevācu» cunftes slēgšanu. Kopīgi ar T. Zeidu A. Bērziņa-Zeida uzrakstījusi

¹⁴⁵ W. Küttler. Die Volksbewegung in Riga 1584—1589. — Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Bd. 6. Berlin, 1962, S. 267—310.

¹⁴⁶ А. Я. Берзиня. Положение учеников и подмастерьев в рижском цеховом ремесле. Автореф. дисс. Р., 1958.

¹⁴⁷ А. Бērзиņa. Zeļļu un mācekļu stāvoklis Rīgas cunftu amatniecībā XIV un XV gs. — ZAVest, 1957, 4, 21.—39. lpp.

¹⁴⁸ А. Бērзиņa. Šķiru cīņas atlīstība Rīgas amatnieku vidū t. s. zviedru laikos. — ZAVest, 1958, 2, 35.—45. lpp.

¹⁴⁹ А. Бērзиņa. Rīgas cunftu amatnieku zeļļi un mācekļi XVI gs. un XVII gs. sākumā. — VP, 2, 1958, 169.—238. lpp.

¹⁵⁰ А. Бērзиņa. Rīgas namdari un mūrnieki XIV—XVIII gs. — VP, 3, 1960, 107.—130. lpp.

rakstu par amatniecības attīstību Cēsīs;¹⁵¹ jau XVII gs. tur pastāvēja vismaz 16 amatniecības nozares, bet XVIII gs. beigās to bija jau vairāk nekā 25. Pēdējais no A. Zeidas publicētajiem pētījumiem veltīts tādai svarīgai, bet maz pētītai Latvijas amatniecības nozarei kā ķieģeļu un kaļķu ražošanai laikā no XIII gs. līdz XIX gs. vidum.¹⁵² Atšķirībā no saviem iepriekšējiem darbiem, kur bija akcentētas sociālās problēmas, kas saistītas ar amatniecību, šai pētījumā autore savu uzmanību koncentrē uz Latvijā XVIII un XIX gs. mijā sevišķi izplatītās būvmateriālu ražošanas tehnoloģijas un ekonomikas jautājumiem.

Divi M. Taubes raksti¹⁵³ apgaismo transportstrādnieku stāvokli feodālajā Rīgā (XV—XVIII gs.). Transportstrādnieki Rīgā bija apvienoti vairākās latviešu «brālībās», kuras pilsētas vācu virsotne intensīvi ekspluatēja un visādi ierobežoja un kurām nācās aizstāvēt savas tiesības nemitīgā cīņā ar Lielās ģildes tirgotājiem un maģistrātu. M. Taubes spalvai pieder arī raksts par Rīgas pilsētas pārvaldes iestāžu lēmumiem XVI—XVII gs., kas vērsti pret pilsētas iedzīvotāju lielu greznību (*Kleider- und Hochzeitsordnungen*) un faktiski bija ierocis Rīgas patričiāta rokās «nevācu» iedzīvotāju sociālai un nacionālai diskriminācijai.¹⁵⁴

Dzimtībūnieciskās kļaušu saimniecības vispārējās kundzības apstākļos vēlā feodālisma posmā, kad Baltijā bija skaidri vērojams sīkpilsētu pagrimums, zemnieku masa darba rīkus un iedzīves inventāru saņēma no lauku amatniekiem, bet feodāļa muižas rīcībā bija visāda veida speciālisti (kalēji, aldari utt.), sevišķi aktuāla kļūst lauku amatniecības — kā zemnieku, tā arī muižu — pētišana. Šai svarīgajai problēmai pagaidām vēl netiek pievērsta vajadzīgā uzmanība. Ja neskaitām atsevišķus paragrāfus, kas veltīti lauku amatniecībai darbos par agrāro vēsturi, pagaidām šai sakarā var minēt tikai T. Zeida rakstu.¹⁵⁵ Pamatojoties galvenokārt

¹⁵¹ A. Zeida un T. Zeids. Amatniecības attīstība Cēsīs feodālisma laikmetā. — VP, 4, 1961, 69.—116. lpp.

¹⁵² A. Zeida. Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem). — VP, 5, 1962, 111.—180. lpp.; sk. arī Ю. М. Васильев. О производстве и применении кирпича в Латвии. — ИзИТ, 1, 1959, стр. 33—44.

¹⁵³ M. Taube. Rīgas transportstrādnieki feodālisma un vēlā feodālisma posmā (XV—XVIII gs.). — ZAVest, 1956, 10, 17.—32. lpp.; M. Taube. Ormaņu amats feodālajā Rīgā. — VP, 3, 1960, 131.—173. lpp.

¹⁵⁴ M. Taube. Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā. — Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Raksti, 1. R., 1960, 287.—310. lpp.

¹⁵⁵ T. Zeids. Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas feodālisma laikmetā. — VP, 4, 1961, 49.—66. lpp.

uz XVIII gs. arklu revīziju materiālu liecībām, viņš parāda kalēju, audēju, galdnieku, mucinieku, namdaru, virpotāju, dzirnavnieku un citu lauku amatniecības pārstāvju stāvokli vēļajā feodālismā.

Diemžēl, feodālisma sīkrūpniecības vēstures pētīšanas darbs notiek atrauti no agrārās vēstures pētīšanas, ignorējot preču apmaiņas sakarus starp pilsētu un laukiem. Pretstatā buržuāziskajiem vēsturniekiem, kas amatniecības vēsturi reducēja līdz cunftu iekārtas (*Zunftwesen*) evolūcijai un savu uzmanību koncentrēja gandrīz vai tikai uz institucionālas izcelsmes vai normatīva rakstura dokumentiem (cunftu statūti, maģistrāta rīkojumi u. t. jpr.), padomju vēsturnieki uzskata, ka viduslaiku cunftes ir tikai viena no tālaika rūpniecības organizācijas formām, kurai līdzās pastāvēja arī pilsētu amatniecība ārpus cunftes ietvariem, kā arī amatniecība uz laukiem — zemnieku saimniecībās vai muižās. Kāds ir katra nupat minētā amatniecības veida īpatsvars, teiksim, XIV un XVIII gs. ekonomikā? Kur zemnieks ņēma lemešus, riteņus, virtuves katlus un pārējo iedzīves inventāru? No otras puses, kā strādāja amatnieks (lauku vai pilsētas), t. i., kur viņš ņēma izejvielas, kā viņš pilnveidoja savas tehniskās iemaņas, kam un kur viņš pārdeva gatavos ražojumus? Kā Latvijas amatniecību ietekmēja tādi vareni faktori kā «cenu revolūcija» XVI—XVII gs. (kad cenas uz lauksaimniecības produktiem auga neizmērojami ātrāk nekā cenas uz rūpniecības izstrādājumiem) un tāpat arī plašais Rietumeiropas preču (to skaitā arī rūpniecības preču) imports tai pašā periodā? Uz šiem, kā arī uz vairākiem citiem jautājumiem, kas skar feodālisma perioda sīkrūpniecības vēstures ekonomiskās puses, mūsu vēsturniekiem vēl jāatbild.

Lielrūpniecības dīgli manufaktūras veidā, kuras pamatā joprojām bija roku darbs, bet kura bija jau «uz darba dalīšanas dibināta kooperācija» (K. Markss), Latvijas teritorijā visagrāk, proti, XVI un XVII gs. mijā, sāka parādīties Kurzemes hercogistē. Šim jautājumam pietiekama uzmanība veltīta «Latvijas PSR vēstures» I. sējumā (autori — T. Zeids un J. Zutis). Tomēr šķiet, ka Kurzemes dzimtbūtnieciskās manufaktūras attīstības pakāpe XVII gs. šeit noteikti pārspīlēta. Tas attiecas kā uz grāmatā sniegtajiem konkrētajiem «manufaktūru» piemēriem, kuras bieži vien bija tikai muižu saimniecības sastāvdaļa, tā it īpaši uz karti «Dzimtbūtnieciskā manufaktūra Kurzemes hercogistē XVII gs.», kurā uzrādīts... turpat vai 200 it kā manufaktūru tipa rūpniecisku uzņēmumu.^{155a}

^{155a} Tā kā minētajai kartei nav pievienoti komentāri, attiecībā uz to lietotais kritērijs par rūpniecisku uzņēmumu ieskaitīšanu «manufaktūru» kategorijā

Rīgas apkārtnes pirmo manufaktūru konkrētai analīzei veltīts Dz. Liepiņas raksts.¹⁵⁶ XVII gs. Rīgas apkaimē darbojās dažas dzirnavas (miltu, krāsu, vadmalas velšanas un kokzāģētavas), kuģu būvētavas, vara kausētavas un daži citi uzņēmumi, kurus var uzskatīt par manufaktūrām, pie kam par tādām, kas izmantoja algotu darbu. Cik šāda veida uzņēmumu toreiz bija? — Skaidras atbildes uz šo jautājumu mums nav, jo, kā pareizi atzīmē Dz. Liepiņa, atdalīt manufaktūru no sīkās preču amatniecības ne vienmēr izdodas. Bet līdz ar to nez vai pareizi rīkojusies autore, pārņemot savā rakstā uzņēmumu apzīmējumus, kādi sastopami avotā. Tanī par «manufaktūru» varēja tikt nosaukti arī sīki amatnieciski uzņēmumi ar 1—2 strādniekiem, līdzīgi tam kā XVIII un XIX gs. mijā ar terminu «fabrika» apzīmēja arī vissīkākās amatnieciskas darbnīcas, ja tās piederēja ne cunftu meistariem, bet gan tirgotājiem vai vienkārši sīkpilsoņiem. Dažādām manufaktūras ražošanas nozarēm Kurzemē hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.—1682.) veltīts J. Stradiņa raksts.¹⁵⁷ Melno metālu ieguves un apstrādes tehnoloģisko pusi laika posmā no XIV līdz XVII gs. aplūko A. Anteins.^{157a}

XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē lielākā daļa dzimtbūtniecisko manufaktūru, kas agrāk piederēja muižniekiem, pāriet tirgotāju rokās. Attīstās kapitālistiskā manufaktūra, kur dzimtcilvēku darbu izspiež algots darbs; XIX gs. 30. gados Latvijā parādās pirmās īstās fabrikas — lieli uzņēmumi, kas izmanto tvaika

---

paliel visai neskaidrs. Bet, ja runa ir par konkrētiem piemēriem (sk. Latvijas PSR vesture, I. R., 1953, 165. lpp.), tad nav pietiekama pamata pieskaitīt pie «manufaktūrām», teiksim, ķieģeļu cepli un kaļķu cepli, kas minēti 1566. g. pazīstamajā Kurzemes hercogienes Annas muižu kompleksa sarakstā. Tie ir parasti muižu saimniecību «piedēkļi» (*appertinentia*), kādi pazīstami arī agrākajā periodā, kad par manufaktūrām vispār vēl nevar būt runas. Attiecībā uz ražošanas apjomu šajos divos uzņēmumos (100 tūkst. ķieģeļu un 50 lastu kaļķu gadā) derētu iegaumēt, ka runa nav vis par faktisko izstrādi, bet gan par feodāļa (šai gadījumā Kurzemes hercogienes) gribu, kas izteikta nolikuma veidā muižas administrācijai.

¹⁵⁶ Dz. Liepiņa. Par manufaktūru attīstību Rīgas apkārtņē XVII gs. — VP, 4, 1961, 121.—144. lpp.

¹⁵⁷ Я. П. Страдынь. Химические промыслы в системе курземской (курляндской) мануфактуры XVII в. — ИзИТ, 4, 1962, стр. 103—117. — Šajā rakstā, pamatojoties uz iespējamiem avotiem, raksturotas tādas ražošanas nozares kā darvas tēcināšana, salpetra pārtvaicēšana, pulvera gatavošana, ziepju vārīšana, papīra, ķieģeļu un kaļķu, stikla u. c. ražošana. Dažas no šīm nozarēm īstenībā bija dzimtbūtnieciskās manufaktūras paveidi.

^{157a} A. Anteins. Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam. — ParTV, 3, 1962, 5.—44. lpp.

mašīnas un citas mehāniskas ierīces. Rīga, paliekot par vienu no starptautiskās tirdzniecības centriem, kļūst arī par lielrūpniecības centru, Latvijas proletariāta koncentrācijas vietu. Visai īsā laika sprīdī — pusgadsimtā (1804.—1859.) — rūpniecības proletāriešu skaits Rīgā pieauga no 200 līdz 4000, t. i., 20 reīzu. XIX gs. 50. gadu beigās Rīgā koncentrējās 68% visu Vidzemes guberņas uzņēmumu, kas ražoja turpat vai $\frac{3}{4}$ (73%) no visas guberņā ražotās rūpnieciskās produkcijas. Šos datus ņemām no *J. Jenša monogrāfijas*.¹⁵⁸

J. Jenšam pieder neapstrīdama prioritāte kapitālisma rītausmas Latvijas rūpniecības zinātniskajā izpētīšanā. Viņa grāmatā (1951.) apskatīta kapitālistiskās manufaktūras ģenēze un tās pakāpeniskā (kas beidzās jau pēc 1860. g.) pārvēršanās par fabriku Vidzemes guberņas teritorijā (ieskaitot tās igauņu apriņķus). Apsekojīs ārkārtīgi plašu arhīvu materiālu (vispirms no Vidzemes gubernatora kancelejas fonda), J. Jenšs sniedz izvērstu XIX gs. pirmās puses manufaktūras vēsturi (ar atsevišķiem ekskursiem XVIII gs.).

Viņa darba trijās galvenajās nodaļās atrodam sīku analīzi par rūpniecības uzņēmumu attīstību, kuros pārstrādāja minerālās izejvielas (metālu apstrādāšanas, cementa, ķieģeļu, kaļķu, stikla), augu valsts izejvielas (labības pārstrādāšanas, cukura, tabakas, kokmateriālu utt.) un, beidzot, lopkopības produktus (vilnas, ādu, ziepju utt.). Vidzemes rūpniecības augšanas dinamika, kuru J. Jenšs konstatējis, apstrādājot saglabājušos statistikas datus, īsumā ir šāda: 1804. g. Vidzemes guberņā bija 47 uzņēmumi ar 665 strādniekiem, 1815. g. — 54 uzņēmumi ar 1229 strādniekiem un 1857. g. — 98 uzņēmumi ar 8207 strādniekiem. Autors izseko arī strukturālajām izmaiņām tālaika rūpniecībā (vienu nozaru panikums un citu — uzplaukums), uzsverot uzņēmumu apmēru ievērojamu palielināšanos pēc 1815. g.; it īpaši tas sakāms par vilnas un kokvilnas manufaktūrām Rīgā. Atsevišķu (diemžēl, pārāk īsu) monogrāfijas nodaļu J. Jenšs veltījis darbaspēka sastāvam uzņēmumos (gadsimta sākumā — no Krievijas ienākušie obroka zemnieki, kopš 40. gadiem — ievērojamā mērā — ienācēji no Latvijas laukiem). Atzīmējot kapitālistisko formu attīstības palēnināto tempu Vidzemes rūpniecībā, salīdzinot ar citiem Krievijas impērijas rajoniem (it īpaši līdz XIX gs. 20. gadiem), autors pareizi norāda, ka galvenais cēlonis, kas aizkavēja rūpniecības attīstību,

¹⁵⁸ J. Jenšs. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās. R., 1951. 112 lpp.

bija un palika dzimtbūšanas sevišķi smagās formas ar visām no tā izrietošajām sekām. Manufaktūras ātru augšanu nekavēja vis kapitālu trūkums (kā to domāja, piemēram, prof. Ļubomirovs), bet gan labvēlīgu apstākļu trūkums kapitālu investēšanai rūpniecībā. Rīgas tirdzniecības kapitāla (turklāt visai varena) pārstāvji ilgu laiku uzskatīja par izdevīgāku ieguldīt savu naudu muižu un citu nekustamu īpašumu iepirkšanā. Vidzemes un, liekas, arī vispār Baltijas manufaktūras «atpalcība» tādējādi izskaidrojama ar vispārzināmu agrārās vēstures faktu — proti, ar klaušu sistēmas kundzību Baltijas lauksaimniecībā. Mazliet iedragāta ar 1804.—1819. g. reformām, šī sistēma nenodrošināja ne brīva darbaspēka tirgu, ne arī augošās rūpniecības izstrādājumu plaša noieta iespējas.

Savā otrajā monogrāfiskajā apcerējumā (1962.)¹⁵⁹ J. Jenšs ir mēģinājis vispārīnāt visu dokumentālo materiālu par rūpniecības attīstību Latvijas teritorijā no XVIII gs. beigām līdz XIX gs. 60. gadiem. Jauni arhīvu dokumenti (konkrēti — Rīgas manufaktūru komitejas fonds un jauni 30.—50. gadu «fabriku saraksti») ļāvuši autoram ievērojamā mērā paplašināt un precizēt rūpniecības attīstības ainu Vidzemes teritorijā un bez tam parādīt (tiesa, gan tikai vispārējos vilcienos) manufaktūras likteņus Kurzeme un Latgalē.

Pateicoties labākai avotu saglabāšanās pakāpei, vislabāk mums pazīstama Vidzemes rūpniecība, par kuru ir rezumējošs skaitliskais materiāls no 1804., 1815., 1825., 1834. g. un vēlāk no XIX gs. 40.—50. gadiem. J. Jenšs izsekojis to pa nozarēm, jo tikai tāda pieeja ļauj konkrēti konstatēt, kad dzimtbūtnieciskā manufaktūra kļūst pilnībā par kapitālistisku uzņēmumu (Vidzemē šis process iesniedzas jau tālu XIX gs. pirmajā ceturksnī, lai gan brīva līguma strādnieku galveno masu līdz pat 60. gadiem arī te veidoja krievu obroka zemnieki) un kad šis pēdējais pārvēršas par fabriku. Atšķirībā no L. Loones, kas rūpniecības apvērsumu Igaunijā datē ar XIX gs. 40. gadiem,¹⁶⁰ J. Jenšs pierāda, ka Vidzemē laikā no 1830. līdz 1850. g. var saskatīt tikai rūpniecības apvērsuma sākumu. Apmēram gadsimta vidū Vidzemes uzņēmumu mehanizācijas pakāpe visumā bija neievērojama, tā neaptvēra visas nozares, un tikai XIX gs. 60. gadu sākumā, kad

¹⁵⁹ J. Jenšs. No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās — 1860. g. — VP, 5, 1962, 183.—296. lpp.

¹⁶⁰ Л. А. Лооне. Из истории промышленного переворота в Эстонии. — ВИ, 1952, 5, стр. 77—96.

rūpnieciskās produkcijas galveno masu sāka dot lielie mehanizētie uzņēmumi, rūpniecības apvērsums Vidzemē tuvojās savam nobeiģumam.

Konkrētu, it īpaši skaitlisku datu par manufaktūras attīstību Kurzemē ir daudz mazāk. Kā konstatējis J. Jenšs, Kurzemē šī attīstība bijusi ievērojami lēnāka nekā Vidzemē (tas vēlreiz liecina par dzimtbūtnieciskās manufaktūras «uzplaukuma» efemēro, mākslīgo raksturu hercogistes laikos). Tā, piemēram, XIX gs. 40. gadu vidū Kurzemē bija pavisam tikai ap 20 manufaktūru, kas ražoja produkciju apmēram par 100 tūkst. rubļu, t. i., 28 reizes mazāk nekā Vidzemē, kur produkcija tanīs pašos gados tika novērtēta par 2,7—2,8 milj. sudraba rubļu. Latgalē, ja neskaita dažus uzņēmumus (ķieģeļnīcas, vienu līnu vērpuvi un ādu apstrādāšanas uzņēmumu), rūpniecības uzņēmumu faktiski nebija pat XIX gs. vidū.

J. Jenša spalvai pieder arī raksti par papīra ražošanas vēsturi Latvijā no XVII gs. līdz XIX gs. vidum.¹⁶¹ Papīra ražošana Latvijas rūpniecības sistēmā ir samērā svarīga nozare: vēl 1864. g. trīs papīra manufaktūras deva produkciju par 144 tūkst. rubļu, t. i., vairāk nekā 3% no Vidzemes rūpniecības produkcijas kopvērtības. Savos rakstos J. Jenšs izpētījis arī papīra ūdenszīmes (filigrānus), kurām ir liela nozīme vēlā feodālisma perioda vēsturisko dokumentu hronoloģijas noteikšanā.

Baltijas pilsētas, kā zināms, bija galvenais starpnieks Krievijas ekonomiskajos sakaros ar Rietumeiropu. Dabiski, ka padomju vēsturnieki pievērsuši lielu uzmanību Baltijas ārējai tirdzniecībai, vispirmām kārtām tās ekonomiskajiem sakariem ar krievu zemēm. Kā latviešu, tā krievu vēsturnieku pēckara produkcijas lielākā daļa par šo jautājumu attiecināma uz Livonijas ordeņa valdīšanas periodu (līdz 1561. g.). Tirdzniecība nākošajā periodā līdz pat XVIII gs. beigām izpētīta, diemžēl, pavisam nepietiekami. Šis pārmetums vienādā mērā skar kā Latvijas PSR zinātniekus, tā arī Maskavas, Ļeņingradas un citu centru vēsturniekus, kuri vēlā feodālisma laikmeta starptautisko ekonomisko sakaru aktuālo problēmu izstrādāšanā ir vienādi ieinteresēti. Tirdzniecības vēstures jautājumiem veltītu monogrāfiju (kaut vai rakstu) trūkums sāk negatīvi izpausties arī citu sociāli ekonomiskās vēstures nozaru — lauksaimniecības, rūpniecības u. c. vēstures — pētīšanā.

¹⁶¹ J. Jenšs. Papīrs un tā ūdenszīmes Latvijā XIX gs. pirmajā pusē. — VP, 3, 1960, 175.—235. lpp.; Г. А. Енш. Производство бумаги в Латвии до середины XIX в. — ИзИТ, 5, 1964, стр. 83—126.

Ar Hanzas tirdzniecību Baltijā XIV—XV gs. saistītos jautājumus sekmīgi pētījis ievērojams tirdzniecības vēstures speciālists *M. Ļešņikovs* (Maskava). Viņa saturīgie raksti,¹⁶² kas pamatojas uz visai bagāto konkrēto materiālu, noder par precīzas avotu analīzes paraugu un sniedz daudz jauna šai jautājumā, kas agrāk faktiski bija vācu buržuāzisko vēsturnieku monopols. Pretstatā pēdējiem *M. Ļešņikovs* nonācis pie secinājuma, ka tāds liels tirdzniecības centrs kā Novgoroda, kas savas preces (zvērādas, vasku) nosūtīja uz rietumiem ar Baltijas tirgotāju starpniecību, nebūt nebija hanziešu «koloniālā faktorijs». Izšķirīgais faktors Novgorodas tirdzniecības rakstura novērtēšanai ir eksporta preču cenu līmenis. Izrādās, ka preču cenas Novgorodā, Livonijā un Flandrijā neatšķīrās visai stipri — tirdzniecība bija abām pusēm izdevīga. Kā Novgorodas, tā arī Baltijas tirgotāji XIV—XV gs. bija «diezgan spēcīgi, lai eksporta preču cenas uzturētu augstā līmenī, tā ka Rietumeiropas tirgotājs, to pircējs, bija spiests apmierināties tikai ar visai mazu peļņu». Vēsturnieku, it īpaši agrāro attiecību pētnieku uzmanību pelna arī *M. Ļešņikova* atzinumi attiecībā uz labības tirdzniecību Baltijā XV gs. sākumā: labības kā eksporta preces nozīmē šai periodā bija vēl nenozīmīga.¹⁶³ Plašs labības eksports no Baltijas sākās tikai XVI gs.

Novgorodas un citu krievu zemju attiecībām ar Livoniju un Hanzu XV gs. veltīta *N. Kazakova* disertācija un raksti.¹⁶⁴ Auto-

¹⁶² *M. П. Лешиков. Торговые сношения Великого Новгорода с Тевтонским орденом в конце XIV в. и начале XV в. — ИЗ, 39, 1952, стр. 259—278; М. П. Лешиков. Ганзейская торговля пушниной в начале XV века. — УчЗ МоскПедИ, 8, 1948, стр. 61—93; M. Lesnikov. Der hansische Pelzhandel zu Beginn des 15. Jahrhunderts. — Hansische Studien. H. Sproemberg zum 70. Geburtstag. Berlin, 1951, S. 219—272; M. Lesnikov. Die livländische Kaufmannschaft und ihre Handelsbeziehungen zu Flandern am Anfang des 15. Jahrhunderts. — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1958, 2, S. 285—303; M. Lesnikov. Lübeck als Handelsplatz für osteuropäische Waren im 15. Jahrhundert. — Hansische Geschichtsblätter, 78, 1960, S. 67—86.*

¹⁶³ *M. П. Лешиков. Нидерланды и Восточная Балтика в начале XV в. — ИАН СССР. Серия истории и философии, 1951, 5, стр. 451—459; М. П. Лешиков. Некоторые вопросы балтийско-нидерландской торговли хлебом в конце XIV — начале XV века. — Средние века, 7. М., 1955, стр. 112—134.*

¹⁶⁴ *Н. А. Казакова. Сношения Новгорода с Ливонией и Ганзой в конце XIV и первой половине XV вв. (Автореф. дисс.). — ВЛУ, 1947, 4, стр. 147—150; Н. А. Казакова. Из истории сношений Новгорода с Ганзой в XV в. — ИЗ, 28, 1949, стр. 111—131; Н. А. Казакова. Из истории торговой политики Русского централизованного государства XV в. — ИЗ, 47, 1954, стр. 259—290; Н. А. Казакова. Русь и Ливония 60-х — начала 90-х годов XV в. — МеждСвязи, стр. 306—338.*

res uzmanības centrā ir jautājumi par Krievu valsts tirdzniecības politiku Ivana III valdīšanas laikā, kad centrs Krievzemes tirdzniecībai ar Rietumeiropu no Novgorodas arvien vairāk pārvietojās uz Livoniju (piemēram, Tērbatā vien 1501. g. bija aizturēts 150 Pleskavas tirgoņu!). Pēc N. Kazakovas domām, Krievu valsts centieni likvidēt tai neizdevīgo Livonijas tirgotāju starpniecības monopolu un iegūt savā varā Baltijas jūras piekrasti bija skaidri iezīmējušies jau XV un XVI gs. mijā. Ekonomiskie aspekti Lielās Novgorodas tirdzniecībai ar Baltijas pilsētām un Hanzu XIV—XV gs. rūpīgi (šodien varam teikt — pat pilnīgi) izsekoti A. Horoškevičas darbos.¹⁶⁵ Tie ir vairāki ļoti nopietni raksti, kā arī nesen iznākusi monogrāfija, kas presē novērtēta visai pozitīvi. Izmantojot visus pieejamos avotus (Livonijas, krievu, Hanzas), autore sīki izseko Novgorodas eksporta (zvērādas, vasks, ādas u. tml.) un importa (audeklis, sāls, sudrabs un krāsainie metāli) struktūrai, tirdzniecības tehnikai un organizācijai, kā arī tirdzniecības dinamikai un tās nozīmi attiecīgo valstu ekonomikā. Ja XIV—XV gs. no krievu zemēm caur Baltiju izveda galvenokārt tādu saimniecības nozaru kā medniecības un dravniecības produktus, tad XVI gs. sākumā zvērādu un vaska eksports samazinājās, turpretī spēji pieauga zemkopības un citu lauksaimniecības nozaru produktu eksports. Šī ievērojamā pārmaiņa Austrumeiropas eksporta struktūrā liecināja, ka Krievzemes saimniecībā bija pārvēršs zināms sastīgums un zemkopībā pieauguši ražošanas spēki. A. Horoškevičas atziņas par Novgorodas tirdzniecību nevar nesaistīt arī Rīgas vēstures pētnieku interesi.

Rīgas un Daugavas augšteces krievu pilsētu tirdznieciskajām attiecībām veltīti N. Usačova un J. Murauskas darbi. N. Usačova disertācija¹⁶⁶ bija pirmais un, jāsaka, visai pavājš darbs par šo tematu. Nerunājot jau nemaz par ļoti nopietniem robriem N. Usačova izmantotās literatūras sarakstā, darbā nav analizēts tāds pirmšķirīgas nozīmes dokuments kā XIII—XIV gs. «Rīgas parādu

¹⁶⁵ А. Л. Хорошкевич. Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой. М., 1963. 365 стр.; А. Л. Хорошкевич. Торговля иностранными тканями в Новгороде XIV—XV вв. — ИЗ, 63, 1958, стр. 206—243; А. Л. Хорошкевич. Из истории ганзейской торговли. (Ввоз в Новгород благородных металлов в XIV—XV вв.). — Средние века, 20. М., 1961, стр. 98—120; А. Л. Хорошкевич. Вывоз воска из Великого Новгорода в XIV—XV вв. — МеждСвязи, стр. 278—304; А. Л. Хорошкевич. Внешняя торговля Руси XIV—XVI вв. в освещении современной буржуазной историографии. — ВИ, 1960, 2, стр. 104—117.

¹⁶⁶ Н. Н. Усачев. Торговля Смоленска с Висби, Ригой и северогерманскими городами в XII—XIV вв. Автореф. дисс. М., 1961.

grāmata». Rakstā, kas publicēts vēlāk,¹⁶⁷ N. Usačovs izvirza hipotēzi, ka pirms Smoļenskas kņaza Mstislava Davidoviča pazīstamā 1229. g. līguma ar Gotlandi un Rīgu bijuši vēl agrāki nolīgumi starp Smoļensku un Rīgu XIII gs. pirmajā ceturksnī. Autora pieņēmums, ka Smoļenskas tirgotāji tirdznieciskas attiecības ar Gotlandi «nez vai būs nodibinājuši vēlāk par XII gs. otro pusi», t. i., līdz t. s. «Rīgas dibināšanai» 1201. g., pēc mūsu domām, prasa papildu argumentāciju. Prof. J. Zuša skolniece J. Muravska aizstāvējusi disertāciju par Rīgas tirdzniecību ar Polocku, Vitebsku un Smoļensku XIII—XV gs.¹⁶⁸ Izmantojusi visu pieejamo (tai skaitā arī arhīvu materiālu), autore analizējusi šeit kā tirdzniecības politikas jautājumus (1229. g., 1406. g. u. c. līgumi), tā arī pa Daugavu ejošās tirdzniecības attīstību (tirgotāju apvienības, tirgošanās objekti un tās formas, muitas sistēma utt.). J. Muravskas disertācijas atsevišķas nodaļas publicētas rakstu veidā.¹⁶⁹ Šai problemātikai pēdējā laikā uzmanību pievērsusi arī A. Horoškeviča,¹⁷⁰ kas gatavo interesantu pētījumu pēc npublicētu Polockas XV gs. dokumentu materiāla.

Latvijas pilsētu tirdzniecība XVI—XVIII gs. ir, kā jau minēts, viens no mūsu zinātnes novārtā atstātajiem novadiem. Publicētie divi V. Dorošenko nelielie raksti¹⁷¹ par cenu vēsturi XV—XVI gs. tikai ievadījuši šīs problēmas nopietnu pētīšanu. Sperti pirmie soļi Rīgas tirdzniecības pētīšanā t. s. «poļu» laikos (1561.—1629. g.).¹⁷²

¹⁶⁷ Н. Н. Усачев. К оценке западных внешнеторговых связей Смоленска в XII—XIV вв. — МеждСвязи, стр. 203—224.

¹⁶⁸ Е. И. Муравская. Торговля Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV вв. Автореф. дисс. Р., 1961.

¹⁶⁹ Е. И. Муравская. Торговые связи Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XIV вв. — ИАН ЛССР, 1961, 2, стр. 31—42; Е. И. Муравская. Организация торговли Риги с Полоцком, Витебском и Смоленском в XIII—XV вв. — УчЗ ЛатГУ, 40, 1961, стр. 299—330.

¹⁷⁰ А. Л. Хорошкевич. Договоры Полоцка 1405—1406 гг. как источник по истории его внешней торговли и торговой политики. — Археографический ежегодник за 1962 г. М., 1963, стр. 79—87.

¹⁷¹ В. В. Дорошенко. Цены на продукты сельского хозяйства в Ливонии XV века. — ИСССР, 1959, 2, стр. 158—169; В. В. Дорошенко. Действие «революции цен» в Восточной Прибалтике в XVI в. — ЕжАгр 1961. Р., 1963, стр. 114—125.

¹⁷² В. В. Дорошенко. Экспорт сельскохозяйственной продукции Восточной Прибалтики в 1562—1620 гг. — ЕжАгр 1963. Вильнюс, 1965, стр. 179—190; W. Doroszenko. Eksport Rygi na Zachód w okresie przynależności do Rzeczypospolitej (1562—1620). — Zapiski historyczne, 31, 1966, s. 7—44; V. Dorošenko. Lauksaimniecības preču eksports no Rīgas 1562.—1630. g. (statistiski dati). — Grām.: Latvijas agrārā vēsture (XVI—XIX gs.). Lauksaimniecība un turgus feodālisma laikā. R., 1966, 3.—32. lpp.

Sī temata nozīme jāuzsver īpaši: tieši šai periodā spēji pieaug Rīgas eksports uz rietumiem (E. Dunsdorfa un J. Jenša darbi parāda to, tikai sākot ar XVII gs. 30. gadiem), pie kam mūsu rīcībā esošie avoti (Zunda muitas reģistrs, sākot ar 1562. g., un Rīgas ieraksti par preču izvedumu XVI gs. 90. gados) ļauj noteikt šī eksporta limeni, tā sastāvu un dinamiku noteiktos kvantitatīvos rādītājos.

Ļoti svarīgi dati par krievu tirgotāju («moskovītu», bet vēl jo vairāk Pleskavas un Novgorodas tirgoņu) darbību Rīgā XVII gs. sniegti *J. Jenša* rakstā.¹⁷³ Šeit isi raksturotas tirdzniecības attiecības līdz 1655. g. un sīki, ar skaitlisko materiālu, parādīta Maskavas tirgotāju sētas darbība Rīgā XVII gs. 80. gados. Krievu un zviedru tirdzniecības pētniecība, kas ir visai nozīmīga XVII gs. Latvijas ekonomiskās vēstures pētīšanai (jo Rīga 1621. g. nonāca zviedru varā), saistījusi arī igauņu un krievu pētnieku uzmanību. Bez *G. Novicka*, *A. Kāna* un *E. Ruhmanovas* rakstiem¹⁷⁴ šai sakarā minams *I. Šaskoļska* darbs, kas veltīts Stolbovas miera (1617. g. starp Krieviju un Zviedriju) diplomātiskajai vēsturei, konkrēti — šī miera līguma tirdznieciskajiem aspektiem.¹⁷⁵ 1617. g. līgums, kā zināms pilnīgi atgriezta Krieviju no Baltijas jūras un tādā veidā novirzīja krievu eksporta straumi caur zviedru īpašumiem Austrumbaltijā; šai sakarā izstrādātās tirdzniecības normas bija spēkā faktiski visu XVII gs. Igauņu vēsturnieks *H. Pīrimē* (Pīirimāe), kas savu disertāciju veltījis Narvas tirdzniecībai XVII gs.,¹⁷⁶ publicējis vairākus rakstus par šo tematiku.¹⁷⁷ Tie izraisa mūsu īpašu interesi, jo Narva bija ne tikai Tallinas,

¹⁷³ Г. Енш. Московское торговое подворье в Риге в XVII веке. — ВИ. 1947, 11, стр. 74—79. — Šai sakarā minēsim arī rakstu, kura pamatā Pleskavas 1670./71. g. muitas grāmatas dati: Е. В. Чистякова. Псковский торг в середине XVII в. — ИЗ, 34, 1950, стр. 198—235.

¹⁷⁴ Г. А. Новичкий. Вопросы торговли в русско-шведских отношениях XVI в. — ССб, 2, 1957, стр. 38—46; А. С. Кан. Стокгольмский договор 1949 г. — ССб, 1, 1956, стр. 101—117; Э. Д. Рухманова. Русско-шведская торговля на Балтике в середине XVII века. — ССб, 2, 1957, стр. 47—71 (šajā rakstā izmantots interesants materiāls no Centrālā seno aktu valsts arhīva (ЦГАДА) Maskavā — t. s. «обидные дела», t. i., krievu tirgotāju sudzības, kas atspoguļo krievu-zviedru tirdzniecības stāvokli, bet, saprotams, ne tās pilnu apjomu normālos apstākļos).

¹⁷⁵ И. П. Шаскольский. Столбовский мир 1617 г. и торговые отношения России со Шведским государством. М.—Л., 1964. 218 стр.

¹⁷⁶ Х. А. Пийримяэ. Русско-шведские экономические отношения и нарвская торговля в 1661—1700 гг. Автореф. дисс. Тарту, 1962.

¹⁷⁷ Х. А. Пийримяэ. Состав, объем и распределение русского вывоза в 1661—1700 гг. через шведские владения в Прибалтике на примере торговли

bet zināmā mērā arī Rīgas konkurents tirdzniecībā. Spriežot pēc minētā zinātnieka pēdējā raksta,¹⁷⁸ viņa interešu lokā tagad ietverta Baltijas tirdzniecība visā tās kopumā. Šai rakstā sniegti dati par Rīgas tirdzniecību laikā no 1638. līdz 1704. g.: kuģniecības dinamika (tiesa, tikai par 12 gadiem), ienākumi no muitām — «portorija» un «licences», dati par eksportu un importu atsevišķos gados. Runājot par Rīgas tirdzniecību XVII gs., jāpiemin arī *J. Zuša* referāts Parīzē notikušajā 3. starptautiskajā kolokvijā par kuģniecības vēsturi Ziemeļeiropā.¹⁷⁹

Latvijas pilsētu tirdzniecība XVIII gs. joprojām paliek, ja tā var teikt, balta lappuse mūsu historiogrāfijā. Šeit bez *G. Nekrasova* darba¹⁸⁰ (kas skar problēmu par Rīgas tirdzniecību XVIII gs. 20. gados tikai netieši) var nosaukt vienīgi *J. Jenša* rakstu par to, kā tika sagatavots un īstenots 1765. g. 7. decembra Likums par Rīgas komerciju.¹⁸¹ Nopietni satricinot Rīgas namnieku viduslaiku privilēģijas (kuru pamatā bija namnieku monopols uz starpniecību Krievzemes un Rietumeiropas tirdzniecībā), šis likums sekmeja Rīgas ciešāku iekļaušanos Viskrievijas tirdzniecībā un radīja labvēlīgākus apstākļus zemnieku tirdzniecībai, manufaktūru ražošanas uzplaukumam.

XVIII gs. beigu — XIX gs. pirmās puses Rīgas tirdzniecības būtiskākās iezīmes iztīrījās *J. Zutis*. Sai sakarā minams statistiskais materiāls, kas ievietots viņa jau pieminētā pētījuma par Kauguru nemieriem 1802. g. I nodaļā.¹⁸² Šeit ir daudz vērtīgu tabulu (diemžēl, bez norādēm uz attiecīgo avotu), kas raksturo Rīgas nozīmi Krievijas eksportā un importā laikā no 1801. līdz

г. Нарвы. — ССб, 5, 1962, стр. 34—94; X. А. Пийрмияэ. Торговые отношения России со Швецией и другими странами Европы по материалам нарвского вывоза в 1661—1700 гг. — ССб, 7, 1963, стр. 44—86.

¹⁷⁸ X. А. Пийрмияэ. Тенденция развития и объем торговли прибалтийских городов в период шведского господства в XVII веке. — ССб, 8, 1964, стр. 99—115.

¹⁷⁹ J. Zoutis. Riga dans le commerce maritime en Baltique au XVIIe siècle. — Krāj.: Le navire et l'économie maritime du Nord de l'Europe du Moyen-Âge au XVIIIe siècle. Travaux du Troisième Colloque international d'histoire maritime tenu les 30 et 31 mai 1958. Paris, 1960, p. 81—88.

¹⁸⁰ Г. А. Некрасов. Русско-шведские торговые отношения в связи с социально-экономическим положением Швеции после Ништадтского мира. Автореф. дисс. М., 1949; Г. А. Некрасов. Внешняя торговля Швеции в 20—30-х годах XVIII в. — ССб, 2, 1957, стр. 72—92.

¹⁸¹ J. Jenšs. 1765. gada Rīgas tirdzniecības likums. — ZAVēst, 1955, 4, 45.—64. lpp.

¹⁸² J. Zutis. Latvija kļaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. R., 1953, 8.—44. lpp.

1860. g., parādīta atsevišķu preču (mastu koku, dēļu, līnu un kaņepāju, linsēklu un kaņepju sēklu, labības) eksporta dinamika, šo preču avoti (latviešu apdzīvotie novadi, Lietuva un Baltkrievija, Iekškrīevijas guberņas) un, beidzot, Rīgas eksporta virziens (uz Angliju, Nīderlandi, Franciju vai arī uz citām Baltijas zemēm). Duras acīs ārkārtīgi zemais Vidzemes īpatnējais svars Rīgas ostas nodrošināšanā ar labību. Spriežot pēc prof. J. Zuša tabulas datiem, 1803.—1842. g. Vidzeme nogādāja uz Rīgu tikai 1—5% no Rīgas ostas izvesto rudzu, 1—4% miežu utt., kamēr Kurzeme tai pašā laikā piegādāja 12—25% rudzu, 37—70% miežu utt. Vai šī starpība izskaidrojama ar Vidzemē sevišķi izplatīto spirta dedzināšanu vai arī dati par labības piegādi no Vidzemes uz Rīgu ir vienkārši nepilnīgi — šis jautājums vēl skaidrojams.

Pēdējā laikā jautājumus par tirdzniecību feodālajā Latvijā sākuši risināt vairāki jauni zinātnieki. I. *Grasmanes* rakstā¹⁸³ parādīta Daugavas tirdzniecības ceļa nozīme feodālisma sairuma posmā eksportpreču piegādē Rīgai, aplūkojot transporta līdzekļus un preču piegādes organizācijas jautājumus, bet V. Pāvulāne pēta jautājumu par tirdzniecību ar kokmateriāliem un koka izstrādājumiem XV—XVIII gs.

Jaunu vērtīgu ieguldījumu satiksmes ceļu tīkla pētišanā Latvijas teritorijā izvērstā feodālisma periodā dod nesen aizstāvētā V. *Pāvulāna* disertācija,¹⁸⁴ kas daļēji publicēta atsevišķu rakstu veidā.¹⁸⁵ Hronoloģiskā ziņā šis pētījums it kā turpina iepriekš minēto E. Mugureviča darbu. Izmantojot lielu daudzumu materiālu, kas ņemti no visdažādākajiem avotiem, V. Pāvulāns vispusīgi raksturo tos ekonomiskos un politiskos apstākļus, kas noteica satiksmes ceļu virzienus un to attīstību Latvijas teritorijā XIII—XVII gs., rekonstruē svarīgāko (tranzīta un vietējās nozīmes) ceļu tīklu, parāda sauszemes un ūdens transporta līdzekļu attīstību utt. Milzīgajam konkrētajam materiālam, kas minēts šajā darbā, un jo sevišķi satiksmes ceļu kartēm un shēmām ir liela nozīme, ne tikai pētot latviešu novadu, pilsētu un apmetņu

¹⁸³ I. *Grasmane*. Preču piegādes organizācija Rīgai pa Daugavu XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — Grām.: Latvijas agrārā vēsture (XVI—XIX gs.). Lauksaimniecība un tirgus feodālisma laikā. R., 1966, 163.—187. lpp.

¹⁸⁴ В. В. Пāvулāн. Развитие внутренних и транзитных путей сообщения Латвии в XIII—XVII вв. Автореф. дисс. Р., 1965.

¹⁸⁵ V. *Pāvulāns*. Vācu tirgotāju un feodālu uzbrukums Kursas un Zemgales satiksmes ceļiem XIII gs. — ZAVest, 1964, 10, 13.—22. lpp.; V. Pāvulāns. Satiksmes ceļu attīstība Latvijā XVII gs. — ZAVest, 1965, 10, 41.—54. lpp.

tirdznieciskos sakarus, bet arī studējot to vai citu Latvijas rajonu iekšējās lauksaimnieciskās kolonizācijas procesu, Latvijas ekonomiskos un kultūras sakarus ar kaimiņzemēm.

Neatliekams uzdevums šai jomā ir apstrādāt mūsu rīcībā esošos avotus par Rīgas tirdzniecības vēsturi, konkrēti — Zunda muitas reģistra (1562.—1783. g.) materiālus, kuru publikācija pabeigta jau pirms 10 gadiem. Sevišķi asi izjūtams statistisko datu trūkums par laiku līdz 1636. g. un pēc 1718. g. — šie robi aizpildāmi vispirms. Bez Rīgas tirdzniecības jāpēta arī Kurzemes ostu tirdzniecība XVI—XVIII gs. un vietējās preču apmaiņas formas feodālās Latvijas mazās pilsētās un miestos.

6. MATERIĀLĀS KULTŪRAS VĒSTURE UN ETNOGRĀFISKIE PĒTĪJUMI

Seit aplūkosim mūsu vēsturnieku un etnogrāfu darbus, kas parāda ražošanas spēku (darba rīku un ražošanas iemaņu) attīstību galvenokārt feodālisma laikmeta lauksaimniecībā un amatniecībā. «Ekonomiskie laikmeti,» rakstīja K. Markss, «atšķiras nevis ar to, ko ražo, bet ar to, kā ražo, ar kādiem darba līdzekļiem. Darba līdzekļi ir ne tikai cilvēka darbaspēka attīstības mērs, bet arī to sabiedrisko attiecību vadītājs, kurās norit darbs.»¹⁸⁶ Šī problemātika ir jo aktuāla arī tāpēc, ka sociālistiskās celtniecības straujie tempi un jaunās tehnikas izmantošana lauksaimniecībā ir par cēloni tam, ka galīgi izzūd atpalikusī zemkopības tehnika un tradicionālie, savu laiku pārdzīvojušie roku darba paņēmieni.

H. Strods bez iepriekš minētajiem atsevišķiem rakstiem, kas veltīti lauksaimniecības tehnikas attīstībai, uzrakstījis populārzinātnisku apcerējumu par zemkopības sistēmu attīstību Latvijā no vissenākajiem laikiem līdz XX gs.¹⁸⁷ Balstoties uz diezgan plašu literatūru un nepublicētiem avotiem (Latvijas, Igaunijas, Baltkrievijas un Ļeņingradas arhīvu fondiem), H. Strods izdala zemkopības attīstībā trīs galvenos posmus: 1) meža jeb līdumu zemkopību (no mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem līdz XI gs.), 2) papuvju sistēmu (no tās rašanās X un XI gs. mijā līdz XIX gs.

¹⁸⁶ K. Markss. Kapitāls, 1. R., 1951, 172. lpp.

¹⁸⁷ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Iss vēsturisks apskats no II gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz mūsu dienām. R., 1957. 168 lpp.

vidum) un 3) augmaiņas sistēmu (XIX gs. otrā puse — 1940. g.). Šī periodizācija šķiet diezgan shematiska, it īpaši jaunāko pētījumu gaismā. Pats autors ne vienreiz vien (un pilnīgi pareizi) norāda, ka konkrētajos vēsturiskajos apstākļos zemkopības attīstība nebūt netika reducēta līdz vienas «sistēmas» nomaiņai ar otru, progresīvāku, bet izpaudās arī katras «sistēmas» pilnveidošanā. Turklāt vienas «sistēmas» (kaut vai trīslauku) kundzība ne tikai kā neizslēdza, bet, tieši otrādi, pieļāva otrai «sistēmai» raksturīgu atsevišķu paņēmieni izmantošanu, vienalga, vai šī otra «sistēma» bija jauna vai arī arhaiskāka. Piemēram, XII—XVI gs. «līdztekus zemkopības papuvju sistēmai pastāvēja arī līdumu atmatu zemkopības paliekas, sevišķi divlauku zemkopības formā, un, šķiet, vēl saglabājās arī primitīvas līdumu saimniecības elementi».¹⁸⁸ No otras puses, tās pašas līdumu sistēmas tradīcijas turpināja pastāvēt arī vēlāk — XVIII—XIX gs. — līdzās valdošajai trīslauku sistēmai un pat vienlaikus ar augmaiņas (*Wechselwirtschaft*) ieviešanos. Aplūkojamās problēmas svarīgumu nosaka nepieciešamība tālāk izpētīt zemkopības vēsturi, pamatojoties uz visu mūsu rīcībā esošo avotu kopuma (kas sevišķi bagāti, sākot ar XVI—XVII gs.) un ievērojot zemkopības specifiku atsevišķos Latvijas rajonos. Šeit jāatzīmē, ka īgauņu vēsturnieki savienojusi rakstītu dokumentu (revīziju materiālu u. t. jpr.) analīzi ar feodālā laikmeta kartogrāfijas datu izpēti.¹⁸⁹

Latvijas zemkopības tehniku kļaušu sistēmas krīzes periodā (XVIII gs. beigās — XIX gs. 60. gados) pētījusi I. Leinasare. Līdzās vairākiem rakstiem, kas veltīti zemkopības darba rīkiem šai periodā,¹⁹⁰ viņa sarakstījusi arī vispārinoša rakstura interesantu monogrāfiju.¹⁹¹ Pretstatā buržuāziskajiem etnogrāfiem autore neaprobežojas tikai ar to vai citu darba rīku (spīļarkla, ecešu,

¹⁸⁸ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. R., 1957, 42., arī 7. un 33. lpp.

¹⁸⁹ Sk., piemēram, X. Лиги. О землепользовании в Эстонии в XVI—XVII вв. (īgauņu val., kopsavilkums krievu val.). Таллин, 1963, стр. 121—129.

¹⁹⁰ И. Лейнасаре. Земледельческие орудия латышей в XVIII — первой половине XIX века. — ЭЭ, 1957, 6, стр. 19—30; И. Лейнасаре. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 421—437; I. Leinasare. Zemkopības darba rīki kļaušu saimniecības sairuma posmā. — AE, 1, 1957, 99.—113. lpp.; I. Leinasare. Vidzemes lauku kalēji kļaušu saimniecības sairuma un kapitalisma nostiprināšanās posmā. — ZAVest, 1960, 10, 33.—43. lpp.; I. Leinasare. Zemkopības darba rīki kā Vidzemes etniskās vēstures avots. — AE, 5, 1963, 69.—75. lpp.

¹⁹¹ I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. R., 1962. 168 lpp.

grābekļu u. t. jpr.) vai atsevišķu ražošanas procesu (aršanas, līdumu lišanas, kulšanas utt.) vienkāršu aprakstu, bet analizē tos ciešā sakarā ar ražošanas procesa un ražošanas attiecību vispārējo attīstību. I. Leinasares darbā izmantots kā muzeju materiāls (darba rīki, zīmējumi, apraksti utt.), tā arī dažādi rakstīti avoti, to skaitā ārkārtīgi bagātie J. Broces un O. Hūna krājumi. Vispirms autore sniedz apcerējumu par zemkopības vispārējo stāvokli feodālās sistēmas krīzes periodā, pēc tam atsevišķas nodaļas veltī zemes apstrādāšanas tehnikai, ražas novākšanai un kulšanai. No beigumā norādītas ražošanas spēku pieauguma vispārējās līnijas, uzsverot, ka XVIII un XIX gs. mijā to aizkavēja valdošās klašu attiecības, bet pēc 1817.—1819. g. reformām — zemes nomas klašu sistēma, jo zeme bija palikusi muižnieku īpašumā. Jaunie lauksaimniecības darba rīki (arkli, kultivatori) un darba paņēmieni plašāk ieviesās tikai XIX gs. 30.—50. gados, kad muižās sākās pāreja no klašām pie algota darbaspēka izmantošanas. Zemnieku saimniecībās, sevišķi Latvijas austrumu (Latgale, Augšzeme) un centrālajos (Vidzeme, Zemgale) rajonos, šis process noritēja ļoti lēnām: tēvutēvu darbarīki te palika valdošie gandrīz līdz XIX gs. beigām. Beidzot, runājot par to vai citu darba rīku lokālajām īpatnībām, I. Leinasare izskaidro tās galvenokārt ar attiecīgās teritorijas vispārējiem ekonomiskiem apstākļiem, augšņu raksturu u. tml. un tikai daļēji ar etniskiem momentiem.

Par Latvijas zemkopības vēstures atsevišķu problēmu dziļas monogrāfiskas izstrādāšanas piemēru var noderēt *L. Dumpes* darbs.¹⁹² Šeit pētīti graudaugu kultūru un siena novākšanas darba rīki, zemkopju atbilstošās darba iemaņas, sākot ar vissenākajiem laikiem (praktiski ar III—IV gs.) līdz XX gs. sākumam. Pētījums veikts visai rūpīgi, pamatojoties uz plaša avotu materiāla (arheoloģisku, etnogrāfisku, rakstītu un folkloras), augstā metodoloģiskā līmenī. Monogrāfijas pirmajā daļā parādīta galveno labības novākšanas darba rīku — sirpja un izkaptis attīstība un izplatība pirmatnējās kopienas iekārtas periodā un feodālisma laikā. Otrajā nodaļā traktēts tas pats jautājums attiecībā uz vēlāku laiku — XVIII gs. beigām un XIX gs., kad kapitālisma apstākļos darba rīku tipi un to lokalizācija izmainījās. Šeit izsekota cešanās aizstāt primitīvos darba rīkus ar ražīgākiem (piemēram, sirpi — ar vienrocī, bet vienrocī — ar garkāta izkapti), bieži vien fabrikās izgatavotiem. Beidzot, trešajā nodaļā *L. Dumpe* sīki izseko pašu

¹⁹² *L. Dumpe*, Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā (no senākajiem laikiem līdz XX gs. sākumam). R., 1964. 228 lpp.; sk. arī *L. Dumpe*, Jautājuma par izkaptis attīstību Latvijā. — *ZAVest*, 1958, 11, 17.—29. lpp.

labības vai siena novākšanas procesu (pļaušana, kaltešana, uzglabāšana utt.), atbilstošas darba iemaņas (līdz pat kraušanai stirpās), galvenokārt pamatojoties uz XIX gs. beigu un XX gs. sākuma materiāla. Dodot visai būtisku ieguldījumu dažādu Latvijas rajonu materiālās kultūras vēstures izstrādāšanā, L. Dumpes grāmata līdz ar to palīdz noskaidrot kā šīs kultūras vietējo specifiku (sirpja trūkums kuršiem), tā arī vispārējās iezīmes, kas liecina par latviešu un kaimiņtautu savstarpējiem sakariem.

Latviešu zemnieku ēkas feodālisma sairuma un kapitālisma nostiprināšanās laikmetā pētījusi A. Krastiņa. Šai sakarā vispirms minami autores daudzie raksti, kas analizē etnogrāfisko ekspedīciju (Vidzemē) savākto bagāto materiālu,¹⁹³ pēc tam — viņas disertācija,¹⁹⁴ kas publicēta monogrāfijas veidā.¹⁹⁵ Uzmanīgi izpētījusi lauku celtniecības tradīcijas (dzīvojamo ēku galvenos tipus, to iekārtojumu un izmantošanu), A. Krastiņa pamatoti vērsās pret vecajā literatūrā izplatītajiem apgalvojumiem, ka senākais un visizplatītākais Vidzemes zemnieku dzīvojamās ēkas tips bijusi dzīvojamā rija. Par zemnieku dzīvojamo ēku senāko tipu, kas raksturīgs baltiem, autore uzskata namu, uzsverot, ka riju sāka izmantot dzīvošanai tikai vēlāk, vācu agresijas un dzimtbūšanas izveidošanās rezultātā, kas nesa sev līdz lauku iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanos. To pašu tematu (viensētu plānojums, ēku komplekss, celtni un mājas inventāra īpatnības), tikai attiecībā uz Kurzemes libiešiem XIX gs. otrajā pusē, pētījis A. Sulcs.¹⁹⁶ «Mazās dzīvojamās ēkas» arhitektūras evolūciju Latvijas pilsētās, sākot ar XVII gs., divos rakstos aplūkojis P. Bērzkalns.¹⁹⁷

¹⁹³ Л. Терентьева и А. Крастыня. Крестьянские поселения и жилища в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 г.). М., 1954, стр. 89—113; А. Крастыня. Видзemes zemnieku mājokļi kļaušu saimniecības sairšanas periodā. — АЕ, 1, 1957, 75.—97. lpp.; А. Крастыня. Жилище латышских крестьян в Видземе в первой половине XIX в. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 387—395; А. Крастыня. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — АЕ, 4, 1962, 77.—108. lpp.

¹⁹⁴ А. К. Крастыня. Крестьянское жилище в Видземе в период разложения барщинного хозяйства и укрепления капитализма. Автореф. дисс. Р., 1958.

¹⁹⁵ А. Крастыня. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. R., 1959. 180 lpp.

¹⁹⁶ А. Sulcs. Libiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē (19. gs. — 20. gs. sākums). — АЕ, 2, 1960, 97.—109. lpp.

¹⁹⁷ П. Ю. Бэрзкэлн. Развитие основных типов малого дома городов Латвийской ССР от XVII до середины XX вв. — УчЗ ЛатГУ, 13, 1957, стр. 119—175; П. Бэрзкэлн. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVII gs. — LVU ZR, 21, 1958, 47.—83. lpp.

Latviešu tautas tērps, it īpaši laikā no XVIII gs. līdz XX gs. sākumam, vispusīgi apgaismots M. Slavas darbos.¹⁹⁸ Pētot apģērbu tipus un to evolūciju dažādos Latvijas novados, autore uzskata šo procesu par to parādību un pārmaiņu atspoguļojumu, kādus lauku dzīvē ienesa kapitālisms. Izrādās, piemēram, ka vēl XVIII gs. Vidzemes iedzīvotāju apģērbs kaut kādā mērā atspoguļoja seno cilšu īpatnību iezīmes (vēlā feodālisma periodā autore izdala sešus lokālus variantus). Līdz ar kapitālisma attīstību fabrikās austie audumi, dabiski, izspieda mājās austos darinājumus, tomēr nevienmērīgi. Tautas tērpa modifikācija pirkto izstrādājumu ietekmē visagrāk novērojama bagātās lauku virsotnes tērpos; visilgāk apģērba tradicionālais komplekts saglabājies tieši latviešu lauku trūcīgo slāņu tērpā. M. Slavas daudzie raksti, kas ir daļa no viņas disertācijas, ir nozīmīgi kā zinātniski (materiālās kultūras vēstures plānā), tā arī praktiski (tautas mākslas, tautas pašdarbības tradīcijas), tāpēc vēlams, lai M. Slavas plašais darbs par šo tematu ātrāk ieraudzītu dienas gaismu.

Amatniecības vēsture, kapitālismam nomainot feodālismu, it īpaši lauku mājrupniecības vēsture, pie mums pētīta vēl nepietiekami. Šai sakarā atzīmējami tikai A. Alsupes darbi, kas veltīti aušanai Vidzemes teritorijā XIX gs. un XX gs. sākumā. Vairāki autores raksti par šo tematiku¹⁹⁹ ir pamatā viņas disertācijai,²⁰⁰ kas veltīta lauku audēju arodam kapitālisma apstākļos. Šai diser-

¹⁹⁸ M. С л а в а. Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XX вв.). Автореф. дисс. М., 1955; М. С л а в а. Крестьянская одежда латышей и орнамент на предметах домашнего убранства. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 г.). М., 1954, стр. 114—125; М. С л а в а. Комплексы женской народной одежды латышей в конце XVIII и первой половине XIX вв. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 487—509; М. С л а в а. Латviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē). — АЕ, 3, 1961, 83.—94. lpp.; М. С л а в а. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — АЕ, 4, 1962, 111.—135. lpp.; М. С л а в а. Zemnieku apģērbs Vidzemē 18. gs. beigās — 20. gs. — АЕ, 5, 1963, 193.—227. lpp.; М. С л а в а. Культурно-исторические связи прибалтийских народов по данным одежды. М., 1964. 11 стр. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук).

¹⁹⁹ А. А л с у п е. Audēju aroda apmācība Vidzemē kapitālisma periodā. — ZAVest, 1959, 4, 11.—20. lpp.; А. А л с у п е. Audumu veidi Vidzemē (19. gs. otrajā pusē un 20. gs.). — АЕ, 2, 1960, 157.—186. lpp.; А. А л с у п е. Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. — АЕ, 3, 1961, 97.—111. lpp.; А. А л с у п е. Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. — АЕ, 4, 1962, 137.—148. lpp.; А. А л с у п е. Lauku audēju darinājumi Vidzemē 19. un 20. gs. — АЕ, 5, 1963, 139.—156. lpp.; А. П. А л с у п е. Орудия труда сельских ткачей Видземе и Латгале в XIX в. — ИзИТ, 5, 1964, стр. 5—30.

²⁰⁰ А. П. А л с у п е. Кустарное производство текстильных изделий в Видземе в XIX и в начале XX в. Автореф. дисс. Р., 1963.

tācijā uz Vidzemes ekonomikas kapitālistiskās attīstības fona apskatīti aušanas darba rīki un paņēmieni, audumu veidi un to izmantošana lauku iedzīvotāju apģērbā, kā arī audēju amata pārstāvju sociālais stāvoklis (zemnieki, kas nodarbojās ar aušanu kā ar palīgarodu, speciālisti amatnieki un visplašākā amatnieku grupa, kas koncentrējās Piebalgā un arī ap Raunu). Kā konstatējusi autore, tekstilizstrādājumu mājamatnieciskās ražošanas uzplaukuma laikmets Vidzemē bija XIX gs. 40.—70. gadi. Vairākus nozīmīgus rakstus par podniecības amata vēsturi Latvijā uzrakstījusi Dz. Feldmane-Cimermane.²⁰¹ Beidzot, zvejniecības organizācijai Latvijas upēs un ezeros (Daugavā, Gaujā u. c.), kā arī zvejniecības darba rīkiem un veidiem veltīti interesantie S. Cimermaņa raksti.²⁰²

Viena no svarīgākajām problēmām, ko pēta Padomju Latvijas etnogrāfi, ir tautas masu sadzīves, ģimenes attiecību evolūcija dažādos vēstures periodos. Pretstatā buržuāziskajiem etnogrāfiem, kas sevišķu interesi izrādīja par pārtikušās zemniecības sadzīvi, padomju etnogrāfi pēta visu lauku iedzīvotāju dzīves apstākļus, pievēršot lielu uzmanību nabadzīgajiem zemniekiem, vaļņiekiem un kalpiem. Materiāli, kas savākti muzejos un ko nozīmīgā mērā papildinājuši 50.—60. gadu ekspedīciju vākumi, pirmoreiz ļāvuši apgaismot latviešu lauku sadzīvi pirmspadomju laikā, galvenokārt kapitālisma kundzības periodā, kas pašos pamatos izmainīja latviešu lauku dzīvi.

Ģimenes sadzīves vēsturei Latvijā kapitālisma apstākļos XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā veltīta A. Zavarinas disertācija.²⁰³ Aplūkojusi krievu vecticībnieku pārvietošanās vēsturi uz Latgali, A. Zavarina galveno uzmanību pievērš viņu ekonomiska-

²⁰¹ Dz. Feldmane. Keramikas rotāšanas darba rīki un darba paņēmieni Latvijā (19. gs. beigās un 20. gs.). — AE, 2, 1960, 111.—135. lpp.; Dz. Feldmane. Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecības (19. gs. otrā pusē — 20. gs.). — AE, 3, 1961, 133.—154. lpp.; Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā. — AE, 4, 1962, 149.—165. lpp.

²⁰² S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 4, 1962, 167.—180. lpp.; S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. gs. un 20. gs. — AE, 5, 1963, 77.—113. lpp.; S. Cimermanis. Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 6, 1964, 161.—178. lpp.; sk. arī Л. С. Ефремова. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников-рыбаков Видземе. — СЭ, 1960, 3, стр. 65—74.

²⁰³ А. А. Заварина. Семья и семейный быт русского старожильского населения Латгалии во 2-й половине XIX и начале XX веков. Автореф. дисс. М., 1955.

jam un tiesiskajam stāvoklim, ģimenes sadzīvei, materiālajai un garīgajai kultūrai. Pirmoreiz Latvijas padomju historiogrāfijā autorei izdevies izsekot kapitālistisko attiecību attīstības ietekmei Latgales vecticībnieku dzīves veidā. Apmēram XIX gs. 70.—80. gados nedalītas lielas ģimenes vietā pie viņiem stājas mazā ģimene, patriarhālie momenti ģimenes sadzīvē pavājinās, izmainās ģimenes locekļu savstarpējās attiecības, sievietes stāvoklis. Nozīmīgas pārmaiņas vērojamas arī Latgales zemnieku vecticībnieku materiālajā un garīgajā kultūrā.

L. Jefremovas uzmanības centrā ir Latgales zemnieku ģimenes dzīves dažādas puses XIX gs. otrajā pusē.²⁰⁴ Šīs autores disertācijā un rakstos atspoguļotas ģimenes formas un sastāvs, radnieku tiesības un pienākumi, to savstarpējo attiecību raksturs, īpatnības laulību noslēgšanā, ģimenes tradīcijās utt. Pamatojoties uz plašu konkrētu materiālu, L. Jefremovai izdevies izsekot tām pārmaiņām, kādas notika zemnieku ģimenē kapitālistisko attiecību attīstības periodā, un parādīt, kā zemniecības sociālā diferenciācija ietekmējusi ģimenes sadzīvi.

Laukstrādnieku sadzīvei kapitālisma periodā XIX gs. otrajā pusē savus pētījumus veltījuši S. Cimermanis un E. Čivkule. Pirmais no minētajiem autoriem pētījis Kurzemes un Zemgales laukstrādnieku sadzīvi. Viņa rakstos un disertācijā²⁰⁵ apskatīts to laukstrādnieku grupu stāvoklis, kas bija nodarbināti zemnieku saimniecībās. S. Cimermanis parāda viņu ekspluatācijas pieaugumu sakarā ar darba intensifikāciju lauksaimniecībā, iztirzā darbu sadalījumu starp laukstrādniekiem atkarībā no dzimuma un vecuma, sniedz materiālus par šī lauku iedzīvotāju starpslāņa dzīvokļu apstākļiem, uzturu un saimniecības ēkām. Kā zināms

²⁰⁴ Л. С. Ефремова. Семья и семейный быт латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX века. Автореф. дисс. Р., 1960; Л. Ефремова. Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes svinības 19. gadsimta otrā pusē. — АЕ, 1, 1957, 115.—126. lpp.; Л. Ефремова. Наследование в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX веков. — ИАН ЛССР, 1959, 3, стр. 5—17; Л. Ефремова. Внутренний строй и взаимоотношения в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX и начале XX веков. — ИАН ЛССР, 1959, 8, стр. 5—16; Л. Ефремова. Iegātni Latgales zemnieku ģimenē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — АЕ, 2, 1960, 187.—194. lpp.

²⁰⁵ С. Я. Цимерманис. Быт сельскохозяйственных рабочих Курземе и Земгале во второй половине XIX века. Автореф. дисс. Р., 1958; S. Cimermanis. Laukstrādnieku iedalījums, dzīvokļi un darba apstākļi Kurzemē un Zemgales rietumu daļā 19. gs. otrā pusē. — АЕ, 1, 1957, 51.—72. lpp.; S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. R., 1959. 236 lpp.

minuss S. Cimermaņa pētījumos jāatzīmē tas, ka viņa darbos trūkst materiālu par laukstrādniekiem, kas bija nodarbināti muižās, kā arī par laukstrādnieku darba algu. E. Čivkules darbos²⁰⁶ izīrēti jautājumi par lauku proletariāta veidošanos, sastāvu un stāvokli Vidzemē XIX gs. otrajā pusē. Autore aplūko dažādas laukstrādnieku grupas, to skaitā arī muižu strādniekus. Materiāls rāda spilgtu kontrastu starp lauku buržuāzijas, no vienas puses, un sīkzemnieku un bezzemnieku, no otras, dzīves apstākļiem Vidzemes teritorijā.

Nozīmīgs Latvijas etnogrāfu, vēsturnieku un filologu sasniegums ir kolektīvais darbs «Latvieši» — daļa no monumentālā akadēmiskā izdevuma «Pasaules tautas».²⁰⁷ Šeit rezumētas kā progresīvo pirmspadomju laika autoru atziņas, tā arī padomju zinātnieku daudzgadīgo pētījumu rezultāti par latviešu sociālistiskās nācijas veidošanās un tās materiālās un garīgās kultūras jautājumiem. Īsā vēsturiskā apraksta autors ir H. Strods, nodaļu par tautas saimniecību un materiālo kultūru uzrakstījuši I. Leinasare, S. Cimermanis, A. Krastiņa un M. Slava, aprakstu par ģimenes dzīvi un sabiedriskās dzīves formām — L. Jefremova un E. Čivkule, nodaļu par mākslu, literatūru un folkloru — E. Andersone, A. Alsupe un O. Ambainis. Apraksts par Rietumlatvijā dzīvojošo libešu — seno somugru cilšu pēcteču etnogrāfiju pieder pazīstamā igauņu zinātnieka P. Aristes spalvai. Autoru kolektīvam bija jāveic grūts uzdevums — no milzīgā zinātnieku rīcībā esošā faktu materiāla jāatlasa viss svarīgākais, kas atspoguļo latviešu tautas ieguldījumu visas cilvēces kultūrā, tās labākos sasniegumus materiālās ražošanas, darba paņēmieni un tautas mākslas laukā. Ar šo uzdevumu mūsu etnogrāfi veiksmīgi tikuši galā. Atklājot lasītājiem latviešu tautas labāko nacionālo tradīciju bagātību, apraksta autori reizē ar to parāda arī latviešu tautas draudzīgos sakarus ar krievu un citām kaimiņu tautām. Nacionālo kultūru savstarpējās bagātināšanās un tuvināšanās procesā Padomju Savienības brālīgās tautas visas kā viena iet pretī gaišajai komunistiskajai nākotnei.

²⁰⁶ E. Čivkule. Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 2, 1960, 197.—206. lpp.; E. Čivkule. Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē. — AE, 4, 1962, 183.—190. lpp.; E. Čivkule. Jautājumā par lauku proletariāta veidošanos un sastāvu Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 5, 1963, 249.—258. lpp.

²⁰⁷ Народы мира. (Этнографические очерки). Под общей редакцией С. П. Толстова. Народы Европейской части СССР, 2. М., 1964, стр. 109—201 (Латыши), стр. 202—208 (Ливы).

7. FEODĀLISMA LAIKMETA AVOTU MĀCĪBA UN DOKUMENTU PUBLIKĀCIJA

Feodālisma laikmeta un tā specifisko avotu pētīšana nav iespējama bez liela darba vēstures palīgdisciplīnās, bez jaunu dokumentālu materiālu kritikas un publicēšanas. Diemžēl, tieši šis mūsu pētnieciskā darba novads ir viens no visvairāk novārtā atstātajiem. Mūsu kaimiņi — igauņu un lietuviešu vēsturnieki — pēdējā gadu desmitā veikuši lielu darbu, atklājot un izdodot vairākus svarīgus avotus par XVI—XVIII gs. agrāro vēsturi (tāsu prāvu protokolus un Lietuvas muižu inventārus), XIX gs. zemnieku nemieriem («Mahtas karš» 1858. g. Igaunijā), par Ziemeļu kara (1700.—1721.) vēsturi utt. Ļeņingradas un Maskavas zinātnieku kolektīvs izdevis ar Baltijas tautu vēsturi cieši saistītu dokumentu monumentālu publikāciju — «Krievu-zviedru ekonomiskās attiecības XVII gs.».^{207a} Latvijas PSR vēsturnieki nav sagatavojuši nevienu šādu publikāciju. Feodālā laikmeta izdotie dokumenti skatāmi burtiski uz vienas rokas pirkstiem.²⁰⁸ Vairāki *J. Jenša* un citu autoru darbi²⁰⁹ raksturo Rīgas arhīvu fondus, kuri attiecas gar uz «poļu-zviedru», gan arī uz vēlākiem laikiem. Sporādiski uzmanība tikusi veltīta tādiem speciāliem avotiem kā viduslaiku vaskotāām

^{207a} Русско-шведские экономические отношения в XVII веке. Сборник документов. М.—Л., 1960. 654 стр.

²⁰⁸ Торговая книга ганзейского купца начала XV в. Вводная статья М. П. Лесникова. — ИАрх, 1958, 2, стр. 134—153; T. Zeids. Trīs dokumenti par feodālā īpašuma attīstību Kursā. — VP, 4, 1961, 3.—12. lpp. — Sai sakarā atzīmēsim arī apgaismes laikmeta lieliskā pieminekļa latviskā tulkojuma iznākšanu: G. Merķelis. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās. Tulk. no vācu valodas Ā. Feldhūna red. R., 1953. 224 lpp.; Т.-Л. Лая. Философские размышления о божестве, мире и человеке. Перевод Т. К. Фоминой. — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 69—95.

²⁰⁹ Г. А. Енш. «Polonica» в Рижском гос. архиве. — Ученые записки Института славяноведения, 2. М., 1950, стр. 311—325; Г. А. Енш. Документы по истории Прибалтики шведского периода в архивах Риги. — ССб, 3, 1958, стр. 224—256; J. Jenšs. Zviedru perioda dokumentālie materiāli/Latvijas PSR valsts arhīvos. Fondu vēsture un dokumentālo materiālu apskats. — VP, 2, 1958, 263.—295. lpp.; R. Širants. Rīgas pilsētas nodokļu pārvalde no 1782. līdz 1917. g. (Rīgas pilsētas valsts arhīva 21. fonds). — VP, 3, 1960, 237.—263. lpp.; В. Дорошенко. Акты Литовской метрики как источники по истории Латвии. — ИАН ЛССР, 1957, 12, стр. 61—72; Д. К. Зеленин. Обзор рукописных материалов Ученого архива Всесоюзного географического общества о народах Прибалтики. — СЭ, 6—7, 1947, стр. 254—274; Г. А. Енш. Обзор документальных материалов по истории техники, хранящихся в Центральном государственном архиве Латвийской ССР. — ИзИТ, 1, 1959, стр. 113—126.

plāksnītēm,²¹⁰ XVIII—XIX gs. kartogrāfiskajam un izogrāfiskajam materiālam, kas glabājas mūsu arhīvos un muzejos.²¹¹ Jāuzsver kartogrāfisko datu īpašais svarīgums: tie lielā daudzumā ir jau par XVII gs., bet faktiski izmantoti maz.²¹² Feodālās Latvijas metroloģijas pētīšanā sekmīgi darbojas *J. Zemzaris*.²¹³ Šīs disciplīnas nozīmīgums neprasa komentārus: nezinot Latvijas metroloģiju (gan ļoti sarežģīto un ļoti maz izpētīto), kaut cik nopietna feodālās sabiedrības ekonomikas pētīšana faktiski nav iespējama. Vēstures palīgdisciplīnu skaitā, kurām liela nozīme feodālisma laikmeta tirgus sakaru (sevišķi cenu kustības) pētīšanā, jāmin arī naudas vēsture. «Baltos plankumus» šai jomā ievērojamā mērā aizpilda *D. Fjodorova* plašā publikācija par Baltijas monētām,^{213a} kura gan, diemžēl, nav brīva no samērā daudzām kļūdām monētu aprakstos. Visumā tomēr avotu mācības problēmām, vēstures palīgdisciplīnām, tāpat kā feodālisma laikmeta dokumentu publicēšanai Latvijas PSR vēsturniekiem jāpievērš daudz lielāka uzmanība.

²¹⁰ R. Malvess. Viduslaiku vaskotās plāksnītes Latvijā. — ZAVest, 1949, 10, 129.—142. lpp.

²¹¹ B. Brežgo. Latgales XVIII gs. otrās puses un XIX gs. sākuma kartes. — ZAVest, 1951, 2, 321.—331. lpp.; A. Jansons. Izogrāfiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā. — AE, 3, 1961, 169.—173. lpp.

²¹² Labs izņēmums no šī likuma ir iepriekš minētie Dz. Liepiņas darbi par agrārajām attiecībām Rīgas pilsētas markā.

²¹³ Я. К. Земзариc. Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—XVI вв.). — Проблемы источниковедения, 4. М., 1955, стр. 177—122; J. Zemzaris. Mērs un virsmērs kā feodālo zemnieku ekspluatācijas līdzeklis Latvijā. — ZAVest, 1957, 8, 25.—35. lpp. — J. Zemzaris sagatavojis iespīēšanai arī plašāku apcerējumu par Latvijas metroloģiju, kuru vajadzētu publicēt pēc iespējas ātrāk.

^{213a} Д. Федоров. Монеты Прибалтики XIII—XVIII столетий. Определитель монет. Таллин, 1966. 422 стр.

II. KAPITĀLISMA PERIODS

1. XIX GS. OTRĀS PUSES UN XX GS. SĀKUMA LATVIJAS VĒSTURES PROBLĒMAS PADOMJU VĒSTURNIEKU APGAISMOJUMĀ

XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēstures problēmu pētīšanā vērojami trīs galvenie virzieni: pirmkārt, pētītas šī perioda agrārās attiecības un šķiru cīņa uz laukiem, otrkārt — sabiedriskās kustības (jaunlatvieši un «Jaunā strāva»), treškārt, padomju vēsturnieki pievērsušies jautājumiem, kas saistīti ar strādnieku šķiras veidošanos, strādnieku kustību un Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas nodibināšanos.

Padomju vēsturnieku vispārīgā koncepcija jautājumā par Latvijas vēsturisko attīstību XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā atspoguļojas «Latvijas PSR vēstures» 2. sējumā,²¹⁴ kur apgaismotas arī šī perioda svarīgākās problēmas. XIX gs. otrā puse bija laiks, kad attīstījās kapitālistiskā saimniecība un veidojās buržuāziskās iekārtas galvenās šķiras — buržuāzija un proletariāts. XIX gs. beigās kapitālisms Latvijā pārauga savā pēdējā stadijā —

²¹⁴ История Латвийской ССР, 2. Р., 1954. 546 стр.; Latvijas PSR vēsture, 2. R., 1955. 445 lpp.; История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Рига, 1955. 621 стр.; Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., 1956. 552 lpp.; sk. arī Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. R., 1961. 461 lpp.; Очерки истории Коммунистической партии Латвии, 1. Р., 1962. 533 стр.; Latviešu literatūras vēsture, 2. Latviešu nacionālās literatūras sākuma periods (no 19. gs. 50. gadu vidus līdz 80. gadu vidum). R., 1963. 831 lpp.; Latviešu literatūras vēsture, 3. Jaunās strāvas periods. No 19. gs. 80. gadu beigām līdz gadsimtu mijai. R., 1956. 570 lpp. — Seit arī norādīsim, ka peckara gados pirmo aprakstu par XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēsturi līdz ar attiecīgā perioda vispārinošu raksturojumu publicējis J. Krastiņš (J. Krastiņš. Latvija straujas kapitālisma attīstības laikā un imperiālisma laikmeta sākumā. R., 1948. 37 lpp.).

imperialismā. «Latvijas PSR vēstures» 2. sējumā apskatīti tādi jautājumi kā zemnieku kustība un 60. gadu reformas, kapitalisma attīstība rūpniecībā un lauksaimniecībā, latviešu proletariāta revolucionārā kustība, latviešu tautas nacionālās kultūras attīstība, latviešu buržuāziskās nācijas veidošanās process u. c. Te plaši aplūkoti latviešu tautas ciešie un daudzveidīgie sakari ar krievu un citām mūsu zemes tautām. «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» 1. daļā sīki pastāstīts par marksistiskās partijas — Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas nodibināšanos Latvijā. Bagātais faktu materiāls, kas izmantots, rakstot apcerējumus, palīdzējis atveidot partijas organizāciju sarežģītās un daudzpusīgās darbības spilgtu un pārliecinošu ainu. Šeit lasītājs atradis arī vērtējumus par partijas taktikas līniju, agitācijas un propagandas darba formām, partijas celtniecību, cīņu pašā partijā.

Viens no pirmajiem darbiem Latvijas agrārajā vēsturē pēckara gados bija *M. Kozina* disertācija.²¹⁵ Tāni sniegta plaša zemnieku nemieru aina XIX gs. 60. gados Vidzemes guberņā, noskaidrots jautājums par pāreju no zemnieku ekspluatācijas klaušu metodes pie kapitālistiskās, izsekota klaušu rentes nomaiņa ar naudas renti, aplūkots zemnieku un kalpu stāvoklis, zemes pārdošana zemniekiem, sīkburžuāziskā zemnieku īpašuma rašanās, iztirzāta dažādu grupējumu cīņa agrārajā jautājumā. Secinot, ka zemnieku un muižnieku zemes īpašumu attiecība Vidzemes guberņā bija zemniekiem daudz nelabvēlīgāka nekā citās Krievijas guberņās, *M. Kozins* muižnieku zemes īpašuma prevalēšanā pareizi saskata visas Vidzemes guberņas agrārās evolūcijas būtisku ipatnību un pirmo reizi padomju historiogrāfijā tik precīzi formulē tēzi, ka agrāro attiecību attīstība Vidzemes guberņā nenotika vis vienkārši pa prūšu ceļu, bet pa šī ceļa sliktāko variantu, kas šejienes zemniekiem bija smagāks nekā Krievijas pārējās guberņās.

Speciālo darbu vidū, kas veltīti zemnieku kustībai, vispirms jāmin *M. Kozina* 1958. g. izdotā monogrāfija.²¹⁶ Tas ir nopietns pētījums par zemnieku kustību vienā no svarīgākajiem latviešu tautas vēstures posmiem. Grāmatas sarakstīšanai izmantots plašs arhīvu materiāls, tālaika periodika un literatūra. Pēc materiāla,

²¹⁵ М. И. Козин. Развитие аграрных отношений в Лифляндской губернии в 60-х годах XIX века. Автореф. дисс. Р., 1952; sk. arī М. И. Козин. Положение крестьян и крестьянское движение в Латвии в 60-х годах XIX века. — ИАН ЛССР, 1953, 7, стр. 7—20.

²¹⁶ М. Козинс. Земnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. R., 1958. 270 lpp.

kas zinātniskajā apgrozībā ievadīts pirmoreiz, pēc avotu analīzes vispusīguma un dziļuma, pēc izvirzīto jautājumu daudzuma un plašuma grāmatas saturs tālu pārsniedz tās nosaukumā ierobežotos ietvarus. Bez zemnieku kustības šeit faktiski apgaismots vesels jautājumu komplekss, kas saistīti ar agrāro jautājumu Latvijā XIX gs. 60. gados (feodālās sistēmas krīzes vērsšanās plašumā, muižnieku pāreja pie intensīvākas saimniekošanas, zemnieku ekspluatācijas pieaugums, jaunlatviešu sakari ar zemniecību, pie kam pēdējais jautājums padomju literatūrā apgaismots pirmoreiz).

Latviešu zemnieku nemieri M. Kozina monogrāfijā skatīti nesaraujamā sakarā ar zemnieku kustību visā Krievijā. Autors atmasko Baltijas vācu vēsturnieku sludināto koncepciju nezinātnisko raksturu: notušeļot nesamierināmās pretrunas, kādas pastāvēja starp zemniecību un muižniekiem, Baltijas vācu vēsturnieki zemnieku nemierus uzskatīja nevis par viņu smagā stāvokļa rezultātu, bet gan par «kūditāju» darbības sekām; Baltijas agrāro attiecību kritiku krievu periodiskajā presē šie autori izskaidroja tikai ar vāciešiem naidīgo noskaņojumu, kāds esot valdījis Krievijā XIX gs. 60. gados. Grāmatā atmaskoti arī latviešu «nacionālās» historiogrāfijas paustie aplamie uzskati: atzīstot gan 60. gadus par lūzuma periodu, buržuāziskie nacionālisti saskatīja šo lūzumu tikai latviešu tautas «atmodas» plāksnē, nepievēršot uzmanību ne plašajiem zemnieku nemieriem, ne arī tām svarīgajām ekonomiskajām pārmaiņām, kas bija gan šīs «atmodas» pamatā, gan arī stimulēja latviešu tautas antifeodālās un nacionālās atbrīvošanās kustības pastiprināšanos.

J. Babra uzmanību saistījuši zemnieku nemieri Latgalē 1861. g. 19. februāra reformas laikā.²¹⁷ Šai sakarā nepieciešams norādīt arī uz 1954. g. iznākušo *B. Brežģo* grāmatu «Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas», kurā izsekota agrāro attiecību evolūcija Latgalē vairāk nekā pusgadsimta ilgā periodā.²¹⁸ Autors sīki iztīrā tādus jautājumus kā 1861. g. 19. februāra likuma realizēšanu Latgales laukos, zemnieku stāvokli, ar zemes nomāšanu saistītos jautājumus, Stolipina reformas gaitu, apskata Latgales zemnieku diferenciacijas procesu, to izdališanos viensētās, pārceļ-

²¹⁷ J. Babris. 1861. g. 19. februāra reforma un zemnieku nemieri Latgalē. — ZAVest, 1961, 6, 3.—13. lpp.

²¹⁸ B. Brežģo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1861.—1914. R., 1954. 125 lpp.; sk. arī Б. Брежго. Волнения латгальских крестьян, вызванные реформой 19 февраля 1861 года. — ИАН ЛССР, 1955, 8, стр. 31—53; Б. Брежго. Бурлачество латгальских крестьян в XIX и начале XX столетия. — ИАН ЛССР, 1956, 4, стр. 4—18.

šanos uz citām guberņām, bezzemnieku un nabadzīgo zemnieku aiziešanu peļņa uz rūpniecības pilsētām.

Ar bagātīgu faktu materiālu raksturīgs B. Brežgo monogrāfiskais pētījums, kurā sīki aplūkota zemnieku kustība Latgalē, sākot ar XVI gs. pēdējo ceturksni un beidzot ar 1905.—1907. g. buržuāziski demokrātisko revolūciju.²¹⁹ Liela uzmanība grāmatā veltīta Latgales zemnieku stāvokļa raksturojumam, — uz šī fona Latgales zemnieku nemieri izpaužas kā likumsakarīgas parādības. Autoram galvenos vilcienos izdevies pārvarēt buržuāziskā objektivisma iezīmes, kādas bija vērojamas viņa iepriekšējos darbos, un izvairīties no viņam agrāk piemītošās tieksmes apgaismot vēsturiskos notikumus Latgalē atrauti no notikumiem pārējā Latvijā. Un, lai arī monogrāfijā vietumis faktu materiāls ņem pārsvaru pār faktu analīzi, tomēr šis darbs B. Brežgo radošajā darbībā bija nenoliedzams solis uz priekšu.

Agrārās attiecības un zemnieku sociālekonomiskos apstākļus XIX gs. 60.—80. gados Kurzemē pētījusi A. Mieriņa.²²⁰ Temata izvēli noteicis šī perioda nozīmīgums Latvijas agrārajā vēsturē. Tieši šajos gadu desmitos faktiski arī izveidojās agrārā iekārta, kas bija par cēloni ārkārtīgi asajām sociālajām pretrunām Latvijas laukos kapitālisma periodā. Pētot zemnieku stāvokli kā muižnieku, tā kroņa muižās Kurzemē, A. Mieriņa galveno vērību pievērš divām galvenām zemnieku grupām — māju saimniekiem un laukstrādniekiem. Autore izseko zemnieku saimniecības evolūciju sakarā ar kapitālisma attīstību, rāda, kā notika māju pārdošana zemniekiem, kā radās zemnieku zemes īpašums, iztīrā kalpu stāvokli, noskaidro, kāda rakstura bija pārmaiņas zemnieku tiesiskajā stāvoklī apskatāmajā periodā, kā arī vispārējos vilcienos apgaismo zemnieku kustību. Analizējot agrāro evolūciju, arī A. Mieriņa pamato domu, ka kapitālisma attīstība Kurzemē, tāpat kā visā Baltijā, notika pa prūšu ceļa sliktāko variantu, kas izpaudās zemnieku atbrīvošanā bez zemes un muižnieku feodālo privi-

²¹⁹ Б. Р. Брежго. Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии. 1577—1907. Р., 1956. 171 стр.

²²⁰ А. Ю. М и е р и н я. Аграрные отношения и положение крестьян в Курляндии в 60—80-х годах XIX века. Автореф. дисс. Р., 1960; А. Мieriņa. Par lauku proletariāta veidošanos Kurzemē. — ZAVēst, 1959, 8, 17.—26. lpp.; А. Мieriņa. Par zemnieku sociālekonomisko stāvokli Kurzemē 19. gs. 60. gados. — VP, 1, 1957, 95.—129. lpp.; А. Мieriņa. Zūras muižas zemnieku nemieri un kalpu streiks 1866. g. pavasarī. — ZAVēst, 1959, 6, 11.—20. lpp.; А. Ю. М и е р и н ь. К вопросу о развитии капитализма в сельском хозяйстве Курляндской губернии во второй половине XIX века. — Крāj.: Против идеализации младолатышского движения. Р., 1960, стр. 179—224.

lēģiju saglabāšanā daudz lielākā mērā nekā Iekšķrievijas guberņās. Kapitālisma attīstības rezultātā Kurzemes laukos veidojās kapitālistiskās sabiedrības galvenās šķiriskās grupas — lauksaimniecības proletariāts, vidējā zemniecība un lauku buržuāzija, kas savās saimniecībās izmantoja algotu darbu. Tomēr muižnieku un kroņa rokās vēl joprojām palika $\frac{3}{5}$ visas zemes. Lielu uzmanību A. Mieraņa veltī tādām līdz tam gandrīz vēl neizpētītam jautājumam kā daudzajiem nodokļiem un nodevām, ar kuriem bija aplikti Kurzemes zemnieki, bet, runājot par zemnieku nemieriem 60. gados, autore sīki apgaismo vienu no interesantākajām šķiru cīņas izpausmēm — pirmās pastāvīgās kalpu uzstāšanās Kurzemes guberņas laukos.

1. *Greitjānis* pētījis formas un metodes, kas raksturīgas zemnieku cīņai pret feodālisma paliekām Latvijā XIX gs. 80. gados.²²¹ Analizējot notikumus vienā no mazāk izpētītajiem periodiem Latvijas zemnieku kustības vēsturē, kuru buržuāziskie vēsturnieki bija izsludinājuši par «mierīgu», I. Greitjānis parāda, ka runas par kaut kādu «mieru» vai «šķīru mieru» šai periodā ir bez pamata, jo arī tolaik vērojamas stihiskā protesta un zemnieku pretošanās izpausmes, kas nereti bija tik spēcīgas, ka to apspiešanai bija nepieciešams karaspēks. Sai laikā Latvijas laukos tāpat kā agrāk notika nikna šķīru cīņa, lai arī tā ieguva tādas formas, kādas atbilda politiskās reakcijas posma apstākļiem. Plaši raksturojot zemnieku kustību, I. Greitjānis aplūko arī tādus cīņas gadījumus un formas, kas līdz tam vēsturiskajā literatūrā gandrīz pavisam nebija apgaismoti. Te jāmin atteikšanās pieņemt negatīvas atbildes uz lūgumiem, zemnieku atgriešanās nomas saimniecībās pēc viņu izlikšanas no tām, līgumu uzteikšanas dokumentu izlaupišana no pagastvaldēm, vietnieku pulku lēmumi, kas vērsti pret dzimtbūšanas paliekām, īpašu pagastvalžu ievēlēšana atvaļinātiem zaldātiem bezzemniekiem u. c. Svarīgs ir autora novērojums, ka visos zemniecības pretošanās gadījumos XIX gs. 80. gados visaktīvākais spēks bija bezzemnieki.

²²¹ И. Грейтъянис. Крестьянское движение 80-х годов XIX века в Латвии. Автореф. дисс. Р., 1962; I. Greitjānis. Daži jautājumi par zemnieku un muižnieku attiecībām XIX gs. 80. gados Vidzemē un Kurzemē. — LVU ZR, 26, 1959, 183.—204. lpp.; I. Greitjānis. Par dažām lauku iedzīvotāju cīņas formām pret feodālisma paliekām Latvijā XIX gs. 80. gados. — LVU ZR, 40, 1961, 227.—253. lpp.; И. Р. Грейтъянис. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. — ЕжгАгр 1961. Р., 1963, стр. 481—486; И. Р. Грейтъянис. Сарканмуйжские волнения крестьян в 1883 г. — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 97—110.

Neapšaubāmu interesi izraisa arī *J. Roņa* raksts,²²² kas ir viens no pirmajiem Padomju Latvijas vēsturnieku mēģinājumiem aplūkot tās pārmaiņas, kādas Latvijas agrārā iekārtā vērojamas XIX gs. 60.—70. gados, kā arī *M. Kozina* apcerējumi, kas veltīti muižu saimniecības kapitālistiskās evolūcijas un zemniecības diferencēšanās analīzei Vidzemē un Kurzemē, kā arī carisma agrārajai politikai Baltijā.²²³

L. Balevica izvirzījusi sev uzdevumu izpētīt lauksaimniecības kooperatīvu darbību Latvijā XX gs. sākumā.²²⁴ Analizējot svarīgāko latviešu lauksaimniecības biedrību darba formas, autore atsedz šo organizāciju šķirisko raksturu un parāda, ka tās, tāpat kā jebkurš kooperatīvs kapitālisma apstākļos, bija tikai kolektīvas kapitālistiskas iestādes,²²⁵ kas veicināja latviešu lauku buržuāzijas pozīciju nostiprināšanu tās cīņā pret vācu muižniecības ekonomiskajām privilēģijām; buržuāzija izmantoja tās arī konsekventai lauksaimniecības proletariāta ekspluatācijas pastiprināšanai.

Zināmu ieguldījumu Latvijas apskatāmā perioda agrārās un zemniecības vēstures pētīšanā devuši arī etnogrāfi. Viņu darbi sniedz jaunu materiālu, kas raksturo kā latviešu zemniecības stāvokli, sadzīvi un kultūru, tā arī ražošanas spēku attīstību uz laukiem (un vispirmām kārtām lauksaimniecības darba rīku evolūciju).²²⁶

Baltijas jautājums XIX gs. 60. gados iekšpolitiskā un starptautiskā aspektā ir *J. Zuša* un *M. Duhanova* plašo rakstu²²⁷

²²² J. Ronis. Kapitālisma attīstība Latvijā XIX gs. otrā pusē. — PadLSk, 1948, 12, 18.—42. lpp.

²²³ М. Козин. Капиталистическая эволюция помещичьего хозяйства Лифляндской губернии во второй половине XIX века. — ЕжгАгр 1959. М., 1961, стр. 261—273; М. И. Козин. Аграрная политика царизма в Прибалтике в 60-х годах XIX в. — ЕжгАгр 1960. Киев, 1962, стр. 454—464; М. И. Козин. Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине XIX в. — ЕжгАгр 1961. Р., 1963, стр. 39—51; М. И. Козин. Движение заработной платы сельскохозяйственных рабочих Латвии во второй половине XIX в. — ТДАгр 1965. М., 1965, стр. 149—153.

²²⁴ Л. Я. Балевиц. Сельскохозяйственные общества в Лифляндской и Курляндской губерниях в начале XX века. — ПроблИст, 6, 1962, стр. 165—198.

²²⁵ Sk. V. I. Ļeņins. Raksti, 33. sēj., 421. lpp.

²²⁶ Par to sīkāk sk. 75.—81. lpp.

²²⁷ Я. Я. Зутис. К истории германского «Дранг нах остен». — УчЗ ЛатГУ, 11, 1956, стр. 7—53; Я. Я. Зутис. К истории остзейского вопроса в 60-х годах XIX века. — Кгај: Из истории общественных движений и международных отношений. М., 1957, стр. 475—493; М. Духанов. Бисмарк и балтийский вопрос в 60-х годах XIX века. — УчЗ ЛатГУ, 16, 1957, стр. 183—217; М. Духанов. К вопросу о политической платформе царизма в балтийских

temats. J. Zutis savos rakstos analizē dažādu Krievijas un Vācijas politisko grupu un partiju nostāju Baltijas jautājumā un izseko šai sakarā izvērsušās polemikas gaitai krievu un prūšu presē, secinot, ka Bismarkam Baltijas jautājums nekad nebija patstāvīgas nozīmes jautājums, ka «dzelzs kanclera» plašajā diplomātiskajā spēlē tam bija tikai otrās pakāpes nozīme. Un tomēr Baltijas jautājums allaž ir noderejis par savdabīgu barometru, kas ļoti jutīgi reaģēja uz notikušajām izmaiņām valdošajās sfērās Pēterburgā un Berlīnē, kā arī to savstarpējās attiecībās. Tāpat kā iepriekšējos akadēmiķa J. Zuša darbos, arī šajos rakstos zinātniska meistarība apvienojas ar nepārspētu izklāsta publicistisku asumu.

M. Duhanovs, veltīdams nopietnu uzmanību Baltijas jautājuma būtības noskaidrošanai,²²⁸ pārliecinoši pierādījis, ka, lai arī Baltijas jautājums tāpat kā agrāk ietvēra veselu problēmu kompleksu, tomēr par galveno tā sastāvdaļu XIX gs. 60. gados kļuva visai valstij un tātad arī Baltijas guberņām svarīgākā problēma par kapitālistiskās attīstības ceļiem. Savukārt orientēšanās uz vienu no diviem objektīvi iespējamajiem kapitālisma attīstības ceļiem tolaik bija ieguvusi izšķirīga kritērija nozīmi Krievijas sabiedrības galveno šķiru darbības vērtējumā Baltijas jautājumā. M. Duhanovs pirmoreiz sīki analizē valdības politikas vispārīgos principus Baltijas guberņās XIX gs. 60. gados, kā arī motīvus, kas pamudināja valdību cieši sadarboties ar vācu baroniem, noskaidro carisma un Baltijas baronu politiskā kursa sakrišanas robežas, izseko Krievijas liberālo un konservatīvo aprindu nostājai Baltijas jautājumā, bet sevišķi sīki pakavējas pie krievu revolucionāro demokrātu pozīcijas. Autors atsedz Baltijas vācu vēsturnieku «teorētisko» koncepciju nezinātniskumu un nestabilitāti, — tie Baltijas jautājuma saasināšanos reducēja līdz sadursmēm «augšā» vai vēl biežāk — līdz konfliktam starp «vācu kuitūru» un «krievu barbarismu».

Ar latviešu buržuāziskās nācijas veidošanās problēmu nodarbojies K. Strazdiņš.²²⁹ Visi viņa šim jautājumam veltītie darbi

губерниях в 60-х годах XIX в. — УчЗ ЛатГУ, 40, 1961, стр. 255—297; М. Духановс. Криву бривās preses orgāns «Kolokol» par Baltiju. — PadLK, 1957, 7, 32.—38. lpp.

²²⁸ М. М. Духанов. Россия и балтийский вопрос в 60-х годах XIX века. Автореф. дисс. М.—П., 1962.

²²⁹ К. Страздиņš. Par latviešu buržuāziskās nācijas izveidošanos. — Krāj.: Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952, 65.—80. lpp.; 2. izd. R., 1953, 93.—115. lpp.; К. Страздиņš. Латвиеšu социālistiskā nācija. R., 1961, 15.—36. lpp. (nodaļa «Латвиеšu буржуāзискā nācija»); К. Страздинь. К вопросу об образовании латышской буржуазной на-

pauž domu, ka faktoru skaitā, kuri sekmēja latviešu buržuāziskās nācijas veidošanās procesu, kā viens no svarīgākajiem jāmin Latvijas teritorijas atkalapvienošana Krievijas impērijas sastāvā, jo tas radīja labvēlīgus apstākļus Latvijas ekonomiskajai un kultūras attīstībai, nodrošināja ilgstošu mieru, vēl vairāk tuvināja latviešu un krievu darbaļaudis to kopīgajā cīņā pret cara patvaldību, muižniekiem un buržuāziju. Kā vienu no buržuāziskās nācijas veidošanās procesa vietējām īpatnībām K. Strazdiņš min to, ka latviešu buržuāzija veidojās un auga divkārša nacionāla jūga apstākļos — no vienas puses, tas bija Baltijas vācu baronu un pilsētas vācu buržuāzijas, no otras, — cara patvaldības jūgs. Lūzuma periods latviešu tautības attīstībā par nāciju, pēc K. Strazdiņa domām, ir XIX gs. 60.—70. gadi — kapitālisma augšupejas un buržuāziski nacionālās kustības periods.

Jaunlatviešu kustības vēstures jautājumi pirmoreiz pēckara periodā atspoguļoti V. Samsona rakstos²³⁰ un E. Plaudes 1954. g. aizstāvētajā disertācijā.²³¹ Pirmais lielākais darbs par jaunlatviešu kustības vēsturi bija 1957. g. publicētā G. Libermana monogrāfija «Jaunlatvieši».²³² Tās autors veicis lielu darbu, apkopojot jaunlatviešu bagātīgo literāro mantojumu un izpētot bagātu avotu klāstu, sākot ar pašu jaunlatviešu kustības darbinieku rakstiem, tālaika periodiskajiem izdevumiem, laikabiedru atmiņām un beidzot ar Rīgas, Tartu, Ļeņingradas un Maskavas arhīvu materiāliem. Tomēr, raksturojot jaunlatviešu kustību, G. Libermanis pieļāvis kļūdu kā pašas kustības, tā arī tās atsevišķu darbinieku raksturošanā, idealizējot tos. Tas arī bija par cēloni nopietnai zinātniskai diskusijai jautājumā par jaunlatviešu kustības rakstura un šķiriskās būtības vispārīgo novērtējumu.

ци. — ИЗ, 45, 1954, стр. 163—182; К. Страздинь. К вопросу об образовании латышской буржуазной нации. — ИАН ЛССР, 1952, 3, стр. 46—58.

²³⁰ G. Naans un V. Samsons. Baltijas tautu progresīvā sabiedriskā un filozofiskā doma 19. gadsimtā. — PadLB, 1948, 9, 56.—63. lpp.; V. Samsons. Progresīvās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrā pusē. — PadLSk, 1951, 12, 25.—33. lpp.; 1952, 1, 4.—9. lpp.; 3, 8.—17. lpp.

²³¹ Э. К. Плауде. Борьба прогрессивной латышской общественности против остатков крепостничества и реакционной буржуазии во второй половине XIX века. Автореф. дисс. Р., 1954.

²³² G. Libermanis. Jaunlatvieši. No latviešu ekonomiskās domas vēstures. Rīgā, 1957. 302 lpp.; sk. arī Г. Либерман. Экономические взгляды младолатышей. Автореф. дисс. Р., 1958; G. Libermanis. Feodālisma apkarotājs, apgaismotājs, tautsaimnieks. — Karogs, 1956, 12, 92.—100. lpp.; G. Libermanis. Jūlijs Kalējs-Kuzņecovs kā latviešu sabiedriskās domas pārstāvis. — Karogs, 1957, 6, 81.—89. lpp.; G. Libermanis. Jaunlatviešu ekonomiskie uzskati. — ZAVēst, 1957, 6, 149.—158. lpp.

Atzīmēsim, ka zināmas domstarpības jaunlatviešu vērtējumā Padomju Latvijas historiogrāfijā un literatūras zinātnē bija vērojamas arī agrāk, taču sevišķi skaidri redzamas tās kļuva 50. gadu otrajā pusē. Daļa pētnieku (G. Libermanis, P. Dzērve u. c.) par jaunlatviešu kustības sociālo pamatu uzskatīja visu zemniecību un pilsētu sīkburžuāziju, atklāja tajā pat revolucionāras iezīmes, bet pašus kustības darbiniekus iztēloja gandrīz kā revolucionārās sociāldemokrātijas priekštečus. Citi pētnieki (J. Krastiņš, K. Strazdiņš u. c.), cīnoties pret jaunlatviešu idealizāciju, aizstāvēja domu, ka jaunlatviešu kustība atspoguļoja topošās latviešu buržuāzijas intereses un ka tās ideologi bija parasti liberāļi.

Diskusijas rezultāti tika rezumēti rakstā, kas parādījās žurnālā «Padomju Latvijas Komunisti».²³³ Raksta autori — grupa republikas zinātnieku, kam agrāk bija dažādi uzskati jautājumā par jaunlatviešu kustības raksturu, dod tajā jaunlatviešu kustības vēsturiskās lomas un šķiriskās būtības zinātniski pamatotu vērtējumu un iezīmē galvenās līnijas šīs problēmas tālākajai pētišanai. Rakstā uzsvērts, ka jautājums par jaunlatviešu kustības rakstura pareizu novērtējumu nav akadēmisks jautājums, kas skar tikai speciālistus — zinātniekus, — tas ir principiāls ideoloģisks jautājums ar lielu politisku nozīmi, jo tas skar ļoti svarīgu problēmu par tautas kultūras mantojumu. Rakstā atzīmēts, ka, «novērtējot 60. gadu jaunlatviešu (Kr. Valdemāra u. c.) atstāto mantojumu, viena diskusijas dalībnieku grupa, lai apstiprinātu savu viedokli, centās atrast viņu darbos tikai pozitīvās un atmet negatīvās, vājās puses, turpretī otra grupa nonāca pretējā galējībā un, lai apstiprinātu savu viedokli, lūkoja atrast jaunlatviešu darbos tikai negatīvās, vājās puses un ignorēja pozitīvās. Abi šie viedokļi nav pareizi, jo, novērtējot to vai citu darbinieku uzskatus, tie jāaplūko kopumā, stingri ievērojot tiklab šo darbinieku pozitīvās, stiprās puses, kā arī negatīvās, vājās puses.»²³⁴ Raksta autori nonāca pie vienota uzskata, ka jaunlatvieši bija lauku un pilsētas buržuāzijas ideologi un ka jaunlatviešu kustības objektīvais mērķis bija no dažādām feodālisma paliekām atbrīvojušās buržuāziskas sabiedrības nodibināšana. Jaunlatviešiem bija progresīva nozīme cīņā pret vācu baronu privilēģijām, latviešu tautas nacionālās pašapziņas un nacionālās kultūras veidošanā un nostiprināšanā, viņu darbība

²³³ J. Bumbiers, K. Graudiņš, J. Krastiņš, V. Miške, V. Samsons, Ē. Sokols, K. Strazdiņš, P. Valeskalns, J. Zutis. Par jaunlatviešu kustības raksturu un par diskusiju šajā jautājumā. — PadLK, 1960, 1, 15.—21. lpp.

²³⁴ Turpat, 16. lpp.

sekmēja dzimstošās latviešu nacionālās buržuāzijas ekonomisko un politisko pozīciju nostiprināšanos. Bet, būdami mēreni buržuāziski reformisti, jaunlatvieši līdz ar to bija un palika revolucionāro cīņas metožu pretinieki, viņi neizvirzīja jautājumu par radikālām pārmaiņām sociālajā iekārtā, orientējoties uz iespēju un nepieciešamību sabiedriskās attiecības pārveidot mierīgā ceļā, ar reformu palīdzību.

Tādējādi jaunlatviešu darbībā saskatāmas divas puses: progresīvā (viņu cīņa par Latvijas buržuāziski kapitālistisku attīstību, pret vācu baronu un vācu buržuāzijas nacionālo jūgu, viņu darbība latviešu nacionālās valodas izveidē, viņu orientācija uz Krieviju) un negatīvā (jaunlatviešu kustības un tās ideologu šķiriskā ierobežotība ar visām no tā izrietošajām sekām, viņu vērsšanās pret revolucionārām cīņas metodēm, orientācija uz reformām un mierīgu piekāpšanos, atteikšanās no cīņas par muižnieku latifundiju sadalīšanu).

Sakarā ar diskusiju par jaunlatviešu kustības raksturu nāca klajā vairāki darbi, kas, pēc mūsu domām, veicināja šīs kustības šķiriskās būtības noskaidrošanu. Redzamu vietu to vidū ieņem rakstu krājums «Pret jaunlatviešu kustības idealizāciju».²³⁵

Sajā krājumā un arī centrālajos žurnālos publicētie K. Strazdiņa un J. Krastiņa raksti²³⁶ vērsās pret tiem pētniekiem, kas vērtēja jaunlatviešus kā demokrātus, tajos bija jauni argumenti, kas pierādīja jaunlatviešu kustības buržuāzisko raksturu. Rakstos konsekventi aizstāvēta doma, ka tieši XIX gs. 60.—70. gados notikušās izmaiņas saimnieciskajā dzīvē, kas izsauca jaunas, t. i., buržuāziskās sabiedrības šķiru veidošanos, arī bija galvenais jaunlatviešu kustības rašanās cēlonis. Abi autori pasvītvoja jaunlatviešu kustības pilnīgi noteiktu liberālu ievirzi, bet viņiem mazākā mērā izdevies izsekot jaunlatviešu uzskatu evolūcijai visumā, parādīt to cīņu par latviešu nacionālās kultūras attīstību un darbību izglītības laukā. Netika arī izvirzīts jautājums par to atbalsi, kādu jaunlatviešu idejas guva latviešu tautā, t. i., palika nenošķaidrota jaunlatviešu ietekmes pakāpe dažādos Latvijas iedzīvotāju slāņos.

²³⁵ Против идеализации младолатышского движения. Сборник статей. Р., 1960. 224 стр.

²³⁶ К. Я. Страздинь. О младолатышском движении 60—70-х годов XIX века. — ВИ, 1958, 10, стр. 113—122; К. Я. Страздинь. О классовой сущности младолатышского движения. — Крај.: Против идеализации младолатышского движения. Р., 1960, стр. 5—76; Я. П. Крастынь. К вопросу о младолатышском движении. — Турпат, стр. 77—102; Я. П. Крастынь. О характере младолатышского движения. — ИСССР, 1961, 1, стр. 62—70.

Zināmu ieguldījumu dažu svarīgu apskatāmās problēmas aspektu izpētišanā devuši arī citi zinātnieki, piemēram, *M. Kozins*, kas rūpīgi izsekojis jaunlatviešu attieksmi pret zemnieku kustību.²³⁷ Nenoskaidrojot šo attieksmi, nav iespējams kaut cik izsmeloši atbildēt uz jautājumu par to, cik konsekventi jaunlatvieši cīnījās pret feodālismu, par ceļa attīrīšanu jaunām, kapitālistiskām attiecībām, kā arī noteikt viņu vispārīgo politisko seju. *M. Kozinam* izdevies izpētīt, vai jaunlatvieši piedalījās zemnieku kustībā un kādā veidā viņi to darīja, kādi bija jaunlatviešu mērķi, atbalstot tās vai citas zemnieku kustības formas. Ievēribu pelna viņa secinājums, ka zemnieku kustībai jaunlatvieši nepiešķīra patstāvīgu nozīmi, nesaskatot tajā spēku, kas varētu atrisināt agrāro jautājumu no apakšas, bet atbalstīja tikai pasīvās zemnieku cīņas metodes. Jaunlatviešu attieksmi pret zemnieku aktīvo cīņu pret muižniekiem *M. Kozins* definē kā «lidzjūtīgu neitralitāti» — jaunlatvieši uzskatīja, ka zemnieku nemieri atvieglinās viņu cīņu par reformām, piespiežot valdību realizēt tās.

A. Salmiņš pētījis divas tēmas: jaunlatviešu kustības ideologu sociālos centienus un jaunlatviešu polemiku ar Baltijas vācu reakcionāro presi agrārajā jautājumā XIX gs. 60. gados.²³⁸ Pievēršot uzmanību jaunlatviešu kustības šķiriskajam raksturam, *A. Salmiņš* izmanto galvenokārt jaunlatviešu agrārās programmas analīzes datus. Viņš atspoguļo *Kr. Valdemāra* un *A. Spāga* uzskatus, aplūko «Pēterburgas Avīžu» uzstāšanos pret vācu baronu privilēģijām, jaunlatviešu attieksmi pret latviešu zemnieku pārceļošanu uz Krieviju.

Atzīmēsim arī divus *A. Birona* rakstus,²³⁹ kas veltīti vienam no redzamākajiem jaunlatviešu kustības pārstāvjiem — *Krišjānim Valdemāram*, viņa darbībai jūrniecības un jūrskolu dibināšanas laukā. Autors norāda, ka *Kr. Valdemārs* bija ievērojams jūrniecības teorētiķis un, analizējot viņa darbus, secina, ka, būdams plaša topošās vidējās un sīkburžuāzijas slāņa ideologs, *Kr. Valdemārs*

²³⁷ *M. И. Козин*. Младолатыши и крестьянское движение в Латвии в 60-х годах XIX века. — *Крāj.*: Против идеализации младолатышского движения. Р., 1960, стр. 133—178.

²³⁸ *А. Я. Салминь*. Социальные устремления идеологов младолатышского движения. — *Крāj.*: Против идеализации младолатышского движения. Р., 1960, стр. 103—132; *А. Салмиņš*. Jaunlatviešu polemika ar baltvācu reakcionāro presi agrārajā jautājumā XIX gs. 60. gados. — *LVU ZR*, 26, 1959, 205.—240. lpp.

²³⁹ *А. К. Бирон*. Деятельность *Кр. Валдемара* в области торгового мореплавания России. — *ПроблИст*, 6, 1962, стр. 89—105; *А. Бирон*. Кришьян *Валдемар* как деятель мореходного образования России. — *ИАН ЛССР*, 1962, 2, стр. 3—17.

skatījās arī uz jūrniecības attīstību caur šī slāņa prizmu. Valdemāra izstrādātā tirdzniecības flotes attīstības programma pavēra ceļu kapitālistiskajai attīstībai vienā no svarīgākajām tautas saimniecības nozarēm — jūrniecībā, un tādēļ tai bija progresīva nozīme. Pēc savas šķiriskās būtības tā bija buržuāziska programma ar sīkburžuāziskās utopiskās filozofijas un recepšu piejaukumu, tā bija domāta «brīvai» rūpniecības attīstībai apstākļos, kad tika veiktas reformas no augšas. Kr. Valdemāra programmas analīze pierāda, ka tā balstījās uz trim faktoriem — uz ticību brīvās konkurences visvarenībai, uz izglītību, ko viņš uzskatīja par vienu no svarīgākajiem līdzekļiem, lai sasniegtu panākumus rūpniecībā, un, beidzot, uz iespēju pārkārtot sabiedriskās attiecības mierīgu reformu ceļā. A. Birona rakstos pasvītroti Kr. Valdemāra nopelni jūrskolu dibināšanā arī Krievijā.

M. Sočņeva darbos²⁴⁰ pamatīgi aplūkoti tādi zinātniskā un politiskā ziņā nozīmīgi jautājumi kā zemnieka kustības antifeodālā ideoloģija, redzamāko jaunlatviešu kustības pārstāvju pasaules uzskats, nopietna vērība veltīta to svarīgāko darbu historiogrāfiskajai analīzei, kuros šādā vai citādā veidā skarta šī problemātika. M. Sočņevs aplūko sabiedriski filozofisko domu Latvijā XIX gs. trešajā ceturksnī kā vienotu dinamisku sistēmu ar tai piemītošām iekšējām pretrunām. 1963. g. izdotajā monogrāfijā par Kasparu Biezbārdi M. Sočņevs parādījis viņu kā dzimtbūtnieciskās iekārtas pretinieku un kritizētāju, tomēr, atzīmejot K. Biezbārža darbības progresīvo pusi, vienlaikus norāda uz viņa prasību buržuāziski ierobežoto raksturu.

Kā redzam, jaunlatviešu kustības pētišanā sperts nozīmīgs solis. Tomēr vēsturniekus vēl sagaida grūts darbs šīs lielās un svarīgās problēmas dažādo aspektu rūpīgā izstrādāšanā.

Vairāki nopietni darbi, to skaitā trīs disertācijas, veltīti revolucionāri demokrātiskās kustības «Jaunā strāva» pētišanai. Tā bija pati nozīmīgākā sabiedriski politiskā kustība Latvijā XIX gs. beigās. «Jaunās strāvas» vēstures marksistiskā koncepcija nostiprinājās asā cīņā ar šīs kustības dažāzādajām falsifikācijām un vulgārizāciju no buržuāzisko vēsturnieku puses.²⁴¹ Padomju

²⁴⁰ М. Н. Сочев. Прогрессивная общественно-философская мысль в Латвии третьей четверти XIX века. Автореф. дисс. Р., 1966; М. Сочев. Каспарс Бiezbārdis. Дзīве un pasaules uzskats. R., 1963. 132 lpp.

²⁴¹ Uzsākusi cīņu pret «Jauno strāvu» burtiski līdz ar šīs kustības rašanās brīdi, reakcionārā latviešu buržuāzija uzstājās pret to no nacionālisma pozīcijām, kura smaile vispirms bija vērsta pret proletārisku, šķirisku pieeju buržuāziskās sabiedrības raksturojumam. «Neieyērojot» kustības sociālās saknes un sabiedriski politiskos pamatus, buržuāziskā nacionālisma apustuļi attēloja

vēsturnieki vispirms centušies noskaidrot šīs kustības sociālās saknes. Viņi parādījuši, ka «Jaunā strāva» bija latviešu inteliģences revolucionāri demokrātiska kustība, kuras darbību noteica jauns šķiru spēku izvietojums Latvijas sabiedrībā. «Jaunās strāvas» sabiedriski politiskais pamats bija latviešu rūpniecības proletariāta revolucionārā cīņa, kā arī šķiru pretrunu saasināšanās uz laukiem, kuru, no vienas puses, izraisīja kapitālisma straujā attīstība lauksaimniecībā, bet, no otras, feodālo attiecību palieku un vispirms muižnieku zemes īpašuma saglabāšanās. Pie tam padomju vēsturnieki atzīmē, ka «Jauno strāvu» ietekmēja krievu proletariāta revolucionārās uzstāšanās, krievu sociāldemokrātijas darbība un starptautiskā revolucionārā kustība.

Pirmie mēģinājumi «Jaunās strāvas» pētīšanā bija izdarīti jau 20. gados, kad bija publicēti daži bijušo jaunstrāvnieku XX gs. sākumā sarakstītie raksti,²⁴² kā arī dažādi (to skaitā arhīvu) materiāli, kas attiecas uz «Jauno strāvu».²⁴³ Īpaši nozīmīgi ir «Jaunajai strāvai» veltītie P. *Stučkas* un J. *Jansona-Brauna* raksti. Tajos sniegts marksistisks «Jaunās strāvas» raksturojums, parādīts, ka tā bija latviešu demokrātiskās inteliģences kustība, kas veica marksisma propagandu, izmantojot galvenokārt legālās iespējas. P. *Stučka* sniedz arī «Jaunās strāvas» periodizāciju, sākot to ar 1893. g., kad marksismam pievērsās vairs ne atsevišķi inteliģenti, bet vesela demokrātiskās inteliģences strāva. P. *Stučka* saista «Jauno strāvu» ar strādnieku kustības attīstību (1893. g. Liepājā radās pirmie latviešu strādnieku pulciņi), norādot, ka «Jaunā strāva» bija Latvijas proletariāta marksistiskās partijas iedīgļis. P. *Stučka* un J. *Jansons-Brauns* izvirza domu, ka «Jaunās strāvas» posms ir pārejas periods uz marksismu, jo jaunstrāvnieku uzskatos bez zinātniskā sociālisma vēl manāma utopiskā sociālisma zināma ietekme. Jaunstrāvnieku darbības vispārīgo novērtējumu 1925. g. sniedzis E. *Eferts-Klusais* Maskavā iznākušajā grāmatā «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi, I».

«jaunstrāvniekus» kā cilvēkus, kas atrāvušies no realitātes un aizrāvušies ar latviešu sabiedrībai svešām idejām, kuras radušās «īri automātiski no citu tautu žurnālistikas un sabiedriskā virziena» (tāpēc arī «jaunstrāvniekus» apzīmēja par «vācu marksisma un krievu nihilisma sliktiem tulkotājiem»).

²⁴² J. *Jansons-Brauns*. Pirmie soļi. — Krāj.: Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. M., 1924, 11.—20. lpp.; P. *Stučka*. «Jaunā strāva». — Turpat, 21.—24. lpp.; P. *Dauge*. Atmiņas par latvju sociālistiskās kustības bērnības gadiem. — Turpat, 25.—33. lpp.

²⁴³ Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli. [M.], 1924. VI, 780 lpp.

Saprotams, ka «Jaunajai strāvai» garām paiet nevarēja ne «Latvijas PSR vēstures», ne arī «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» autori.²⁴⁴ Temata atsevišķi aspekti skarti vairākos monogrāfiskos pētījumos un citos darbos.²⁴⁵

Pirmā disertācija, kas veltīta jaunstrāvnieku kustības analīzei, — *H. Martinsona* ««Jaunā strāva» kā progresīva demokrātiska kustība Latvijā»²⁴⁶ — aizstāvēta 1949. g. Tomēr jāpiezīmē, ka, autoram traktējot vairākus «Jaunās strāvas» vēstures jautājumus, tāpat arī vērtējot jaunstrāvnieku darbību, ļoti stipri manāms personības kulta zīmogs. Bez tam *H. Martinsons* vāji izmantojis arhīvu fondus, un tas stipri pazemina disertācijas kā izziņas materiāla vērtību.

I. Kirtovska darbos²⁴⁷ pirmoreiz padomju historiogrāfijā sīki aplūkoti jaunstrāvnieku ekonomiskie uzskati. Analizējot «Jaunās strāvas» evolūciju, *I. Kirtovskis* aizstāv vēl līdz tam atsevišķu zinātnieku izvirzīto tēzi par diviem etapiem šīs kustības attīstībā: pirmais no tiem aptver periodu no 80. gadu vidus līdz 1892. g., otrais — no 1893. līdz 1897. g.

Būtisku ieguldījumu «Jaunās strāvas» pētīšanā devis *P. Laidzāns*.²⁴⁸ Viņa darbos ne tikai noskaidrots «Jaunās strāvas» raša-

²⁴⁴ История Латвийской ССР, 2. Р., 1954, стр. 180—189; Latvijas PSR vēsture, 2. R., 1955, 145.—152. lpp.; История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Р., 1955, стр. 230—233; Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., 1956, 205.—207. lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. R., 1961, 23.—27. lpp.; Очерки истории Коммунистической партии Латвии, 1. Р., 1962, стр. 26—31.

²⁴⁵ *V. Steinbergs, A. Vilsons, J. Jansona-Brauna dzīve*. R., 1957. 153 lpp.; *V. Steinbergs, F. Roziņš* — marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā. R., 1960. 298 lpp.; *В. А. Штейнберг*. Марксистско-ленинская философская мысль в Латвии в начале XX века. Автореф. докт. дисс. М., 1961; *P. Dauge, P. Stučkas dzīve un darbs*. R., 1958. 551 lpp.; *K. Krauliņš, J. Raiņa dzīve un darbība*. R., 1953. 276 lpp.; *A. Vilsons, Eduarda Veidenbauma dzīve un darbs*. — Grām.: *E. Veidenbaum*s. Kopoti raksti, 1. R., 1961, 5.—203. lpp.; *К. Краулиньш*. Развитие общественно-философских взглядов Я. Райниса до кануна революции 1905 г. Автореф. дисс. Р., 1951.

²⁴⁶ *Г. Д. Мартинсон*. «Новое течение» как прогрессивно-демократическое движение в Латвии. Автореф. дисс. М., 1949.

²⁴⁷ *И. Х. Киртовский*. Латышская прогрессивная экономическая мысль в 80—90-е годы XIX столетия. Автореф. дисс. Р., 1957; *I. Kirtovskis*. Latviešu progresīvās ekonomiskās domas attīstība XIX gadsimta 80. un 90. gados. R., 1956. 69 lpp.; *И. Киртовский*. Зарождение марксистской экономической мысли в Латвии (конец XIX века). — УчЗ РПИ, 13, 1964, стр. 199—219.

²⁴⁸ *П. В. Лайдзан*. Развитие прогрессивной философской и общественно-политической мысли в Латвии в конце XIX века (90-е годы). Автореф. дисс.

nās un vēstures jautājums, bet arī sīki raksturoti jaunstrāvnieku sabiedriski filozofiskie uzskati, izsekota viņu cīņa pret ideālismu par materiālistisku filozofiju un vēstures materiālistisku izpratni, parādīta Latvijas progresīvās filozofiskās un sabiedriski politiskās domas izcilāko pārstāvju — Ed. Veidenbauma, P. Stučkas, F. Roziņa, Raiņa (J. Pliekšāna), P. Dages, J. Jansona-Brauna — teorētiskā darbība XIX gs. beigās. Balstoties uz plašiem arhīvu materiāliem, kā arī uz XIX gs. beigu periodiku un atmiņām, P. Laizāns aplūko «Jaunās strāvas» vēsturi, jaunstrāvnieku sakarus ar strādnieku pulcīņiem, ar Pēterburgas «Cīņas savienību strādnieku šķiras atbrīvošanai», Maskavas «Strādnieku savienību», jaunstrāvnieku lomu dialektiskā un vēsturiskā materiālisma, proletariāta šķiru cīņas principu propagandā gan «Pūra» un «Dienas Lapas» slejās, gan arī jautājumam vakaros. Analizējot kustības raksturu, autors parāda, ka «Jaunā strāva» atspoguļo to posmu Latvijas strādnieku kustības attīstībā, kad tās organizēšanās forma bija strādnieku pulcīņi, un saista «Jaunās strāvas» vēsturi ar cīņas aizsākumiem par Latvijas proletariāta partijas radīšanu. P. Laizāns secina, ka jaunstrāvnieku uzskatu attīstība raksturojas ar pāreju no revolucionārā demokrātisma uz marksismu. Šī pāreja atspoguļojās arī jaunstrāvnieku filozofiskajos, socioloģiskajos un estētiskajos uzskatos. P. Laizāns pamatoti pasvītro, ka jaunstrāvnieki aizstāvēja zinātniskā sociālisma principus, kaut gan dažkārt viņu uzskati vēl nebija brīvi no utopiskā sociālisma iezīmēm. Jaunstrāvnieku darbības centrā bija teorētiskā cīņa pret buržuāzisko ideoloģiju, pret dažādiem buržuāziskās filozofijas paveidiem. Kaut gan jaunstrāvnieki vēl nespēja savienot strādnieku kustību ar zinātnisko sociālismu, viņi, propagandējot marksismu, veicināja proletariāta idejisko atmodu.

«Jaunās strāvas» vēstures atsevišķu momentu apgaismošanai bez tam veltīti arī vairāki raksti.²⁴⁹ Šim jautājumam pievērsies

P., 1961; P. Laizāns. Jaunstrāvnieku filozofiskie un sabiedriski politiskie uzskati. — LVU ZR, 33, 1960, 5.—45. lpp.; P. Laizāns. Jaunstrāvnieku filozofiskie uzskati. R., 1966. 232 lpp.

²⁴⁹ A. Birkerts. Jānis Pelude, viņa revolucionārā un sabiedriskā darbība (1873.—1911. g.). — Karogs, 1957, 1, 102.—109. lpp.; A. Birkerts. Jaunā strāva un jaunstrāvnieki. — Karogs, 1957, 5, 96.—104. lpp.; P. Dauge. Par «Jaunās strāvas» laikmetu Latvijā. — PadLB, 1946, 11/12, 53.—63. lpp.; В. А. Штейнберг. К истории марксистской мысли в Латвии начала XX века. — ИАН ЛССР, 1957, 9, стр. 35—45; В. А. Штейнберг. Из истории марксистской мысли в Латвии начала XX века. — УчЗ РПедИ, 7, 1958, стр. 191—218; V. Steinbergs. Fr. Roziņš (Āzis) — izcilais marksistiskās filozofijas propagandists. — PadLK, 1960, 1, 32.—38. lpp.

arī V. Samsons,²⁵⁰ kas iztīrījis jaunstrāvnieku (galvenokārt Ed. Veidenbauma un Raiņa) sabiedriski politiskos un filozofiskos uzskatus, tāpat P. Kudrjavcevs un I. Apīne.²⁵¹ Pirmais P. Kudrjavceva raksts iepazīstina lasītāju ar vairākiem jauniem materiāliem, kas liecina par revolucionāri noskaņoto jaunstrāvnieku sakariem ar strādnieku kustību. Otrajā rakstā parādīts, ar kādām metodēm latviešu buržuāziskie vēsturnieki, sākot ar E. Blanku un beidzot ar «sociāldemokrātu» B. Kalniņu, falsificējuši «Jaunās strāvas» vēsturi. I. Apīnes rakstā pirmoreiz mūsu historiogrāfijā veikts mēģinājums sistemātiski iztīrīt jaunstrāvnieku uzskatus nacionālajā jautājumā. Autore secina, ka jaunstrāvnieki konsekventi aizstāvējuši marksistisku pieeju nacionālajam jautājumam un ka pat viņu agrīnajos darbos vērojama cenšanās materiālistiski izskaidrot nacionālās dzīves parādības; krasi negatīvi vērtējot latviešu buržuāzijas nacionālistisko plāpāšanu, jaunstrāvnieki ir brīvi no jebkuras nacionālās aprobežotības.

Tomēr, konstatējot zināmus panākumus «Jaunās strāvas» pētīšanā, jāatzīmē, ka padomju vēsturnieki līdz šim vēl nav vienprātis par vairākiem svarīgiem šīs kustības vēstures jautājumiem. Piemēram, daļa padomju vēsturnieku, sākot ar J. Ēfertu-Kluso, uzskata, ka «Jaunā strāva» sastāvējusi no revolucionārā reformistiskā spārņa, citi, to apstrīdot, apgalvo, ka nekāda reformistiska spārņa nav bijis, bet bija gan tikai sīkburžuāziski reformistiski šīs revolucionāri noskaņotās inteliģences kustības līdzskrējēji. Zināma nevienprātība ir arī kustības hronoloģisko ietvaru noteikšanā. Tā, daži pētnieki kustības sākumu datē ar XIX gs. 80. gadu otro pusi, citi — ar XIX gs. pēdējā gadu desmita pirmajiem gadiem utt.

Diemžēl, pavisam nepietiekama uzmanība veltīta tautas izglītības vēstures pētīšanai — vēl joprojām šinī jautājumā nav neviena speciāla monogrāfiska pētījuma. To darbu vidū, kas uzskatāmi par zināmu ieguldījumu šā temata atsevišķu aspektu izstrādāšanā, minēsim J. Ruberta, A. Salmiņa un L. Strodas un H. Stroda

²⁵⁰ V. Samsons. Progresīvās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 19. gadsimta otrā pusē. — PadLSk, 1951, 12, 25.—33. lpp.; 1952, 1, 4.—9. lpp.; 3, 8.—17. lpp.; V. Samsons. Jaņa Raiņa sabiedriski filozofiskie uzskati. — PadLK, 1955, 9, 22.—29. lpp.; V. Samsons. Rainis — revolucionārs domātājs. — ZAVest, 1965, 10, 3.—15. lpp.

²⁵¹ P. Kudrjavcevs. Revolucionāro jaunstrāvnieku sabiedriski politiskā darbība un viņu sakari ar strādnieku kustību. — VP, 1, 1957, 177.—205. lpp.; П. Кудрявцев. Критика буржуазных фальсификаторов «Нового течения». (1920—1940 гг.). — ИАН ЛССР, 1960, 12, стр. 5—14; И. Апинь. Национальный вопрос на страницах «Диенас Лапа». — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 3—29.

rakstus.²⁵² Šajos rakstos izmantots jauns arhīvu materiāls, tie sniedz samērā plašu skolas izglītības attīstības ainu Latvijā XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Kopā ar materiāliem, kas sakopoti vispārīgos Latvijas PSR vēstures, kā arī Latvijas literatūras vēstures kursos, minētie raksti var noderēt par pamatu, gatavojot vispusīgu darbu par skolas vēsturi Latvijā.

Dz. Ozoliņas raksts²⁵³ veltīts gandrīz vēl pavisam neizpētītam jautājumam par Rīgas pilsētas komunālo saimniecību XIX gs. Autore pirmoreiz padomju historiogrāfijā atsedz Rīgas pilsētas pašpārvaldes saimnieciskās darbības īpatnības un izseko dažādu vietējās buržuāzijas grupējumu ietekmei uz Rīgas komunālās saimniecības attīstību.

Joprojām ļoti vāji izpētīta ir Latvijas iekšējās un ārējās tirdzniecības vēsture XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Līdz šim padomju historiogrāfijā nav neviena speciāla pētījuma par šo problēmu, lai gan tā ir nozīmīga kā zinātniskā, tā arī politiskā ziņā. Pēdējā laikā vienu no šīs problēmas svarīgiem aspektiem sācis pētīt *A. Bīrons*,^{253a} kas, pamatojoties uz arhīvu dokumentiem un statistikas materiālu publikācijām, devis vispārīgu apskatu par lauksaimniecības produktu eksportu caur Latvijas ostām (galvenokārt caur Rīgu un Liepāju) no 1860. līdz 1900 g., parādījis šī eksporta apjomu, noteicis konkrētu lauksaimniecības produktu īpatsvaru tajā, kā arī konstatējis, kādi lauksaimniecības rajoni nodrošinājuši Latvijas ostas ar eksportprecēm. Pieaugot nozīmei, kāda bija Rīgai kā vienai no svarīgākajām Krievijas tirdzniecības ostām, un līdz ar Liepājas pārvēršanos par svarīgu Viskrievijas ārējās tirdzniecības centru notika būtiskas izmaiņas šo ostu eksporta un importa operācijās. Līdzīgi citiem padomju vēsturniekiem *A. Bīrons* konsekventi uzsver, ka Latvijas ostu eksporta tirdzniecības uzplaukums vispirmām kārtām ir saistīts ar dzelzceļa satiksmes atklāšanu starp Latvijas ostām un Iekškrīevijas gubernām un ka plašs lauksaimniecības produktu pieplūdums no Krievijas iekšienes kļuva par noteicošo faktoru Latvijas ostu ekonomiskajā uzplaukumā.

²⁵² J. Ruberts. Kurzemes tautskolu stāvoklis XX gs. sākumā. — LVU ZR, 40, 1961, 203.—206. lpp.; A. Salmiņš. Kurzemes tautskolas un to pārvalde XIX gs. pēdējā trešdaļā. — PadLSk, 1959, 9, 60.—70. lpp.; L. Stroda, H. Strods. No Latvijas tautskolu vēstures XIX gs. otrajā pusē. — PadLSk, 1957, 7, 82.—91. lpp.

²⁵³ Д. К. Озолия. О городском коммунальном хозяйстве Риги в 90-х годах XIX века. — ПроблИст, 6, 1962, стр. 137—164.

^{253a} А. Бирон. Экспорт сельскохозяйственной продукции из латвийских портов (1860—1900 гг.). — ТДАгр 1964, стр. 319—323.

Sekojojot V. I. Ļeņina norādījumam, ka «apzinīgajiem strādniekiem nav svarīgāka uzdevuma kā uzdevums izziņāt savas šķiras kustību, tās noteikumus un praktiskās formas»,²⁵⁴ Padomju Latvijas vēsturnieki vēltījuši nopietnu uzmanību strādnieku šķiras vēstures zinātniskajai izstrādāšanai.

Rūpniecības proletariāta tapšanas problēmām XIX gs. otrajā pusē veltīta B. Vilka monogrāfija,²⁵⁵ kurā atspoguļots Latvijas strādnieku šķiras kā daudznacionālā Krievijas proletariāta sastāvdaļas veidošanās process. Darbā parādīta Latvijas rūpniecības proletariāta veidošanās specifika: tas izaudzis galvenokārt no kalpiem, bez tam sakarā ar iedzīvotāju ievērojamu migrāciju uz ostas pilsētām Rīgu un Liepāju svarīgs papildinājums Latvijas strādnieku šķirai nāca no Iekšējās Krievijas gubernām. Grāmatā analizēts strādnieku šķiras sastāvs, parādīti rūpniecības proletāriešu darba apstākļi un dzīve, izvirzīts jautājums par Latvijas strādnieku kustības periodizāciju. Autore izseko latviešu strādnieku streiku cīņas sakarīem ar proletariāta akcijām citos Krievijas novados, konkrēti — ar Pēterburgas strādnieku masveida streiku kustību. B. Vilka parāda pirmo sociāldemokrātisko pulciņu darbību un to lomu streiku vadīšanā. Grāmatai pievienota XIX gs. 70.—90. gadu Latvijas strādnieku kustības hronika.

Nozīmīgu vietu padomju vēsturiskajā literatūrā ieņem strādnieku šķiras sociālā un ekonomiskā stāvokļa apgaismošana. Šī jautājuma pētīšanas pionieris Padomju Latvijā ir J. Jenšs, kas jau 1948. g. publicējis saturīgu rakstu par Rīgas fabriku strādnieku stāvokli XIX gs. 70. gados.²⁵⁶ Tas ir veiksmīgs piemērs, kā apjomā neliela raksta ietvaros iespējams spert soli uz priekšu vesela zinātniska temata izgaismošanā.

Padomju vēsturnieku (it īpaši A. Drizuļa) pētnieciskā darba rezultātā precizētas Latvijas strādnieku kustības veidošanās perioda hronoloģiskās robežas.²⁵⁷ Jaunie materiāli ļāvuši secināt, ka strādnieku kustības pirmsākumi attiecināmi uz XIX gs. 70. gadiem un nebūt nav datējami ar XIX gs. 90. gadiem vai pat ar 1899. g.,

²⁵⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 20. sēj., 348. lpp.

²⁵⁵ Б. Я. Вилкс. Формирование промышленного пролетариата в Латвии во второй половине XIX века. Р., 1957. 206 стр.

²⁵⁶ J. Jenšs. Rīgas fabriku strādnieku stāvoklis 1870-os gados. — PadLsk, 1948, 7, 56.—72. lpp.

²⁵⁷ История Латвийской ССР, 2. Р., 1954, стр. 114—123; Latvijas PSR vēsture, 2. R., 1955, 92.—100. lpp.; А. А. Дризул. Из истории революционного движения 70—80-х годов XIX в. в Латвии. — ИЗ, 45, 1954, стр. 201—207; А. А. Дризул. К вопросу о революционном движении 70—80-х годов XIX века в Латвии. — ИАН ЛССР, 1953, 1, стр. 87—105.

t. i., ar «Rīgas dumpja» momentu, ar kuru bieži vien saistīja strādnieku kustības sākumu Latvijā. Padomju vēsturnieki parādījuši, ka, lai arī strādnieku uzstāšanās XIX gs. 70.—80. gados bija stihiskas, neorganizētas, lai arī strādnieku kustībai šajos gados vēl nebija plaša vērēna, tomēr jau pirmās strādnieku uzstāšanās liecināja, ka šķiru cīņas arēnā ienācis jauns sociāls spēks — augošais Latvijas proletariāts. Līdz ar XIX gs. 70.—80. gadu pirmajiem streikiem un strādnieku nemieriem auga un nostiprinājās latviešu un krievu strādnieku proletāriskā kaujas solidaritāte.

Strādnieku šķiru cīņas jautājumi Latvijā XIX gs. 90. gados un XX gs. pirmajos piecos gados, jautājumi par sociāldemokrātisko organizāciju rašanos, par nelegālās strādnieku preses sākumiem, marksistisko ideju izplatīšanos un cīņu par marksistiskās partijas radīšanu Latvijā zinātniski izpētīti un atspoguļoti gan Latvijas PSR vēstures kursos un dokumentu publikācijās, gan arī speciālos darbos — disertācijās, brošūrās, rakstos. Latvijas padomju vēsturnieku pētījumos plaši atveidota šī perioda faktiskā vēsture, atzīmēts, ka XIX gs. beigās un XX gs. sākumā strādnieku šķiras cīņa Latvijā savā attīstībā sasniedza augstāku pakāpi, salīdzinot ar iepriekšējo periodu. Balstoties uz plašu faktu materiālu, parādīts, ka pirmie «marksistiskās sēklas sējeji» Latvijā bija Tartu, Pēterburgas, Maskavas un Harkovas universitāšu latviešu studenti. Iepazinušies ar marksismu studentu pulciņos, viņi sāka propagandēt to latviešu inteliģences un strādnieku vidū. Norādot uz svarīgo nozīmi, kāda bija latviešu proletariāta revolucionārās partijas nodibināšanai, mūsu historiogrāfija allaž uzsvērusi, ka vienotas sociāldemokrātiskas organizācijas radīšanā un boļševisma nostiprināšanā Latvijā izšķirīga loma piederēja krievu marksistiskajai literatūrai, it īpaši V. I. Ļeņina darbiem. Veikti arī pirmie soļi jautājuma apgaismošanā par revolucionārās kustības Latvijā sakariem ar vācu strādnieku kustību,²⁵⁸ ievērojot šo sakaru nozīmīgumu sevišķi XIX gs. 80.—90. gados.

Rīgas studentu revolucionārās kustības vēstures jautājumus aplūko M. Vestermanis un V. Sobolevs.²⁵⁹ Vairāki vēsturnieki stāsta par to, kā latviešu darbaļaudis XIX gs. beigās un XX gs.

²⁵⁸ M. Vestermanis. Mit dem anderen Deutschland. Zur Geschichte der Beziehungen zwischen der lettischen und der deutschen Arbeiterbewegung. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1965, 6, S. 990—1001.

²⁵⁹ M. Vestermanis. Studentu revolucionārā kustība Rīgas Politehniskajā institūtā. — Karogs, 1951, 10, 937.—946. lpp.; В. Соболев. Рижские студенты-марксисты в вятской политической ссылке. — ИАН ЛССР, 1962, 3, стр. 13—24.

sākumā atzīmejuši proletariāta starptautiskās solidaritātes dienu — Pirmo Maiju.²⁶⁰ Latvijas proletariāta pirmo masveida uzstāšanos (t. s. «Rīgas dumpi»), kas bija 1905. g. revolucionāro cīņu priekšvēstnesis, apraksta S. Ziemeļis, A. Raškevičs un D. Skromanis.²⁶¹

A. Balbiere savos darbos²⁶² apgaismo sākuma posmu cīņai pret «ekonomistu» oportūnismu, ar konkrētiem piemēriem parādot V. I. Ļeņina ideju nozīmi un lielo spēku. Apsekojot lielu skaitu avotu, autore nonāk pie secinājuma, ka Ļeņina «Iskras» organizatorisko pamatu uzvara latviešu sociāldemokrātiskajā strādnieku kustībā bija viens no svarīgākajiem noteikumiem, kas nodrošināja latviešu proletariāta revolucionāro aktivitāti, kaujas spējas un avangarda lomu 1905.—1907. g. revolūcijā.

Pētot marksistiski ļeņiniskās filozofiskās domas attīstības procesu Latvijā XX gs. sākumā, nozīmīgu ieguldījumu vēstures zinātnē devis V. Šteinbergs,²⁶³ kura darbos dziļi izpētīta

²⁶⁰ M. Vestermanis, G. Grozova un M. Mistre. Pirmais Maijs Latvijā. (1893.—1919.). Vēsturiska izziņa. R., 1957. 72 lpp.; K. Kauliņš. Pirmais Maijs Latvijas strādnieku šķiras revolucionārās cīņas vēsturē. (1893.—1919.). — PadLK, 1946, 7/8, 69.—77. lpp.; A. Bušenieks. Ik zarā pret varu šalca nerimstošs naids. [1. Maija svīnēšana Liepājā 1892.—1906. g.] — Komunists, 1958. g. 1. maijā, Nr. 87.

²⁶¹ S. Ziemeļis. Strādnieku cīņas Rīgā 1899. gada maijā («Rīgas dumpis»). — Cīņa, 1959. g. 19. maijā, 15. nr.; A. Рашкевич. Первый бой латышского пролетариата. — СовЛ, 17 мая 1959 г., № 114; D. Skromanis. Negaiss pār Rīgu. — PadJ, 1959. g. 17. maijā, 95. nr.

²⁶² А. К. Балбер. Пропаганда марксизма и распространение ленинско-искровских идей в социал-демократическом рабочем движении Латвии (1890—1904 гг.). Автореф. дисс. Л., 1952; А. К. Балбер. Распространение ленинско-искровских идей в социал-демократическом движении Латвии (1900—1904 годы). — УчЗ ЛатГУ, 11, 1956, стр. 55—119.

²⁶³ В. А. Штейнберг. Марксистско-ленинская философская мысль в Латвии в начале XX века (П. Стучка, Ф. Розинь, Я. Янсон, П. Дауге, Я. Берзинь). 1900—1917. Автореф. докт. дисс. М., 1961; В. А. Штейнберг. К истории марксистской мысли в Латвии начала XX века. — ИАН ЛССР, 1957, 9, стр. 35—45; V. Steinbergs, A. Vilsons, J. Jansona-Brauna dzīve. R., 1957. 153 lpp.; V. Steinbergs, A. Vilsons, Jānis Jansons-Brauns. — Krāj.: Latviešu revolucionārie darbinieki. R., 1958, 95.—103. lpp.; В. Штейнберг, А. Вилсон, Ян Янсон-Браун. — Krāj.: Латышские революционные деятели. Р., 1958, стр. 164—174; В. Штейнберг. Книга В. И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» в Латвии. — Вопросы философии, 1960, 4, стр. 144—148; V. Steinbergs, F. Roziņš — marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā. R., 1960, 298 lpp.; V. Steinbergs, Fr. Roziņš (Azis) — izcilais marksistiskās filozofijas propagandists. — PadLK, 1960, 1, 32.—38. lpp.; В. Штейнберг. Из истории марксистской мысли в Латвии начала XX века. — УчЗ РПЕДИ, 7, 1958, стр. 191—218; V. Steinbergs, J. Jansona-Brauna filozofiskie uzskati. R., 1964. 125 lpp.

P. Stučkas, F. Roziņa, P. Dauges, J. Jansona un J. Bērziņa darbība marksistiskās filozofijas propagandā un aizstāvēšanā Latvijā. Analizējot marksistiski leņiniskās filozofijas cīņas gaitu pret revizionismu, reformismu un buržuāzisko ideoloģiju, V. Šteinbergs parāda tādu preses orgānu kā «Auseklis», «Latviešu Strādnieks», «Sociāldemokrāts» lomu zinātniskā sociālisma ideju propagandā. Kā nozīmīgākos momentus marksistiski leņiniskās filozofiskās domas attīstībā XX gs. sākumā Latvijā V. Šteinbergs atzīmē sekojošos: cīņu pret revizionismu, par dialektiskā materiālisma propagandu, aktīvu cīņu par marksistiski leņinisko revolūcijas teoriju un tās pielietošanu konkrētos Latvijas apstākļos, par nacionālā jautājuma marksistiski leņinisku izpratni. Pie tam V. Šteinbergs norāda, ka savā cīņā pret revizionismu latviešu marksisti nelokāmi sekoja V. I. Leņinam, kas vadīja cīņu pret marksisma revīziju ne tikai Krievijā, bet arī starptautiskajā arēnā. Autors sniedz arī jaunus materiālus par to, kā Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti V. I. Leņina vadībā cīnījās par jauna tipa partijas radīšanu. Marksistiski leņiniskās filozofijas ideju izplatīšanās Latvijā bija likumsakarīgs process, kuru noteica konkrēti vēsturiski šķiru cīņas apstākļi. P. Stučkas, F. Roziņa, J. Jansona, P. Dauges, J. Bērziņa darbība filozofijas jomā tāpēc arī visumā bija sekmīga, ka tā saskanēja ar sabiedriskās attīstības pamatprasībām un bija virzīta uz svarīgāko sociālo jautājumu atrisināšanu.

Sliktāks ir stāvoklis ar XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēstures avotu publicēšanu. Nepieciešamība pēc tās nobriedusi jau sen. Vācu un latviešu buržuāzisko vēsturnieku dokumentu publikācijas nespēj apmierināt mūsdienu zinātnes prasības un bez tam sen kļuvušas par bibliogrāfisku retumu. Tomēr šodien varam nosaukt tikai trīs — tiesa, visai vērtīgas dokumentālu materiālu publikācijas, kas attiecas uz šo Latvijas vēstures periodu. Tas ir materiālu krājums «Proletāriskā revolūcija Latvijā», dokumentālu materiālu izdevums par revolucionāro demokrātu P. Balodi un senatora N. Manaseina atskaites kopijas par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882. un 1883. g.

Pirmajā publikācijā²⁶⁴ ietilpināti daudzveidīgi materiāli — atmiņas un izraksti no tālaika (galvenokārt sociāldemokrātiskās) periodikas, arhīvu dokumenti un tiesas prāvu protokoli, proklamācijas un izdevumi, kas atspoguļo jaunstrāvnieku darbību, latviešu

²⁶⁴ Proletāriskā revolūcija Latvijā, 1. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli. [M.], 1924. VI, 780 lpp.

proletariāta pirmo uzstāšanos 1899. g. (t. s. Rīgas dumpi), sociāldemokrātisko pulciņu un organizāciju rašanos un darbību, Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izveidošanos (speciālā nodaļā ietilpināti dokumenti, kas raksturo LSDSP pirmās programmas izstrādāšanas gaitu, — programmas projekts, kritiskas piezīmes par to un, beidzot, pats kongresa apstiprinātais programmas teksts). Nopietnu zinātnisku interesi izraisa krājuma sastādītāju sniegtās ziņas par pirmajām proklamācijām un politikajām brošūrām, kuras sociāldemokrātiskās organizācijas izplatīja Latvijas darbaļaužu vidū.

Otro publikāciju sagatavojis akadēmiķis *P. Valeskalns*.²⁶⁵ Savā ievadrakstā viņš iepazīstina lasītāju ar P. Baloža dzīvi un darbību, pasvītro P. Baloža tuvību XIX gs. 60. gadu krievu revolucionārajiem demokrātiem. Krājuma materiāli (vēstules, atmiņas u. tml.) raksturo P. Balodi kā cīnītāju par darbaļaužu interesēm, kurš dziļi apzinājās latviešu un krievu tautas draudzības nozīmi.

Latvijas XIX gs. otrās puses sociālekonomisko apstākļu pētīšanai svarīgs avots ir trešā no minētajām publikācijām.²⁶⁶ Publicēto dokumentu labāku izpratni atvieglo *A. Drīzuļa* ievads, kurā sakopotas nepieciešamās ziņas par politisko stāvokli valstī revīzijas priekšvakarā un tās laikā un norādīti senatora revīzijas mērķi.

Rezumējot jāsaka, ka Padomju Latvijas vēsturnieki devuši nozīmīgu ieguldījumu kapitālisma perioda Latvijas agrārās vēstures pētīšanā. Viņu publicētie un sagatavotie darbi ne tikai paplašinājuši mūsu vispārīgos priekšstatus par zemnieku kustību un Latvijas agrāro evolūciju XIX gs. otrajā pusē, — tie arī bagātinājuši vēstures zinātni ar jauniem svarīgiem novērojumiem, zinātniski nozīmīgiem secinājumiem un teorētiskām tēzēm. Nenoliedzami panākumi gūti sabiedrisko kustību (jaunlatviešu, jaunstrāvnieceku) pētīšanā. Nedaudz uz priekšu pāvirzījusies arī strādnieku kustības pētīšana (lai gan stipri jūtams šim jautājumam veltītu plašu pētniecisku darbu trūkums). Un tomēr zinātnieku priekšā vēl

²⁶⁵ П. И. В а л е с к а л н. Революционный демократ Петр Давыдович Баллод. Материалы к биографии. Р., 1957. 298 стр.; P. Valeskalns. Революcionārais demokrāts Pēteris Balodis. R., 1961. 302 lpp.

²⁶⁶ Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai. Red. A. Drīzulis. R., 1949. 505 lpp. — Senatora N. Manaseina ziņojuma oriģinālu, ko uzskatīja par pazudušu, 50. gadu beigās izdevās atrast I. Greitjānim Maskavas Valsts centrālajā vēstures arhīvā Aleksandra III fondā (sk. I. Greitjānis. Par senatora N. Manaseina revīzijas ziņojumu. — LVU ZR, 26, 1958, 183.—204. lpp.).

daudz uzdevumu. Jau tuvākajā laikā nepieciešams sagatavot vispārinošu darbu par Latvijas XIX gs. — XX gs. sākuma agrāro vēsturi, sagatavot monogrāfijas par strādnieku kustību XIX gs. pēdējā ceturksnī, jāaktivizē tautas izglītības vēstures pētīšana un plašāka uzmanība jāpievērš dokumentālu materiālu izdošanai.

2. 1905.—1907. G. REVOLŪCIJA LATVIJĀ

Visai liela uzmanība padomju vēsturnieku darbos pievērsta 1905.—1907. g. revolūcijai Latvijā. Padomju Latvijas vēsturnieku 1905.—1907. g. revolucionāro notikumu koncepcijas pamatā liktas ļeņinskās idejas par Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas vispārējo raksturu un virzītājiem spēkiem. Bez tam Latvijas PSR vēsturnieki savā darbā varēja balstīties uz tiešiem V. I. Ļeņina vērtējumiem attiecībā uz Latvijas pilsētu un lauku darbaļaužu šķiru kaujām un revolucionāro kustību.

Padomju Latvijas vēsturnieki, pamatojoties uz milzīgi plaša faktu materiāla, atklājuši 1905.—1907. g. revolūcijas likumsakarīgo raksturu un virzītājus spēkus Latvijā, pārlicinoši pierādījuši, ka tie paši cēloņi, kas noteica revolūcijas attīstību Krievijā (strādnieku šķiras nesaudzīga ekspluatācija, muižnieku kundzība, cara patvaldības jūgs), bija revolucionārās kustības pamatā arī Latvijā, ka revolūcijas uzmanības centrā Latvijā, tāpat kā visā Krievijā, bija agrārais jautājums. Padomju vēsturnieku darbos pārlicinoši pierādīts, ka revolūcija Latvijā bija Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas sastāvdaļa un pēc sava rakstura un virzītājiem spēkiem neatšķīrās no tās, lai arī tai bija savas īpatnības cīņas metodēs un formās, ka revolūcijas hegmons bija proletariāts, bet revolūcijas ugunis kaldinājās strādniecības un zemniecības šķīriskā savienība, rūdījās dažādu tautību strādnieku solidaritāte.

Jāpiezīmē, ka padomju vēsturnieku koncepcija bija izstrādāta nopietnā cīņā ar buržuāzisko vēsturnieku uzskatiem, kuri visādi kropļoja 1905.—1907. g. revolūcijas raksturu. Šai sakarā nevar neminēt šādu vārdu no P. Stučkas recenzijas par J. Jansona-Brauna grāmatu «Baltijas revolūcija»: «Jebkuram rakstītājam, kas sev izvirzījis uzdevumu uzrakstīt Latvijas revolūcijas vēsturi, būs jāsāk ar atspēkojumiem un paskaidrojumiem. Nekad un nekur nav izliets tik daudz melu kā tieši par Baltijas revolūciju, un šai ziņā apvienojās vācu barons ar krievu ierēdni, latviešu buržuji un

vācu mācītājs, vienādi meloja žandarms, prokurors, melnsimt-
nieks un arī liberāls žurnālists.»²⁶⁷

Latviešu padomju vēsturnieku darbs 1905.—1907. g. revolūci-
jas pētniecībā hronoloģiski dalāms divos posmos. Pirmais no tiem
aptver XX gs. 20.—30. gadus, otrais — pēckara gadus.

Pirmajā periodā, galvenokārt pateicoties LKP vēstures komi-
sijas pūlēm, Padomju Savienībā bija savākts nozīmīgs faktu mate-
riāls; tā rezultātā izdevniecības «Spartaks» un «Prometejs» publi-
cēja vairākus vērtīgus darbus. Šim periodam piemita tā īpatnība,
ka galveno darbu tolaik veica nevis profesionāli vēsturnieki, bet
lielākoties paši revolucionāro notikumu dalībnieki. Tā kā šai pe-
riodā Latvijā pie varas atradās buržuāzija un Latvijas arhīvu
materiāli padomju vēsturniekiem nebija pieejami, iegūt faktu ma-
teriālus bija visai grūti. Bez tam grūtības radīja arī tas, ka tolaik
bija maz kvalificētu speciālistu vēsturnieku, kas varētu visus sa-
vus spēkus veltīt pētnieciskajam darbam. Auglīgo darbu, kas
Padomju Savienībā tika veikts, pētot 1905.—1907. g. revolūciju
Latvijā, pārtrauca 1937. g. nepamatotās represijas.

Otrais periods sākās pēc Latvijas PSR atbrīvošanas no vācu
fašistiskajiem iebrucējiem. Padomju vēsturniekiem kļuva pieejami
plašie Latvijas arhīvu materiāli. Tika publicēti gan vairāki satu-
rīgi raksti, gan brošūras un plaši pētījumi, kuru vidū pirmā vieta,
bez šaubām, pieder akadēmiķa J. Krastiņa fundamentālajam dar-
bam. Pēc PSKP 20. un 22. kongresa Padomju Latvijas vēsturnie-
kiem, tāpat kā visas mūsu zemes vēsturniekiem, atklājās plašas
iespējas 1905.—1907. g. darbaļaužu revolucionārās cīņas vispusī-
gai pētīšanai.

Vispirms raksturosim svarīgākos pirmā perioda darbus. Kā
jau atzīmējam, galvenā uzmanība šai laikā bija veltīta faktu ma-
teriāla vākšanai, sistematizācijai un sagatavošanai publicēšanai.
Materiālu publicēšana sākās 20. gadu vidū. Šai sakarā uzmanību
vispirms pelna publikācija «9. un 13. janvāris»,²⁶⁸ kurā sakopoti
materiāli, kas atspoguļo 1905. g. janvāra notikumus Latvijā: re-
volūcijas dalībnieku atmiņas, lapiņas un raksti no tālaika revolu-
cionārās nelegālās preses (galvenokārt no «Cīņas»), kā arī arhīvu
dokumenti (lielākoties cara ierēdņu ziņojumi par stāvokli 1905. g.
janvāra dienās Rīgā, Liepājā, Jelgavā un Ventspilī). Pēdējā no-
daļā sniegti materiāli par to, kā latviešu darbaļaudis nākošo

²⁶⁷ ПролРев, 1922, 12, стр. 290.

²⁶⁸ 9. un 13. janvāris. 1905. g. janvāra dienas un viņu pēcskaņas Latvijā.
M., 1925. XIV, 399 lpp.

divdesmit gadu laikā atzīmēja 9. un 13. janvāra dienas. Krājumu ievada P. Stučkas raksts.

Liela nozīme bija trim publikācijām 20. gadu otrajā pusē,²⁶⁹ kuras deva plašam lasītāju lokam iespēju vispusīgi iepazīties ar 1905.—1907. g. revolūcijas perioda latviešu revolucionārās sociāldemokrātijas preses orgāniem, kas bija kļuvuši par bibliogrāfisku retumu. Pirmajā un otrajā no tām ietilpināti nelegālās «Cīņas» 50 numuri (no 1904. g. marta līdz 1906. g. septembrim), trešajā — legālā «Pēterburgas Latvieša» 1905. g. 12 numuri (13. numuru cara policija konfiscēja un iznīcināja, sastādītājiem neizdevās to atrast) un viens avīzes 1906. g. numurs.

Vērtīgas ziņas par daudzām revolucionārās cīņas epizodēm un revolūcijas dalībniekiem, kas krita cīņā par strādnieku šķiras lietu, satur plaša publikācija «Revolucionārās cīņas kritušo piemiņas grāmata», ko izdevniecība «Prometejs» laida klajā 1933. g.²⁷⁰ Tas bija pirmais sējums Padomju Savienības latviešu komunistu iecerētajai cetršējumu materiālu publikācijai par kritušajiem revolūcijas cīnītājiem. Izdevuma iniciators bija P. Stučka, un tā gatavošana sākās 20. gados. Šai darbā iesaistījās daudz komunistu un bezpartejisko — revolucionāro notikumu aktīvo dalībnieku. Rezultātā radās vērtīga un zināmā mērā unikāla grāmata, kam šodien ir neaizstājama avota nozīme. Grāmatā publicēts vairāk nekā 2000 kritušo revolucionāro cīnītāju biogrāfiju. Pēc sava apjoma un satura tās ļoti dažādas — sākot ar īsām izziņām, kas aizņem dažas rindas, un beidzot ar plašiem tā vai cita revolucionāra dzīves un darbības aprakstiem. Šeit ir ziņas par revolucionāriem, kas gājuši bojā vēl pirmsrevolūcijas periodā, par 1905. g. 13. janvāra demonstrācijas apšaušanas upuriem, par kritušajiem kaujiniekiem, bruņoto sacelšanos dalībniekiem un partizāniem, kā arī par soda ekspedīciju upuriem. Savu vērtību nav zaudējuši arī katras nodaļas ievadraksti, piemēram, «Bruņotā sacelšanās Tukumā», «Bruņotā sacelšanās Talsos», «Aizputes kauja» u. c. Interesi izraisa arī pielikumā ievietotie dati par kritušo revolucionāru sociālo izcelšanos un partijas piederību, kā arī ilustrācijas.

Dokumentālo materiālu vidū, kas apgaismo latviešu revolu-

²⁶⁹ «Cīņa», 1. d. 1904./5. g. 1.—24. M., 1927. 235 lpp.; 2. d. 1906. g. 25.—50. M., 1930. 250 lpp.; «Pēterburgas Latvietis». Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dienas avīze, 1905./6. g. M., 1927. 217 lpp.

²⁷⁰ Revolucionārās cīņas kritušo piemiņas grāmata, 1. 1905. g. revolūcija. [Sast.] R. Endrups un A. Feldmanis, P. Stučkas redakcijā. M. 1933. XXXI, 774 lpp.

cionārās sociāldemokrātijas organizāciju darbību 1905.—1907. g. revolūcijas laikā, atzīmēsīm krājumus «LKP 25 gadi» un «Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress».²⁷¹

Izdevniecības «Priboj» izdotā grāmata «Soda ekspedīcijas Baltijā 1905.—1907. g.»²⁷² ir neliels II Valsts domes atsevišķu materiālu un dokumentu krājums ar P. Jansona ievadu un komentāriem. Te ietilpināti Valsts domes pieprasījumu komisijas 1907. g. 6. aprīļa sēdes protokols, izvilkums no sociāldemokrātiskās frakcijas 1907. g. 13. aprīļa speciālā paziņojuma un deputāta J. Ozola runas, kas satur ziņas par Latvijas darbaļaužu spīdzināšanu policijas iecirkņos un cietumos, kā arī par soda ekspedīciju zvēribām Latvijas teritorijā 1905.—1907. g. Šķiru pretrunu dziļumu un 1905.—1907. g. lielo revolucionāro notikumu sociālpolitisko jēgu palīdz izprast arī dokumentālie materiāli, kas publicēti žurnālā «Krasnij Arhiv».²⁷³ Vairāki interesanti ieraksti un raksturīgi sikumi par soda ekspedīciju darbību Latvijas teritorijā rodami ģenerāļa G. Rauha dienasgrāmatā²⁷⁴ un grāfa Grabes soda vienības dienasgrāmatā.²⁷⁵

Nozīmīgs pavērsiens revolūcijas vēstures pētīšanā bija Maskavas izdevniecības «Prometejs» izdotais krājums «1905. gads»,²⁷⁶ kurā sakopotas 23 revolucionāro notikumu dalībnieku atmiņas un daži raksti. Tā bija pirmā šāda plaša 1905.—1907. g. revolūcijas

²⁷¹ LKP 25 gadi. Rakstu un materiālu krājums. Kongresu, konferenču un CK svarīgākie lēmumi un rezolūcijas. M., 1929. 674 lpp.; Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress Londonā 3.—7. jūnijā 1907. g. M., 1935. 315 lpp.

²⁷² П. Янсон. Карательные экспедиции в Прибалтийском крае в 1905—1907 гг. (По материалам II Государственной думы). Л., 1926. 87 стр.

²⁷³ КрАрх, 1925, 4—5 (11—12), стр. 263—288; 1930, 4—5 (41—42), стр. 213—215; 1940, 5 (102), стр. 114—156.

²⁷⁴ КрАрх, 1926, 6 (19), стр. 83—109. — Dienasgrāmatas autors tolaik bija visai tuvs galvaspilsētas augstākajām aprindām; kā gvardes karaspēka ģenerālkvartīrmeistars un Pēterburgas kara apgabala štāba priekšnieks viņš aktīvi piedalījās revolucionārās kustības apspiešanai domāto pasākumu izstrādāšanā un realizēšanā.

²⁷⁵ КрЛет, 1925, 2 (13), стр. 107—133. — Ievēribas cienīgs ir šī dokumenta — kādas soda ekspedīcijas dienasgrāmatas liktenis. Cara valdība vienību bija nosūtījusi apspiest revolucionāro kustību Ziemeļlatvijā; dienasgrāmata ierakstus izdarīja vienības adjutants poručīks A. Lindenvalds, un acim redzot tā bija jāiesniedz priekšniecībai kā atskaite par uzdevuma izpildi. Tomēr vēlāk autors to iespiedis un tā tika izsūtīta augstu stāvošām personām. Saprotams, ka dienasgrāmatas briesmīgākās vietas tikušas mikstinātas un nogludinātas. Un tomēr pat šādā nogludinātā veidā šis dokuments, kas pirmajā acu uzmetienā liekas sauss un lakonisks, ir konkrēta ilustrācija cara benžu cietsirdībai un nežēlībai un kā vēstures avots savu nozīmi nav zaudējis vēl šodien.

²⁷⁶ 1905. gads. M., 1936. 294 lpp.

dalībnieku atmiņu publikācija. Krājumu ievada J. Lutera-Boba raksts. Par Latvijas pilsētu proletariāta cīņu Latvijā 1905. g. stāsta J. Kažmers-Pops. J. Kiršs savā rakstā pareizi parāda, ka laukstrādnieku streiki Latvijā revolūcijas laikā notika galvenokārt sociāldemokrātisko organizāciju vadībā, kas daudz paveica pilsētas un lauku darbaļaužu šķiriskās savienības nostiprināšanā. Mazliet vājāks ir M. Averina un V. Petrova raksts par revolucionāro darbību Latvijā izvietotajās armijas daļās (tiesa, tanī ir gan neapšaubāmu interesi izraisītāji materiāli par Liepājas bolševistisko kara organizāciju 1907. g.). No krājumā ievietotajām atmiņām atzīmējamas D. Beikas atmiņas par revolucionārajiem notikumiem Dobeles apkārtnē, M. Liniņa — par Felzera rūpnīcas strādnieku dzīvi un revolucionāro darbību, J. Paula — par revolūcijas notikumiem Skrīveros. Spilgts ir S. Berģa stāstījums par Rudbāržu barona pils dedzināšanu, K. Cokes atmiņu skices par dažādām partijām piederīgo un uz Somiju emigrējušo latviešu politisko emigrantu savstarpējām attiecībām, E. Tomsona atmiņas par bruņoto sacelšanos Talsos u. c. Diemžēl, krājumā nav apgaismota tādu vadošo centru kā LSDSP un LSD Centrālās Komitejas, Rīgas sociāldemokrātiskās Federatīvās komitejas, LSD Rīgas, Liepājas un Jelgavas komitejas darbība.

Interesi saista arī vairāki citi memuāru literatūras izdevumi: *R. Reiņa* spilgti zīmētās atmiņu skices par revolūcijas notikumiem Rūjienā,²⁷⁷ kas parāda cara opričņiku patvaļas baigos piemērus soda ekspedīciju trakošanas dienās; divu juristu atmiņas,²⁷⁸ kuri piedalījās kā aizstāvji 1905.—1907. g. revolūcijas dalībnieku tiesas procesos, u. c.²⁷⁹

Īpašu vietu 1905.—1907. g. revolūcijas historiogrāfijā ieņem *D. Beikas* atmiņas «Mežabrāļu gads», kuru pirmais izdevums iznāca 1937. g. Maskavā. Grāmatā²⁸⁰ savdabīgi savijas revolucionāras romantikas apdvests spilgts literārs tēlojums un patiesīgs,

²⁷⁷ Р. П. Рейн. Полевой центр «Пламя». М., 1927. 98 стр.

²⁷⁸ С. Г. В тисках террора. Прибалтийский край перед судом самодержавия (1905—1907 гг.). Воспоминания и материалы. М., 1926. 104 стр.; В. В. Беренштам. 1905 год в Прибалтике. М., 1926. 28 стр.

²⁷⁹ Я. Кродер. К обвинительному акту по моему делу. — ПролРев, 1922, 12, стр. 251—255; А. Марцинковский. Воспоминания о 1905 г. в Риге. — ПролРев, 1922, 12, стр. 326—330; П. Кобозев. Мои воспоминания о 1905 г. в гор. Риге. — КрЛет, 1923, 5, стр. 295—298; К. Landers. 1905. gada priekšvakarā. Atmiņas un raksturojumi. М., 1925. 55 lpp.; Я. Пече. Рабочая молодежь в подполье. М.—Л., 1930. 63 стр.

²⁸⁰ Tās otrais izdevums iznāca pēc 20 gadiem: D. Beika. Mežabrāļu gads. Memuāri. Cīņas un cilvēki Piekta gada revolūcijā. R., 1956. 548 lpp.; šai sakarā sk. arī J. Straujāns. Mežabrāļi. R., 1957. 87 lpp.

uz reāliem faktiem dibināts vēsturisks vēstījums par tautas atriebju smago un varonīgo cīņu ar soda ekspedīcijām.

Tomēr, uzsverot domu, ka pirmajā periodā galvenā uzmanība bija pievērsta faktu materiāla publicēšanai, nevar neatzīmēt, ka 20.—30. gados Padomju Savienībā publicēti arī vairāki darbi (galvenokārt raksti), kas izraisa neapšaubāmu zinātnisku interesi un vēltīti 1905.—1907. g. revolūcijas notikumu aprakstiem un analīzei.²⁸¹

So rakstu vidū vienu no pirmajām vietām ieņem *P. Stučkas* darbi. Sakarā ar to, ka *P. Stučkas* uzskatus par 1905.—1907. g. revolūcijas raksturu (pie tam pirmoreiz tik sīki mūsu vēstures literatūrā) aplūkojusi *J. Ripa* savā saturīgajā rakstā, kas ievietots krājumā «*P. Stučka — revolucionārs, domātājs un valsts darbinieks*»,²⁸² mums atliek tikai atsaukties uz šo rakstu un vispāriņgos vilcienos atbildēt uz dažiem jautājumiem, proti: kas tad bija tas, kas daudzpusīgajā revolūcijas vēstures problemātikā saistīja

²⁸¹ J. Jansons (Brauns). Kopoti raksti, 1. Baltijas revolūcija, 1. R., 1921. 157 lpp.; И. Янсон-Браун. Латвия в первой половине 1905 г. — ПролРев, 1922, 12, стр. 3—53; Я. Янсон-Браун. Революция в Прибалтике. М., 1924. 237 стр.; Я. Петерс. 1905 год в Либаве и ее окрестностях. — ПролРев, 1925, 11, стр. 194—203; *P. Stučka*. 1905. gads Latvijā. — Darba kalendārs 1926. gadam. М., 1926. 35.—70. lpp.; П. Стучка. 1905 год в Латвии. — Крāj.: 1905. История революционного движения в отдельных очерках. Под ред. М. Н. Покровского. Т. 3, вып. 1. М., 1927, стр. 183—238; П. Стучка. 1905 год и проблема революционной власти. — Революция права, 1927, 1, стр. 175—183; С. Иванов. В Кронштадте, в Архангельске, в Либаве. — КрЛет, 1922, 5, стр. 317—328; Я. Пече. Либава в 1905 г. — ПролРев, 1925, 11, стр. 174—193; А. Паулиш. Забастовочное движение на Риго-Орловской железной дороге (1905 г.). — ПролРев, 1925, 11, стр. 152—173; А. Дрезен. Революция во флоте. Балтийские моряки в восстании 1905—1907 гг. Л., 1926. 83 стр.; Я. Пече. Боевые дружины в Латвии в 1905 году. — ПролРев, 1926, 3, стр. 174—183, с приложением: Брауэр [Я. Лутер-Бобис]. Современная инквизиция, стр. 183—196; М. Ахун, В. Петров. Революционная работа среди войск в Латышском крае в 1905—1907 гг. — КрЛет, 1928, 3, стр. 192—212; Я. Пальвадре. Характер революции 1905 г. в Прибалтике. — ПролРев, 1930, 6, стр. 103—123; И. Торф. К истории нападения на Рижскую центральную тюрьму в 1905 году. — КатСс, 1931, 1, стр. 189—193; П. Дауге. Революция 1905 г. в Латвии. — СтБ, 1932, 2, стр. 85—91; П. Граудзин. К истории революционного движения в Латвии в 1905 г. — КатСс, 1932, 7, стр. 61—116; К. Ландер. Из истории революции 1905 г. в Латвии. — ПролРев, 1930, 12, стр. 110—156; Е. Лусс. Некоторые факты из истории революции 1905 г. в Прибалтийском крае. — СтБ, 1932, 2, стр. 191—193; Я. Пече. 1905 год в Либаве. — СтБ, 1932, 2, стр. 185—190; Х. Трейман. Нападение на Рижскую тюрьму. М., 1932, 5 стр.

²⁸² Е. Рипа. П. И. Стучка о революции 1905—1907 гг. в Латвии. — Крāj.: П. Стучка — революционер, мыслитель и государственный деятель. (УчЗ ЛатГУ, [73], Труды кафедры истории КПСС, вып. 3). Р., 1965, стр. 75—96.

īpašu P. Stučkas uzmanību, un pie kādiem secinājumiem viņš nonāca 1905.—1907. g. revolucionārās pieredzes pētīšanas gaitā?

Savos darbos P. Stučka vispirms izvirza jautājumu par revolūcijas sociāli ekonomiskajiem priekšnoteikumiem, parāda revolūcijas likumsakarīgo raksturu, bet par tās cēloni uzskata šķiru pretrunu krasu saasināšanos (starp strādnieku šķiru un kapitālistiem, starp zemniecību un muižniekiem). Pie tam P. Stučka, vadoties no konkrētajiem XX gs. sākuma apstākļiem Latvijā (laukos — vācu muižnieku, pilsētās — vācu buržuāzijas kundzība), atzīmē, ka šķiru cīņa šē neizbēgami guva nacionālu nokrāsu — citiem vārdiem, «asa šķiru pretišķība un ienaidība šē slēpjas aiz tautību pretišķībām un tautību naida»,²⁸³ tai pašā laikā uzsverot, ka revolucionāros notikumos Latvijā izraisīja nevis nacionālās, bet gan dziļi sociālas, šķiru pretrunas (sk., piem., viņa rakstu ar ļoti zīmīgu nosaukumu «Tautību vai šķiru cīņa?»^{283a}). Tā bija skaidra un noteikta atbilde gan Baltijas baronu un vācu buržuāzijas, gan arī latviešu buržuāzijas ideologiem, kas 1905. g. notikumus centās traktēt tīri nacionālā plāksnē. P. Stučka pakavējās arī pie buržuāzijas raksturojuma, norādot uz tās vājumu un nenoteiktību. Neatmaidīgi P. Stučka pamatoja domu par to, ka 1905.—1907. g. revolūcija demonstrēja proletariāta pieaugošo spēku un autoritāti, ka revolucionāro cīņu kalvē norūdījās internacionālā saliedētība starp daudznacionālās Krievijas darbaļaudīm, Latvijas strādnieku šķiras solidaritāte ar Pēterburgas, Maskavas un citu valsts lielāko rūpniecības centru proletariātu. Tomēr blakus interesantiem novērojumiem un vērtīgiem vispārinājumiem P. Stučkas darbos sastopami arī neskaidri formulējumi, bet reizēm strīdīgi vai pat nepareizi apgalvojumi (piem., viņa tēzes par dualismu revolūcijā²⁸⁴).

Nevar šeit neminēt arī *J. Jansona-Brauna* darbu «Baltijas

²⁸³ P. Stučka. 1905. gads Latvijā. — Darba kalendārs 1926. gadam. M., 1926, 35. lpp.

^{283a} Atvases, 1. Pēterburgā, 1907, 35.—58. lpp.

²⁸⁴ Tā, 20. gadu vidū, kad jau bija plaši pazīstami visi V. I. Ļeņina darbi par pirmo Krievijas buržuāziski demokrātisko revolūciju, P. Stučka izvirzīja tēzi par divām paralēlām revolūcijām: «Patiesībā tās bija divas paralēlas (blakus ejošas) revolūcijas: pilsētās — pilsētas buržuāziskā politiskā revolūcija, uz laukiem — lauku jeb zemniecības arī buržuāziskā, bet ne vien politiska, bet arī sociāla revolūcija. Lielais sociālais pretstats: pilsēta un lauki, arī revolūciju sadala divās daļās, ar pilnīgi dažādām īpatnībām...» (P. Stučka. 1905.—1925. g. — Cīņas Biedrs, 1926, 1, 7. lpp.); «1905. g. norisinājās zem proletariāta vadības divas buržuāziskas revolūcijas reize: pilsētu un lauku jeb zemniecības, pie kam pedēja nogāja daudz ātrāk un tālāk nekā pirmējā» (turpat, 10. lpp.).

revolūcija», kas, tiesa, iznāca vēl 1912. g., bet krievu valodā — 20. gados Padomju Savienībā. Tā ir spilgta politiska, polemiskā garā uzrakstīta brošūra, kas pilna naida pret latviešu darba tautas mūšsenajiem ienaidniekiem — vācu baroniem. Vispārīgos vilcienos izsekojot agrārājām attiecībām Latvijas laukos gandrīz vai veselā pusgadsimtā pirms revolūcijas, autors atsedz revolūcijas cēloņus, uzsver tās neizbēgamību un likumsakarību un, polemizējot ar apoloģētiskās grāmateles «Die Lettische Revolution» sastādītāju,^{284a} parāda Baltijas baronu ideoloģisko aizstāvju «argumentācijas» nepamatotību un kroplumu. Tomēr, koncentrējis visu uzmanību uz revolucionārās cīņas aprakstu Latvijas laukos, J. Jansons-Brauns, diemžēl, par revolūciju sniedz vienpusīgu priekšstatu, nenovērtējot rūpniecības proletariāta revolucionāro lomu un līdz ar to faktiski neatsedzot revolūcijas patieso raksturu.²⁸⁵

Otrajā periodā, pēckara Padomju Latvijā, 1905.—1907. g. revolucionāro notikumu vēstures pētišana notika trijos virzienos, proti, revolūcijas pamatjautājumi tika pētīti, pirmkārt, monogrāfiski, otrkārt, sagatavojot populārzinātniska rakstura darbus un, treškārt, publicējot dokumentālus materiālus un revolucionārās kustības dalībnieku atmiņas.

Vispirms te atzīmējams rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums «V. I. Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas darbību».²⁸⁶ Krājumā ievietotajos V. I. Ļeņina rakstos, kas attiecas uz 1905.—1907. g. revolūciju, dziļi vispārināta latviešu strādnieku šķiras un tās priekšpulka — revolucionārās sociāldemokrātijas cīņas pieredze Krievijas pirmajā buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā, novērtēta LSD taktikas līnija, noskaidrota partizānu cīņas nozīme Latvijā.

^{284a} Sā Berlīnē 1906.—1907. g. anonīmi izdotā «zinātniskā darba» autors bija reakcionārais Baltijas vācu vēsturnieks A. fon Tranzē-Rozeneks.

²⁸⁵ Lai gan, pēc J. Jansona-Brauna domām, bez janvāra ģenerālstreikiem Baltijas pilsētās, bez strādnieku ekonomiskās un politiskās cīņas nebūtu arī kalpu streiku un «zemnieku karu», tomēr tas nebūt nekavēja viņu apgalvot, ka savu zīmogu 1905. g. revolūcijai uzspieda nevis pilsētu proletariāta cīņa, bet lauku demokrātisko masu kustība pret vācu baroniem. Latvijas revolūcijas vēsturiskā drāma esot izvērsusies nevis uz ielu barikādēm, bet gan uz baronu ligzdu kūpošajām drupām un krāsmatām (sk. J. Jansons (Brauns). Baltijas revolūcija, 1. R., 1912, 16. lpp.).

²⁸⁶ V. I. Ļeņins. Par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas darbību. Rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums. R., 1947. 363 lpp.; В. И. Ленин. О революционном движении в Латвии и деятельности революционной социал-демократии Латышского края. Сборник статей, писем и документов. Р., 1948. 387 стр.

Lielākie nopelni 1905.—1907. g. revolūcijas vēstures zinātniskajā izstrādāšanā ir akadēmiķim J. Krastiņam, kura monogrāfiskajam pētījumam 1952. g. tika piešķirta PSRS Valsts prēmija. J. Krastiņa grāmata²⁸⁷ vēl šodien ir ievērojamākais zinātniskais darbs par 1905.—1907. g. revolūciju Latvijā. Tā izceļas ar ārkārtīgi bagāto faktu materiālu, dažādo avotu precīzu analīzi, vispārīgās koncepcijas stabilitāti un loģiskumu, beidzot, ar skaidrību, noteiktību un izklāsta vienkāršību.

Grāmatā, pamatojoties uz plašu un daudzveidīgu faktu materiālu, atmaskotas latviešu buržuāzisko vēsturnieku nezinātniskās koncepcijas, kuri revolūciju tēloja kā «tīri nacionālu» kustību, kā etapu buržuāziskās Latvijas tapšanas gaitā un centās «pierādīt», ka latviešu tālaika revolucionārajai kustībai nebija nekā kopēja ar krievu proletariāta un zemniecības cīņu. Līdz ar to J. Krastiņš pārliecinoši izvērs V. I. Ļeņina tēzi, ka «revolūcijas laikā latviešu proletariāts un latviešu sociāldemokrātija ieņēma vienu no vis svarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem».²⁸⁸ Monogrāfijā vispusīgi raksturots vesels ekonomisko un politisko parādību komplekss, kuras noteica revolucionāro situāciju Latvijā, sīki aprakstītas latviešu proletariāta un darba zemniecības revolucionārās akcijas.

Grāmatas pirmajā daļā parādīta revolucionārā kāpinājuma spilgta aina. Balstoties uz plašu un lielā mērā jaunu faktu materiālu, J. Krastiņš parāda revolucionāro notikumu milzīgo vērienu, apraksta grandiozos strādnieku streikus un demonstrācijas, matrožu un zaldātu uzstāšanos, zemnieku un bezzemnieku cīņu. Sevišķi lielu darbu autors veicis, pētot revolucionāro kustību Latvijas teritorijā izvietotajās karaspēka daļās un kaujas dražīnu cīņu ar kontrrevolūcijas spēkiem, jo tieši šos abus jautājumus līdz viņa monogrāfijas iznākšanai padomju vēsturnieki bija aplūkojuši vismazāk. Monogrāfijā sīki pastāstīts par bruņotās sacelšanās gaitu vairākās apriņķpilsētās (Tukumā, Talsos u. c.), norādīti tās sakāves cēloņi un trūkumi sacelšanās vadībā. Analizējot lielāko partijas organizāciju darbību, autors lielu uzmanību veltī krievu boļševistiskajai organizācijai Rīgā, kuras darbība līdz tam gandrīz nemaz nebija pētīta.

Sava plašā pētījuma otrajā daļā J. Krastiņš aplūko revolūcijas atkāpšanās periodu, apraksta soda ekspedīciju asiņaino darbību

²⁸⁷ J. Krastiņš. 1905. gada revolūcija Latvijā. R., 1950. 355 lpp.; 2. papild. izd. R., 1955. 336 lpp.; Я. П. Кр а с т ы н ь. Революция 1905—1907 годов в Латвии. М., 1952. 243 стр.

²⁸⁸ V. I. Ļeņins. Raksti, 16. sēj., 230. lpp.

un «mežabrāļu» cīņu pret kontrrevolūciju. Te sīki izgaismota cīņa starp revolucionārajiem sociāldemokrātiem un oportunistiem LSDSP iekšienē, kā arī latviešu sociāldemokrātu pārstāvju darbība Valsts domē. Nobeigumā parādīts, kāda vēsturiska nozīme Latvijā bija 1905.—1907. g. revolūcijai, pirmajai istajai masu revolūcijai, kas izvērsās proletariāta vadībā. Revolūcijas gaita pārlicinoši apstiprināja boļševiku stratēģijas un taktikas pareizumu. Latvijā skaidri bija samanāma proletariāta kā revolūcijas hegmona vēsturiskā loma, te skaidri izpaudās Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas arī citas raksturīgās īpatnības, kas to atšķīra no līdzšinējām buržuāziskajām revolūcijām.

Ļoti augstu vērtējot J. Krastiņa fundamentālo darbu kopumā, gribētos atzīmēt arī dažas tā nepilnības. Pirmkārt, tik plašā monogrāfijā būtu vēlams vairāk vietas ierādīt latviešu buržuāziskās historiogrāfijas kritikai. Otrkārt, autors nav ievērojis Baltijas vācu historiogrāfiju. Treškārt, ja grāmatā sīki izsekoti notikumi Kurzemē un Vidzemē, tad daudz mazākā mērā apgaismota notikumu gaita Latvijas austrumu daļā — Latgalē, kas tolaik administratīvi ietilpa Vitebskas guberņā. Tomēr teiktais nebūt nemazina J. Krastiņa fundamentālā darba zinātnisko vērtību. Tas ir svarīgs ieguldījums 1905.—1907. g. revolūcijas pētīšanā Latvijā, un tam ir redzama vieta visā Padomju Latvijas historiogrāfijā.

B. Surikova monogrāfijas²⁸⁹ uzmanības centrā ir zaldātu un matrožu revolucionārā kustība Latvijā 1905.—1907. g. revolūcijas periodā. Nozīmīga ir darbā izmantoto avotu bāze — arhīvu dokumenti, periodiskā prese, dažādi materiāli, raksti, grāmatas. B. Surikovs apraksta ievērojamākās masu akcijas Latvijas teritorijā izvietotajos garnizonos. Zinātnieku rīcībā nonāk, piemēram, jauni dati par Liepājas flotes ekipāžas matrožu sacelšanos 1905. g. jūnijā. Darbā pārlicinoši atklāta zaldātu un matrožu revolucionārās kustības loma krievu un latviešu tautas kaujas sadraudzības nostiprināšanā cīņā pret patvaldību, kapitālistiem un muižniekiem. Pasvitrojot domu, ka partijas cīņa par armiju tālaika apstākļos bija viena no boļševiku revolucionārās darbības svarīgākajām sastāvdaļām, B. Surikovs aplūko partijas organizāciju daudzpusīgo darbu zaldātu, matrožu, jauniešaucamo un rezervistu vidū, atklāj šā darba saturu un formas, noskaidro tā nozīmi zaldātu masu revolucionārajā kustībā.

Tomēr, neraugoties uz neapšaubāmiem panākumiem 1905.—

²⁸⁹ B. Surikovs, Zaldātu un matrožu revolucionārā kustība Latvija 1905.—1907. R., 1957. 158 lpp.

1907. g. revolūcijas pētišanā, padomju vēsturnieki līdz pat 1960. g. gandrīz nemaz nepievērsās revolūcijas notikumiem Latvijas austrumu daļā — Latgalē, kur tai bija savas īpatnības. Šo robu ievērojamā mērā aizpildījusi *J. Babra* grāmata.²⁹⁰ Tajā izmantots bagāts faktu materiāls, ko autors savācis Maskavas, Ļeņingradas, Gomeļas, Minskas, Rīgas un Daugavpils arhīvos. Pamatojoties uz vispārējām teorētiskajām nostādnēm, J. Babris fiksējis revolūcijas etapus, parādījis tās virzītājus spēkus. Uzskatot revolūciju Latgalē par Viskrievijas revolūcijas sastāvdaļu, autors iztirzā Latgales notikumus ciešā sakarā ar galvenajiem notikumiem Krievijā, uzsver latviešu sociāldemokrātu ietekmi uz revolucionāro kustību Latgalē.

Sava darba sākumā J. Babris sīki aplūko revolūcijas sociāl-ekonomiskos priekšnoteikumus. Viņš dziļi analizē lauksaimniecības stāvokli Latgalē, izseko kapitalisma attīstībai lauksaimniecībā, atzīmē zemes īpašuma īpatnības un feodālo palieku saglabāšanos Latgalē, parāda zemnieku grūto stāvokli. Monogrāfijā plaši apgaismota revolucionārās cīņas attīstība Latgalē 1905.—1907. g. — masu demonstrācijas, protesta mitiņi un streiki, kas nereti pārauga bruņotās sadursmēs ar policiju un karaspēku. Pārliciecināti parādīts, ka tautas masu revolucionāro kustību vadīja KSDSP organizācijas, kas mobilizēja un organizēja strādniekus un zemniekus un veda tos cīņā pret carismu, kapitalismu un muižniekiem. Izceļot strādnieku šķiras vadošo lomu revolucionārajā kustībā, J. Babris parāda proletariāta cīņas milzīgo ietekmi uz zemnieku, inteliģences un pilsētu buržuāzijas cīņu.

Grāmatā sīki un saistoši pastāstīts par zemniecības cīņu pret muižniekiem, par zemnieku kustības dažādām formām (muižnieku mežu izciršana, muižas lauku nobradāšana, zemnieku lopu patvaļīga ganišana muižas ganībās, atteikšanās maksāt nodokļus, nomas naudu, pildīt klaušas un nodevas, muižu demolēšana un dedzināšana), sniegti interesanti materiāli par zemnieku pasākumiem pagasta vecāko atcelšanā un revolucionāro rīcības komiteju nodibināšanā. J. Babris pakāvējas arī pie jautājuma par boļševiku darbu karaspēka daļās, par aģitāciju zaldātu vidū.

Monogrāfijā raksturots arī revolūcijas atkāpšanās periods. Lasītājam paveras soda ekspedīciju trakošanas dramatisma pilnā

²⁹⁰ J. Babris. 1905.—1907. g. revolūcija Latgalē. R., 1960. 189 lpp.; sk. arī J. Babris. Revolucionārā kustība Latgalē 1905. gada rudenī. — VP, 1, 1957, 131.—175. lpp.; J. Babris. Zemnieku kustība Latgalē 1905. gadā. — Krāj.: 1905. gads Latvijā. R., 1966, 169.—193. lpp.

aina. Ar konkrētiem piemēriem parādīta cara benžu cietsirdība un Latgales buržuāzijas nodevība. Tomēr J. Babris pasvītro, ka, neraugoties uz teroru, Latgales darbaļaudis atkāpās lēnām, ar cīņām. Atzīmējot Latgales pilsētu un sādžu daudznacionālo sastāvu, autors sniedz ne mazumu spilgtu piemēru par dažādu tautību (latviešu, krievu, baltkrievu, ebreju, poļu) darbaļaužu cīņu pret patvaldību un stāsta par Latgales partizānu — «mežabrāļu» varonīgo cīņu. Grāmatā atsegta revolūcijas nozīme un īpatnības Latgalē, kā arī analizēti revolūcijas sakāves cēloņi.

Diemžēl, J. Babra grāmatā nepietiekami apgaismota boļševiku cīņa ar meņševikiem Latgales partijas organizācijas, vāji parādīta arodbiedrību darbība, trūkst historiogrāfijas apskata. Tomēr šie trūkumi nemazina grāmatas zinātnisko un politisko nozīmi: tā ir vērtīgs ieguldījums 1905.—1907. g. revolūcijas vēstures pētīšanā.

J. Babra raksts par t. s. «Aizputes kauju»²⁹¹ veltīts vienam no nozīmīgākajiem 1905. g. revolūcijas laika notikumiem Latvijā. Rakstā plašāk nekā līdz šim analizēta proletariāta un laukstrādnieku kopējā cīņa Aizputes apriņķī revolūcijas kulminācijas posmā. Bruņoto sacelšanos Tukumā 1905. g. beigās — vienu no interesantākajiem revolūcijas notikumiem Latvijā — plašā rakstā aplūko T. Vilciņš.²⁹²

Revolūcijas problemātikas konkrēto pušu apgaismojums savu tālāko attīstību radis J. Krastiņa rakstā, kas iznāca sakarā ar Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas 50. gadadienu.²⁹³

Vairāku aplūkojamās problēmas aspektu izpētē sava nozīme ir nesen iznākušajam rakstu krājumam «1905. gads Latvijā».²⁹⁴ Tajā plaši atspoguļota Viskrievijas Oktobra politiskā streika gaita Latvijā, uz jaunu materiālu pamata sīki attēlota bruņotā sacelšanās Tukumā, apgaismotas revolucionārās cīņas līdz šim maz pazīstamas epizodes Latgales laukos, parādīta tautskolotāju loma un vieta vētrainajās revolūcijas dienās, tāpat sniegts 1905.—1907. g. revolūcijai Latvijā veltītās padomju vēstures literatūras apskats.

²⁹¹ J. Babris. Aizputes kauja. — ZAVest, 1966, 5, 33.—40. lpp.

²⁹² T. Vilciņš. Bruņotā sacelšanās Tukumā. — Krāj.: 1905. gads Latvijā. R., 1966, 116.—168. lpp.; sk. arī T. Vilciņš. Bruņotā sacelšanās Tukumā 1905. g. revolūcijā. — Krāj.: 1905.—1907. gada revolūcijas notikumi skolu pētījumā. R., 1957, 11.—32. lpp.

²⁹³ Я. П. Крастынь. Революция 1905—1907 гг. в Латвии. — Krāj.: Революция 1905—1907 гг. в национальных районах России. Сборник статей. М., 1955, стр. 240—309.

²⁹⁴ 1905. gads Latvijā. [Rakstu krājums]. R., 1966. 215 lpp.

1905.—1907. g. revolūcijas vēstures izstrādāšanā nozīmīgi ir arī šim tematam veltītie disertācijas darbi,²⁹⁵ bet, tā kā vairāku disertāciju galvenās tēzes atspoguļotas jau minētajos monogrāfiskajos pētījumos (J. Krastiņa, B. Surikova, J. Babra), tad šeit aprobežosimies vienīgi ar to disertāciju raksturošanu, kuras vēl publicētas tikai daļēji.

Pirmā 1905.—1907. gada revolūcijas vēsturei veltītā kandidāta disertācija, kas aizstāvēta Padomju Latvijā, ir *K. Martinsona* darbs.²⁹⁶ Šeit vispārīgos vilcienos apskatīta revolucionāro notikumu gaita Latvijā Krievijas pirmās revolūcijas gados. Ietvēris pētāmajā problēmā visu revolūcijas laiku, disertants, dabiski, nevarēja izvēlēto tematu iztirzāt pietiekami dziļi. Ar to arī izskaidrojams zināms shematiskums vielas izklāstā un jaunu faktu materiālu trūkums. Bez tam disertācijā skaidri manāmi personības kulta iespaidā radušies trūkumi.

Latviešu proletariāta 1905. g. oktobra dienu streiku cīņas analīzei veltīts *M. Kudrjavskis* disertācijas darbs.²⁹⁷ Disertants sīki iztirzā pazīstamo V. I. Ļeņina tēzi par masu politisko streiku kā masu revolucionārās mobilizācijas līdzekli un par tā lomu pāreja uz šķiru cīņas augstāko formu — bruņoto akciju, soli pa solim izseko, kā šīs ļeņiniskās idejas īstenotas partijas kongresu un konferenču lēmumos. Parādot Oktobra politiskā streika konkrēto gaitu Latvijā uz Viskrievijas notikumu plašā fona, *M. Kudrjavskis*

²⁹⁵ К. Д. Мартинсон. Революционное движение в Латвии в годы первой русской революции. Автореф. дисс. Р., 1949; Б. П. Суриков. Борьба большевиков Латвии за армию в период революции 1905—1907 гг. Автореф. дисс. Р., 1955; М. И. Кудрявский. Большевики — руководители Октябрьской политической стачки в Латвии в 1905 г. Автореф. дисс. Л., 1955; З. В. Духанова. Борьба революционной латышской социал-демократии за союз рабочего класса с крестьянством в период первой русской революции. Автореф. дисс. М., 1956; Я. Л. Бабрис. Революция 1905—1907 годов в Латгалии. Автореф. дисс. Р., 1957; И. А. Ионане. Руководство Социал-демократией Латышского края партизанским движением в революции 1905—1907 гг. Автореф. дисс. Р., 1963.

²⁹⁶ Bez jau minētās viņa disertācijas atzīmējami vairāki *K. Martinsona* raksti: *K. Martinsons*. 1905. g. janvāra revolucionārās cīņas Latvijā. — *PadLB*, 1950, 1, 40.—48. lpp.; *K. Martinsons*. Liepājas strādnieku un matrožu sacelšanās 1905. g. 15. jūnijā. — *PadLB*, 1950, 10, 36.—40. lpp.; *K. Martinsons*. 1905. g. oktobra revolucionārā kustība Latvijā. — *PadLB*, 1950, 19, 30.—34. lpp.; *K. Martinson*. Стачная борьба рижских рабочих в 1905 г. — *ВИ*, 1955, 7, стр. 99—102; *К. Мартинсон*. О борьбе пролетариата в январские дни 1905 года в Риге. — *ИАН ЛССР*, 1960, 2, стр. 5—10.

²⁹⁷ Par disertācijas tematu *M. Kudrjavskis* publicējis arī īpašu rakstu: *M. Kudrjavskis*. Вискриевской политический стрейкс 1905. гадa октобri Латвija. — *Крај.*: 1905. гадs Латвija. Р., 1966, 58.—86. lpp.

izeļ organisko sakaru starp latviešu un krievu proletariāta akci-
jām. Tomēr, pēc mūsu domām, disertācijai ir daži trūkumi. Vis-
pirms iebildumus izraisa jau tās struktūra — faktiski tematam
tieši atbilst tikai pēdējā, 3. nodaļa, kas veltīta Oktobra politiska-
jam streikam Latvijā. Disertācijā nav arī nopietna historiogrāfijas
apskata.

Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas cīņa par strādnieku
šķiras savienību ar zemniecību Krievijas pirmās revolūcijas pe-
riodā ir Z. Duhanovas disertācijas temats. Šī darba galvenās
tezes publicētas Z. Duhanovas rakstos,²⁹⁸ kā arī 1961. g. izdotajā
brošūrā, kas sīkāk būs aplūkota 124.—125. lappusē.

I. Jonānes disertācijas darba uzmanības centrā — partizānu
cīņa, kas izvērās Latvijas teritorijā Krievijas pirmās revolūcijas
gados.²⁹⁹ Disertante iztīrījusi jaunus, zinātniskajā literatūrā vēl
neapgaismotus materiālus par to, kā partijas organizācijas vadi-
jušās partizānu vienību kaujas darbību; tāpat izpētītas kaujinieku
un «mežabraļu» cīņas metodes, parādīta partizānu vienību orga-
nizācija un apbruņojums, sociālais un nacionālais sastāvs, to
internacionālie sakari, sniegta partizānu kustības periodizācija,
apgaismota boļševiku cīņa pret meņševiku oportūnismu partizānu
cīņas jautājumos. Vispār disertācijas materiāls vēlreiz apstiprina
pazīstamo V. I. Ļeņina tēzi, ka partizānu kustība 1905.—1907. g.
revolūcijā Latvijā, tāpat kā citur Krievijā, bija visas tautas bru-
ņotās cīņas sastāvdaļa.

Bez tam 1905.—1907. g. revolūcijas vēstures plašās problēmas
dažādi aspekti skarti daudzos rakstos.³⁰⁰

²⁹⁸ З. Ду х а н о в а. Борьба революционной латышской социал-демократи-
и за союз рабочего класса с крестьянством летом и осенью 1905 г. — УчЗ
ЛатГУ, 26, 1959, стр. 153—182; З. Ду х а н о в а. Борьба большевиков за марк-
систскую аграрную программу на IV (Объединительном) съезде РСДРП и ее
влияние на эволюцию аграрных взглядов СДЛК. — УчЗ ЛатГУ, 40, 1960,
стр. 173—202.

²⁹⁹ Par disertācijas tematu I. Jonāne publicējusi vēl šādus rakstus: I. Jo-
n ā n e. Partizānu cīņa pret kontrrevolūciju 1905.—1907. g. revolūcijā Latvijā. —
LVU ZR, 26, 1959, 123.—152. lpp.; I. J o n ā n e. Par partizānu cīņas noslēguma
posmu 1905.—1907. gada revolūcijā Latvijā. — LVU ZR, 50, 1963, 73.—81. lpp.

³⁰⁰ K. K a u l i ņ š. 1905. g. janvāra dienas Latvijā. — PadLB, 1946, 1/2,
23.—30. lpp.; P. D a u g e. 1905.—1907. g. revolūcija Baltijā. — PadLSk, 1947, 1,
19.—29. lpp.; 2, 32.—47. lpp.; 3, 35.—47. lpp.; V. M i š k e. Pirmā Krievijas
revolūcija. Sakarā ar 1905.—1907. g. revolūcijas 50. gadadienu. — PadLK, 1954,
12, 21.—29. lpp.; A. B a l b i e r e. «Cīņas» loma Ļeņinskās taktikas
realizēšanā 1905.—1907. g. revolūcijā. — PadLK, 1955, 4, 28.—33. lpp.;
J. K r a s t i ņ š. 1905. g. janvāra notikumi Latvijā. — PadLK, 1955, 1,
20.—23. lpp.; B. S u r i k o v s. Revolucionārā kustība armijā un flote

1905.—1907. g. revolucionāro notikumu nopietna analīze sniegta arī vispārinošos darbos par Latvijas PSR vēsturi.³⁰¹ Soli pa solim izsekojot šķiru pretrunu saasināšanos un revolucionārās kustības spējo vēšanās plašumā, šo darbu autori atsedz revolūcijas likum-sakarīgo raksturu, atmasko latviešu buržuāzisko nacionālistu mēģinājumus izkropļot tās vēsturi un ar plašu, konkrētu materiālu pārliecinoši parāda, kā latviešu tauta kopā ar krievu tautu un citām Krievijas tautām boļševiku vadībā pašai aizliedzīgi cīnījās par carisma, kapitālistu un vācu baronu jūga gāšanu. Bez tam latviešu darbaļaužu revolucionārās cīņas atsevišķi momenti atspoguļoti vairākās grāmatās un brošūrās, kas veltītas vispārīgiem Latvijas PSR vēstures jautājumiem. Tā, piemēram, grāmatā «Revolucionārā Liepāja» ir speciāla nodaļa, kas pastāsta par 1905.—1907. g. revolūcijas cīņas gaitu šai lielajā Latvijas rūpniecības un tirdzniecības centrā,³⁰² bet grāmatā «Cēsis senāk un tagad» sniegtas ziņas par notikumiem revolūcijas periodā Cēsis un to apkārtnē.³⁰³

Ne mazums materiālu, kas attiecas uz 1905.—1907. g. revolu-

Latvijā Krievijas pirmās revolūcijas laikā. — PadLK, 1955, 8, 38.—44. lpp.; A. Drīzulis. Revolucionārā kustība un bruņotā sacelšanās Latvijā 1905. gada beigās. — Karogs, 1955, 12, 91.—98. lpp.; J. Jenšs. Revolucionārā kustība Latvijas lielāko pilsētu vidusskolās 1905. g. — PadLSk, 1955, 6, 83.—89. lpp.; Т. Драудиņ. Остзейское дворянство и латышское крестьянство в революции 1905—1907 годов. — ИАН ЛССР, 1955, 11, стр. 5—19; A. Rozenšteins. Kausas draudzināšana Latvijā Krievijas pirmās revolūcijas laikā. — PadLK, 1955, 10, 15.—19. lpp.; K. Kauliņš. Svarīgs posms Latvijas Komunistiskās partijas vēsturē. (Sakarā ar Latvijas Sociāldemokrātijas 1. kongr. 50. gadadienu). — PadLK, 1956, 8, 44.—48. lpp.; Я. Крастынь. Совместная борьба народов Прибалтики и России в революции 1905—1907 гг. — Доклады и сообщения Ин-та истории АН СССР, 9, 1956, стр. 64—79; H. Freibergs. Latvija — pirmo boļševistisko kara avīžu dzimtene Krievijā. — PadLK, 1958, 4, 63.—67. lpp.; M. Andersons. 1905. gada liesmas rūdītāis. (Revolucionārs J. Andersons). — Karogs, 1960, 10, 94.—103. lpp.; В. Раевский. Начало революционной деятельности Я. А. Берзиня-Зиемелиса. — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 61—71; Я. П. Крастынь. Значение революции 1905—1907 гг. в истории латышского народа. — ИАН ЛССР, 1966, 4, стр. 6—13.

³⁰¹ Latvijas PSR vēsture, 2. R., 1955, 223.—286. lpp.; История Латвийской ССР, 2. Р., 1954, стр. 278—356; История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Р., 1955, стр. 251—291; Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. R., 1956, 224.—252. lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. R., 1961, 83.—159. lpp.; Очерки истории Коммунистической партии Латвии, 1. Р., 1962, стр. 94—171.

³⁰² I. Pinksis, H. Freibergs, V. Lejiņš. Revolucionārā Liepāja. R., 1955, 28.—46. lpp.; И. Пинкис, Г. Фрейберг, В. Леннь. Революционная Лиепая. Р., 1956, стр. 30—51.

³⁰³ Cēsis senāk un tagad. R., 1960, 64.—70. lpp.

cionārajiem notikumiem Latvijā, lasītāji atradīs *P. Dauges* grāmatā par Pēteri Stučku.³⁰⁴ Tāpat jau agrāk minētajā *B. Brežģo* grāmatā apmēram 30 lappusēs aprakstītas zemnieku uzstāšanās Latgalē Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā.³⁰⁵ Ziņas par nelegālās «Cīņas» darbību 1905.—1907. g. revolūcijas laikā atrodamas jubilejas izdevumā, kas izlaists sakarā ar avīzes pirmā numura iznākšanas 50. gadadienas atceri, ko Padomju Latvijas darbaļaudis atzīmēja 1954. g.³⁰⁶

Par to, kā 1905.—1907. g. revolucionāro cīņu ugunis Latvijā radās tādas masu organizācijas kā arodbiedrības, pastāstīts *A. Sprešļa* un *J. Netjosina* brošūrās.³⁰⁷ Balstoties galvenokārt uz tālaika periodikas materiāliem, autori apgaismo arodbiedrību rašanos un darbību revolūcijas laikā Latvijas lielākajās pilsētās — Liepājā, Daugavpilī un it īpaši Rīgā, sniedz interesantas ziņas par metālistu arodbiedrību, kas bija viena no lielākajām ne tikai Latvijā, bet arī visas Krievijas metālapstrādājošās rūpniecības strādnieku savienībām, par tekstilnieku, kokapstrādāšanas un korķu rūpniecības, ķīmiskās un gumijas rūpniecības strādnieku u. c. arodbiedrībām. Atzīmējot, cik svarīga nozīme bija tam, ka arodbiedrības vadīja revolucionārie sociāldemokrāti, autori parāda, kādu būtisku palīdzību Latvijas, it īpaši Rīgas arodbiedrības sniedza partijai proletariāta ekonomisko un politisko akciju organizēšanā.

Nākuši klajā arī populārzinātniska rakstura darbi, kuru vidū viena no pirmajām vietām pieder *J. Krastiņa*³⁰⁸ un *P. Dauges*³⁰⁹ brošūrām.

Pakavēsimies mazliet sīkāk pie *P. Dauges* brošūras. Tā uzrakstīta, balstoties uz periodikas materiāliem, kā arī, izmantojot

³⁰⁴ *P. Dauge*. *P. Stučkas dzīve un darbs*. J. Vilka redakcijā. R., 1958. 551 lpp.

³⁰⁵ *Б. Брежго*. *Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии. 1577—1907*. Р., 1956, стр. 138—167.

³⁰⁶ «Cīņa». Piecdesmitai gadadienai kopš pirmā numura iznākšanas. R., 1954. 230 lpp.; «Циня». К пятидесятилетию со дня выхода первого номера. Р., 1954. 259 стр.

³⁰⁷ *А. Спреслис, Ю. Нетесин*. Профсоюзное движение в Латвии до Великой Октябрьской социалистической революции. М., 1958, стр. 7—37; *А. Sprešlis, J. Netjosins*. Proletariāta interešu sardzē. Arodkustība Latvijā no 1905. līdz 1919. gadam. R., 1960, 10.—40. lpp.

³⁰⁸ *J. Krastiņš*. 1905. gada revolūcija Latvijā. (1905.—1907.). R., 1948. 87 lpp.; *Я. Крастынь*. Революция 1905—1907 гг. в Латвии. Краткий исторический очерк. Р., 1950. 64 стр.

³⁰⁹ *P. Dauge*. 1905.—1907. g. revolūcija Latvijā. R., 1949. 63 lpp.; *П. Г. Дауге*. Революция 1905—1907 гг. в Латвии. Р., 1949. 63 стр.

revolūcijas dalībnieku atmiņas un dokumentālus materiālus, kas 20.—30. gados publicēti Padomju Savienībā (konkrēti — žurnālā «Krasnij Arhiv»). Brošūrā populārā veidā apgaismoti notikumi Rīgā, mazākā mērā Latvijas laukos, pastāstīts par revolūcijas spilgtākajiem momentiem, atstāti vairāki interesanti fakti no partijas organizāciju darbības.

Daudznacionālās Krievijas darbaļaužu revolucionārā cīņa pārlicinoši parādīja nepieciešamību apvienot nacionālās sociāldemokrātiskās organizācijas ar KSDSP. 1906. g. jūlijā Rīgā notika latviešu sociāldemokrātu kongress, kurā tika pieņemts vēsturiskais lēmums par LSDSP apvienošanu ar KSDSP. Par šī — LSD 1. kongresa darbu pastāsta V. Miške.³¹⁰ V. Miškes brošūrā,³¹¹ kas veltīta revolūcijas augstākajam etapam, rodami arī daži jauni materiāli par revolucionāro cīņu Latvijā. Bruņotās sacelšanās vēsture Latvijā 1905.—1907. g. revolūcijas laikā populārzinātniskā izklāstā sniegta H. Stroda darbā.³¹²

Vairākus pētniekus (P. Preisu, S. Ziemeļi un J. Rubertu) saistījusi tēma par skolotāju un skolu jaunatnes piedalīšanos 1905.—1907. g. revolūcijā.

Viens no pirmajiem darbiem par Latvijas tautskolas vēsturi ir P. Preisa apcerējumi,³¹³ kas izdoti 1932. g. Maskavā. Darbā izmantots samērā maz arhīvu materiālu, autors galvenokārt balstās uz periodiku un atmiņām. Tēma tverta shematiski, tautskolotāju revolucionāro darbību P. Preiss vāji saistījis ar visas tautas revolucionāro cīņu.

S. Ziemeļa brošūra, kas iznākusi 1956. g.,³¹⁴ satur materiālus (tie ņemti galvenokārt no LKP CK Partijas arhīva), kuri zināmā mērā paplašina un konkrētizē priekšstatus par latviešu skolotāju piedalīšanos 1905.—1907. g. revolūcijā. Autors īsumā pakavējas pie visām skolotāju revolucionārās darbības pusēm, sākot ar cara portretu iznīcināšanu skolās un beidzot ar revolucionāru organizāciju izveidošanu un piedalīšanos revolucionārajā cīņā. Pilnīgi

³¹⁰ V. Miške. Latvijas Sociāldemokrātijas pirmais kongress (sakarā ar piedesmito gadadienu). R., 1956. 32 lpp.

³¹¹ V. Miške. 1905.—1907. g. revolūcijas augstākā pakāpe Latvijā. R., 1955. 28 lpp.; В. К. Мишке. Высшая ступень революции 1905—1907 гг. в Латвии. Р., 1955. 32 стр.

³¹² H. Strods. Bruņotā sacelšanās Latvijā 1905.—1907. g. revolūcijas laikā. R., 1955. 63 lpp.

³¹³ P. Preiss. Latvijas tautskola rusifikācijas laikmetā. Populārs apcerējums par latvju tautskolas vēsturi. (1882.—1917.). M., 1932. 138 lpp.

³¹⁴ S. Ziemeļi. Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā (1905.—1907. g.). R., 1956. 51 lpp.

pareizi S. Ziemeļis uzsver to lielo nozīmi, kāda bija skolotāju veiktajam politiskās audzināšanas darbam skolēnu vidū. Brošūrā sniegti piemēri par skolotāju piedalīšanos sociāldemokrātisko organizāciju, rīcības komiteju, draudzinu darbībā, partizānu cīņā, aprakstīta kustība par skolas izglītības demokratizāciju. Vairākas lappuses veltītas 1905. g. novembrī Rīgā notikušajam Vidzemes un Kurzemes skolotāju kongresam, parādīta revolucionāro sociāldemokrātu vadošā loma Latvijas tautskolotāju kustībā.

Jautājumam par Latvijas tautskolotāju un skolu jaunatnes lomu Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā veltīta arī J. Ruberta grāmata,³¹⁵ kas iznāca 1965. g. Izmantojot daudzus jaunus Latvijas PSR, Igaunijas PSR un Ļeņingradas arhīvu materiālus, autors devis līdz šim plašāko apcerējumu par Kurzemes un Vidzemes tautskolu un skolotāju stāvokli, revolucionārās jaunatnes audzinātāju neatlaidīgo cīņu par demokrātiskās skolas radīšanu un viņu aktīvo līdzdalību masu revolucionārajā kustībā.

Raksturojot Latvijas tautskolotāju ekonomisko un tiesisko stāvokli, J. Ruberts pasvītro, ka lielākā daļa pašaizliedzīgo tautas izglītības darbinieku materiālā ziņā nebija pietiekoši nodrošināti, cieta no politiskajām represijām. Cara valdības reakcionārā rusifikācijas politika izraisīja Krievijas tautu, tajā skaitā arī latviešu tautas, pretestību. Darbā parādīta Latvijas tautskolotāju ciešā tuvība tautas masu centieniem un dedzīgā atsaucība neuzvaramajām marksisma idejām — apstākļi, kas noteica skolotāju aktivitāti revolūcijas dienās. Lielu uzmanību J. Ruberts veltījis tautskolotāju kongresam 1905. g. un tajā pieņemto lēmumu nozīmei, atspoguļojot arī latviešu buržuāzijas, valdošo vācu šķiru un cara valdības ierēdņu negatīvo nostāju pret kongresa lēmumiem. Autors uzsver LSDSP vadošo un organizējošo lomu tautas izglītības pārkārtošanā un Latvijas skolotāju savienības Centrālā biroja darbības vadīšanā. Plaša vieta darbā ierādīta tautskolotāju aktīvai darbībai jaunajos revolucionārās varas orgānos — rīcības komitejās. Atsevišķā nodaļā aplūkota revolucionāro skolotāju cīņa pret reakcijas uzbrukumus, vācu baronu un carisma mežonīgā izrēķināšanās ar sabiedriski aktīvajiem tautas izglītības darbiniekiem, kuras rezultātā apmēram trešā daļa Vidzemes un Kurzemes

³¹⁵ J. Ruberts. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905.—1907. gada revolūcijā. R., 1965. 134 lpp.; sk. arī J. Ruberts. Zem LSDSP cīņas karoga. — Krāj.: 1905. gads Latvijā. R., 1966, 87.—115. lpp.; Я. А. Руберт. Учителя и учащая молодежь Латвии накануне и в период революции 1905—1907 гг. Автореф. дисс. Р., 1966.

skolotāju cieta no dažādām represijām. Ar jauniem arhīvu materiāliem autors pierāda, ka, neraugoties uz reakcijas trakošanu, plašu darbību bija izvērsis nelegālais sociāldemokrātisko skolotāju birojs, kurš neatlaidīgi cīnījās par reakcijas vajāto skolotāju interešu aizstāvēšanu, organizēja nelegālas skolotāju konferences un nodibināja LSD skolotāju savienību, kurā 1907. g. bija ap 200 biedru.

Ievērojama uzmanība grāmatā veltīta arī skolu jaunatnes revolucionārajai kustībai 1905.—1907. g., kas līdz šim Padomju Latvijā izdotajos vēstures darbos nebija aplūkota. Skolotāju semināru un vidējo mācību iestāžu audzēkņu lielākā daļa enerģiski vērsās pret carisko izglītības sistēmu, ar saviem streikiem atbalstīja proletariāta revolucionāro kustību, reizē ar to dodot triecienu carismam.

J. Ruberts pieskaras arī tautas izglītības sasāpējušām problēmām Latgalē aplūkojamajā laika posmā, tomēr nedodot Latgales tautskolu stāvokļa izsmelošu un vispusīgu raksturojumu. Grāmatas ierobežotā apjoma dēļ arī ziņas par Vidzemes un Kurzemes tautskolām ir samērā konspektīvas. Par spīti tam autoram visumā labi izdevies parādīt, ka tautskolotāju un skolu jaunatnes cīņa pret toreizējo izglītības sistēmu un carisma nacionālajiem spaidiem tajā pašā laikā bija arī cīņa pret pašu carisko patvaldību un sekmēja revolūcijas attīstību.

A. Andersona un J. Znotiņa brošūrā,³¹⁶ balstoties uz rūpīgi savāktu faktu materiālu, atveidota revolucionāro cīņu aina Talsu apkārtnē. Te sniegtas ziņas par vietējiem revolucionāriem — aktīvākajiem aprakstīto notikumu dalībniekiem, parādītas interesantas epizodes no revolucionāro cīņu vēstures. Uzmanību saista lapuses, kas veltītas baznīcu demonstrāciju, baronu ieroču konfiskācijas, rīcības komiteju darbības un it īpaši Talsu bruņotās sacelšanās aprakstam. Autoriem izdevies, galvenokārt iztaujājot aculieciniekus, precizēt dažus momentus un detaļas par pilsētas un tās apkārtnes iedzīvotāju bruņoto cīņu ar ģenerāļa Horunženko soda ekspedīciju un līdz ar to izlabot atsevišķas neprecizitātes, kādas pieļautas vispārīga rakstura darbos Talsu bruņotās cīņas gaitas apgaismošanā.

Z. Duhanovas brošūrā³¹⁷ atradīsim jaunus materiālus un tēzes,

³¹⁶ A. Andersons, J. Znotiņš. 1905.—1907. gada revolūcija Talsu novadā. R., 1957. 66 lpp.

³¹⁷ З. Духанова. Борьба ЛСДРП за союз рабочего класса и крестьянства в 1905 году. Р., 1961. 99 стр.

kas paplašina mūsu priekšstatus par revolucionāro cīņu Latvijas laukos 1905. g. Tās I. nodaļā sniegta strādnieku šķiras un zemniecības savienības ekonomisko un politisko priekšnoteikumu izvēsta analīze, 2. un 3. nodaļā apgaismota zemnieku masu kustība. Visinteresantākās ir lappuses, kas veltītas rīcības komiteju darbībai. Te sniegti zīmīgi piemēri par Latvijai un Igaunijai raksturīgu specifisku politiskās cīņas formu — «baznīcu demonstrācijām». Autore plaši izmanto periodiskās preses materiālus, it īpaši lapīņas. Tomēr nevarētu teikt, ka brošūras saturs pilnīgi atbilstu virsrakstam, jo tieši partijas konkrētā darbība strādnieku šķiras un zemniecības savienības nostiprināšanā 1905. g. revolūcijā brošūrā pilnībā nav atklāta.

Pēdējos gados zināms darbs veikts dokumentālu materiālu izdošanā, līdz ar ko zinātnieku rīcībā nonācis jauns bagāts faktu materiāls.

Pēckara periodā pirmā un pati nozīmīgākā (kas turklāt aptver visus svarīgākos jautājumus) 1905.—1907. g. revolūcijas vēstures dokumentu publikācija ir krājums «1905.—1907. g. revolūcija Latvijā».³¹⁸ Tas ir divu kolektīvu — Latvijas PSR ZA Vēstures institūta un Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva — radošas sadarbības rezultāts akadēmiķa *J. Krastiņa* vadībā. Krājumā sakopotie dokumenti ņemti galvenokārt vai nu vietējos, vai arī Maskavas, Ļeņingradas, Baltkrievijas un Igaunijas arhīvos. Daļa dokumentu, kas atspoguļo «mežabrāļu» — partizānu cīņu, savā laikā bija publicēti žurnālos «Krasnij Arhiv» un «Katorga i Ssilka», tomēr to ievietošana krājumā pilnīgi attaisnojama, jo šie materiāli publicēti izdevumos, kas pašreiz ir bibliogrāfisks retums un tāpēc plašākam lasītāju lokam nav pieejami.

Krājuma pirmās divas nodaļas veltītas 1905.—1907. g. revolūcijas hegemonam — strādnieku šķirai un tās sabiedrotajam — zemniecībai. Te ir ļoti interesanti dokumenti, kas raksturo strādnieku kustības dažādās puses un liecina par Latvijas (un vispirms Rīgas) proletariāta neparasti augsto revolucionāro enerģiju. Zinātnisku interesi izraisa sociāldemokrātisko organizāciju proklamācijas, strādnieku ekonomiskās un politiskās prasības, gubernatora un žandarmu ziņojumi Iekšlietu ministrijai utt. Dokumenti pārlicinoši parāda, kā revolūcijas pirmais vilnis aptvēra lielākos Latvijas centrus. Sevišķi spilgti tie atspoguļo notikumus Rīgā — strādnieku apšaušanu 1905. g. 13. janvārī un vispārējo

³¹⁸ Революция 1905—1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. [Отз. ред. Я. П. Крастынь]. Р., 1956. XXXV, 487 стр.

janvāra streiku kā protesta zīmi pret Pēterburgas strādnieku apšaušanu. Plaši apgaismots arī otrs streiku cīņas vilnis 1905. g. vasarā, vispārējais politiskais streiks oktobrī un novembrī, kā arī bruņotās sacelšanās novembra beigās un decembra sākumā Tukumā, Talsos, Aizputē un citās vietās. Krājuma vērtību ceļ tas, ka tanī ievietoti dokumenti, kuri stāsta par revolucionāro kustību armijā un flotē, par kaujas dražinu locekļu un «mežabrāļu» cīņu pret kontrevolūcijas spēkiem. Dokumentos atspoguļota arī revolucionārā kustība skolotāju un skolu jaunatnes vidū, kā arī tāda revolucionāras cīņas forma kā baznīcu demonstrācijas. Krājuma noslēguma nodaļā ietilpināti dokumenti par kontrevolūcijas pāreju uzbrukumā. Tie rāda, cik asiņaini, nesaudzīgi tika apspiesta revolūcija, cik zvēriski Latvijā trakoja soda ekspedīcijas un lauka kara tiesas.

1956. g. iznāca vēl viena avotu publikācija — «Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju lapiņas Krievijas pirmās revolūcijas laikā».³¹⁹ Krājumu sastādījusi LKP CK Partijas vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece *L. Krēsliņa*. Te sakopotas 74 lapiņas, ko iespiedušas Latvijas sociāldemokrātiskās organizācijas nelegālās tipogrāfijās 1904.—1907. g. Lapiņas vēstī par svarīgākajiem notikumiem revolūcijas priekšvakarā un revolūcijas laikā — par krievu-japāņu karu, vispārējo streiku 1905. g. janvārī, par laukstrādnieku un zemnieku revolucionāro cīņu 1905. g. vasarā, par revolucionārajām akcijām armijā (konkrēti — par Liepājas flotes ekipāžas matrožu sacelšanos 1905. g. jūnija vidū, kas uzliesmoja gandrīz vienlaikus ar Melnās jūras matrožu sacelšanos uz bruņukuģa «Potjomkins»), Viskrievijas politisko streiku oktobrī un bruņoto cīņu 1905. g. beigās, par Valsts domes sasaukšanu, par Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas apvienošanos ar Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Krājumā ietilpināti arī vairāki V. I. Ļeņina darbi, kas izdoti revolūcijas periodā lapiņu veidā.

Interesanti dokumentāli materiāli par revolucionāro kustību Latvijā (precīzāk — Vidzemes guberņā) ievietoti krājumā «Dokumenti par laukstrādnieku un zemnieku revolucionāro kustību Baltijā pirmās krievu revolūcijas periodā 1905.—1907. g.», ko izdošanai sagatavojusi PSRS Centrālā valsts kara vēstures arhīva filiāle Ļeņingradā kopā ar PSRS ZA Vēstures institūtu akadēmiķa

³¹⁹ Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju lapiņas Krievijas pirmās revolūcijas laikā. R., 1955. 235 lpp.; Листовки социал-демократических организаций Латвии в период первой русской революции. Р., 1956. 261 стр.

J. Krastiņa redakcija.³²⁰ Krājums ir daļa no PSRS vēstures materiālu daudzsejumu izdevuma. Tanī publicētie dokumenti sniedz pietiekami plašu priekšstatu par bijušās Vidzemes guberņas latviešu un igauņu daļas laukstrādnieku un zemnieku cīņas formu daudzveidību. Tie parāda revolucionārās kustības pieaugumu uz laukiem, sīki apgaismo revolūcijas augstāko etapu — bruņotās sadursmes 1905. g. novembra beigās un decembrī. Krājuma pēdējā daļā ievietoti dokumenti, kas raksturo revolūcijas atkāpšanās periodu un atklāj soda ekspedīciju asiņaino zvērību briesmīgu ainu, kā arī stāsta par partizānu — «mežabrāļu» darbību, kuri uzbruka soda ekspedīciju apakšvienībām, nodeva revolucionārajai tiesai provokatorus utt.

Arhīvu materiāli par 1905.—1907. g. revolūciju Latvijā publicēti arī žurnālā «Istoričeskij Arhiv». Tā, piemēram, šī žurnāla 1955. g. pirmajā numurā ievietotie dokumenti³²¹ diezgan daudzpusīgi apgaismo revolucionāros notikumus Latvijā 1905. g. novembrī un decembrī un dod priekšstatu kā par strādnieku un zemnieku cīņu un nemieriem armijā, tā arī par carisma centieniem ar soda ekspedīcijām apspiest revolucionāro kustību.

1905.—1907. g. revolucionārajiem notikumiem veltīts arī atmiņu krājums, ko sagatavojis LKP CK Partijas vēstures institūts un kas laists klajā 1955. un 1956. g.³²² Krājuma divās grāmatās ievietots ap 50 revolūcijas dalībnieku atmiņu un viens apcerējums par bruņoto sacelšanos Tukumā, kas uzrakstīts 1907. g., pamatojoties uz aculiecinieku un Tukuma revolucionāro notikumu līdzdalībnieku nostāstiem. Lielākā daļa atmiņu publicēta pirmoreiz.

Krājumā ievietotās revolūcijas dalībnieku atmiņas mūsu acu priekšā atveido Rīgas, Liepājas un Jelgavas proletariāta revolucionārās cīņas spilgtas epizodes, ainas no vētrainās kalpu un darba zemnieku kustības Kurzemes un Vidzemes pagastos. Tās vēstī par kaujinieku varoņdarbiem, par tautas milicijas bruņotām sadursmēm ar policiju un soda ekspedīcijām, stāsta par daudzu lielisku revolucionāru — liesmainu un pašizliedzīgu darba tautas laimes izcīnītāju darbību. Daudzās atmiņās pastāstīts par soda ekspedīciju drausmīgajām ļaundarībām, par carisma kalpu zvērisko naidu pret darba tautu. Atmiņas parāda Komunistiskās

³²⁰ Материалы по истории СССР, 4. Документы по истории революционного движения сельских рабочих и крестьян в Прибалтике в период первой русской революции 1905—1907 гг. М.—Л., 1957. 474 стр.

³²¹ Революционное движение в Прибалтике. (Ноябрь—октябрь 1905 г.). — ИАрх, 1955, 1, стр. 194—228.

³²² 1905. Revolūcijas dalībnieku atmiņas, 1, 2. R., 1955, 1956. 232 un 259 lpp.

partijas vadošo lomu pilsētas un lauku darbaļaužu revolucionārajā cīņā, parāda, kā revolūcijas ugunīs kaldinājās strādnieku šķiras un zemniecības nesagraujamā savienība, norūdījās internacionālais liedējums starp dažādu tautību darbaļaudīm. Vairāku atmiņu autori dzīvi apraksta janvāra notikumus Rīgā, sniedz spilgtu ainu par cara karaspēka izrēķināšanos ar strādnieku demonstrāciju 1905. g. 13. janvārī, pastāsta par Rīgas strādnieku varonīgo cīņu. Ievērojama atmiņu daļa veltīta revolucionārajiem notikumiem uz laukiem. Daudz interesantu epizodu sniegts par rīcības komiteju darbību, par kaujas družīnu organizāciju un «mežabrāļu» cīņu. Viens no atmiņu autoriem — R. Pelše savas atmiņas veltījis «baznīcu demonstrācijām». Lielākā daļa atmiņu veiksmīgi attēlo cīņas degsmi, parāda kalpu smago stāvokli, stāsta par asajām šķīru pretrunām uz laukiem, min epizodes par baronu piļu dedzināšanu. Vispār, publicētās atmiņas noder par vēl vienu spilgtu ilustrāciju pazīstamajai V. I. Leņina tēzei, ka latviešu proletariāts «vairāk par visiem ievilkā revolūcionārajā cīņā pret carismu un pret muižniekiem latviešu lauku proletariātu un latviešu zemniecību».³²³

Tomēr dažās atmiņās vērojams zināms shematisms. Daudzu atmiņu kvalitāti ietekmējis tas apstāklis, ka liela to daļa uzrakstīta ilgi (gandrīz pusgadsimtu) pēc pašiem notikumiem. Tāpēc vairāki momenti, dabiski, no stāstītāju atmiņas padzisuši, vairākiem faktiem nepieciešams precizējums un visai kritiska pieeja. Pilnīgi neizprotamu iemeslu dēļ krājumā nav atmiņu, kas attēlotu revolucionāros notikumus Latvijas austrumu daļā — Latgalē. Krājuma saturu nepavisam neatklāj tā ievads, nepilnīgs ir krājuma uzziņu aparāts.

Minēto atmiņu publikāciju turpinājums ir krājums «Noietais ceļš», kas izdots sakarā ar Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas 60. gadadienu.³²⁴ Krājumā ievietotās 1905.—1907. g. revolucionāro cīņu tiešo aculiecinieku un aktīvo līdzdalībnieku atmiņas, kuru lielākā daļa publicēta pirmoreiz, vēl vairāk konkretizē mūsu priekšstatus par 20. gs. sākuma notikumiem.

Ne mazumu interesantu ziņu par 1905.—1907. g. revolucionārajiem notikumiem Latvijā satur arī vispārīga rakstura publikācijas, kuras ierobežo plašāki hronoloģiski ietvari. Šai sakarā

³²³ V. I. Leņins. Raksti, 16. sēj., 201. lpp.

³²⁴ Noietais ceļš. Atmiņu krājums, veltīts Krievijas pirmās revolūcijas 60. gadskārtai. R., 1965. 359 lpp.

vispirms jāmin tādi krājumi kā «Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi»,³²⁵ «Revolucionārā Pārdaugava»,³²⁶ «Bez cīņas nav uzvaras»,³²⁷ «Jānis Luters-Bobis»,³²⁸ «Jānis Lencmanis»,³²⁹ grāmata «Fricis Roziņš»³³⁰ u. c.

Tādējādi Padomju Latvijas vēsturniekiem ir nenoliedzami nopelni 1905.—1907. g. revolūcijas pētīšanā. Un tomēr viņu priekšā vēl vairāki neatliekami uzdevumi, kas tuvākajā laikā būtu atrisināmi. Vispirms — līdz šim vēl nav apkopojoša historiogrāfiska darba par revolūcijas vēsturi. Nepieciešams arī padziļināti izstrādāt un uzrakstīt apkopojošas monogrāfijas par lielāko partijas organizāciju vēsturi, par rīcības komiteju, kaujinieku, «mežabrāļu» darbību, jādod arī LSDSP CK, kā arī Rīgas Federatīvās komitejas darbības dziļa analīze, pamatīgi jāizpēta tālaika periodiskā prese.

3. STOLIPINA REAKCIJAS UN JAUNO REVOLŪCIJAS UZPLŪDU GADI. IMPERIĀLISTISKĀ PASAULES KARA UN FEBRUĀRA BURŽUĀZISKI DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS PERIODS

Svarīgākie jautājumi, kas aplūkojami, pētot 1905.—1907. g. revolūcijai sekojošās desmitgades vēsturi, ir šādi: revolucionārā kustība (galvenokārt rūpniecības proletariāta), LSD darbība, ekonomiskā vēsture un vispārīgo notikumu atspoguļojums Stolipina

³²⁵ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, 1. 1904.—1940. R., 1958. 642 lpp.

³²⁶ Revolucionārā Pārdaugava. Cīņtāju atmiņas. 1. 1899.—1919. R., 1960. 496 lpp.

³²⁷ Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par Komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. R., 1963. 237 lpp.

³²⁸ Jānis Luters-Bobis. Lappuses no revolucionāra pagrīdnieka dzīves. Sa-stādījis A. Luters. R., 1960. 324 lpp.; Янис Лутер-Бобис. Страницы жизни революционера-подпольщика. Сборник статей и воспоминаний. Составитель А. Лутер. Р., 1962. 420 стр.

³²⁹ Jānis Lencmanis. Biogrāfisks apcerējums un laikabiedru atmiņas. R., 1965. 188 lpp.

³³⁰ V. Millers, Ē. Stumbiņa. Fricis Roziņš. 1870.—1919. Dzīve un darbs. R., 1965. 345 lpp.

reakcijas gados, jaunie revolucionārie uzplūdi, pirmais pasaules karš un Februāra revolūcija.

Mēģinājums sniegt vispārēju ainu par mūsu aplūkojamo periodu bija veikts vēl 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā.³³¹ Tomēr tikai līdz ar «Latvijas PSR vēstures» 2. sējuma un «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» 1. daļas iznākšanu varam teikt, ka mūsu rīcībā ir šī latviešu tautas vēstures perioda sistemātisks izklāsts. Bez tam Padomju Latvijas vēsturnieki par minētajām problēmām sagatavojuši trīs monogrāfijas, vairākus saturīgus rakstus, kā arī atmiņu un materiālu publicējumus.

Pēdējā laikā visjūtamākie rezultāti sasniegti strādnieku kustības pētīšanā. Rīgas strādnieku cīņas vēsturi Stolipina reakcijas gados monogrāfiski izstrādāt uzsācis J. Ņetjosins.³³² Viņa grāmatā parādīts, ka rūpniecības attīstības gaitā pilsētā veidojās tās iedzīvotāju noteikta šķiriskā struktūra. Galvenais Rīgas darbaļaužu spēks bija fabriku un rūpniecības strādnieki. J. Ņetjosins sniedz datus par Rīgas proletariāta nacionālo un profesionālo sastāvu, pastāsta par darbaļaužu dzīves apstākļiem. Sai sakarā uzsvērts, ka kapitālistiskās ekspluatācijas jūgu Rīgas fabrikās un rūpniecās vēl nepanesamāku padarīja nacionālā nevienlīdzība (lielākā daļa uzņēmumu bija vācu finansistu grupu un firmu īpašums). Analizējot politisko situāciju, kāda bija izveidojusies Stolipina reakcijas gados, J. Ņetjosins ar konkrētiem piemēriem parāda Rīgas buržuāzijas sadarbošanos ar carismu, uzsver, ka melnsimtnieciskā reakcija savus galvenos triecienus vērsa pret strādnieku šķiru un tās avangardu — revolucionāro sociāldemokrātiju. Grāmatā atspoguļota boļševiku taktika un stratēģija un viņu cīņa pret visāda veida oportūnismu. Kā pozitīvs faktors jāatzīmē vēl tas, ka autoram izdevies vispusīgi parādīt strādnieku kustības dažādās formas, kā arī partijas vadošo lomu šai smagajā revolūcijas spēku atkāpšanās periodā. Pamatots ir arī J. Ņetjosina secinājums, ka Rīgas proletariāts arī reakcijas gados bija Latvijas strādnieku šķiras apzinīgākais priekšpulks.

³³¹ J. Krastiņš, Latvija Stolipina reakcijas gados. (1908.—1912.). R., 1949. 55 lpp.; J. Krastiņš, Latvija strādnieku kustības uzplūdu gados. (1912.—1914.). R., 1949. 71 lpp.; A. Drīzulis, Latvija imperiālistiskā kara un februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas periodā. (1914.—1917.). R., 1953. 80 lpp.

³³² Ю. Н. Нетесин, Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. Р., 1958. 192 стр.; sk. arī Ю. Н. Нетесин, Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. (1907—1912). Автореф. дисс. Р., 1955; Ю. Н. Нетесин, О рабочем движении в период столыпинской реакции (1907—1912 гг.). — ИАН ЛССР, 1956, 5, стр. 5—14.

Mūsu priekšstatus par LSD Liepājas organizācijas darbību reakcijas gados zināmā mērā konkrētizē pēdējos gados publicētās *N. Poļanska* atmiņas³³³ un *V. Rajevska* raksts.³³⁴

Boļševiku cīņai ar dažāda veida oportūnismu, par marksisma-ļeņinisma tīrību veltīti *K. Kauliņa*,³³⁵ *I. Apīnes (Rutmanes)*³³⁶ u. c.³³⁷ raksti. *I. Apīne* īpaši pētījusi sarežģīto jautājumu par federālisma pārvarēšanu latviešu sociāldemokrātijā.^{337a} Izanalizējot svarīgākos partijas dokumentus, kā arī LSDSP konkrēto darbību, viņa parādījusi, kā latviešu sociāldemokrātija, pamatojoties uz revolucionārās cīņas, sevišķi uz 1905.—1907. g. revolūcijas pieredzi, nonāca līdz Ļeņina demokrātiskā centrālisma idejas izpratnei.

Latvijas strādnieku šķiras cīņu vēsture revolucionāro uzplūdu gados atspoguļota vairāku pētnieku darbos,³³⁸ bet svarīgākais

³³³ Н. Полянский. Судебное дело Либавской организации Социал-демократии Латышского края. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 37—48.

³³⁴ В. Раевский. Деятельность Лиепайской организации СДЛК в годы реакции. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 49—56.

³³⁵ К. Кauliņš. Боļševiku cīņa pret likvidatorismu Latvijas Sociāldemokrātijas rindās laikā no 1911. līdz 1913. gadam. — PadLB, 1948, 15, 38.—45. lpp.

³³⁶ I. Rutmane. Latvijas боļševiku cīņa par jauna tipa partiju strādnieku kustības uzplūdu gados pirms imperiālistiskā kara. (1912.—1914. g.). — PadLK, 1956, 2, 33.—39. lpp.; И. Рутман. IV съезд Социал-демократии Латышского края — переломный момент в процессе окончательного оформления марксистской партии нового типа в Латвии. — УчЗ ЛатГУ, 16, 1957, стр. 129—147; I. Apīne. KSDSP Prāgas konference un Latvijas Sociāldemokrātija. — PadLK, 1962, 1, 28.—33. lpp.; И. Апинe. Борьба П. И. Стучки против проявлений буржуазного национализма в СДЛК в годы нового революционного подъема. — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 3—19.

³³⁷ С. Зиeмелис, О. Споге. Письма Н. К. Крупской латышским большевикам. — ВИ КПСС, 1961, 4, стр. 148—150; В. Г. Миронова-Шпакoвская. Борьба П. И. Стучки за создание партии нового типа в Латвии, за марксистско-ленинскую теорию и тактику. — УчЗ РПедИ, 7, 1958, стр. 69—92.

^{337a} И. К. Апинe. Борьба за преодоление федерализма в латышской социал-демократии на опыте революции 1905—1907 гг. — Кгāj.: Научная сессия, посвященная 60-летию революции 1905—1907 гг. в России (тезисы докладов). М., 1965, стр. [169—178]. — Šajā sakarībā svarīga nozīme ir 1964. g. pirmo reizi publicētajai V. I. Ļeņina 1913. g. vēstulei I. Pjātņickim, kurā uzsvērts, ka ir principiāla atšķirība starp Bunda un LSD federālismu, jo «latviešu strādnieki s.-d. vienmēr bija par vienību no apakšas, vienmēr bija par teritoriālu autonomiju, t. i., stāvēja antiseparatistiskās, antinacionālistiskās pozīcijās» (В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 48, стр. 147).

³³⁸ Е. Рипа. Из истории боевого содружества рижского пролетариата с пролетариатом Петербурга в годы революционного подъема. — УчЗ ЛатГУ, 16, 1957, стр. 103—128; J. Rīpa. Strādnieku apdrošināšanas kampaņa

pētījums šajā jomā ir *J. Ripas* un *I. Apīnes* grāmata.³³⁹ Šis darbs uzrakstīts, pamatojoties uz plaša avotu materiāla ilggadīgu izpēti. Tajā atspoguļots vesels jautājumu komplekss: darbaļaužu stāvoklis, strādnieku kustība, LSD darbība, tās sastāvs, vietējo organizāciju struktūra un vadošie orgāni, IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa, dziļi izpētīts partijas darbs legālajās strādnieku organizācijās. Bagātīgs faktiskais materiāls ir nodaļā par legālo strādnieku presi. Īpaša nodaļa ierādīta LSD IV kongresam. Lielu vērību autori veltījuši V. I. Leņina sakariem ar latviešu revolucionārajiem sociāldemokrātiem, pilnīgāk nekā līdz šim parādot pasaules proletariāta vadoņa līdzdalību LSD IV kongresa sagatavošanā, kuram bija liela nozīme likvidatoru pozīciju sagrāvē LSD vadošajos orgānos. Vispār jautājumam par boļševisma nostiprināšanos un uzvaru LSD grāmatā ierādīta ievērojama vieta. Pareizi atspoguļota J. Jansona-Brauna nostāja, šī godīgā revolucionāra svārstības. Darba autori plaši ataino arī revolucionāro kustību pirmā pasaules kara priekšvakarā un LSD cīņu par apvienošanos ar boļševiku partiju. Pirmo reizi padomju historiogrāfijā J. Ripa un I. Apīne kritiski piegāja LSD darbības vērtējumam, kas bija dots 30. gadu sākumā personības kulta ietekmē, konkrēti — atsedza, ka nepamatots ir J. Bērziņa-Ziemeļa paziņojums 1935. g., ka LSD neesot bijusi boļševistiska ne 1917. g., ne 1919. g.³⁴⁰

J. Ripas un I. Apīnes pētījums ir nozīmīgs arī tāpēc, ka tajā vienlīdz pamatīgi aplūkota gan LSD darbība, gan arī strādnieku kustība, t. i., partijas vēstures tematika organiski saplūst ar tīri vēsturisku sižetu. Diemžēl, revolucionārajai kustībai Latvijas laukos monogrāfijā veltīta daudz mazāka vērība.

V. *Steinberga* apcerējuma³⁴¹ centrā ir revolucionārā kustība Latvijā pirmā pasaules kara un Februāra revolūcijas periodā. Autors raksturo vispārīgo situāciju Latvijā pirmā pasaules kara periodā, iztirzā boļševiku cīņu pret militarismu, aplūko revolucionārā noskaņojuma pieaugumu tautas masās. Darbā parādīta

---

Latvijā revolucionārās kustības uzplūdu gados. — LVU ZR, 26, 1959, 91.—121. lpp.; J. Ripa. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā. — LVU ZR, 40, 1961, 115.—141. lpp.; Я. П. Крастынь. Рабочее движение в Латвии в годы нового революционного подъема. — ИАН ЛССР, 1962, 7, стр. 25—35.

³³⁹ J. Ripa, I. Apīne. Jaunie revolucionārie uzplūdi Latvijā. 1910.—1914. R., 1964. 234 lpp.

³⁴⁰ ПролРев, 1935, 5, стр. 55.

³⁴¹ В. А. Штейнберг. Революционное движение в Латвии в период первой мировой войны и Февральской революции (1914 г. — март 1917 г.). Р., 1954. 128 стр.

revolucionārās proletariāta partijas organizējošā un mobilizējošā loma un atspoguļota revolucionāro notikumu gaita Latvijā līdz pat 1917. g. martam.

Rīgas strādnieki, kas pirmā pasaules kara laikā bija evakuēti kopā ar savām fabrikām un rūpnīcām uz dažādām Krievijas pilsētām, saplūda ar šo pilsētu proletariātu un visai aktīvi piedalījās tā revolucionārajā cīņā. To rakstu vidū, kas nākuši klajā pēdējā laikā un veltīti šim padomju vēsturnieku vēl pavisam neizpētītam procesam, jāatzīmē *V. Savčenko*, *V. Suzdaļceva*, *V. Rajevska* un *L. Dribina* raksti.³⁴² Dīvos pirmajos rakstos apskatīta strādnieku kustība 1915. g. vasarā no Rīgas uz Harkovu evakuētajā «Vispārējās elektrības sabiedrības» rūpnīcā, atveidota rūpnīcas boļševistiskās organizācijas darbības aina, parādīta rūpnīcas strādnieku kolektīva loma revolucionārās kustības aktivizēšanā Harkovas pilsētā. *V. Rajevska* rakstā sniegti atsevišķi fakti no latviešu boļševiku organizācijas (tā saucamās KSDSP «Tveras grupas») darbības Maskavā 1915. g., pie kam materiāli ņemti galvenokārt no publikācijām, kas iznākušas Padomju Savienībā 20.—30. gados. *L. Dribina* rakstos atspoguļota Petrogradas boļševiku organizācijas Latviešu rajona «Prometejs» darbība 1915.—1917. g.

Šķiru cīņu Latvijas laukos pirmā pasaules kara priekšvakarā un kara gados, kā arī muižu saimniecību Vidzemē un Kurzemē XX gs. otrā gadu desmita pirmajā pusē savos rakstos analizējuši *L. Balevica* un *J. Krastiņš*.³⁴³

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara gados Latvijas Sociāldemokrātija veica lielu darbu, organizējot darbaļaužu masas cīņai

³⁴² В. Савченко. К вопросу об участии латышских рабочих в революционном движении в г. Харькове в годы первой мировой войны. — ИАН ЛССР, 1959, 2, стр. 5—14; В. В. Суздальцев. Рабочее движение на заводе «Всеобщей компании электричества» в годы первой мировой войны. — ПроблИст, 6, 1962, стр. 199—239; В. Ражевский. КSDSP(б) «Тверская группа». — LVU ZR, 34, 1960, 95.—109. lpp.; L. Dribins. Vēsturiskā pagrieziena dienās. (KSDS(б)P Petrogradas organizācijas Latviešu rajona darbība 1917. gada februāri—aprīli). — RPI ZR, 13, 1964, 147.—168. lpp.; L. Dribins. Zem proletāriskā internacionālisma karoga. (Latviešu boļševiki Petrogradas pagrīde 1915.—1917. g.). — PadLK, 1963, 6, 33.—39. lpp.

³⁴³ L. Balevica. Daži šķiru cīņas izpausmes veidi laukos Vidzemē un Kurzemē 1908.—1914. g. — ZAVest, 1962, 1, 19.—27. lpp.; L. Balevica. Muižu saimniecības Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. — ZAVest, 1966, 1, 31.—43. lpp.; Я. П. Крастынь. Положение и борьба крестьян Латвии в годы первой мировой войны. — ЕжгАгр 1961. P., 1963, стр. 52—62.

pret carismu un karu. Jau ar pirmajām kara dienām latviešu bolševiki kara, miera un revolūcijas jautājumos ieņēma principiāli pareizu, internacionālistisku, ļeņinisku pozīciju un plaši izvērsa nelegālās un legālās literatūras izdošanu. Pēc nelegālo preses izdevumu izdošanas apjoma LSD kara gados ieņēma vienu no pirmajām vietām Krievijā. Zināmu priekšstatu par to sniedz pēdējā laikā klajā nākušie darbi, kuru vidū nepieciešams atzīmēt O. Niedres rakstus par Latvijas Sociāldemokrātijas presi pirmā pasaules kara laikā³⁴⁴ un I. Dažinas sagatavoto publikāciju par nelegālo bolševistisko presi (galvenokārt par LSD CK un Rīgas komitejas izdotajām lapiņām).³⁴⁵

O. Niedre savā disertācijā un rakstos, balstoties uz arhīvu materiāliem, kas daļēji nebija agrāk zināmi vēsturniekiem, nosaka LSD legālos un nelegālos izdevumus, kas nākuši klajā pirmā pasaules kara laikā, to izdošanas vietu, laiku un metienus. Vērtējot pretkara cīņas programmu, kādu propagandēja LSD izdevumi, O. Niedre analizē LSD lozungus, salīdzinot tos ar citu KSDSP organizāciju izvirzītajiem lozungiem. Viņš pārliecināti izseko tam, kā V. I. Ļeņina ideju ietekmē LSD nelegālajā literatūrā vērsās plašumā cīņa pret meņševiku internacionālistu oportūnistiskajiem uzskatiem, kā arī pret tīri pacifistiskiem saukļiem.

Gatavojot vispārinošu darbu par Latvijas ekonomisko vēsturi, daži atsevišķi šī lielā pētnieciskā darba rezultāti noformēti atsevišķos rakstos. Piemēram, tā parādījās J. Netjosina raksti,³⁴⁶ kas veltīti krievu un vācu monopolistisko grupu finansu sakaru analīzei, ārzemju kapitāla ietekmes noskaidrošanai Latvijas apstrādā-

³⁴⁴ O. Niedre. LSD legālā prese pirmā pasaules kara laikā (1914.—1915. g.). — LVU ZR, 40, 1961, 85.—114. lpp.; O. M. Ни е д р е. Борьба против империалистической войны в работе Ю. Данишевского «Прусские юнкера в Латвии в 1812—1914 гг.». — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 111—120; O. M. Ни е д р е. Деятельность Социал-демократии Латышского края в изданиях демократической мелкобуржуазной прессы в годы первой мировой войны (1914—1916 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 121—141; O. M. Ни е д р е. Деятельность Социал-демократии Латышского края в нелегальных и легальных изданиях во время первой мировой империалистической войны (VII 1914 г. — II 1917 г.). Автореф. дисс. Р., 1966.

³⁴⁵ Листовки большевиков Латвии в годы первой мировой войны. — ИАрх, 1958, 4, стр. 39—66; ск. агі И. М. Да ж и н а. О нелегальной большевистской печати в годы первой мировой войны. — ВИ КПСС, 1961, 2, стр. 113—123.

³⁴⁶ Ю. Нетесин. Из истории проникновения германского капитала в экономику России. — ИАН ЛССР, 1960, 4, стр. 33—45; Ю. Н. Нетесин. Синдикаты «Гвоздь» и «Проволока». (1903—1914 гг.). — ИЗ, 70, 1961, стр. 113—146; Ю. Нетесин. Об иностранном капитале в обрабатывающей промышленности Латышского края. — ИАН ЛССР, 1964, 1, стр. 3—20.

jošā rūpniecībā, Krievijas monopolu (kuru vadošajā grupā ietilpa arī Latvijas lielāko rūpniecību īpašnieki) tirgus politikas formu un metožu apgaismošanai. J. Ņetjosins zināmā mērā pavirzījies uz priekšu arī tāda jautājuma kā Latvijas rūpniecības evakuācijas pirmā pasaules kara laikā pētīšanu.³⁴⁷

Interesantas, kaut arī fragmentāras ziņas par vienas vai otras rūpniecības vai transporta nozares attīstību aplūkojamajā laika posmā varam smelties rakstu krājumos «Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR». Piemēram, tur atrodam rakstus par Krievijā pirmo automobiļu izlaidi Rīgā, par telefona tīkla un tramvaju satiksmes izveidošanu Rīgā, par Rīgas gazifikācijas gaitu, par Latvijas dzelzceļu lokomotīvu parka attīstību utt.^{347a}

Ar *T. Draudiņa* rakstiem³⁴⁸ sākts mēģinājums sistemātiski iztīrīt notikumus Latvijā 1914.—1917. g., pie kam centrālo vietu tanīs ieņem latviešu strēlnieku revolucionārās kustības apgaismojums. Jaunus materiālus, kas liecina par ģeneralitātes kontr-revolucionāriem plāniem, kura 1917. g. augustā atdeva vāciešiem Rīgu, sniedz *M. Kapustina* raksts.³⁴⁹

Svarīgāks avots par mūsu aplūkojamo periodu ir krājuma «Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata» 2. sējums,³⁵⁰ kurā sakopotas vairāk nekā 660 biogrāfiskas izziņas par kritušajiem latviešu revolucionāriem. Mūsdienu lasītājam joprojām interesanti ir arī katrai grāmatas nodaļai pievienotie vispārinošie raksti.

³⁴⁷ Ю. Нетесин. Эвакуация промышленности Латвии в первую мировую войну (1915—1917 гг.). — ПроблИст, 6, 1962, стр. 27—75.

^{347a} А. П. Иванов. Первый автомобильный завод в России. — ИзИТ, 2, 1960, стр. 59—72; В. Я. Янсон. Развитие телефонной связи в Латвии (период от первых попыток передачи звука на расстояние до конца первой мировой войны). — ИзИТ, 2, 1960, стр. 73—87; М. Л. Раман. Газификация города Риги. — ИзИТ, 2, 1960, стр. 47—58; Р. А. Кронитс. Краткий очерк развития локомотивного парка железных дорог Латвии. — ИзИТ, 4, 1962, стр. 39—66; М. Pāvele. Трамвaju satiksmes attīstība Rīgā laikā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam. — ParTV, 3, 1962, 133.—146. lpp.

³⁴⁸ Т. Драудиņš. Латвија pirmā pasaules kara laikā. — PadLsk, 1947, 9, 16.—32. lpp.; 10, 24.—37. lpp.; Т. Драудиņš. 1917. gads Latvijā. — PadLsk, 1947, 11, 17.—42. lpp.; 12, 32.—48. lpp.; Т. Драудин. Важное событие в подготовке Великой Октябрьской революции в Латвии. — ИАН ЛССР, 1957, 5, стр. 5—22; ск. агі А. Шелюбский. Большевицкая пропаганда и революционное движение на Северном фронте накануне 1917 года. — ВИ, 1947, 2, стр. 67—80.

³⁴⁹ М. Капустин. К вопросу о сдаче Риги в августе 1917 г. — ИЗ, 46, 1954, стр. 44—62.

³⁵⁰ *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*, 2. (1907.—1917.). М., 1936. IX, 727 lpp.

III. LIELĀS OKTOBRA SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS PERIODS

1. OKTOBRA REVOLŪCIJA LATVIJĀ. PADOMJU LATVIJA 1919. G. LATVIEŠU STRĒLNIEKI CĪNĀ PAR PADOMJU VARU

Problēmu pētīšana, kuras saistās ar Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, kas cilvēces vēsturē ievadīja kapitālisma bojāejas un komunisma uzvaras ēru, ir viens no svarīgākajiem padomju vēstures zinātnes uzdevumiem. Pirmie, kas uzsāka pētīt 1917. g. notikumus Latvijā, bija vecākās paaudzes revolucionāri; viņu darbi likuši pamatu latviešu proletariāta un tā Komunistiskās partijas revolucionārās cīņas pētīšanai un vispārināšanai.³⁵¹ Pēc Lielā Tēvijas kara Padomju Latvijā nāca klajā vairāki populār-

³⁵¹ Šai sakarā vispirms nepieciešams norādīt uz P. Stučkas rakstiem, kas publicēti sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā bolševistiskajā presē — avīzēs «Pravda», «Cīņa», «Brīvais Strēlnieks» — un veltīti svarīgākajiem revolucionārās kustības jautājumiem Krievijā un Latvijā. Labākie no šiem rakstiem ietilpināti speciāla krājumā, ko sagatavojis LKP CK Partijas vēstures institūts: P. Stučka. Cīņā par Oktobri. Rakstu izlase. R., 1957. 202 lpp.; П. Стучка. В борьбе за Октябрь. Сборник статей. Р., 1960. 234 стр. Bez tam jāatzīmē vairāki citi raksti un grāmatas: П. Дауге. Мои воспоминания. — ПролРев, 1928, 11/12, стр. 181—222; И. Вацетис. Латышские стрелки в Октябрьской революции. — Война и революция, 1927, 10/11, стр. 133—142; J. Vācietis. Latviešu strēlnieki Oktobra revolūcijā. — Krievijas Cīņa, 1927. g. 5. nov., 128. nr.; 10. nov., 129. nr.; 12. nov., 130. nr.; J. Vācietis. Latviešu strēlnieki Oktobra revolūcijā. — Zvaigzle, 1927, 21, 7.—8. lpp.; Т. Драудин. Рижский фронт в Октябре 1917 г. (Факты и документы). М., 1922. 64 стр.; Я. Кириш. Аграрная революция в Прибалтике. М., 1931. 182 стр.; Latvju strēlnieku vēsture, 1. sēj., 1. un 2. d. M., 1928. VII, 249 un XXIII, 823 lpp.; 2. sēj., 2. d. M., 1934. 416 lpp.; Latvju revolucionārais strēlnieks, 1, 2. M., 1934, 1935. 377 un 599 lpp.

zinātniski darbi,³⁵² kā arī tika aizstāvētas vairākas disertācijas³⁵³ par Oktobra revolūcijas laikmetu Latvijā. Tomēr šīs problēmas izstrādāšanu kavēja personības kulta sekas — līdz pat PSKP 20. kongresam dienas gaismu neieraudzīja neviens plašāks pētījums par Oktobra revolūciju Latvijā.

Pirmie speciālie darbi, ko padomju vēsturnieki pēckara periodā sarakstīja par Oktobra revolūcijas sagatavošanu un norisi Latvijā, bija tikko minētās *J. Prēdeles* un *V. Steinberga* disertācijas. Atzīmējot savdabīgo situāciju, kāda bija izveidojusies Latvijā revolūcijas priekšvakarā, abi autori pierāda, ka šķiru ciņas attīstības gaita Latvijā 1917. g. gāja pa to pašu ceļu kā pārējās Krievijas daļās. Liela uzmanība disertācijās veltīta partijas organizāciju daudzpusīgajai darbībai bruņotās sacelšanās sagatavošanā, tajās izsekots padomju boļševizēšanās procesam, bet *V. Šteinbergs* kā pirmais padomju vēsturnieks iztirzā jautājumu, kāpēc 1917. g. jūlijā Latvijā netika uz laiku noņemts lozungs «Visu varu padomēm!». Diemžēl, abu darbu izziņas vērtību stipri pazemina atsevišķas tēzes, kurās atspoguļojas personības kulta ietekme.

Seit arī atzīmēsim, ka sociālistiskās revolūcijas sagatavošana un norise Latvijā, padomju varas pirmie soļi iekš- un ārpolitikā, ciņa pret ārzemju intervenciju un kontrrevolūciju vispārināti aplūkota tādos plašos Padomju Latvijas vēsturnieku darbos kā «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumā un «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» I. daļā.

No grāmatām, kas veltītas revolucionārajiem notikumiem Latvijā 1917. g. un publicētas pēc PSKP 20. kongresa, lielāko interesi saista *V. Šteinberga*,³⁵⁴ *T. Draudiņa*,³⁵⁵ *J. Kaimiņa*³⁵⁶ un *A. Drī-*

³⁵² *A. Drīzulis*. Latvija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā. R., 1951. 88 lpp.; *K. Kauliņš*. Latvijas darbaļaužu ciņas boļševiku vadībā par padomju varu. R., 1950. 87 lpp.

³⁵³ *Я. Д. Пределе*. Подготовка и проведение Великой Октябрьской социалистической революции в Латвии. Автореф. дисс. Р., 1951; *В. А. Штейнберг*. Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции в Латвии (март—август 1917 г.). Автореф. дисс. Р., 1951; *Я. Я. Кайминь*. Латышские стрелки в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. дисс. Р., 1953.

³⁵⁴ *V. Šteinbergs*. Latvijas darbaļaužu ciņa par padomju varu 1917. gadā. R., 1957. 270 lpp.

³⁵⁵ *T. Draudiņš*. Latvijas bezzemnieki ciņā par zemi un padomju varu 1917. gadā. R., 1957. 171 lpp.; *Т. Драудин*. Безземельное крестьянство Латвии в борьбе за землю и власть Советов в 1917—1919 годах. Р., 1959. 223 стр.

³⁵⁶ *Я. Кайминь*. Латviešu strēlnieki ciņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. 1917.—1918. R., 1957. 416 lpp.; *Я. Кайминь*. Латышские стрелки в борьбе

zuļa³⁵⁷ darbi. Šo pētījumu centrālā ideja, kas kļuvusi par aksiomu Padomju Latvijas vēstures zinātnei, ir ideja par to, ka sociālistiskā revolūcija Latvijā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sastāvdaļa, ka to bija sagatavojusi visa iepriekšējā ekonomiskā un politiskā attīstība, tā bija objektīva likumsakarība un noritēja pēc tiem pašiem pamatlikumiem, tai bija tie paši attīstības posmi, kādi bija raksturīgi šai revolūcijai visā Krievijā.

V. Steinberga monogrāfijā aprakstīta padomju nodibināšana vāciešu neokupētajā Latvijas ziemeļu daļā un analizēts padomju sastāvs. Liela uzmanība veltīta boļševistisko organizāciju darbības iztirzājumam, sniegtas ziņas par partijas rindu pieaugumu, pasvītota V. I. Ļeņina Aprīļa tēzu nozīme, apgaismota boļševiku cīņa par masām. Autors parāda kontrrevolūcijas intrigas, ģenerālītātes nodevību, aplūko kaujas par Rīgu, it sevišķi pie Mazās Juglas. Grāmatas beigu lappuses stāsta par padomju varas pirmajiem pasākumiem Latvijā. Salīdzinot ar iepriekš izdotajiem darbiem, V. Steinberga monogrāfijai ir vēl tā pozitīva iezīme, ka te minēti revolucionāru vārdi un uzvārdi, kuri sakarā ar personības kulta sekām bija nodoti aizmirstībai. Tas padarījis notikumu apgaismojumu dzīvāku, konkrētu, kā arī devis iespēju atbrīvoties no shematisma, kas, diemžēl, tik raksturīgs daudziem darbiem, kuri iznākuši pirms PSKP 20. kongresa.

Pirmais mēģinājums Padomju Latvijas vēstures zinātnē plaši apgaismot atsevišķā monogrāfijā Latvijas bezzemnieku cīņu par padomju varu pieder *T. Draudiņam*.³⁵⁸ Analizējot agrārās attiecības Latvijā un atzīmējot muižnieku zemes īpašumu lielo īpatnējo svaru, krasi izteikto zemniecības diferenciaciju, milzīgo bezzemnieku masu, kas veidoja veselu lauku proletariāta armiju, T. Draudiņš savā grāmatā pasvītīto šķiru cīņas ārkārtīgo asumu Latvijas laukos un, pamatojoties uz plašu konkrētu materiālu, izseko, kā šķiru kauju ugunis kaldinājās pilsētas un lauku darbaļaužu savienība. Sevišķi interesantas ir nodaļas, kurās pastāstīts par boļševistisko organizāciju darbu uz laukiem, apgaismota bezzemnieku padomju darbība Vidzemes pagastos un apriņķos Ok-

за победу Октябрьской революции. 1917—1918 гг. Р., 1961. 422 стр. — Sīkāk šo un citus darbus, kas attiecas uz latviešu sarkano strēlnieku vēsturi, aplūkosim tālāk (sk. 151.—156. lpp.).

³⁵⁷ А. Дризулис. Великая Октябрьская социалистическая революция в Латвии. Р., 1957. 124 стр.

³⁵⁸ Viņa monogrāfijas pamatā ir disertācija: Т. Драудин. Деревенская беднота — безземельные Латвии, как союзники пролетариата в борьбе за власть Советов и за землю в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. дисс. Р., 1955.

tobra revolūcijas sagatavošanas un norises periodā. Jaatzīmē, ka grāmatas saturs pārsniedz virsrakstā fiksētos ietvarus (jo T. Draudiņa pētījums hronoloģiski aptver periodu no XX gs. sākuma līdz 1919. g. vidum).

1957. g. iznākušais A. Drīzuļa darbs ir apcerējums par revolucionārajiem notikumiem Latvijā 1917. g. Tanī spilgti parādīta politiskās krīzes nobriešana, valdošo aprindu apjukums, boļševiku ietekmes pieaugums, aplūkots stāvoklis armijā, vispirmām kārtām latviešu strēlnieku pulkos, aprakstīta bruņotās sacelšanās gaita vāciešu neokupētajā teritorijā.

Diemžēl, minēto darbu vērtību mazina tas, ka tanīs mazākā mērā pastāstīts par revolucionārajiem notikumiem Latvijas austrumu daļā — Latgalē.

Apgaismojot LSD CK un vietējo partijas organizāciju daudzpusīgo darbību Latvijā Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises laikā, labas sekmes guvis E. Dižgalvis.³⁵⁹ Viņa darbos sīki izsekots partijas organizāciju darbībai vietējo administratīvi saimniecisko orgānu tālākā boļševizācijā, kā arī XII armijas rajona kara revolucionārās komitejas un vietējo kara revolucionāro komiteju darbam. Nozīmīgu vietu E. Dižgalvis ierādījis boļševiku partijas vadošās lomas iztīrījuma sociālistisko pārkartojumu realizēšanā, proti, jaunā, padomju valsts aparāta radīšanā, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu, transportlīdzekļu, lielo namīpašumu nacionalizācijā, muižu konfiskācijā un valsts saimniecību radīšanā uz laukiem.

A. Sprešļa un A. Smirnova raksti³⁶⁰ veltīti padomju vēsturnieku vēl maz pētītajai revolucionārajai kustībai Latgalē.

Oktobra revolūcijas vēstures dažādi jautājumi aplūkoti dau-

³⁵⁹ Э. Я. Дижгалвис. Борьба СДЛ за победу Великой Октябрьской социалистической революции и упрочение Советской власти в неоккупированной части Латвии. (Конец авг. 1917 — февр. 1918 г.). Автореф. дисс. Елгава, 1964; Э. Дижгалвис. Борьба трудящихся неоккупированной части Латвии под руководством СДЛ против предательской контрреволюционной буржуазии за упрочение Советской власти (ноябрь 1917 — февраль 1918). — УчЗ ЛатГУ, 62, 1962, стр. 77—88.

³⁶⁰ A. Spreslis. Latgale Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā. — LOktSR, 1957, 87.—108. lpp.; A. Spreslis. Latgale Oktobra revolūcijas laikā. — PadLK, 1957, 10, 17.—24. lpp.; А. Смирнов. Трудящиеся Латгалии и солдаты V армии Северного фронта в борьбе за Советскую власть в 1917 году. — ИАН ЛССР, 1963, 11, стр. 5—19; А. Смирнов. Борьба за Советскую власть в Даугавпилсе в 1917 г. — Красное знамя (Даугавпилс), 1964, 1 и 3 ноября; А. Смирнов. Трудящиеся Латгалии в борьбе за Советскую власть в 1918—1919 гг. — ИАН ЛССР, 1964, 5, стр. 3—17.

dzos zinātniskos rakstos. Šie raksti pēc savas zinātniskās nozīmības nebūt nav līdzvērtīgi, tomēr katrs no tiem sniedz kaut ko jaunu dotās problēmas izstrādāšanā. Šie raksti dalāmi (saproņams, relatīvi) trijās grupās: pirmās grupas raksti³⁶¹ veltīti proletāriskās revolūcijas sociālekonomiskajiem priekšnoteikumiem Latvijā, 1917. g. notikumu konkrētās gaitas apgaismošanai; otrās grupas raksti³⁶² apgaismo boļševiku partijas vadošo lomu un atsevišķu partijas organizāciju darbību proletāriskās revolūcijas sagatavošanas un norises laikā; trešās grupas raksti³⁶³ atsedz revolūcijas vēsturisko nozīmi.

³⁶¹ П. Е. Эльвих. Экономические предпосылки буржуазно-демократической и социалистической революции в Латвии в 1917 г. — ИАН ЛССР, 1959, 1, стр. 5—14; В. Мишке. Подготовка Октября в Латвии. — ПролРев, 1927, 1, стр. 37—66; П. Дауге. Октябрьская революция в Латвии. — ИЖ, 1940, 11, стр. 33—44; В. Мишке. Par Oktobra revolūcijas sagatavošanu Latvijā. — PadLSk, 1946, 10, 13.—25. lpp.; Т. Драудинš. 1917. gads Latvijā. — PadLSk, 1947, 11, 17.—42. lpp.; 12, 32.—48. lpp.; Т. Драудин. О ликвидации помещичьего землевладения в Латвии в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. — ИАН ЛССР, 1953, 11, стр. 21—38; F. Surigins. No ciņas vēstures par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā. — PadLK, 1955, 11, 30.—36. lpp.; A. Drīzulis. Latvijas darbaļaužu ciņa par padomju varu (1917.—1919.). — PadLK, 1957, 10, 10.—16. lpp.; A. Drīzulis. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Latvijā. — LOkTSR, 1957, 22.—86. lpp.; J. Prēdele. Rīgas Strādnieku deputātu padomes boļševizēšanās process 1917. g. — ZAVest, 1959, 9, 23.—34. lpp.; Г. Енш. Из истории архивного дела в Латвии в дни Великой Октябрьской социалистической революции и установления Советской власти в 1917—1940 гг. — ИАН ЛССР, 1958, 8, стр. 21—26.

³⁶² V. Steinbergs. Latvijas boļševiku ciņa par padomju varu 1917. g. — PadLK, 1952, 16, 44.—53. lpp.; I. Rutmane. Latvijas boļševiku ciņa pret oportūnismu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises laikā. — PadLK, 1956, 11, 9.—15. lpp.; K. Kauliņš. Latvijas boļševiku ciņa par partijas organizāciju nostiprināšanu 1917. gadā. — PadLK, 1957, 6, 28.—33. lpp.; K. Kauliņš. Latvijas Komunistiskā partija — darbaļaužu vadītāja ciņa par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā. — ZAVest, 1957, 10, 99.—102. lpp.

³⁶³ В. Мицкевич-Капсукас. Октябрьская революция и рабочее движение прибалтийских стран. — КрИнтПр, 1927, 10, стр. 399—406; V. Lācis. Oktobra revolūcija un latviešu tautas vēsturiskie likteņi. — PadLK, 1957, 9, 12.—23. lpp.; Я. Э. Калнберзин. Великая Октябрьская социалистическая революция и народы Советской Прибалтики. — ИАН ЛССР, 1957, 11, стр. 5—20; K. Strazdiņš. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Latvijā. — ZAVest, 1957, 10, 19.—30. lpp.; K. Strazdiņš. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 40 gadi. — LOkTSR, 1957, 3.—21. lpp.; A. Raškevics. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas starptautiskā nozīme. — PadLK, 1957, 11, 20.—26. lpp.; E. Eglājs. Lielais Oktobris un Latvija. — PadLK, 1958, 10, 25.—30. lpp.; К. Мамаева. Октябрьская социалистическая революция и развитие национальной государственности народов СССР. — ИАН ЛССР, 1957, 10, стр. 17—24.

Pēc PSKP 20. kongresa radikāls lūzums vērojams memuāru literatūras izdošanā — līdzīgi straumei, kas pēc ilga sastinguma atbrīvojusies no ledus važām, cits pēc cita nāca klajā atmiņu krājumi un raksti,³⁶⁴ kas par 1917. g. revolucionārajiem notikumiem Latvijā pastāstīja daudz jauna un kas jau tagad ietekmē un nākotnē vēl spēcīgāk ietekmēs visas historiogrāfijas attīstību. To vidū vajadzētu īpaši atzīmēt *J. Biezā* grāmatu «Liesmainie gadi», kurā daudz spilgtu faktu no LSD Malienas organizācijas un KSDSP Maskavas organizācijas Ziemeļu grupas darbības, raksturoti ievērojamākie latviešu revolucionāri (Bērziņš-Ziemeļis, Eferts-Klusais, Zandreiters, Krūmiņš-Pilāts, Daniševskis u. c.). Ļoti interesantas ir lappuses, kurās aprakstīts stāvoklis, kāds radās laukos Latvijas ziemeļu daļā pēc Februāra revolūcijas.

Kā zināms, 1918. g. februārī vācu karaspēks, atjaunojot uzbrukumu Padomju Krievijai, ieņēma arī neokupētos Latvijas rajonus: Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķi, kā arī Latgali. Tādā veidā 1918. g. visa Latvijas teritorija nonāca vācu imperiālistu rokās. Vairāki padomju vēsturnieki (*T. Draudiņš, J. Krastiņš, A. Salmiņš, D. Smidre, G. Storoženko*)³⁶⁵ savus darbus veltījuši Latvi-

³⁶⁴ 1917. gads Latvijā. Revolūcijas dalībnieku atmiņas. R., 1957. 372 lpp.; Grūst vecā pasaule... (Oktobra revolūcijas dalībnieku atmiņu krājums). Sastādījis J. Biezais. R., 1957. 327 lpp.; K. Gaillis. Atmiņas par Oktobra revolūcijas sagatavošanu un tās norisi Latvijā. — LOKSR, 1957, 257.—267. lpp.; J. Birzgalis. Atmiņas par Valmieras Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku deputātu padomi 1917. gadā. — LOKSR, 1957, 268.—302. lpp.; J. Biezais. Liesmainie gadi. Atmiņas un pārdomas. R., 1957. 208 lpp.; J. Biezais. Bezzemnieku padomes Vidzemē 1917. gadā. — LOKSR, 1957, 303.—323. lpp.; J. Vilks. Neaizmirstamajās dienās. — PadLK, 1957, 4, 28.—32. lpp.; J. Poišs. Cīņu dienās par padomju varu. — PadLK, 1957, 7, 25.—29. lpp.; P. Ķimēns. Nekad neaizmirsīsim šīs varonīgās dienas. — PadLK, 1957, 8, 29.—34. lpp.; Latvijas komjaunatnes cīņu sākums. (1917.—1919.). Atmiņas. R., 1960. 244 lpp.; R. Kazaks. Revolucionāro cīnītāju rindās. — PadLK, 1957, 11, 34.—35. lpp.; J. Bungšs. Liesmainie gadi. (Atmiņas par 1917. g.). — PadLK, 1957, 9, 24.—28. lpp.; J. Birzgalis. Uzvarējušās revolūcijas lozungi. — PadLK, 1957, 11, 31.—34. lpp.; Д. И. Гразкин. «Окопная правда». — ИАрх, 1957, 4, стр. 168—183; К. Laukmanis. Kaujinieka gaitas. (1917.—1919.). — Revolucionārā Pārdaugava, 1. R., 1960, 317.—335. lpp.; Neaizmirstamais 1917. gads. Priekš 40 gadiem. — Cīņa, 1957. g. 3. janv., 2. nr.; 2. febr., 28. nr.; 2. martā, 52. nr.; 2. apr., 78. nr.; 9. apr., 84. nr.; 16. apr., 90. nr.; 24. apr., 98. nr.; 30. apr., 102. nr.; 12. maijā, 111. nr.; 26. maijā, 123. nr.; 23. jūn., 147. nr.; 14. jūl., 165. nr.; 17. jūl., 167. nr.; 13. aug., 190. nr.; 1. sept., 207. nr.; 20. sept., 223. nr.; 18. okt., 247. nr.

³⁶⁵ T. Draudiņš. 1918. gads Latvijā. — PadLSk, 1948, 8, 19.—35. lpp.; 9, 61.—71. lpp.; Я. Крастынь. Борьба латышского народа в 1918 году за восстановление Советской власти в Латвии. — ИАН ЛССР, 1957, 10, стр. 75—84; Я. П. Крастынь. Борьба за Советскую власть в Латвии в годы военной интервенции и гражданской войны. (1918—1919 гг.). — ВИ, 1959, 1,

jas darbaļaužu cīņai pret vācu okupantiem. Šie autori parādījuši, ar kādām metodēm iekarotāji aplaupīja Latviju, raksturojuši to patvaļu, atmaskojuši latviešu reakcionārās buržuāzijas ciešo sadarbību ar okupantiem, vienlaicīgi pārliecinoši parādot, kā latviešu proletariāts LSD vadībā par spīti briesmīgajam teroram un represijām krāja spēkus un gatavojās izšķirīgām kaujām.

Par Liepājā, Ventspilī un Tallinā bazējošos vācu karakuģu matrožu, kā arī Latvijā dislocētās vācu 8. armijas kareivju revolucionāro kustību stāsta M. Vestermanis.³⁶⁶ Viņš izseko pretkara noskaņojumu pieaugumam vācu armijā, min faktus par «braļošanos» vācu un krievu kareivju starpā 1917. g. pavasarī un pat gadījumus, kad 1918. g. beigās un 1919. g. sākumā vācu kareivji pārgāja padomju varas pusē un iestājās Sarkanajā Armijā. Lielu uzmanību autors veltījis latviešu boļševiku internacionālajai darbībai — revolucionārās propagandas organizēšanai vācu armijā, nelegālās literatūras izdošanai un izplatīšanai vācu valodā, personīgo kontaktu nodibināšanai ar revolucionāri noskaņotajiem vācu kareivjiem. Reizē ar to M. Vestermanis pareizi atzīmē, ka vācu labējiem sociāldemokrātiem, kas bija uzņēmušies nepievilcīgo vācu buržuāzijas glābēju lomu, izdevās ietekmēt ievērojamu daļu vācu kareivju un nopietni novājināt revolucionāro kustību vācu armijā. Visumā tomēr M. Vestermaņa brošūrā pārāk liels ir lasītājam jau zināmu faktu īpatsvars; jūtams, ka autora rīcība bijusi ierobežota avotu bāze, ar ko acīm redzot arī izskaidrojams tas, ka konkrētie dati vietumis visai fragmentāri.

Ar 1917. g. revolucionārajiem notikumiem nesaraucjami saistīta latviešu darbaļaužu cīņa par padomju varu 1919. g. Historiogrāfisku apskatu par literatūru šai jautājumā sāksim ar P. Stučkas darba «Sociālistiskās Padomju Latvijas pieci mēneši»³⁶⁷ analīzi.

Šī grāmata ir rakstu krājums, kura rakstu lielākā daļa savā

стр. 59—80; А. Я. Салминь. Крушение колонизаторских планов германского империализма в Латвии в результате победы Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. дисс. Р., 1952; Д. П. Шмидре. Борьба большевиков Латвии против немецких оккупантов и американо-английских империалистов в 1918 году. Автореф. дисс. Р., 1953; Г. Стороженко. СДЛ во главе социалистической революции в Латвии (ноябрь 1918 — январь 1919 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 89—110.

³⁶⁶ M. Vestermanis. Ar Lībknehta Vāciju. Latvijas un Vācijas proletariāta kopīgās revolucionārās cīņas 1917.—1919. g. R., 1960. 117 lpp.; sk. arī M. Vestermanis. Mit dem anderen Deutschland. Zur Geschichte der Beziehungen zwischen der lettischen und der deutschen Arbeiterbewegung. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1965, 6, S. 990—1001.

³⁶⁷ П. Стучка. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии, 1, 2. [М., Псков], 1919, 1921. 190 и 70 стр.

laikā bija publicēta boļševistiskajās avīzēs «Cīņa» un «Naša Pravda». Tas ir pirmais mēģinājums apgaismot Padomju valdības un tās orgānu darbību, analizēt Latvijas Komunistiskās partijas taktiku, parādīt 1919. g. Padomju Latvijas vēsturisko nozīmi, atklāt atsevišķus trūkumus un, pamatojoties uz pagājušiem notikumiem, izdarīt noteiktus secinājumus.³⁶⁸ Sākumā P. Stučka bija paredzējis grāmatas pielikumā ievietot vērtīgākos dokumentus, tomēr vēlāk, lai paātrinātu grāmatas iznākšanu, nolēma publicēt tās pirmo daļu bez pielikuma, bet dokumentālos materiālus ievietoja tās otrajā daļā.³⁶⁹

Grāmatā ievietoto rakstu lielākā daļa ir publicistiska rakstura un izskaidro vairākus pasākumus, kādi bija veikti Padomju Latvijā visas sabiedriskās dzīves radikālā pārkārtošanā, sākot ar padomju celtniecības jautājumiem, nodokļu politiku, diplomātiskajām attiecībām un beidzot ar agrāro politiku. Vēsturnieku interesi P. Stučkas darbs allaž saistīs tāpēc, ka tas satur daudz tādu pētniekam gandrīz neuztveramu detaļu, par kurām ziņas var sniegt tikai tiešs (turklāt vērigs, godīgs un bez tam visai plaši informēts) notikumu līdzdalībnieks. Interesantas ir atmiņas, kas publicētas ar nosaukumu «Mūsu ārpolitika», tāpat uzmanību pelna ziņas par Rīgas rūpniecības stāvokli 1919. g., par pārtikas stāvokli pilsētā, Padomju valdības darbību un valsts iestāžu struktūru. Rakstos labi atveidota sasprindzinātā situācija, kādā notika nesaudzīga cīņa starp vecās un jaunās pasaules spēkiem, pārliecinoši parādīta asā šķiru cīņa Latvijā, vispusīgi raksturoti padomju varas pirmie soļi sociālistiskās celtniecības ceļā. Grāmata sniedz daudz vielas pārdomām, liek lasītājam vēlreiz pārliecināties par proletariāta diktatūras nodibināšanas Latvijā 1919. g. vēsturisko nozīmību.

Tomēr, augstu novērtējot P. Stučkas grāmatu, kas mūsu dienās

³⁶⁸ Lūk, kā pats P. Stučka priekšvārdā paskaidroja šīs grāmatas publicēšanas mērķi: «Ta kā manā rīcībā nebija materiālu un skaitlisko datu, kas, Rīgai krītot, visi nonaca kontrerevolūcijas rokās, tā kā manā rīcībā nebija pietiekami daudz laika, lai sistemātiski izklāstītu šo piecu mēnešu vēsturi, man jāaprobežojas ar krājumu, kurā sakopoti vairāk vai mazāk gadījuma rakstura raksti un piezīmes, kas daļēji uzskicēti no jauna, daļēji manis uzrakstīti šajos piecos mēnešos un publicēti Latvija mūsu periodiskajos izdevumos. Es centos rakstīt isi, centos būt patiess, atklāts un mierīgs... Es varu mierīgu sirdi galvot par sevi un saviem biedriem, ka, ja arī mēs savos mēģinājumos esam kļūdījušies un maldījušies, mēs tomēr allaž paliekam uzticīgi saviem komunistiskajiem ideāliem, un šai ziņā mēs esam uzbrukumiem nepieejami» (П. Стучка. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии, 1. Сборник статей и замечаний. [М.], 1919, стр. 3—4).

³⁶⁹ П. Стучка. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии, 2. Сборник документов и важнейших декретов. [Псков], 1921. 70 стр.

lielā mērā ieguvusi vēstures avota raksturu, jāatzīmē, ka ar vairākiem tanī izteiktiem atzinumiem nevaram būt vienisprātis (pieņemam, kaut vai par to, ka arodbiedrībām pēc padomju varas nodibināšanās jāpārvēršas par ražošanas organizācijām, utt.). Vispār šai ziņā jābūt maksimāli uzmanīgiem, jo vairākas P. Stučkas tēzes nes sava laika zīmogu un faktiski pārstāv jau noietu etapu to uzdevumu teorētiskajā izprašanā, kādi bija izvirzīti mūsu zemei, tai nostājoties uz sociālistisko pārkārtojumu ceļa.

Padomju Latvijas vēsturnieku darba tālākais rezultāts, pētot latviešu darbaļaužu varonīgo cīņu par padomju varu 1917.—1919. g., ir krājums «Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un ārzemju militārā intervencija Latvijā».³⁷⁰ Te sakopoti vairāki visai plaši šīs nozīmīgās problēmas dažādiem aspektiem veltīti raksti un atmiņas.

Pirmais sistemātiskais apcerējums par Padomju Latviju 1919. g. — J. Krastiņa darbs³⁷¹ — nāca klajā tikai 1957. g. Raksturīgi, ka šai darbā J. Krastiņš materiālu aplūko no vairākiem aspektiem — apskata ekonomisko un politisko stāvokli, kāds Latvijā bija izveidojies 1918. g. otrajā pusē, bruņotās cīņas gaitu un padomju varas nodibināšanos lielākajā Latvijas teritorijas daļā, apraksta padomju varas daudzpusīgo darbību kultūras un ekonomikas sociālistiskajā pārkārtošanā, izseko svarīgākos etapus latviešu darbaļaužu cīņā pret iekšējo un ārējo kontrrevolūciju. Darbā pasvītota padomju varas nodibināšanās lielā nozīme, parādīts 1919. g. proletāriskās revolūcijas Latvijā likumsakarīgais raksturs, uzsvērts, ka tā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sastāvdaļa. Aplūkojot Latvijas Padomju valdības agrāro politiku 1919. g., J. Krastiņš pakavējas pie to kļūdu iztīrījuma, kādas tika pielautas agrārajā jautājumā (aizliegums valsts saimniecību strādniekiem turēt savu govī un nelielu piemājas zemes gabalu, atteikšanās no lielākās daļas muižnieku zemju piešķiršanas darba zemniekiem, visu zemnieku saimniecību pasludināšana par ņomas saimniecībām, kas pieder valstij).³⁷²

Latvijas teritorijas atbrīvošanu no vācu karaspēka un latviešu kontrrevolucionāru bandām 1918. g. decembrī — 1919. g. janvārī

³⁷⁰ Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un ārzemju militārā intervencija Latvijā. R., 1957. 324 lpp.

³⁷¹ Я. П. Крастынь. Советская Латвия в 1919 году. Р., 1957. 134 стр.

³⁷² Latvijas Padomju valdības agrārajai politikai 1919. g. veltīts atsevišķs J. Krastiņa raksts: Я. Крастынь. К вопросу об аграрной политике Коммунистической партии Латвии. — ВИ КПСС, 1959, 4, стр. 73—87.

aplūkojuši *A. Zile* un *V. Bērziņš*.³⁷³ Priekšstatu par apvienotās Latvijas Padomju 1. kongresa lēmumiem un delegātu galvenajām runām sniedz 1959. g. iznākusi *S. Ziemeļa* brošūra.³⁷⁴ Uzsverot kongresa vēsturisko nozīmību, autors parāda, ka tas bija kongress, kas, pilntiesīgi lemdams Latvijas darbaļaužu vārdā, pirmoreiz licis pamatus padomju valstij visā Latvijas teritorijā (Vidzemē, Kurzemē un Latgalē), pieņēmis Latvijas pirmo padomju Konstitūciju un bija uzskatāms piemērs marksistiski ļeņinisko ideju triumfam Latvijā. Latvijas pirmo padomju Konstitūciju, ko apstiprināja apvienotās Latvijas Padomju kongress 1919. g. 15. janvārī, un tās vēsturisko nozīmi savā brošūrā aplūko *V. Millers* un *Ē. Stumbiņa*.³⁷⁵

Latvijas Komunistiskās partijas 6. kongresam, kas notika 1919. g. martā Rīgā, veltīta *R. Treiņa* brošūra.³⁷⁶ Tajā sniegtas ziņas par kongresa dalībniekiem, parādīts, kādus praktiskus uzdevumus aizsardzības un organizatoriski politiskajā darbā partijai izvirzīja šis kongress, kas pieņēma vairākus svarīgus lēmumus, kuri liecina par LKP un KK(b)P organizatorisko un idejisko vienību (lēmums par Latvijas Sociāldemokrātijas pārdēvēšanu par Latvijas Komunistisko partiju, lēmums, kas atzina KK(b)P programmu arī par LKP programmu, apsveikums III Komunistiskajai Internacionālei u. c.). Tomēr, atzīmējot kongresa lielo nozīmi, autors nebūt neslēpj, ka tā darbā bijuši arī atsevišķi trūkumi.

Lielajam radošajam darbam, kāds ārkārtīgi smagajos saimnieciskā sabrukuma un pilsoņu kara apstākļos tika veikts 1919. g. Padomju Latvijā, veltīta *A. Ziles* disertācija,³⁷⁷ kā arī vairākas brošūras un raksti.³⁷⁸

³⁷³ *A. Zile*. Ausa jauna diena. Padomju varas atjaunošana Latvijā 1918.—1919. R., 1958. 83 lpp.; *V. Bērziņš*. Latviešu strēlnieku cīņa par Latvijas atbrīvošanu no vācu okupācijas jūga 1918. g. beigās un 1919. g. sākumā. — ZAVest, 1964, 11, 3.—13. lpp.; *V. Bērziņš*. Latviešu strēlnieki cīņā par Kurzemes atbrīvošanu no vācu okupantiem 1919. g. janvārī. — ZAVest, 1965, 1, 23.—31. lpp.

³⁷⁴ *S. Ziemeļis*. Apvienotās Latvijas Padomju pirmais kongress 1919. g. 13.—15. janvārī. R., 1959. 52 lpp.

³⁷⁵ *V. Millers*, *Ē. Stumbiņa*. Latvijas pirmā padomju Konstitūcija. R., 1959. 111 lpp.

³⁷⁶ *R. Treiņš*. Latvijas Komunistiskās partijas VI kongress. R., 1959. 50 lpp.

³⁷⁷ *A. Я. Зиле*. Экономические мероприятия Советского правительства Латвии в 1919 году. Автореф. дисс. Р., 1950.

³⁷⁸ Мероприятия Советского правительства Латвии. (1918—1919). — Вводная статья *А. Блюмфельда*. — КрАрх, 1940, 6, стр. 45—84;

Līdz pat pēdējam laikam padomju historiogrāfija maz apgaismots jautājums par saimnieciskās dzīves celtniecību Latgalē padomju varas periodā 1919. g. Šo robu zināmā mērā aizpilda A. Smirnova raksts,³⁷⁹ kas veltīts padomju varas orgānu saimnieciskās politikas analīzei, tāpat pirmajiem pasākumiem, pārkārtotot uz jauniem pamatiem ekonomiku Latgales apriņķos, agrāk visatpalikušākajā Latvijas nostūrī.

Latvijas Komunistiskās partijas cīņai par sociālistiskās revolūcijas sagatavošanu un norisi, par vācu okupācijas režīma likvidāciju un padomju varas atjaunošanu Latvijā 1918. g. beigās un 1919. g. sākumā veltīta G. Storoženko disertācija.³⁸⁰ Autors pirmoreiz nodod zinātnieku rīcībā veselu virkni arhīvu materiālu, kas attiecas uz Padomju Latvijas rūpniecības uzņēmumu, padomju saimniecību un valsts iestāžu partijas pirmorganizāciju daudzpusīgo darbību 1919. g. Sevišķa uzmanība veltīta LKP CK un vietējo organizāciju darbības analīzei tādos jautājumos kā kaujas vienību formēšana, to tālākā apgāde un papildināšana un partizānu kustības organizēšana ienaidnieka aizmugurē viņa okupētajos novados.

Vairāki autori speciāli pētījuši pasākumus tautas izglītības un sociālistiskās kultūras attīstības radikālā pārkaršanā 1919. g.³⁸¹

A. Я. Зиле. Восстановление и строительство промышленности и транспорта в Советской Латвии в 1919 году. — УчЗ ЛатГУ, 16, 1957, стр. 65—102; J. Krastiņš. Sociālistiskā celtniecība Padomju Latvijā 1919. gadā. — PadLk, 1959, 6, 27.—32. lpp.; G. Storoženko. Tautas saimniecības atjaunošana un attīstīšana Padomju Latvijā 1919. gadā. — PadLTS, 1959, 1, 45.—51. lpp.; P. Allens. Padomju varas ekonomiskās politikas pamati Latvijā 1919. gadā. R., 1960. 56 lpp.

³⁷⁹ А. Смирнов. Хозяйственное строительство в Латгалии в период Советской власти в 1919 году. — ИАН ЛССР, 1966, 2, стр. 19—31.

³⁸⁰ Г. А. Стороженко. Коммунистическая партия Латвии в борьбе против иностранной военной интервенции и внутренней контрреволюции (ноябрь 1918 — январь 1920 гг.). Автореф. дисс. Р., 1965.

³⁸¹ A. Vecgailis. Skolas revolūcija. Rakstu kopojums par skolas organizācijas un audzināšanas jautājumiem, I. Viens gads skolas darba Padomju Latvijā. (1919. gads). M., 1921. 117 lpp.; В. О. Миллер. Создание и деятельность Высшей школы Латвии. — ИАН ЛССР, 1958, 12, стр. 39—46; E. Plaude. Tautas izglītība Latvijā 1917.—1919. gadā. — PadLSk, 1959, 5, 78.—85. lpp.; E. Plaude. Cīņa par padomju skolu Latvijā 1919. gadā. — PadLSk, 1959, 5, 65.—70. lpp.; S. Ziemeļis. Padomju Latvijas Izglītības komisariāts un tā vadītāji 1919. gadā. — PadLSk, 1959, 1, 19.—25. lpp.; R. Treijs. Pirmie asni. (Sociālistiskās kultūras celtniecība Padomju Latvijā 1919. g.). R., 1959. 78 lpp.; R. Miķelsons. Padomju Latvijas skolu 20 gadi. R., 1960. 149 lpp.; E. Andersone. Padomju Latvijas skolas attīstība. — SocUzv, 1960, 131.—161. lpp.; В. А. Усинь. Борьба за демократизацию и социалистическое преобразование школы Латвии в 1917—1919 гг. Автореф. дисс. Р., 1962; V. Osiņš. Padomju skolas sākumi Latvijā. R., 1965. 76 lpp.

Padomju tiesas organizācija un darbība Latvijā šai laikā apskatīti *Ē. Stumbiņas* rakstos,³⁸² darba likumdošanu aplūkojis *O. Zonne*.^{382a}

Ar katru gadu pieaug to darbu skaits, kas apgaismo Latvijas darba jaunatnes revolucionārās cīņas vēsturi. Jaunatnes līdzdabība cīņā par padomju varu 1917.—1919. g. parādīta *A. Henriņa* brošūrā.³⁸³ Latvijas darba jaunatnes lielākās lauku organizācijas — komjaunatnes Vidienas organizācijas rašanās un darbības vēsturei veltīta *G. Rauzāna* brošūra.³⁸⁴

Sevišķu uzmanību pelna *V. Samsona* un *T. Vilciņa* darbi,³⁸⁵ kas sniedz pārskatu par partizānu kustību Kurzēmē 1919.—1920. g. Šis temats literatūrā, kas nesa personības kulta zīmogu, nemaz nebija apgaismots. Izmantojot nepublicētus arhīvu dokumentus un materiālus, minētie zinātnieki kā pirmie sīki aprakstījuši un analizējuši tautas atriebēju — cīņai pret ārzemju iebrucējiem un baltgvardiem cēlušos strādnieku un bezzemnieku kaujas darbību Kurzēmē, galvenokārt Talsu apriņķī.

Latviešu nacionālo lietu komisariāta daudzšķautņainā darbība to latviešu iedzīvotāju vidū, kuri atradās Padomju Krievijā, aplūkota *V. Millera* un *Ē. Stumbiņas* rakstā.^{385a} Tajā parādīts, kā tika uzturēti sakari ar vietām — pilsētām un lauku apvidiem, kur dzīvoja ievērojamas latviešu darbaļaužu masas, kā komisariāts veica masu politisko un kultūrizglītības darbu (latviešu avīžu un grāmatu izdošanas organizēšana, bērnudārzu, skolu, strādnieku klubu, teātru, bibliotēku, lasītavu utt. atvēršana), minēti dati par latviešu iedzīvotāju izvietojumu un skaitu Padomju Krievijas teritorijā 1918. un 1923. g. Tomēr, pēc mūsu domām, nepieciešama

³⁸² Э. Я. Стумбина. Некоторые вопросы организации и деятельности советского суда в Латвии в 1917—1919 годах. — УчЗ ЛатГУ, 12, 1957, стр. 43—65; *Ē. Stumbiņa*. Padomju tiesas pirmie soļi Latvijā. (1917.—1919.). R., 1957. 59 lpp.

^{382a} О. Я. Зонне. Из истории трудового законодательства Советской Латвии в 1918—1919 гг. — Крај.: Вопросы гражданского и трудового законодательства Советской Латвии. (УчЗ ЛатГУ, 70). Р., 1965, стр. 111—155.

³⁸³ *A. Henriņš*. Tā dzima Latvijas komjaunatne. R., 1958. 86 lpp.; *A. Хенинь*. Так рождался комсомол Латвии. Р., 1959. 96 стр.

³⁸⁴ *G. Rauzāns*. Saulei pretīm rokas sniegsim. Lappuses no komjaunatnes Vidienas organizācijas vēstures. (1917.—1919.). R., 1963. 116 lpp.

³⁸⁵ *V. Samsons*. Sarkano partizānu cīņa par padomju varu Kurzēmē 1919. gadā. — LOKtSR, 1957, 87.—108. lpp.; *V. Samsons*. Kurzemes partizāni. 2. pārstr. un pap. izd. R., 1959, 19.—102. lpp.; *T. Vilciņš*. Kretulieši. Partizānu kustība Tukuma un Talsu novadā 1919. un 1920. gadā. R., 1961. 188 lpp.

^{385a} В. Миллер, Э. Стумбина. Комиссариат по латышским национальным делам — проводник ленинской национальной политики. — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 21—43.

nopietna šo skaitļu pārbaude un precizēšana, vēl jo vairāk tāpēc, ka autori nav raksturojuši izmantotos avotus. Atzīmējot, ka līdz ar Padomju Krievijas iekšējā un militārā stāvokļa izmaiņu mainījās arī komisariāta darbības raksturs, autori tā darbības laikā (no 1918. g. marta līdz 1924. g. aprīlim) izdala trīs posmus. Rakstā minētais fakts materiāls pilnīgi apstiprina autoru secinājumu, ka Latviešu nacionālo lietu komisariāts veica lielu darbu Padomju Krievijas latviešu iedzīvotāju (bēgļu, «kolonistu») audzināšanā proletāriskā internacionālisma un tautu draudzības ideju garā, ka tas konsekventi īstenoja Ņeņinisko nacionālo politiku.

Pēc PSKP 20. kongresa un it īpaši sakarā ar padomju varas nodibināšanas Latvijā 40. gadadienas atceri (1959. g.) aktivizējās memuāru literatūras izdošana. Atzīmējot šī latviešu tautas dzīvē izcilā notikuma gadadienu, klajā nāca vairāki atmiņu krājumi, kam liela nozīme kā izziņas materiālam.³⁸⁶

Nopietna uzmanība bija veltīta arhīvu materiālu izdošanai, kuri raksturo revolucionāro kustību Latvijā 1917.—1919. g. Pirmo šāda veida publikāciju vidū vispirms jānorāda uz izdevumu «Proletariāta diktatūra Latvijā» un LKP 6. kongresa protokolu publikāciju,³⁸⁷ kā arī uz jau pieminēto dokumentu krājumu, kas iznāca kā P. Stučkas grāmatas «Sociālistiskās Padomju Latvijas pieci mēneši» otrā daļa. Krājumā «Proletariāta diktatūra Latvijā» saskopotie materiāli galvenokārt atspoguļo pēc Februāra revolūcijas vācu karaspēka neokupētājā Latvijā daļā nodibināto padomju darbu, kā arī padomju varas orgānu (galvenokārt Iskolata) darbību 1917. g. novembrī — 1918. g. februārī. Publicētie LKP 6. kongresa protokoli apgaismo kongresa darba gaitu un ir svarīgs avots partijas šī perioda vēsturē. Trešā no minētajām publikācijām, lai gan tā pēc sava apjoma nav visai plaša, satur vērtīgus dokumentālus materiālus, kas raksturo Padomju Latvijas valdības darbību; to vidū vispirms jāmin Latvijas Padomju valdības manifests, kas datēts ar 1918. g. 17. decembri, V. I. Ņeņina un V. Bonča-Brujeviča parakstītais dekrēts par Latvijas Padomju

³⁸⁶ Par Padomju Latviju. Cīnītāju atmiņas. 1918.—1919. 1, 2. R., 1958, 1959. 421 un 432 lpp.; За Советскую Латвию. Воспоминания борцов. 1918—1919. Р., 1960. 600 стр.; Latvijas komjaunatnes cīņu sakums. 1917.—1919. Atmiņas. R., 1960. 244 lpp.; P. Allens. Cīņa par Padomju Latviju. No veco komunistu atmiņām. — PadLK, 1959, 1, 45.—47. lpp.; J. Mirāms. Bruņota sacelšanās Rīgā 1919. gada 3. janvārī. (Atmiņas). R., 1958. 106 lpp.; Я. Мирам. Вооруженное восстание в Риге 3 января 1919 года. (Воспоминания). Р., 1959. 117 стр.

³⁸⁷ Proletariāta diktatūra Latvijā. M., 1919. 135 lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas VI kongresa protokoli. [Pleskavā], «Spartaks», 1920. 104 lpp.

Republikas neatkarības atzišanu, Padomju Latvijas Konstitūcija, Latvijas Padomju valdības notas, radiogrammas, svarīgākās instrukcijas un dekrēti.

Nozīmīgs ieguldījums vēstures zinātnē gan pēc tajos publicēto dokumentu satura un svaiguma, gan arī pēc arheogrāfiskā noformējuma bija izdevumi, kas nākuši klajā pēc PSKP 20. un 22. kongresa.³⁸⁸ Dokumenti, kas sakopoti šajās publikācijās, sistematizēti pēc tematiski hronoloģiskā principa un sakārtoti nodaļās, kas atbilst Latvijas 1917.—1919. g. vēstures svarīgākajiem etapiem. Tie atspoguļo latviešu tautas varonīgo cīņu par padomju varu, pret iekšējo kontrrevolūciju un starptautiskā imperiālisma spēkiem, liecina par Komunistiskās partijas vadošo lomu revolucionārajā cīņā, atsedz boļševiku daudzpusīgo darbību, parāda viņu milzīgo autoritāti masās. Dokumenti pārliecinoši rāda, ka bruņotās sacelšanās ātros panākumus Latvijā veicināja Krievijas darbaļaužu lieliskās uzvaras, kas satricināja visu pasaules kapitālisma sistēmu. Daudz dokumentu vēsti par latviešu strēlnieku nesagraujamo uzticību padomju varai, par to, cik augstu V. I. Leņins, boļševiku partija un Padomju valdība novērtēja latviešu strēlnieku pulku revolucionāro lomu. Beidzot dokumenti atsedz latviešu buržuāzisko nacionālistu nodevīgo būtību, atmasko rietumu imperiālistu iejaukšanos Latvijas iekšējās lietās, parāda viņu zvērisko naidu pret padomju varu un latviešu darba tautu.

Bez tam daudz svarīgu partijas dokumentu, kas attiecas uz laika posmu no 1917. līdz 1920. g., publicēts tādos izdevumos kā «LKP 25 gadi» un «Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi».³⁸⁹

³⁸⁸ Октябрьская революция в Латвии. Документы и материалы. Р., 1957. 459 стр.; Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcija. 1917. Dokumenti un materiāli (1917. g. marts — 1918. g. februāris). Р., 1957. 624 lpp.; Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции. 1917. Документы и материалы (март 1917 — февраль 1918 г.). Р., 1963. 864 стр. (no krievu valodā publicētajiem papildu materiāliem lielako zinātnisko interesi izraisa LSD CK lēmumi un izraksti no LSD CK protokoliem, Latvijas Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku deputātu padomes un tās Izpildu komitejas — Iskolata — protokoli, Valmieras apriņķa Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku padomes un tās Izpildu komitejas, Smiltenes rajona Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku deputātu padomes un tās Izpildu komitejas, Seļu pagasta Bezzemnieku deputātu padomes protokoli); Социалистическая Советская Республика Латвии в 1919 г. и иностранная интервенция, 1, 2. Р., 1959, 1960. 583 и 544 стр.; Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli. Р., 1958. 634 lpp.

³⁸⁹ LKP 25 gadi. Rakstu un materiālu krājums. Kongresu, konferenču un CK svarīgākie lēmumi un rezolūcijas. М., 1929. 674 lpp.; Latvijas Komunistis-

Tatad PSKP 20. kongress iezīmēja nopietnu lūzumu sociālistiskās revolūcijas vēstures pētišanā Latvijā — pēdējos gados vēstures literatūra, kas atspoguļo Latvijas darbaļaužu cīņu par padomju varu 1917.—1919. g., kļuvusi ievērojami bagātāka un daudzveidīgāka, plašāka kļuvusi arī tās izmantoto avotu bāze. Jaunās literatūras par Oktobra vēsturi visai raksturīga iezīme ir cenšanās pārvarēt ilustratīvo metodi, bet secinājumus arvien vairāk balstīt uz visa faktu kopuma, apsekojot plašu avotu materiālu. Vairākos svarīgos jautājumos kā nopietnu un darbietilpīgu meklējumu rezultāts nākušas klajā monogrāfijas.

Kā gaišs pavediens cauri visiem padomju pētnieku darbiem vijas doma par to, ka sociālistiskā revolūcija Latvijā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sastāvdaļa, ka tiklab Latvijā, kā Krievijā pastāvēja objektīvi un subjektīvi apstākļi revolūcijas uzvarai, ka revolucionārais darbs Latvijā notika Komunistiskās partijas vadībā un bija spilgts pierādījums dažādu tautību darbaļaužu draudzībai. Padomju zinātnieki pārliecinoši parādījuši, ka latviešu darbaļaužu cīņa par padomju varu 1919. g. nesaraugami saistīta ar 1917. g. revolucionārajiem notikumiem. Turklāt galveno padomju varas sakāves cēloni Latvijā 1919. g. padomju vēsturnieki saskata tai apstākļi, ka cīņā pret padomju varu bija iesaistījušies ievērojamā pārspēkā esošie starptautiskā imperiālisma un iekšējās kontrrevolūcijas apvienotie spēki. Padomju Krievija, kas vienīgā varēja palīdzēt Padomju Latvijai, tolaik no visām pusēm bija interventu un baltgvardu ielenkta un savus galvenos spēkus bija spiesta virzīt pret Kolčaku un Deņikinu — pret Antantes karagājieniem. Tomēr, neraugoties uz padomju varas sagrāvi Latvijā 1919. g., upuri, ko bija nesusi latviešu darba tauta, nebija veltīti. Ar savu cīņu pret starptautiskā imperiālisma spēkiem Latvijas darbaļaudis deva ieguldījumu cīņā par padomju varas nosargāšanu Krievijā.

Un tomēr Oktobra revolūcijas notikumi Latvijā un cīņa par padomju varu 1919. g. ne tuvu nav pilnīgi izpētīti. Joprojām vēl nav historiogrāfiska apskata, nav pilnībā noskaidrota latviešu buržuāzijas un tās atsevišķo grupējumu politika sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā. Neizpētīts palicis arī tāds svarīgs jautājums kā to Latvijas darbaļaužu revolucionārā darbība, kas no Latvijas bija evakuēti uz atālākajiem Krievijas rajoniem un aktīvi piedalījušies padomju varas nodibi-

---

kās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, I. 1904.—1940. R., 1958. 642 lpp.

nāšanā daudzās Krievijas pilsētās un vietās (tas sakāms arī par KK(b)P vietējo komiteju latviešu sekciju darbu). Nav arī plaša pētījuma, kas būtu speciāli veltīts ļoti svarīgo — ar agrāro jautājumu Latvijā 1917.—1919. g. saistīto problēmu kompleksa iztīrīšanai; šāda fundamentāla vispārinoša darba trūkums kļūst ar katru gadu arvien jūtamāks. Tāpēc viens no galvenajiem Padomju Latvijas vēsturnieku uzdevumiem, atzīmējot Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienu, ir radīt fundamentālu darbu par Oktobra revolūciju Latvijā un Padomju Latviju 1919. g.

*

Nopietna zinātniska un politiska nozīme ir sarkano latviešu strēlnieku vēstures pētīšanai un apgaismošanai. Strēlnieki ierakstījuši neaizmirstamas lappuses mūsu zemes darbaļaužu varonīgās cīņas par padomju varu hronikā. Šī temata pētīšana Padomju Savienībā sākās jau 20. gados, kad pie VK(b)P CK Latsekcijas nodibinātās Latvju strēlnieku vēstures komisijas vadībā bija savākts nozīmīgs, vērtīgs materiāls par latviešu strēlnieku pulkiem. Šī darba rezultātā Maskavā izdevniecība «Prometejs» publicēja vairākus aprakstu, atmiņu un dokumentu krājumus,³⁹⁰ kas vēl joprojām ir plašākais materiālu izdevums un viens no svarīgākajiem latviešu sarkano strēlnieku vēstures avotiem. No šajos krājumos publicētajām pilsoņu kara dalībnieku atmiņām vislielāko interesi izraisa J. Vācieša, K. Doziša, K. Zubiša, J. Bāles, J. Laubes, K. Urbanoviča, P. Aparā, A. Laicena, A. Kroņkalna un P. Bērziņa atmiņas, uzmanību saista arī J. Vācieša, A. Feldmaņa un R. Bauzes raksti. Bez tam 20. gadu pirmajā pusē nāca klajā *J. Vācieša* un *T. Draudiņa* darbi.³⁹¹ Tomēr 1937. g. šī temata pētīšana tika pārtraukta. Daudzi autori un izdevniecības «Prometejs» darbinieki tika nelikumīgi represēti, bet minētās grāmatas izņemtas no apgrozības. Tikai 1948. g. nāca klajā *R. Ķīša* brošūra, kas bija veltīta sarkanajiem latviešu strēlniekiem un kas pēc trim gadiem ar dažiem papildinājumiem un mazliet citādu nosaukumu tika izdota krievu valodā.³⁹² Brošūras autors — bijušais latviešu

³⁹⁰ Latvju strēlnieku vēsture, I. sēj., 1. un 2. d. M., 1928. VII, 249 un XXIII, 823 lpp.; 2. sēj., 2. d. M., 1934. 416 lpp.; Latvju revolucionārais strēlnieks, 1, 2. M., 1934, 1935. 377 un 599 lpp.

³⁹¹ J. Vācietis. Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme, 1, 2. [Pleskava, M.], 1922, 1924. 164 un 41 lpp.; Т. Драудин. Рижский фронт в Октябре 1917 г. (Факты и документы). М., 1922. 64 стр.

³⁹² R. Ķīsis. Oktobra revolūcija un latviešu strēlnieki. R., 1948. 96 lpp.; Р. Кисис. Латышские стрелки в период гражданской войны. Р., 1951. 126 стр.

strēlnieks — mēģinājis (tiesa, ļoti shematiski un tikai vispārējos vilcienos) atsaukt plaša lasītāju loka atmiņā slaveno kauju ceļu, kādu nogājuši latviešu strēlnieki — latviešu darbaļaužu revolucionārā kaujas vienība, kam bija nopietna nozīme cīņā par padomju varu. Diemžēl, ar to arī aprobežojās brošūras pozitīvais devums. Saturā tā ir visai nabadzīga, bāli atspoguļo svarīgākās kauju operācijas; piemēram, pavisam garāmejot tajā pateikts par Latviešu divīzijas piedalīšanos Deņikina un Vrangela sakavē, nav atsegta latviešu strēlnieku loma Orlas—Kromu kaujā.

Pēc PSKP 20. un 22. kongresa sākas jauns posms šī temata izstrādāšanā. Padomju Latvijas vēsturnieki, guvuši iespēju izvērst sarkano latviešu strēlnieku vēstures pētījumus, sagatavoja vairākus saturā bagātus darbus. To vidū visnozīmīgāko vietu ieņem *J. Kaimiņa* monogrāfiskais pētījums,³⁹³ kas ir autora daudzu gadu darba rezultāts. J. Kaimiņš plaši izmantojis kā dokumentu, tā arī preses (galvenokārt boļševistiskās) materiālus un revolucionāro notikumu dalībnieku atmiņas. Pētījuma hronoloģiskie ietvari — no pirmā pasaules kara sākuma līdz 1918. g. februārim. Tanī pārliecinoši parādīta Komunistiskās partijas vadošā loma latviešu strēlnieku revolucionārajā cīņā, apgaismota latviešu strēlnieku līdzdalība sociālistiskās revolūcijas sagatavošanā un īstenošanā, tās iekarojumu nostiprināšanā. Monogrāfijā atsegta latviešu buržuāzijas tautai naidīgā būtība, jo tā latviešu strēlniekus uzskatīja par lielgabalu gaļu un, izveidojot latviešu bataljonus, centās iegūt ar to cara valdības labvēlību. Izsekojis latviešu strēlnieku revolucionārā noskaņojuma pieaugumam un viņu pārejai zem revolūcijas karoga, J. Kaimiņš pamatoti secina, ka latviešu strēlnieku pulki bija viena no pirmajām cara armijas daļām, kas visisākā laikā pievienojās boļševikiem kā disciplinēts un kaujās norūdīts bruņots spēks. Liels J. Kaimiņa nopelns ir tas, ka LSD organizāciju darbs latviešu pulkos nav apgaismots izolēti, bet ciešā sakarā ar citu XII armijas boļševistisko organizāciju, KSDS(b)P CK, LSD CK un Rīgas padomes darbību. Grāmatā minēts daudz piemēru, kas liecina par Latvijas un Krievijas darba tautas draudzību. Latviešu strēlnieku vēsture, pamatoti norāda autors, pārliecinoši parāda, ka galvenais priekšnoteikums latviešu tautas brīvībai un laimei ir tās nesagraujamā draudzība un brālīga sadarbība ar krievu tautu un citām PSRS tautām, draudzība, kas

³⁹³ J. Kaimiņš. Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. 1917.—1918. R., 1957. 416 lpp.; Я. Кайминь. Латышские стрелки в борьбе за победу Октябрьской революции. 1917—1918 гг. Р., 1961. 422 стр.

rūdīta kaujās par Oktobra revolūcijas uzvaru. Liela vieta grāmatā ierādīta tās lomas apgaismošanai, kāda latviešu strēlniekiem bija Petrogradas sacelšanās atbalstišanā. Kā jebkurā pētnieciskā darbā, arī J. Kaimiņa grāmatā ir daži trūkumi, strīdīgi apgalvojumi, ne visi jautājumi apgaismoti vienādi pilnīgi. Tomēr tas nebūt nemazina grāmatas vispārīgo pozitīvo vērtējumu.

Latviešu strēlnieku piedalīšanās cīņā par padomju varu 1917. g. apgaismota arī vairākos vispārīga rakstura darbos. To vidū vispirms mināmi «Latvijas PSR vēstures» 3. sējums, «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» 1. daļa, P. Maļkova,³⁹⁴ M. Kapustina³⁹⁵ un F. Šurīgina³⁹⁶ grāmatas, Z. Gromovas disertācija,³⁹⁷ kā arī atsevišķi raksti.³⁹⁸

³⁹⁴ P. Maļkovs. Kremļa komandanta piezīmes. R., 1960. 348 lpp.; П. Мальков. Записки коменданта Московского Кремля. 2-е перераб. изд. М., 1961. 287 стр.

³⁹⁵ М. И. Капустин. Солдаты Северного фронта в борьбе за власть Советов. М., 1957. 320 стр.; sk. arī М. И. Капустин. К вопросу о победе Великой Октябрьской социалистической революции на Северном фронте. — ИАН ЛССР, 1953, 6, стр. 13—35.

³⁹⁶ Ф. А. Шурьгин. Революционное движение солдатских масс Северного фронта в 1917 году. М., 1958. 132 стр.

³⁹⁷ З. М. Громова. Борьба большевиков за солдатские массы на Северном фронте в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. дисс. Р., 1955.

³⁹⁸ P. Stučka. Latvijas strēlnieku goda dienā. (1917. g. 17. maiju atceroties). — Krievijas Cīņa, 1924. g. 31. maijs, 59. nr.; В. Денисенко. Пятый и чрезвычайный съезды [Советов] 12-й армии. (Октябрь—ноябрь 1917 г.). — ПролРев, 1924, 12, стр. 181—211; P. Vīksne. Latvju strēlnieku vēsturiskā loma. — Darba kalendārs 1928. gadam. M., 1928, 50.—66. lpp.; J. Daniševskis. Nekad nepiemirst latvju strēlnieku proletārisko solījumu. — Komunāru Cīņa, 1932. g. 30. maijs, 124. nr.; Т. Драудин. Латышские стрелки в 1917 г. — СтБ, 1933, 4, стр. 128—152; А. П. Шелюбский. Большевицкая работа на Северном фронте в первый период подготовки Октябрьской революции. (Март—апрель 1917 г.). — ИАН СССР. Серия истории и философии, 1948, 5, стр. 437—450; Т. Драудин. Латышские стрелки в борьбе за победу Великого Октября. — ИАН ЛССР, 1957, 10, стр. 85—97; Т. Драудин. Важное событие в подготовке Великой Октябрьской социалистической революции в Латвии. — ИАН ЛССР, 1957, 5, стр. 5—22; Т. Draudiņš. Latviešu strēlnieki cīņā par Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas uzvaru. — LOktSR, 1957, 109.—138. lpp.; A. Drīzulis. Latviešu strēlnieki cīņā par socialistiskās revolūcijas uzvaru un padomju varas nodibināšanu. — PadLK, 1957, 2, 10.—20. lpp.; J. Kaimiņš. Latviešu strēlnieki cīņā par Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas uzvaru. — PadLK, 1954, 10, 18.—24. lpp.; J. Lidaks. Dažas ziņas par latviešu strēlnieku pulkiem un to cīņām par padomju varu 1917.—1919. g. — PadLSk, 1953, 2, 20.—27. lpp.; V. Sizovs. Sibīrijas un latviešu strēlnieku kaujas sadraudzība cīņā par Oktobra uzvaru. — PadLK, 1959, 11, 14.—19. lpp.; A. Spriesslis. «Okopnaja

1960. g. krievu, bet pēc gada latviešu valodā nāca klajā *T. Draudiņa* grāmata,³⁹⁹ kas veltīta sarkano latviešu strēlnieku noietajam kaujas ceļam Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara gados. Grāmatā aprakstīts, kā latviešu strēlnieki plecu pie pleca ar saviem krievu biedriem pašai izlēdžīgi cīnījās par padomju varas uzvaru, sniegts daudz piemēru par latviešu strēlnieku bezgalīgo uzticību strādnieku šķiras starptautiskajai lietai, pastāstīts par to, kā latviešu strēlnieki izpildīja revolūcijas vadoņa V. I. Leņina atbildīgus uzdevumus, kā viņi piedalījās Dovbora-Musņicka poļu baltgvardu korpusa, ģenerāļa Kaļedina, čehu baltgvardu un eseru dumpja sagravē, vēstīts, kā latviešu strēlnieki cīnījās par padomju varas nodibināšanu Latvijā 1919. g. Sevišķu interesi izraisa lappuses, kas atspoguļo slavenās Orlas—Kromu kaujas ainas un parāda Latviešu strēlnieku divīzijas lomu Deņikina sagravē. Aprakstīts, kā latviešu strēlnieki atbrīvoja Belgorodu un Harkovu, attēlota viņu cīņa ar Mahno bandām, kā arī Latviešu strēlnieku divīzijas līdzdalība leģendārajās cīņās par Kahovkas placdarmu un Vrangela sagravē. Pielikumā sniegtas svarīgākās biogrāfiskās ziņas par Latviešu divīzijas komandējošo sastāvu.

Latviešu strēlnieku divīzijas piedalīšanās kaujās Dienvidu frontē pret deņikiniešiem apskatīta arī *P. Makejeva* darbā.⁴⁰⁰ Centrālo vietu tanī ieņem Orlas—Kromu kaujas un Latviešu divīzijas darbības Dienvidu frontē apraksts. Grāmatā minēts latviešu strēlnieku kaujas darbības augstais novērtējums, kura autori ir Sarkanās Armijas, partijas un Padomju valdības izcili darbinieki.

Ar lielu interesi Latvijas PSR zinātnieki saņēmuši jaunā Maskavas vēsturnieka *B. Tomaņa* darbus, kas veltīti latviešu strēlnieku cīņai par padomju varu 1918. g.^{400a} B. Tomanis aplūko arī tādus līdz šim maz izpētītus jautājumus kā strēlnieku partijas

Pravda un «Brīvais Strēlnieks» Lielā Oktobra sagatavošanas periodā. — PadLK, 1957, 6, 34.—41. lpp.

³⁹⁹ Т. Драудин. Боевой путь Латышской стрелковой дивизии в дни Октября и в годы гражданской войны. (1917—1920 гг.). Р., 1960. 155 стр.; Т. Драудиņš. Latviešu strēlnieku cīņu ceļš. 1917.—1920. R., 1961. 152 lpp.

⁴⁰⁰ П. В. Makeев. На Деникина! Роль латышских стрелков в разгроме деникинских полчищ. Р., 1960. 120 стр.; sk. arī Т. Драудиņš. Latviešu strēlnieki cīņās pret Deņikinu. — ZAVest, 1959, 10, 5.—14. lpp.; Я. Крaстынь. Участие латышских стрелков в Орловско-Кромских боях. — ИАН ЛССР, 1960, 7, стр. 119—127.

^{400a} Б. А. Томаи. Борьба латышских стрелков за Советскую власть в 1918 г. Автореф. дисс. М., 1966; Б. А. Томаи. Страница из истории латышских стрелков. Ликвидация мятежа левых эсеров в Москве 6—7 июля 1918 г. — ТрМГИИИ, 16, 1961, стр. 181—191.

organizācijas darbu, Latviešu padomju strēlnieku divīzijas — Sarkanās Armijas pirmās divīzijas — formēšanas un uzbūves īpatnības utt.

V. Bērziņš savā disertācijā «Latviešu strēlnieki cīņā par Padomju Latviju (1919. g.)» un vairākos rakstos⁴⁰¹ uz plaša arhīvu materiālu un literatūras pamata vispusīgi apgaismojis latviešu strēlnieku cīņu par padomju varu Latvijā 1919. g. Līdztekus operatīvās darbības analīzei V. Bērziņš izsekojis Padomju Latvijas armijas izveidošanas apstākļiem, armijas iekšējai uzbūvei un tās īpatnībām, Padomju Latvijas armijas Komunistiskās organizācijas pasākumiem strēlnieku saliedēšanā un armijas kaujas spēju celšanā.^{401a} Viņa disertācijā pirmo reizi sīki aplūkoti tādi jautājumi kā cīņas Valkas rajonā un Vidzemes frontes izveidošanās, cīņas par Rīgu 1919. g. maijā, latviešu strēlnieku kaujas gaitas Latgalē u. c. Bagātais faktiskais materiāls uzskatāmi parāda to lielo ieguldījumu, kādu latviešu strēlnieki deva, cīnoties par padomju varu Baltijā 1919. g.

60. gadu sākumā latviešu un pēc tam arī krievu valodā iznāca krājums «Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā».⁴⁰² Tas ir pirmais un līdz šim vienīgais pēckara gados izdots materiālu krājums, kas speciāli veltīts latviešu strēlnieku cīņu gaitām pilsoņu kara gados. Tajā ievietoti interesanti un lielākoties jauni arhīvu materiāli (militāri operatīvie dokumenti, partijas sapulču un konferenču lēmumi), kā arī atmiņas un daži biogrāfiski apcerējumi par latviešu strēlnieku komandieriem un politdarbiniekiem. Krājuma materiāli atspoguļo latviešu strēlnieku cīņu par Oktobra revolūcijas uzvaru, stāsta par to, kā viņi apsargāja Padomju valdību Kremli, cīnījās pret Kaļedīnu, pret baltčehiem Austrumu frontē un Krasnova baltkazakiem Dienvidu frontē, piedalījās kreiso eseru dumpja likvidēšanā Maskavā 1918. g. jūlijā, vēstī par latviešu strēlnieku cīņu par Padomju Latviju 1918.—1919. g., parāda viņu cīņas Dienvidu frontē 1919. g.

⁴⁰¹ В. М. Берзинь. Латышские стрелки в борьбе за Советскую Латвию (1919 г.). Автореф. дисс. Р., 1965; V. Bērziņš. Padomju Latvijas armija 1919. g. — ZAVēst, 1965, 6, 13.—21. lpp.; V. Bērziņš. Latviešu strēlnieku cīņa Latgalē 1919. gada otrajā pusē. — ZAVēst, 1966, 3, 21.—30. lpp.; sk. arī 373. piezīmi 145. lpp.

^{401a} Šai sakarā jāmin arī plašāks A. Ziles raksts: А. Я. Зиле. Организация и строительство Армии Советской Латвии в 1919 г. — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 143—189.

⁴⁰² Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā. Atmiņas un dokumenti. R., 1960. 566 lpp.; Латышские стрелки в борьбе за Советскую власть в 1917—1920 гг. Воспоминания и документы. Р., 1962. 527 стр.

un 1920. g. Publicēto dokumentu vidū sevišķi interesanti ir Latviešu divīzijas komisāra K. Petersona ziņojums J. Sverdlovam par Lokarta savvērestību un latviešu strēlnieku līdzdalību tās likvidēšanā, Latviešu divīzijas kaujas darbības apraksts laikā no 1920. g. 9. līdz 16. novembrim (Krimas atbrīvošanā), fragments no LKP 6. kongresa rezolūcijas par Padomju Latvijas armijas Komunistiskās organizācijas pamatnoteikumiem u. c. Krājumā ievietotas J. Sverdlova, S. Budjonija, A. Jegorova runas, kurās augsti novērtēta sarkano latviešu strēlnieku kaujas darbība pilsoņu kara frontēs. Ar spilgtu izklāstu, interesantu skicējumu un bagātu saturu izceļas P. Plauža, V. Primakova, J. Baloža, K. Zaula u. c. atmiņas.

Nobeidzot īso apskatu par latviešu strēlnieku vēsturei veltīto literatūru, jāatzīmē, ka latviešu strēlnieku pulku kaujas ceļš pilsoņu kara gados vēl nav pietiekami izpētīts. Faktiski apgaismoti tikai daži šīs problēmas jautājumi. Vēl nav pārvarēti arī atsevišķi uzslāņojumi, kas ap latviešu strēlnieku vēsturi uzkrājušies personības kulta ietekmē. Tāpēc padomju vēsturnieku tālākajam darbam šīs problēmas risināšanā, pēc mūsu domām, jāiet trijos galvenajos virzienos: monogrāfiski jāizstrādā sarkano latviešu strēlnieku vēstures kardinālie jautājumi, jāsaģatavo publicēšanai dokumentālie materiāli un jāsaraksta fundamentāls darbs, kas apgaismotu latviešu strēlnieku kaujas ceļu visumā.

2. ĀRZEMJU INTERVENCIJA UN IEKŠĒJĀ KONTRREVOLŪCIJA UN CĪŅA AR TO 1918.—1920. G.

Latviešu tautas cīņa par savu neatkarību pret ārzemju intervenciju un iekšējo kontrrevolūciju 1918.—1920. g. apgaismota vairākos darbos, kas visi izraisa neapšaubāmu zinātnisku interesi. Pirmais nopietnais darbs šinī jautājumā — V. Strausa grāmata «Padomju Latvija un starptautiskā kontrrevolūcija»⁴⁰³ — izdots Maskavā 1931. g.

Vispirms atzīmēsim, ka V. Strausa grāmata nav kapitāls pētījums un pat ne profesionāla vēsturnieka darbs. Visdrīzāk to varētu nosaukt par asu politisku brošūru. Tas ir neliels, bet visai saturīgs sacerējums, kurā veiksmīgi apvienots dziļš partejiskums

⁴⁰³ V. Strauss. Padomju Latvija un starptautiskā kontrrevolūcija. M., 1931. 168 lpp.

un zinātniskums un kas turklāt izceļas ar izklāsta skaidrību un vienkāršību. Tāpēc nav brīnums, ka V. Štrausa grāmata līdz pat šim laikam ir viens no labākajiem darbiem padomju historiogrāfijā par ārzemju intervenciju Latvijā 1918.—1920. g. un pats labākais darbs, kur analizētas tā perioda militārās operācijas Latvijā. Grāmata bagāta ar atziņām, vispārinājumi un secinājumi tanī izdarīti, pamatojoties uz plaša faktiskā materiāla: autors pamatīgi pētījis arhīvu dokumentus, kā arī lielu skaitu latviešu, krievu, vācu, poļu, franču, angļu, lietuviešu un igauņu valodā izdoto darbu.

Uzmanību saista V. Štrausa dotā starptautiskās situācijas analīze, kā arī viņa prasme notikumus Latvijā saistīt ar notikumiem pasaules arēnā. Skaidri un precīzi izklāstīta karadarbības gaita, operatīvie un stratēģiskie apsvērumi, sniegtas interesantas ziņas gan par Sarkanās Armijas daļu, gan arī par kontrrevolucionāro spēku skaitlisko sastāvu. Ļoti vērtīgas ir grāmatai pievienotās kartes un shēmas. Līdz pašiem pamatiem iedziļinoties aplūkojamā laika notikumos, autors raksturo tās vai citas sociālās grupas šķirisko būtību, parāda lielāko imperiālistisko plēsoņu politiskās līnijas sarežģītos ličuļoņus un manevrus Baltijas jautājumā. V. Štrausa grāmatā analizēts stāvoklis kontrrevolucionāru noņemtnē, atsegtas nopietnas pretrunas lielāko imperiālistisko valstu vidū, kuras bija iejaukušās Austrumbaltijas iekšējās lietās un ko, no vienas puses, vienoja valdošo šķiru zvēriskais naidis pret proletārisko revolūciju, bet, no otras puses, šķīra plēsoņas dabiskā tieksme sagrābt savās rokās lielāku laupījuma daļu. Ar konkrētiem pārliecinošiem piemēriem parādīta latviešu buržuāzisko darboņu bezspēcība, viņu tautai naidīgā, nodevīgā politika, minēti fakti, kas atsedz visu negodīgo «neatkarīgās» Latvijas pasludināšanas vēsturi. Politiskie vērtējumi ir asi, revolūcijas ienaidnieku raksturojumi trāpīgi un nesaudzīgi, tomēr apgalvojumi nav kailas frāzes vien, bet gan organiski izriet no konkrēta materiāla analīzes, t. i., grāmatas partejiskums tieši balstās uz tās objektivitāti. Autors nevienkāršo pētāmo jautājumu, parādot tālaika situācijas sarežģītību, nenoklusē grūtības cīņā ar kontrrevolucionārajiem spēkiem, atsevišķas kļūdas vai vienkārši neveiksmes, kādas atgadījās frontē. V. Štrausa grāmata ir domu bagāta, un, lai gan dažkārt tās ir strīdīgas, bet atsevišķos gadījumos liekas arī kļūdainas, tomēr jāpasvīt, ka uz daudzām principiālām tēzēm, kas izteiktas viņa grāmatā, vēlāk balstījās padomju vēsturnieku tālākie pētījumi.

Peckara periodā pirmais monogrāfiskais darbs par ārzemju

intervenciju Latvijā ir A. Leita grāmata «Imperiālistisko lielvalstu agresija Latvijā 1917.—1920. g.».⁴⁰⁴ Grāmata uzrakstīta, pamatojoties galvenokārt uz buržuāziskās Latvijas Satversmes sapulces un saēmas stenogrāfiskajām atskaitēm, zinātnisko un memuāru literatūru, tanī izmantoti arī atsevišķi materiāli no padomju autoru speciāliem pētījumiem, kas veltīti imperiālistisko lielvalstu ārpolitikas problēmām, it īpaši jautājumiem par šo lielvalstu intervenciju Padomju Savienībā. Diemžēl, mazākā mērā autors izmantojis arhīvu materiālus. Aprakstot imperiālistisko lielvalstu iejaukšanos latviešu tautas iekšējās lietās, A. Leits izvirza domu, ka revolūcijas nožņaugšana Latvijā faktiski bija tikai atsevišķs posms starptautiskās reakcijas kopējā pasākumu virknē cīņā pret Padomju Krieviju. Grāmatā apgaismota dažnedažādo amerikāņu, angļu, franču un vācu misiju darbība, kuras bija ieradušās Latvijā, sniegti piemēri par latviešu buržuāzijas nodevīgo darbību, pastāstīts, kā imperiālisti ievilkā Latvijā verdzinošu līgumu tīklā, izskaitļots, ko latviešu tautai izmaksāja imperiālistisko lielvalstu «palīdzība».⁴⁰⁵ Izolācija no Padomju Savienības, kādu ieturēja buržuāziskās Latvijas valdošās aprindas, laupīja Latvijas rūpniecībai ne tikai izejvielu avotus, bet arī gatavās produkcijas noieta tirgu. Latvija nonāca ekonomiskā atkarībā no ārzemju kapitāla, kas bija sev pakļāvis Latvijas tautas saimniecības svarīgākās nozares.

Diemžēl, gandrīz nekā jauna šī temata izstrādāšanā neienes 1953. g. aizstāvētā S. *Graužiņa* disertācija.⁴⁰⁶ Darbā vāji izjūtama pētnieciskā pieeja aplūkojamajam jautājumam, pārāk liels ir zinātniekiem jau pazīstamu materiālu, kā arī personības kulta apstākļiem tipisku apgalvojumu īpatnējais svars.

1918.—1920. g. notikumi apgaismoti arī krājumā «Amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā»,⁴⁰⁷ kur V. *Savčenko* raksts «Amerikāņu-angļu intervencija Latvijā 1918.—1920. g.» un T. *Draudīņa* raksts «Amerikāņu un angļu imperiālisti — buržuāziskās Latvijas faktiskie nodibinātāji» tieši veltīti

⁴⁰⁴ A. Лейт. Агрессия империалистических держав в Латвии. (1917—1920 гг.). Р., 1952. 124 стр.

⁴⁰⁵ Saskaņā ar A. Leita aprēķiniem, Latvijas darbaļaudīm par «palīdzību», ko imperiālistiskās lielvalstis bija sniegušas Ulmaņa kliķei, bija jāsamaksā milzīga summa — 150 milj. latu.

⁴⁰⁶ С. К. Граужинис. Агрессия империалистов США и западноевропейских государств в Латвии (1918—1920 гг.). Автореф. дисс. Р., 1953.

⁴⁰⁷ Amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā. R., 1954. 151 lpp.

šim jautājumam. Kā viss krājums kopumā, tā arī šie raksti uzrakstīti kaujinieciski, politiski saasināti, bet, diemžēl, neizmantojot arhīvu materiālus. Lasot rakstus, nerodas pārlicība, ka jautājums būtu patstāvīgi pētīts, turklāt stipri sevi liek manīt personības kulta zīmogs.

Par padomju historiogrāfijas tālākiem panākumiem mūsu aplūkojamā temata apgaismošanā liecina *J. Krastiņa* raksti.⁴⁰⁸ Tajos pamatots jautājums par imperiālistu tikojumu sākotni, parādīts, ka imperiālistu intervencija pret Latviju bija sastāvdaļa to karagājienos pret Padomju Krieviju. *J. Krastiņa* rakstos faktiski pirmoreiz padomju vēstures literatūrā izstrādāta metodoloģija ārzemju intervencijas Latvijā etapu pētīšanai.

Ievērojams solis uz priekšu Vācijas, Anglijas, ASV un Francijas imperiālistiskās politikas Baltijā, kā arī latviešu buržuāzijas un ārvalstu interventu nodevīgā darījuma (1918.—1920. g.) atmaskošanā ir uz plašu avotu bāzes uzrakstītais *V. Sīpola* darbs,⁴⁰⁹ kas neapšaubāmi ir svarīgākais mūsu rīcībā esošais pētījums par Rietumu imperiālistu intervenciju Latvijā 1918.—1920. g. *V. Sīpols* rūpīgi izstudējis buržuāziskās Latvijas ārlietu ministrijas arhīva dokumentus, kā arī ASV un Anglijas ārpolitikas dokumentus, pirmoreiz Latvijas historiogrāfijā zinātniskajā apgrozībā ievadījis daudz jaunu, vērtīgu materiālu, kas smelti no tādām plašām diplomātisko dokumentu ārzemju publikācijām kā «Papers Relating to the Foreign Relations of the United States» un «Documents on British Foreign Policy 1919—1939». Bez tam *V. Sīpols* izmantojis Latvijas PSR CVVA un LKP CK Partijas arhīva materiālus, daudzas dokumentu un materiālu padomju publikācijas, padomju autoru darbus, buržuāzisko darbinieku un karavadoņu grāmatas (galvenokārt memuāru rakstura), periodiku latviešu, krievu, angļu un vācu valodā. Grāmatā parādīts ne tikai ārvalstu interventu pretpadomju politikas vispārīgais virziens 1918.—1920. g., bet arī tie likumotie ceļi, pa kuriem norisinājās to savstarpējā cīņa Latvijā. Aprakstot intervencijas gaitu Latvijā, autors ar konkrētiem piemēriem ilustrē pretrunu saasināšanos intervencijas organizatoru vidū — kā Vācijai, tā arī Anglijai, ASV un

⁴⁰⁸ Я. П. Крастынь. Американско-английская интервенция в Латвии в 1918—1920 гг. — ИЗ, 45, 1954, стр. 235—256; *J. Krastiņš*. Америкаņu-ангļu интервенција Латвијā (1918.—1920.). — *Krāj.*: Cīņa par padomju varu Latvijā. R., 1955, 23.—53. lpp.

⁴⁰⁹ *V. Sīpols*. Ārzemju интервенција Латвијā un тās aizкулисе. 1918.—1920. R., 1957. 276 lpp.; В. Я. Сиполс. За кулисами иностранной интервенции в Латвии. М., 1959. 224 стр.

Francijai bez kopējiem mērķiem katrai bija savi īpaši mērķi. Tā, Anglija, vēloties izmantot vācu karaspēku padomju iekārtas iznīcināšanai, tomēr nekādā ziņā nevēlējās, lai Latvijā pieaugtu Vācijas ietekme, jo uzskatīja Latviju par savu ietekmes sfēru. ASV pret Vācijas ekspansiju neizturējās tik noraidoši, jo cerēja to izmantot savās interesēs. Grāmatā sniegts bagāts faktu materiāls, kas rāda, kā Latvijas buržuāziskā valdība, skandinot frāzes par cīņu par neatkarību un patstāvību, nodeva latviešu tautas nacionālās intereses. Grāmatas pēdējā daļā, kas veltīta PSRS—Latvijas miera līguma noslēgšanai, atklāta kā Padomju Krievijas politika, kas neatlaidīgi cīnījās par mieru ar Latviju, tā arī imperiālistisko lielvalstu politika, kuras par katru cenu centās izjaukt miera sarunas.

K. Graudiņa un *G. Storoženko* populārzinātniskā darba «Intervencijas ugunīs»⁴¹⁰ galvenā vērtība ir izklāsta vienkāršība, bez tam grāmatas autori nodod zinātnieku rīcībā vairākus jaunus materiālus un dokumentus, kas atmasko imperiālistisko aprindu pretpadomju tīkojumus. Grāmatā konsekventi pamatota doma, ka angļu un amerikāņu imperiālisti bija galvenie pretpadomju intervencijas organizētāji Latvijā. Tanī vēstīts par latviešu darbaļaužu varonīgo cīņu pret ārzemju intervenciju un vietējo kontrrevolūciju, pārliecinoši parādīts interventu un viņu vietējo pakalpiņu sīvais naids pret darba tautu, aprakstītas plēšanās interventu nometnē, parādīts, kas bija buržuāziskās Latvijas patiesie nodibinātāji. Diemžēl, grāmatā vērojams haotiskums, daļa tanī skarto daudzo jautājumu nav tieši saistīti ar tematu, bet daļai trūkst vajadzīgā pamatojuma; nepietiekami izmantoti Latvijas PSR CVVA fondi.

Zināmu ieguldījumu aplūkojamā temata izstrādāšanā devuši arī zinātnisku rakstu autori.⁴¹¹

Tādā veidā Latvijas darbaļaužu cīņas vēsture pret ārzemju intervenciju un iekšējo kontrrevolūciju saistījusi daudzu zinātnieku uzmanību. Viņu darba rezultātā šī problēma kļuvusi par vienu no vislabāk izpētītajām Padomju Latvijas historiogrāfijā.

⁴¹⁰ К. Граудин, Г. Стороженко. В огне интервенции. Р., 1958. 162 стр.

⁴¹¹ Т. Драудиņš. ASV imperiālistiskā politika Baltijā 1919. un 1920. gadā. — ZAVēst, 1950, 11, 137.—141. lpp.; J. Brodskis. No amerikāņu agresoru un vācu militāristu sazvērestības vēstures. — PadLK, 1955, 1, 38.—45. lpp.; А. С. Гронский, О. В. Рисс. Порты Прибалтики — объект экспансии империалистов в 1918—1920 гг. — ВИ, 1955, 7, стр. 92—98; В. Я. Сиполс. К вопросу об иностранной интервенции в Латвии в 1918—1919 гг. — ИСССР, 1958, 6, стр. 30—53.

IV. BURŽUĀZISKĀS LATVIJAS PERIODS (1920.—1940. G.)

Padomju vēsturnieki veikuši ievērojamu darbu, pētot buržuāziskās Latvijas (1920.—1940. g.) vēstures svarīgākās problēmas. Pionieru lomā šē uzstājās A. Drizulis un J. Krastiņš, kas 1948.—1949. g. laida klajā vairākas brošūras.⁴¹² Tomēr izšķirīgais solis šī perioda pētīšanā bija sperts vēlāk — sarakstot «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumu un «LKP vēstures apcerējumu» 2. daļu. Šais darbos, pamatojoties uz plaša faktu materiāla, sniegta buržuāziskās Latvijas vēstures vispārinoša aina, izstrādāta periodizācija, izvirzīti svarīgākie jautājumi. Tanī plaši aplūkota buržuāziskās Latvijas ekonomiskā attīstība, atklāta tās valdošo aprindu iekš- un ārpolitika, apgaismota revolucionārā kustība un Latvijas Komunistiskās partijas darbība, kā arī pienācīga uzmanība veltīta latviešu buržuāziskās historiogrāfijas reakcionāro koncepciju atmaskošanai.

Buržuāziskās Latvijas perioda vēstures pētīšanā izšķirami trīs galvenie virzieni: pirmkārt, tika pētīta ekonomiskā vēsture (rūpniecība, lauksaimniecība, tirdzniecība un finanses), otrkārt, revolucionārā kustība un Latvijas Komunistiskās partijas darbība un, treškārt, buržuāziskās Latvijas iekš- un ārpolitika.

Ar ekonomiskās vēstures problēmu risināšanu galvenokārt nodarbojās ekonomisti. Šai ziņā lielāko zinātnisko interesi izraisa Ļ. Starodubskā, A. Leita un P. Dzēves pētījumi. Centrālo vietu padomju autoru darbos ieņem doma par to, ka Latvijas varmācīgā

⁴¹² A. Drizulis. Buržuāziskās Latvijas pirmie gadi. (1920.—1923.). R., 1948. 22 lpp.; J. Krastiņš. Latvija buržuāziskās republikas laikā. (1923.—1934.). R., 1949. 95 lpp.; J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā. (1934.—1940.). R., 1949. 87 lpp.

atraušana no Krievijas tautas saimniecības kaitīgi ietekmēja buržuāziskās Latvijas ekonomiku, kas pat savas attīstības labākajos gados tā arī nespēja sasniegt 1913. g. līmeni.

Pirmais pēckāra periodā sistemātisku (tiesa, vispārinātā veidā) buržuāziskās Latvijas rūpniecības vēstures aprakstu devis *I. Markons*.⁴¹³ Viņa darbā skarti vairāki jautājumi, sākot ar buržuāziskās Latvijas valdības nodokļu un muitas politiku un beidzot ar Latvijas proletariāta stāvokļa raksturojumu. Diemžēl, *I. Markona* apcerējumi uzrakstīti, neizmantojot arhīvu materiālus; tiem piemīt zināms shematisms, atsevišķas problēmas tanīs traktētas vienkāršoti.

Ļ. Starodubskis, nepretendējot uz buržuāziskās Latvijas rūpnieciskās ražošanas vēstures visu jautājumu un problēmu izsmelšu apgaismošanu, savos darbos⁴¹⁴ dod koncentrētu, bet pietiekami precīzu buržuāziskās statistikas datu kritisku iztirzājumu, izseko Latvijas rūpniecības atkarības formām no ārzemju kapitāla, parāda, ka buržuāziskās Latvijas ekonomiskās dzīves patiesie rīkotāji bija lielle ārzemju monopoli, un atsedz buržuāziskās Latvijas rūpnieciskās evolūcijas pretrunīgumu.

Svarīga vieta buržuāziskās Latvijas ekonomiskās vēstures pētišanā pieder *A. Leita* darbiem,⁴¹⁵ kas ir visai būtisks ieguldījums vispirms tāda jautājuma kā imperiālistisko lielvalstu ekonomiskā ekspansija Latvijā (periodā no 1920. līdz 1940. g.) izstrādāšanā. Ar ekonomiku saistītos jautājumus pētot plašā plānā,

⁴¹³ И. Маркон. Очерки по истории промышленности Латвии. Р., 1951. 128 стр.

⁴¹⁴ Л. В. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Р., 1952. 223 стр.; Л. В. Стародубский. Статистика буржуазной Латвии на службе реакции. Р., 1953. 103 стр.; Л. В. Стародубский. Развитие и упадок фабрично-заводской промышленности в Латвии при капитализме. Автореф. дисс. Р., 1951; Л. В. Стародубский. О подлинном уровне промышленного производства буржуазной Латвии. — ИАН ЛССР, 1951, 11, стр. 1703—1717.

⁴¹⁵ A. Leits. Buržuāziskā Latvija ārzemju kapitāla jūgā. (1921.—1929.). Р., 1957. 158 lpp.; A. Leits. Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari. (1929.—1939.). Р., 1958. 237 lpp.; А. И. Лейт. Экспансия империалистических держав в Латвии. (1917—1929). Автореф. дисс. Л., 1952; А. И. Лейт. Иностраный капитал в Латвии. (1919—1939 гг.). Автореф. докт. дисс. Р., 1956; А. Лейт. К вопросу о советско-латвийском торговом договоре 1927 г. — ИАН ЛССР, 1951, 9, стр. 1365—1388; А. Лейт. К вопросу о господстве иностранного капитала в буржуазной Латвии (1920—1929 гг.). — ИАН ЛССР, 1952, 5, стр. 89—110; А. Лейт. О государственных долгах буржуазной Латвии. — ИАН ЛССР, 1955, 11, стр. 37—51; А. Лейт. Монополии и государственно-монополистический капитализм в буржуазной Латвии. — ИАН ЛССР, 1956, 8, стр. 5—27.

A. Leits atsedz buržuāziskās Latvijas atkarību no imperiālistisko lielvalstu monopoliem un valdībām, konstatē ārzemju investīciju apmērus un formas, analizē metodes, ar kādām Latvijas ekonomika tika pakļauta ārzemju imperiālistu interesēm, pārvēršot Latviju par imperiālistisko lielvalstu agrāro un izejvielu piedēkli. Par vienu no buržuāziskās Latvijas ekonomikas raksturīgākajām iezīmēm autors uzskata valsts monopolistiskā kapitālisma pieaugumu. Aplūkojot PSRS un Latvijas ekonomiskos sakarus, A. Leits pārliecinoši parāda to labvēlīgo ietekmi uz visas Latvijas ekonomiku.

Ārzemju (galvenokārt amerikāņu) kapitāla iespīšanās buržuāziskās Latvijas ekonomikā apgaismota A. Latkovska disertācijā.⁴¹⁶

P. Dzērves pētījumos⁴¹⁷ izsekota buržuāziskās Latvijas ekonomikas evolūcija laikā no 1920. līdz 1933. g., tomēr centrālo vietu tanīs ieņem jautājums par 1929.—1933. g. ekonomiskās krīzes rašanos un attīstību. Autors parāda buržuāziskās Latvijas atkarību no imperiālistiskajām valstīm, strukturālās izmaiņas rūpniecībā, noskaidro krīzes norises vietējās īpatnības, konkrēti — krīzes novēlošanos Latvijā. Analizējot krīzes dinamiku dažādās rūpniecības nozarēs, P. Dzērve izseko konkurences cīņas pastiprināšanos starp kapitālistiem, rūpniecības koncentrācijas pieaugšanu, sīko īpašnieku izputēšanu, darbaļaužu stāvokļa kraso pasliktināšanos, parāda, kā dažādas buržuāzijas grupas meklēja izeju no krīzes, atmasko buržuāziskās valdības politiku, kas visādi centās krīzes smagumu novelt uz darbaļaužu masu pleciem. Vēsturniekus interesē arī jautājums par to, kā ekonomiskā krīze un tās izraisītās pārmaiņas visā buržuāziskās Latvijas ekonomikā ietekmēja šķiru un partiju savstarpējās attiecības un kā atkarībā no šīm ekonomiskajām izmaiņām veidojās tie sociālie spēki, kas kļuva par fašisma balstu.

Latvijas vēstures jautājumi 1929.—1933. g. ekonomiskās krīzes periodā vispārējā plānā skarti K. Gintera disertācijā,⁴¹⁸ kurā gan maz svaiga fakta materiāla.

⁴¹⁶ A. В. Латковскис. Экспансия США в Прибалтике (после первой мировой войны). Автореф. дисс. Л., 1954.

⁴¹⁷ P. Dzērve. 1929.—1933. g. ekonomiskā krīze buržuāziskajā Latvijā un tās īpatnības. R., 1953. 240 lpp.; П. П. Дзерве. Экономический кризис и его особенности в буржуазной Латвии в 1929—1933 гг. Автореф. дисс. Л., 1953; П. Дзерве. Буржуазная Латвия в системе империализма. — ИАН ЛССР, 1956, 2, стр. 27—44.

⁴¹⁸ К. И. Гинтер. Латвия в период мирового экономического кризиса (1929—1933 гг.). Автореф. дисс. Р., 1953.

Buržuāziskās Latvijas ekonomikas un darbaļaužu stāvokļa pētīšanai Ulmaņa diktatūras periodā veltīta *L. Jaunuzemes* disertācija.⁴¹⁹ Svarīga ir autore veikta analīze par rūpniecisko ražošanu un strādnieku skaita dinamiku svarīgākajās rūpniecības nozarēs. *L. Jaunuzeme* apgaismo iekšējās un ārējās tirdzniecības stāvokli buržuāziskajā Latvijā 30. gadu otrajā pusē, parāda, kā sistemātiski pieauga ārzemju un vietējo kapitālistu peļņa un arvien smagāks kļuva nodokļu jūgs. Rezultātā autore secina, ka Ulmaņa diktatūras gados Latvijā ārkārtīgi saasinājās ekonomiskās un politiskās pretrunas, pie kam vispirms saasinājās antagonisms starp darbu un kapitālu, starp proletariātu un buržuāziju.

Buržuāziskās Latvijas ekonomika vispārinātā veidā raksturota *J. Āboliņa* disertācijā.⁴²⁰ Centrālā vieta darbā ierādīta rūpniecības strukturālo noviržu analīzei un svarīgāko nozaru īpatnējā svara noteikšanai kopējā rūpnieciskajā ražošanā. *J. Āboliņš* pasvītro buržuāziskās Latvijas rūpnieciskās evolūcijas sarežģīto un pretrunīgo raksturu un atzīmē, ka līdzās vispārējam rūpniecības uzņēmumu sadrumstalošanās procesam pastiprinājās arī otrs, pretējs process — ražošanas un kapitāla koncentrācijas un centralizācijas process. Ievēribu pelna arī galvenais autora secinājums par buržuāziskās Latvijas rūpniecības nestabilitāti, kas vēl manāmāka kļuva pēc 1929.—1933. g. ekonomiskās krīzes.

Lielāka uzmanība tiek veltīta arī atsevišķām rūpniecības nozarēm. Viena no nedaudzām nozarēm, kas buržuāziskās Latvijas laikā bija guvusi nopietnu attīstību, bija radiatorrūpniecība. Latvijas radiatorrūpniecības sākumi meklējami 20. gadu pirmajā pusē, kad radās pirmie uzņēmumi, kas sāka izgatavot radioaparāturu. Uz to bāzes izauga tagad plaši pazīstamā rūpnīca VEF un *A. Popova* radiatorrūpnīca. Organizatoriskās pārkārtošanas un ražošanas tehnoloģijas pilnveidošanas rezultātā Latvijas radiatorrūpniecība 30. gadu otrajā pusē izlaida vairāku jaunu konstrukciju radio-uztvērējus, kas kvalitātes ziņā neatpalika no citu Eiropas valstu ražojumiem (pietiek atzīmēt, ka 1935. g. Briseles un 1937. g. Parīzes vispasaules izstādē VEF ražojumiem tika piešķirti «Grand Prix»).420a Zināmu priekšstatu par cementa, ģipša, šifera un citu

⁴¹⁹ Л. Я. Яунземе. Экономика буржуазной Латвии в период фашизма (1934—1940 гг.). Автореф. дисс. Р., 1953.

⁴²⁰ Я. К. Аболинь. Деградация и упадок промышленности буржуазной Латвии. Автореф. дисс. Р., 1951.

^{420a} Р. Д. Юкна. Развитие радиопромышленности Латвии (до 1941 г.). — ИзИТ, 4, 1962, стр. 21—38.

būvmateriālu ražošanu un izmantošanu buržuāziskajā Latvijā sniedz *J. Eiduka, I. Grosvalda un R. Grāvelsiņa* raksti.⁴²¹

Atzīstot, ka padomju zinātnieki buržuāziskās Latvijas ekonomikas pētīšanā guvuši neapšaubāmus panākumus, tomēr jāatzīmē, ka nav vēl pilnīgi pārvarēta 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā bieži sastopamā tendence vienkāršoti traktēt atsevišķus buržuāziskās Latvijas ekonomiskās evolūcijas jautājumus, redzot tā laika Latvijas saimnieciskajā dzīvē tikai «nepārtrauktu pagrimumu», «degradāciju lauksaimniecībā» un «ražošanas spēku tālāku sairumu», lai gan patiesībā Latvijas ekonomikā notika daudz sarežģītāki procesi. Varmācīgā Latvijas atraušana no Krievijas smagi ietekmēja visu Latvijas tautas saimniecību, bremzējot tās attīstību. Ārzemju kapitāls aizvien vairāk paverdzināja buržuāziskās Latvijas ekonomiku, un tā pārvērtās par galveno kapitālistisko valstu agrāro piedēkli. Taču, neraugoties uz to, atsevišķos laika posmos bija vērojams arī zināms kāpums rūpnieciskajā un it sevišķi lauksaimnieciskajā ražošanā, kaut gan tam piemita visas iezīmes, kas raksturīgas zemei, kurā nonākusi ekonomiskajā un politiskajā atkarībā no imperālistiskajām lielvalstīm.

Tādējādi buržuāziskās Latvijas rūpniecības attīstības jautājumi padomju autoru darbos apgaismoti samērā plaši. Turpretī finanses vēl pavisam nesen gandrīz nemaz nebija pētītas.⁴²² Tikai pateicoties *M. Smuldera* darbiem,^{422a} šis robs tagad zināmā mērā likvidēts. *M. Smuldera* disertācijā un rakstos detalizēti iztīrītas buržuāziskās Latvijas finanses, analizēta valdošo aprindu finansu politika, pie kam apskatīti izdevumi bruņošanās vajadzībām, policijai, tiesai un administrācijai, izdevumi dotācijām privātuzņēmējiem, izglītībai, veselības aizsardzībai un sociālajai nodrošināšanai,

⁴²¹ Ю. Я. Эйдук, И. Я. Гросвалд. Развитие производства и применения гипса и гипсовых вяжущих веществ на территории Латвийской ССР. — ИзИТ, 3, 1964, стр. 134—154; I. Grosvalds, R. Grāvelsiņš. Sīfera ražošanas attīstība Latvijas PSR. — ParTV, 6, 1964, 43.—63. lpp.

⁴²² Buržuāziskās Latvijas finansēm bija veltīta 50. gados tikai R. Rozes disertācija: Р. К. Розе. Реакционная роль кредитной и эмиссионной деятельности Государственного банка буржуазной Латвии (1922—1930 гг.). Автореф. дисс. Р., 1954.

^{422a} М. Шмудер. Роль финансовой политики государства буржуазной Латвии в перераспределении национального дохода в пользу эксплуататорских классов и в ограблении трудящихся. Автореф. дисс. Р., 1963; R. Šmulders. Valsts kapitalisma tendenču pastiprināšanās fašistiskajā Latvijā. — ZAVēst, 1958, 8, 5.—13. lpp.; M. Šmulders. Buržuāziskās Latvijas valsts reakcionāra politika nacionālā ienākuma pārdalīšanā starp šķirām (1919.—1929.). — ZAVēst, 1961, 10, 25.—36. lpp.; M. Šmulders. Buržuāziskās Latvijas valdības pret-tautiskā finansu politika. — PadLK, 1962, 10, 31.—36. lpp.

nodokļi, valsts uzņēmumu finanses, valsts aizņēmumi un nacionālā ienākuma pārdalīšana starp šķirām valsts finansu politikas rezultātā.

1920.—1940. g. Latvijas agrārās vēstures pētīšanā centrālo vietu ieņēma buržuāziskās agrārās reformas, tās sociālo un politisko seku analīze. Tas arī viegli saprotams, jo bez agrārās reformas analīzes nav iespējams noskaidrot ne lauksaimniecības attīstības ceļus, ne zemniecības šķirisko struktūru, ne arī tās noslāņošanas buržuāziskajā Latvijā. Ja arī padomju vēsturnieki un ekonomisti ir vienisprātis buržuāziskās agrārreformas rakstura un šķiriskās būtības vispārīgajā novērtējumā, reformas traktējumā vērojamas zināmas nianšes. Tā, lielākā daļa autoru⁴²³ pasvītro šīs reformas reakcionāro raksturu, citi zinātnieki, piemēram, S. Udačins,⁴²⁴ atzīmē galvenokārt to, ka tā bija solis atpakaļ, salīdzinot ar padomju varas 1919. g. veiktajiem pasākumiem agrārajā jautājumā, trešie, piemēram, F. Deglavs,⁴²⁵ pasvītro arī domu par to, ka buržuāziskā agrārā reforma vēl plašāk pavēra durvis kapitalisma attīstībai Latvijas lauksaimniecībā, utt.

S. Udačina plašās monogrāfijas pirmā daļa pilnīgi veltīta buržuāziskās Latvijas agrāro attiecību iztirzāšanai. Analizējot buržuāzisko agrāro reformu, autors nonāk pie secinājuma, ka latviešu buržuāzija realizēja zemes reformu objektīvu apstākļu spiesta, kādi bija izveidojušies konkrētā vēsturiskā situācijā; tā notika zemnieku masu spiediena rezultātā, kuras neatlaidīgi pieprasīja nodot tām muižnieku zemi. Realizējot reformu, latviešu buržuāzijas mērķis bija aizkavēt revolūciju, «nomierināt» zemniecību ar solījumiem un zemes piešķiršanu, pastiprināt savu politisko un ekonomisko kundzību, vispusīgi attīstīt un nostiprināt budžu slāni kā kapitālistiskās iekārtas balstu uz laukiem. Uz dokumentālu un statistisku materiālu pamata grāmatā noteiktas buržuāziskās agrārās reformas sociālekonomiskās sekas. Atsevišķa nodaļa veltīta agrāro attiecību īpatnībām Latgalē.

Otrs plašs darbs, kas speciāli veltīts agrārā jautājuma analīzei buržuāziskajā Latvijā periodā no 1920. līdz 1934. g., ir

⁴²³ Piemēram, К. С. Грашман. Аграрная реформа в буржуазной Латвии в период 1920—1922 гг. Автореф. дисс. М., 1949; Я. О ф м а н и с. Социалистическое преобразование сельского хозяйства Латвийской ССР. Автореф. дисс. М., 1952.

⁴²⁴ С. А. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии. Р., 1948. 448 стр.

⁴²⁵ F. D a d z i s. Agrārā krīze un zemniecības noslāņošanās Latvijā. [M.], 1931. 160 lpp.

A. Sviķa monogrāfiskais pētījums.⁴²⁶ Ievēribu pelna grāmatā apgaismotā buržuāziskās Latvijas buržuāzisko un sīkburžuāzisko partiju idejiski politiskā cīņā, kāda notika ap agrāro reformu. Atzīmējot, ka buržuāziskā zemes reforma nespēja atrisināt agrāro jautājumu, A. Sviķis tomēr uzskata, ka, apmierinājusi (dabiski, tikai daļēji) zemnieku prasības pēc zemes, agrārā reforma sekmēja Latvijas buržuāzijas ekonomisko un politisko pozīciju nostiprināšanos. Tomēr, izmainījusi zemes īpašuma sadalījumu buržuāzijas labā, agrārā reforma līdz ar to veicināja visu kapitālismam raksturīgo pretrunu attīstību. Rezumējot A. Sviķis uzsver, ka pēc sava rakstura agrārā reforma bija buržuāziska, tās mērķis bija likvidēt feodālo īpašumu un muižnieku privilēģijas un līdz ar to nostiprināt buržuāzijas zemes īpašumu, lai, neskarot privātpašuma principu, pastiprinātu lauku buržuāzijas ekonomisko un politisko varu. Ekonomiskajā ziņā buržuāziskā agrārā reforma bija solis uz priekšu, salīdzinot ar to agrāro iekārtu, kāda Latvijā valdīja līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai. Iznīcinājusi lielās muižnieku latifundijas, likvidējusi muižnieku šķiru un tās privilēģijas, buržuāziskā agrārā reforma sekmēja Latvijas lauksaimniecības attīstību pa amerikāņu ceļu. Vienlaikus buržuāziskā agrārā reforma bija vērsta pret darbaļaužu revolucionāro kustību. A. Sviķis izseko buržuāziskās Latvijas lauksaimniecības kapitālistiskajai evolūcijai, parāda Latvijas lauksaimniecības atkarību no pasaules kapitālistiskā tirgus, sniedz bagātīgu faktu materiālu, kas raksturo buržuāziskās Latvijas valdību agrāro politiku, kuras vērigi stāvēja lauku buržuāzijas interešu sardzē.

Dz. Kalniņas disertācijā⁴²⁷ analizēti ražošanas spēki un ražošanas attiecības buržuāziskās Latvijas lauksaimniecībā fašistiskās diktatūras gados. Tanī sīki aplūkoti jautājumi, kas skar agrāro krīzi, Latvijas lauksaimniecības produkcijas ārējo tirgu, tās no-

⁴²⁶ A. Sviķis. Agrārais jautājums buržuāziskajā Latvijā (1920.—1934.). R., 1960. 264 lpp.; sk. arī A. Св и к и с. Сельское хозяйство буржуазной Латвии в период частичной стабилизации капитализма и экономического кризиса 1929—1933 гг. Автореф. дисс. P., 1958; A. Sviķis. Zemniecības šķiriskā struktūra un zemniecības noslāņošanās buržuāziskajā Latvijā kapitālisma daļējas stabilizācijas periodā (1923.—1929. g.). — ZAVest, 1958, 6, 5.—14. lpp.; A. Sviķis. Agrārās reformas raksturs buržuāziskajā Latvijā. — LVU ZR, 18, 1958, 115.—147. lpp.

⁴²⁷ Д. Я. Калнинь. Аграрный вопрос в буржуазной Латвии в годы фашистской диктатуры (1934—1940). Автореф. дисс. P., 1955; Dz. Kalniņa. Kapitālistiskie lauksaimniecības ražojumu noieta monopoli buržuāziskajā Latvijā. (1934.—1940. g.). — LVU ZR, 18, 1958, 99.—114. lpp.

ietu, monopolu darbību, raksturota Latvijas lauksaimniecības svarīgāko nozaru — laukkopības un lopkopības struktūra, to attīstības dinamika un teritoriālais izvietojums, izsekota šķirisko pretrunu saasināšanās uz laukiem.

Ievērojama vieta *A. Ungures* disertācijā⁴²⁸ ierādīta patērētāju kooperācijas analīzei buržuāziskajā Latvijā. Aplūkojot kooperācijas attīstības dinamiku, autore parāda, ka buržuāziskajā Latvijā patērētāju kooperācija neieguva plašas sabiedriskas kustības raksturu. *A. Ungure* atzīmē, ka, būdama viena no kapitālistiskās saimniecības formām, patērētāju kooperācija buržuāziskajā iekārtā vispirmām kārtām atbilst buržuāzijas interesēm.

Tomēr visnopietnākie padomju historiogrāfijas sasniegumi, kas gūti, pētot aplūkojamo periodu, saistās ar latviešu tautas revolucionārās pagātnes pētīšanu, pie kam vērtīgākie darbi šai jautājumā nākuši klajā pēc PSKP 20. kongresa. Apcerējumi par revolucionārās kustības vēsturi buržuāziskajā Latvijā, kā arī daudzi darbi, kas apgaismo proletariāta cīņu LKP vadībā, pieder *A. Drīzuļa* spalvai.⁴²⁹ Strādnieku šķiras stāvokļa analīzei savus darbus veļtījis arī *A. Veinbergs*.⁴³⁰ Pamatojoties uz plašu, galvenokārt statistikas materiālu, šajos darbos parādīts, kā pasliktinājās bur-

⁴²⁸ А. Я. Унгу́ре. Развитие потребительской кооперации в Латвийской ССР. Автореф. дисс. Р., 1955.

⁴²⁹ A. Drīzulis. Cīņa par brīvību. R., 1956. 180 lpp.; A. Дризулис. Очерки истории рабочего движения в Латвии (1920—1940 гг.). М., 1959. 168 стр.; A. Drīzulis. Antifašistiskās tautas frontes cīņa pret fašistisko diktatūru, par padomju varas nodibināšanu Latvijā. — SocUzv, 1960, 27.—62. lpp.; A. Sprieslis un A. Drīzulis. No strādnieku cīņas vēstures buržuāziskajā Latvijā pēc kara ekonomiskās krīzes un revolucionārās kustības uzplūdu laikā (1920.—1923. g.). — PadLB, 1951, 14, 27.—36. lpp.; A. Sprieslis un A. Drīzulis. No strādnieku kustības vēstures buržuāziskajā Latvijā kapitālisma daļējās stabilizācijas laikā (1924.—1928. g.). — PadLB, 1952, 8, 12.—22. lpp.; A. Sprieslis un A. Drīzulis. Strādnieku kustība buržuāziskajā Latvijā pasaules ekonomiskās krīzes laikā (1929.—1933. g.). — PadLB, 1952, 9, 14.—28. lpp.; A. Drīzulis un A. Sprieslis. No Latvijas strādnieku šķiras cīņas vēstures par fašistiskās diktatūras gāšanu (1934.—1940. g.). — PadLK, 1953, 11, 18.—29. lpp.; A. Дризул. Политические выступления и стачечная борьба пролетариата Латвии в годы временной, частичной стабилизации капитализма (1925—1929 гг.). — ИАН ЛССР, 1955, 11, стр. 21—35; A. Дризулис. Борьба трудящихся масс Латвии за мир с Советской Россией. — ИАН ЛССР, 1956, 7, стр. 5—12.

⁴³⁰ A. Veinbergs. Proletariāta grimšana nabadzībā buržuāziskajā Latvijā. R., 1959. 196 lpp.; A. М. Вейнберг. Обнищание пролетариата в буржуазной Латвии. Р., 1961. 248 стр.; А. М. Вейнберг. Обнищание пролетариата в буржуазной Латвии. Автореф. дисс. Р., 1952; А. М. Вейнберг. Обнищание рабочего класса в буржуазной Латвии. — ИАН ЛССР, 1950, 9, стр. 5—24.

žuāziskās Latvijas darbaļaužu stāvoklis, pieauga bezdarbs, kritās reālā darba alga, pastiprinājās darba intensifikācija, pieauga ražošanas traumatisms un pazeminājās rūpniecības strādnieku kvalifikācija.

Ar strādnieku kustības vēstures jautājumiem nodarbojās A. Spreslis,⁴³¹ savos darbos atspoguļojot galvenokārt šķiru pret-runu saasināšanos buržuāziskajā Latvijā pasaules ekonomiskās krīzes gados (1929.—1933.). Autors parāda, kā Komunistiskā partija saliedēja proletariātu un plašas darbaļaužu masas cīņai pret kapitāla uzbrukumu, neatlaidīgi atmaskoja sociāldemokrātu nodevīgo politiku, kuri bija sašķēlušī strādnieku šķiras vienību. Raksturojot strādnieku kustības dažādas formas, A. Spreslis līdzās streiku cīņai parāda bezdarbnieku uzstāšanos un politiskās demonstrācijas. A. Spreslis veiksmīgi saista Latvijas strādnieku šķiras cīņu ar starptautisko strādnieku un komunistisko kustību, parāda pasaulē pirmās sociālistiskās valsts ietekmi uz Latvijas proletariāta cīņu.

Attiecībā uz Latvijas Komunistiskās partijas šī laika posma vēsturi mūsu rīcībā ir vairāku zinātnieku — S. Ziemeļa, E. Līdaces, A. Drīzuļa un J. Steimaņa darbi.

Centrālo vietu E. Līdaces darbos⁴³² ieņem pētījums par LKP nelegālo organizāciju izveidošanos, darbību un taktiku buržuāziskās diktatūras pirmajos gados (1920.—1923.). Autore savus darbus, kas sniedz jaunus faktu materiālus, pamato ar visdažādā-

⁴³¹ А. И. Спреслис. Рабочее движение в буржуазной Латвии в годы мирового экономического кризиса (1929—1933 гг.). Автореф. дисс. Р., 1955; A. Spreslis. Strādnieku kustība buržuāziskajā Latvijā pasaules ekonomiskās krīzes gados (1929.—1933. g.). R., 1958. 172 lpp.; A. Spreslis. Buržuāzisko nacionālistu viltojumi par proletariāta stāvokli un cīņu kapitalistiskajā Latvijā. — Krāj.: Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1952. 109.—120. lpp.; А. Спреслис. Рабочее движение в Латвии в период буржуазно-националистической диктатуры (1920—1940 гг.). — ИЗ, 45, 1954, стр. 5—42.

⁴³² Э. Р. Лидаце. Коммунистическая партия Латвии в первые годы буржуазной диктатуры (1920—1923 годы). Автореф. дисс. Р., 1964; E. Līdace. Latvijas Komunistiskās partijas nelegālās organizācijas izveidošana buržuāziskās Latvijas pirmajos gados. (1919.—1922. g.). — ZAVest, 1959, 2, 15.—26. lpp.; E. Līdace. Tauta viņus neaizmirsīs... — PadLK, 1961, 6, 28.—33. lpp.; [E. Līdace]. Latvijas Komunistiskā partija buržuāziskās diktatūras pirmajos gados (1920.—1923.). — PadLK, 1963, 4, 22.—34. lpp.; 5, 49.—68. lpp.; 6, 40.—49. lpp.; 7, 20.—29. lpp. — Ar šo tematu sasaucas E. Līdaces grāmata par Augustu Arāju-Berci (E. Līdace. Lūzt, bet neliekties. R., 1961. 170 lpp.; Э. Лидаце. Несгибаемый. Р., 1962. 186 стр.), kurā stāstījums par šī izcilā latviešu revolucionāra dzīvi un darbību risināts uz plaša tālaika politiskās dzīves un LKP darbības fona.

kiem — gan arhīvu, gan arī publicētiem — avotiem. Interesē saista E. Līdaces sniegtie dati par partijas biedru skaitu un sastāvu, LKP nelegālās preses apskats, pilsētas un lauku proletariāta ekonomiskā un politiskā stāvokļa raksturojums. Autore apgaismo jautājumu, kā partija izmantoja legālās iespējas revolucionārās cīņas organizēšanai un darbaļaužu audzināšanai komunistisko ideju garā. E. Līdaces darbā lasītājs atradīs arī jaunus materiālus, kas stāsta par LKP pārstāvju piedalīšanos Kominternes 2., 3. un 4. kongresa darbā.

Nozīmīgs solis uz priekšu LKP darbības pētīšanā ekonomiskās krīzes periodā ir S. Ziemeļa darbi,⁴³³ kas uzrakstīti uz plašas avotu bāzes. Autors analizējis LKP kongresu, konferenču un CK plēnumu materiālus, vietējo partijas organizāciju atskaites un informācijas, saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas un strādnieku organizāciju dokumentus, periodiku, kā arī revolucionārās kustības dalībnieku atmiņas un buržuāziskās Latvijas valsts iestāžu un tiesas orgānu dokumentus. Ļoti vērtīgi ir S. Ziemeļa sniegtie dati par partijas apgabalu organizāciju struktūru, sastāvu un biedru skaitu, par LKP biedru skaita pieauguma dinamiku, pētījumi par proletariāta šķiru cīņas formām un LKP vadošo orgānu lēmumu analīze, kuri noteica taktiku cīņā pret buržuāzijas kundzību ekonomiskās krīzes apstākļos. S. Ziemeļis citādi, nekā tas bija darīts līdz tam, traktē vairākus jautājumus, kas saistīti ar Latvijas Komunistiskās partijas 8. kongresu; viņš arī pirmais atšifrējis kongresa dalībnieku lielākās daļas uzvārdus. Zinātnisku interesi izraisa arī autora pētījumi jautājumā par LKP cīņu pret fašisma draudiem, par strādnieku šķiras vienību, par vēlešanu rezultātiem saeimā un saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas darbību gan saeimā, gan arī ārpus tās.

1957. g. iznākušajā J. Šteimaņa grāmatā⁴³⁴ autors par savu uzdevumu neizvirza visu ar LKP vēsturi saistīto problēmu analīzi, viņš centies norādīt tikai uz tiem faktiem partijas vēsturē, kuri vislabāk raksturo cīņu par Latvijas rūpniecības proletariāta saliedēšanos ap Komunistisko partiju, kā arī sniegt šo faktu analīzi

⁴³³ С. В. Зиемелис. Коммунистическая партия Латвии в период экономического кризиса и накануне фашистского переворота (1930—1934 гг.). Автореф. дисс. Р., 1964; [S. Ziemeļis]. Latvijas Komunistiskā partija kapitalisma pasaules ekonomiskās krīzes laikā (1930.—1934.). — PadLK, 1964, 2, 48. lpp.; 3, 27.—34. lpp.; 4, 38.—44. lpp.; 5, 44.—50. lpp.; 6, 40.—45. lpp.; 7, 54.—59. lpp.; 8, 39.—44. lpp.; 9, 37.—41. lpp.

⁴³⁴ J. Šteimanis. Latvijas Komunistiskā partija cīņā par strādnieku šķiras vairākumu (1920.—1940.). R., 1957. 141 lpp.

un vērtējumu. Vislabāk J. Šteimanis izpētījis LKP darbību kapitālisma daļējas stabilizācijas periodā (1924.—1929.), parādot strādnieku kustības pieaugumu, sīki aprakstot politisko protesta streiku, kas notika 1928. g. 22. augustā sakarā ar revolucionāro arodbiedrību slēgšanu, un analizējot arī šī streika vēsturisko nozīmi. Jaunus, vēl nepublicētus materiālus satur grāmatas pēdējā nodaļa, kas raksturo LKP panākumus cīņā par strādnieku šķiras vienību un vienotas antifašistiskas tautas frontes radīšanu 30. gadu vidū un otrajā pusē.

Aplūkojamās problemātikas tālākas izpētes rezultātā radās 1965. g. izdotā *J. Šteimaņa* monogrāfija par LKP taktiku 1920.—1940. g.⁴³⁵

Sajā darbā uz rūpīgas daudzu avotu un literatūras analīzes pamata pirmoreiz padomju historiogrāfijā dots vispārināts Latvijas Komunistiskās partijas taktikas raksturojums par visu nacionālistiskās buržuāzijas kundzības laiku Latvijā. Darbā daudz jaunu atziņu, tajā dots jauns traktējums vairākiem LKP taktiskās līnijas aspektiem, kritizētas atsevišķas tās kļūdas. Aplūkojot konkrētos darba apstākļus Latvijā, J. Šteimanis pārliciecināši parāda, kā cīņā par buržuāzijas diktatūras gāšanu Latvijas Komunistiskā partija noteica savu taktiku, vadoties no svarīgākajiem marksisma-lenīnisma taktiskajiem atzinumiem, un kā, izmainoties konkrētajiem vēsturiskajiem apstākļiem, partija mainīja savas cīņas taktiku un formas. Grāmatas vērtību palielina arī tas apstāklis, ka galveno uzmanību autors veltījis tieši padomju vēsturinieku mazāk izpētītajiem LKP taktikas jautājumiem. Tomēr J. Šteimanis nepieļauj Latvijas proletariāta revolucionārās partijas kaujas ceļa vienkāršošanu, tieši pretēji, viņš atklāj visu LKP darbības komplikētību grūtajos nacionālistiskās buržuāzijas kundzības apstākļos. Pienācīga vieta grāmatā ierādīta arī jautājumam par nelegālo un legālo cīņas formu apvienošanu. Sevišķi rūpīgi autors izstrādājis sekojošās trīs problēmas: komunistu taktika cīņā par strādnieku šķiras vienību, cīņa par demokrātiskajām brīvībām un šīs cīņas nozīme, LKP taktikas īpatnības 1940. g. socialistiskajā revolūcijā. Ļoti interesanti J. Šteimaņa grāmatā minētie dati par Latvijas Komunistiskās partijas sastāvu. Autors dod jaunu vērtējumu dažiem LKP 8. kongresa rezolūcijas punktiem. Nopietna vērība darbā veltīta Latvijas sociāldemokrātiskās partijas lideru nodevīgās

⁴³⁵ J. Šteimanis. Latvijas Komunistiskās partijas taktika cīņā par padomju varas atjaunošanu. 1920.—1940. R., 1965. 260 lpp.; sk. arī И. А. Штейман. Тактика Коммунистической партии Латвии в борьбе за восстановление Советской власти (1920—1940 гг.). Автореф. докт. дисс. М., 1965.

politikas atmaskošanai, raksturoti dažādi šīs partijas virzieni, analizēta LKP taktika jautājumā par sociāldemokrātisko valdību. J. Šteimanis sniedz interesantus materiālus, kas ļauj pilnīgāk nekā jebkad agrāk izsekot Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas evolūcijai. Autors kritizē atsevišķas sektantiskās tendences LKP darbībā, tajā pašā laikā pamatoti pasvītrotot, ka visumā partijas taktikas līnija bija pareiza. Tomēr, pēc mūsu domām, grāmatas pirmajā daļā, kas veltīta laika posmam no 1920. līdz 1934. g., ir daudz vairāk jaunu zinātnisku atziņu nekā tās otrajā daļā. Vajadzētu daudz sīkāk parādīt Latvijas Komunistiskās partijas darbības formas, kas veicināja darbaļaužu masu aktīvo pievēršanos politiskajai dzīvei 1940. g. jūnijā—jūlijā, tāpat, plašāk apgaismojot partijas taktiku attiecībā uz pilsētas un lauku vidusslāņiem, vairāk izmantot Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva materiālus.

Latvijas Komunistiskās partijas darbībai buržuāziskās Latvijas nomalē — Latgalē 20. gados veltīti A. Bula raksti,^{435a} kuros atrodamas sīkas ziņas par LKP Latgales organizācijas skaitlisko sastāvu un tās aktīvākajiem biedriem.

LKP cīņa par proletariāta vienotas frontes radīšanu 1934.—1938. g. skarta arī K. Medvedevas disertācijā.⁴³⁶ Uzmanību pelna apraksts par vienības komiteju izveidošanu un darbību, — tās iesaistījās cīņā pret fašismu, pamatojoties uz programmu, ko LKP izklāstījusi vienotās frontes platformā. Redzama vieta disertācijā ierādīta LKP un 1934. g. jūlijā nodibinājušās nelegālās Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas savstarpējām attiecībām. Autore sniedz vairākus jaunus materiālus, kas liecina par to ieguldījumu, kādu Latvijas strādnieku šķiras vienotas frontes nodibināšanā un nostiprināšanā devusi revolucionārā Latvijas jaunatne.

Darbaļaužu cīņas metožu un formu analīzei un Komunistiskās partijas taktikas līnijai Latvijā ievērojamā mērā veltīti B. Berko-*viča* darbi.⁴³⁷

^{435a} A. Buls. Latvijas Komunistiskās partijas Latgales apgabala organizācijas darbība pēckara revolucionārās krīzes gados (1920.—1923. g. g.). — LVU ZR, 50, 1963, 133.—159. lpp.; А. Буль. Латгальская организация Коммунистической партии Латвии в период временной, частичной стабилизации капитализма. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 127—143.

⁴³⁶ К. М. Медведева. Борьба Коммунистической партии Латвии за создание и проведение единого фронта пролетариата против фашистской диктатуры (1934—1938 годы). Автореф. дисс. Р., 1954.

⁴³⁷ В. Берковицс. Фашистiskais apvērsums Latvijā un LKP taktika. R., 1960, 194 lpp.; В. Ц. Беркович. Фашистский переворот в Латвии и тактика КПЛ. Автореф. дисс. Р., 1961.

Nevar šeit neminēt arī *J. Kalniņa* grāmatu.⁴³⁸ Tās autors izvirzījis uzdevumu, izanalizējot svarīgākos partijas dokumentus, LKP vadošo darbinieku izteikumus, partijas presi ekonomikas jautājumos, parādīt, kā LKP ekonomiskā platforma palīdzēja partijai mobilizēt plašas darbaļaužu masas uz cīņu pret buržuāzijas kundzību. Pamatojoties uz plaša avotu materiāla, *J. Kalniņa* darbā izsekota LKP uzskatu evolūcija atsevišķos ekonomikas jautājumos. Speciāls paragrāfs veltīts tās diskusijas iztirzājumam, kāda izvērtās partijā jautājumā par LKP agrāro politiku 1919. g. Grāmatas beigās sniegtas atsevišķas biogrāfiskas ziņas par 13 izciliem LKP darbiniekiem.

Pētot vairākus svarīgus jautājumus par Latvijas Komunistiskās partijas 30. gadu otrās puses vēsturi, liela principiāla nozīme ir 1964. g. žurnālā «Коммунист» publicētajam rakstam «Par Latvijas Komunistiskās partijas vēstures pareizu apgaismošanu».⁴³⁹ Kā zināms, 1936. g. personības kulta ietekmē parādījās nepamatots apgalvojums, it kā LKP pārdzīvojot dziļu politisku un organizatorisku krīzi, kas paralizējot tās darbību. LKP vadošos orgānus likvidēja un nodibināja partijas Pagaidu sekretariātu. Tika veikta visu partijas biedru pārbaude, kuras rezultātā daudzus godīgus komunistus izstūma no partijas rindām. Rakstā pārliecinoši parādīts, ka LKP stāvokļa negatīvs novērtējums bija nepareizs, bet ar to saistītie praktiskie pasākumi — kļūdaini, ka tie nodarīja partijai un revolucionārajai kustībai Latvijā lielu ļaunumu. Bet rakstā arī pareizi norādīts uz to, ka ne šīs kļūdas, nedz arī nepamatotās represijas, kas skāra daudzus PSRS dzīvojošos latviešu komunistus, neapturēja revolucionārās kustības attīstību Latvijā, nenovirzīja Latvijas komunistus no V. I. Ļeņina norādītā ceļa.

LKP darbības pieredzi kreisajās arodbiedrībās pētījusi un vispārinājusi *A. Arnte*. Viņas darbos⁴⁴⁰ lielākā mērā nekā citu vēsturnieku pētījumos apgaismota LKP un kreiso arodbiedrību cīņa

⁴³⁸ *J. Kalniņš*. Latvijas Komunistiskās partijas ekonomiskā platforma 1920.—1940. g. R., 1959. 205 lpp.

⁴³⁹ *Коммунист*, 1964, 12, стр. 65—69; pēc tam šis raksts parādījās arī republikāniskajā presē: *Сīņa*, 1964. g. 3. sept., 209. nr.; *PadLК*, 1964, 9, 2.—6. lpp.

⁴⁴⁰ *А. Я. Арнте*. Коммунистическая партия Латвии — руководитель борьбы левых профсоюзов за единство рабочего класса (1920—1929). Автореф. дисс. Р., 1964; *А. Арнте*. Латвийas kreiso arodbiedrību sakari ar Padomju zemes strādnieku šķiru. (1920.—1929.). — *ZAVēst*, 1964, 6, 3.—12. lpp.; *А. Я. Арнте*. Коммунистическая партия Латвии в борьбе за организационное единство профсоюзного движения в 1920—1928 гг. — *УчЗ ЛатГУ*, 62,

par arodkustības organizatorisko vienību, parādīta kreiso arod-
biedrību nozīme proletariāta ekonomiskajā, politiskajā un ideolo-
ģiskajā cīņā, kā arī Latvijas arodbiedrību sakari ar Padomju
zemes strādnieku šķiru.

Samērā pilnīgu priekšstatu par arodbiedrību revolucionāro
cīņu buržuāziskās Latvijas gados sniedz *J. Steimaņa* grāmata
«Cīņa pret kapitālu».⁴⁴¹ Pamatojoties uz rūpīgi vākta un sistema-
tizēta faktu materiāla, kas smelts tālaika periodikā un arhīvu
fondos, autors apgaismo Komunistiskās partijas darbu arodbiedrī-
bās, parāda, kā LKP vadībā kreisās arodbiedrības neatlaidīgi
aizstāvēja darbaļaužu intereses, atmasko sociāldemokrātu partijas
vadības nodevīgo politiku, kura centās novirzīt darbaļaudis no
revolucionārās cīņas pret buržuāziju un uzstājās pret «aizrauša-
nos» ar streikiem. Detalizēti izstrādātas nodaļas, kurās aprakstīta
arodbiedrību darbība kapitālisma daļējas stabilizācijas periodā
(1924.—1929.). Interesi saista arī tās lappuses, kur izsekijas
1928. g. 22. augusta vispārējā politiskā streika gaitai. Grāmatā
parādīta kreisās arodnieciskās preses nozīme marksistiski leņinisko
ideju un Padomju Savienības sociālistiskās celtniecības sasnie-
gumu propaganda darbaļaužu masu vidū. Diemžēl, vājāk atspogu-
lota komunistu un arodbiedrību aktivistu darbība 30. gados, it
īpaši pēc tam, kad 1931. g. buržuāziskā valdība kreisās arodbied-
rības slēdza.

Latvijas saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas darbības vēs-
turei veltīts *B. Hiršfelda* darbs.⁴⁴² Autors iztīrā frakcijas darbību
ciešā sakarā ar tiem svarīgākajiem sociāleconomiskajiem fakto-
riem, kas noteica aso situāciju saeimā. Viņš sīki apraksta frakcijas
deputātu — darbaļaužu vienīgo pārstāvju Latvijas buržuāziskajā
parlamentā — praktisko darbību, parāda viņu taktiku, iztīrā
frakcijas preses orgāna — avīzes «Darbs un Maize» materiālus.
Diemžēl, grāmatai ir acīm redzams trūkums — tajā tikai niecīga
mērā izmantots arhīvu materiāls.

Neapšaubāmi panākumi pēdējos gados sasniegti komunistiskās
preses (pagrīdes un legālās) vēstures pētīšanā. Šī problēma

1964, стр. 111—125; A. Arnte. Latvijas kreisās arodbiedrības un strādnieku
vienotā rīcība ekonomiskajā cīņā ar kapitālu 1924.—1928. g. — RPI ZR, 13,
1964, 171.—197. lpp.

⁴⁴¹ J. Steimanis. Cīņa pret kapitālu. Arodkustība Latvijā no 1920. līdz
1940. gadam. R., 1959. 192 lpp.

⁴⁴² B. Hiršfelds. Latvijas saeimas strādnieku-zemnieku frakcija. R.,
1958. 131 lpp.; Б. Гиршфельд. Рабоче-крестьянская фракция Латвийского
сейма. Р., 1960. 144 стр.

saistījusi galvenokārt S. Levitāna, V. Ņikitina un P. Krupņikova uzmanību.

S. Levitāns ir pirmais no padomju pētniekiem, kas sniedzis LKP un Latvijas komjaunatnes svarīgāko preses izdevumu apskatu par buržuāziskās diktatūras periodu.⁴⁴³ Viņa rakstos parādīta komunistiskās preses loma darbaļaužu cīņā par padomju varu, sniegta ziņas par komunistiskās preses izdevumiem, to metieniem, izplatību, pagrīdes tipogrāfijām un pagrīdes preses darbiniekiem. Lielu interesi izraisa S. Levitāna savāktie dati par V. I. Ļeņina darbu nelegāliem izdevumiem buržuāziskajā Latvijā.

V. Ņikitina darbi⁴⁴⁴ veltīti galvenokārt Latvijas nelegālās komunistiskās preses apskatam par periodu no 1920. līdz 1929. g. Tānis apgaismota nelegālo tipogrāfiju vēsture, analizēts preses propagandas un aģitācijas darbs buržuāziskās ideoloģijas atmaskošanā un darbaļaužu audzināšanā proletāriskā internacionālisma un sociālisma garā, sniegta ziņas par V. I. Ļeņina darbu izplatību Latvijā.

Latvijas legālās revolucionārās preses apskatu kapitālisma daļējas stabilizācijas periodā (1924.—1929.) mēs atrodam P. Krupņikova disertācijā un rakstos.⁴⁴⁵ Salīdzinot ar citiem pētniekiem,

⁴⁴³ S. Levitāns. Piezīmes par komunistiskās preses pagrīdes izdevumiem Latvijā 1919.—1940. g. — LVU ZR, 16, 1957, 37.—64. lpp.; S. Levitāns. Latvijas komunistiskā prese cīņā par Latvijas brīvību un neatkarību fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940. g.). — LVU ZR, 26, 1959, 21.—49. lpp.; S. Levitāns. Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības prese buržuāziskās Latvijas laikā. — Krāj.: Cīņas balsis. R., 1959, 7.—42. lpp.; S. Levitāns. Nelegālā komunistiskā prese cīņā par strādnieku šķiras ikdienas prasībām buržuāziskajā Latvijā (1920.—1940.). — LVU ZR, 40, 1961, 3.—42. lpp.; С. А. Левитан. Коммунистическая нелегальная печать Латвии в борьбе за Советскую власть в 1919—1940 годы. Автореф. дисс. Р., 1965.

⁴⁴⁴ В. Н. Никитин. Коммунистическая нелегальная печать Латвии в 1919—1929 годах. Автореф. дисс. Даугавпилс — Р., 1962; В. Н. Никитин. Из истории коммунистической нелегальной печати Латвии (1919—1928 гг.). — УчЗ РПедИ, 7, 1958, стр. 51—92; В. Н. Никитин. Коммунистическая нелегальная печать Латвии как пропагандист и агитатор идей ленинизма (1919—1928 гг.). — УчЗ ДаугПедИ, 1, 1958, стр. 25—44; В. Н. Никитин. Коммунистическая нелегальная печать и выборы в буржуазной Латвии (1919—1928 гг.). — УчЗ ДаугПедИ, 3, 1959, стр. 21—43; V. Ņikitins. Latvijas komunistiskā nelegālā prese un masu audzināšana proletāriskā internacionālisma garā (1920.—1929. g.). — PadLK, 1959, 8, 18.—23. lpp.

⁴⁴⁵ П. Я. Крупников. Легальная революционная печать Латвии в период временной стабилизации капитализма (1924—1929). Автореф. дисс. Р., 1962; P. Krupņikovs. Legālā revolucionārā prese buržuāziskajā Latvijā. — PadLK, 1960, 10, 25.—31. lpp.; P. Krupņikovs. Latvijas revolucionārā legālā prese buržuāziskās republikas pirmajos gados. — Karogs, 1961, 5, 122.—130. lpp.; P. Krupņikovs. LKP cīņā par legālas revolucionārās

autors neapšaubāmi spēris soli uz priekšu, iztīrējot partijas praktisko darbību legālajā presē un parādot vispirms LKP CK lomu legālās revolucionārās preses — avīžu un žurnālu izdošanā un to satūra noteikšanā. P. Krupņikovs iztīrījis arī tādus jautājumus kā marksistiski leņiniskās teorijas un sociālisma celtniecības Padomju Savienībā propaganda legālajos izdevumos, legālās komunistiskās preses cīņa par strādnieku šķiras un darba zemniecības savienības nostiprināšanu, šīs preses orgānu vēršanās pret fašismu un militarismu. P. Krupņikova darbā atradīsim jaunus materiālus, kas atspoguļo buržuāziskā valsts aparāta cīņu pret strādnieku presi.

Vairāki darbi,⁴⁴⁶ kā arī trīs disertācijas veltīti komjaunatnes darbībai nacionālistiskās buržuāzijas kundzības periodā Latvijā.

Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības cīņa Komunistiskās partijas vadībā pret buržuāzijas diktatūru 1919.—1929. g. aplūkota J. Sprūža disertācijā.⁴⁴⁷ Ar Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības vēstures pētīšanu pasaules ekonomiskās krīzes periodā nodarbojusies B. Lancere.⁴⁴⁸ Liela uzmanība viņas darbos veltīta LKJS cīņai par darba jaunatnes ekonomiskā un politiskā stāvokļa uzlabošanu. B. Lancere analizē komjaunatnes organizāciju struktūru, to biedru skaitu un sastāvu, it īpaši uzmanību pievēršot komjaunatnes organizatoriskajai reorganizācijai, kas notika

---

preses organizēšanu kapitālisma daļējās stabilizācijas periodā. (1924.—1929.). — ZAVest, 1961, 11, 15.—27. lpp.; P. Krupņikovs, Latvijas komjaunatnes legālā prese. — PadLSk, 1962, 5, 12.—15. lpp.; P. Krupņikovs, Latvijas Komunistiskās partijas palīdzība legālai revolucionārai presei kapitālisma daļējās stabilizācijas pirmajos gados. (1924.—1926.). — LVU ZR, 50, 1963, 165.—178. lpp.

⁴⁴⁶ Z. Eīduss, Valmieras varoņi. R., 1948. 79 lpp.; З. Эйдус, Валмиерские герои. Р., 1950. 80 стр.; G. Frīdmane un F. Frīdmanis, Latgales revolucionārā jaunatne. R., 1957. 220 lpp.; Г. и Ф. Фридман, Революционная молодежь Латгалии. Р., 1959. 219 стр.

⁴⁴⁷ Ю. Ю. Спруж, Борьба Коммунистического союза молодежи Латвии под руководством Коммунистической партии против диктатуры буржуазии в 1919—1929 годы. Автореф. дисс. Р., 1954; J. Sprūžs, Mēs, cīņas jaunā gvarde... Latvijas komjaunatne cīņā par darba jaunatnes masām 1919.—1929. g. R., 1958. 58 lpp.; Ю. Спруж, Мы, молодая гвардия... Комсомол Латвии в борьбе за трудовую молодежь в 1919—1929 гг. Р., 1959. 59 стр.

⁴⁴⁸ Б. Ю. Ланцер, Борьба Коммунистического союза молодежи Латвии под руководством Коммунистической партии против диктатуры буржуазии во время мирового экономического кризиса в 1929—1933 годы. Автореф. дисс. Р., 1956; B. Lancere, Cīņa turpinās, Latvijas komjaunatne cīņā pret buržuāzijas kundzību ekonomiskās krīzes gados (1930.—1934.). R., 1959. 54 lpp.; Б. Ланцер, Борьба продолжается. Комсомол Латвии в борьбе против господства буржуазии в годы экономического кризиса (1930—1934). Р., 1959. 58 стр.

1931. g. (pārkārtošanās no teritoriālā principa uz ražošanas principu).

Latvijas revolucionārās jaunatnes cīņa fašistiskās diktatūras gados saistījusi *G. Rainesas* uzmanību. Šīs autore darbos,⁴⁴⁹ konkretizējot mūsu priekšstatus, parādīta Latvijas komjaunatnes cīņa par vienotas frontes nodibināšanu pret fašisma uzbrukumu, par darba jaunatnes idejisko un organizatorisko vienību un par vienotas revolucionārās jaunatnes organizācijas — Latvijas Darba jaunatnes savienības (LDJS) nodibināšanu. Šai sakarā *G. Rainesa* pasvītro, ka, apvienojoties vienā organizācijā ar sociālistisko jaunatni, Latvijas komjaunatne palika uzticīga saviem revolucionārajiem principiem, sociālistiskās revolūcijas un proletariāta diktatūras idejām, ka LDJS izveidošana notika uz komjaunatnes bāzes, bet LDJS idejiskais un politiskais vadītājs bija Latvijas Komunistiskā partija. Pienācīgu uzmanību autore veltījusi arī LDJS darbības apgaismošanai strādnieku kustības uzplūdu apstākļos, jaunatnes līdzdalībai tautas masu cīņā par fašistiskās diktatūras gāšanu un padomju varas nodibināšanu, kā arī LDJS leģālās darbības pirmo soļu parādīšanai un Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības nodibināšanai 1940. g. vasarā.

Diemžēl, minēto disertāciju zinātnisko vērtību mazina tas, ka tanīs vietumis vērojams zināms deklarativisms un shematisms. Turklāt ne vienmēr disertantu secinājumi izriet no viņu sniegtā konkrētā materiāla.

No padomju vēsturnieku redzes loka, dabiski, nevarēja pazust arī tāda svarīga problēma kā Ulmaņa diktatūras šķiriskās būtības noskaidrošana. Šai problēmai veltīto grāmatu vidū lielāko zinātnisko interesi izraisa *A. Drīzuļa* un *B. Berkoviča* pētījumi.

Kā jau atzīmējām, *B. Berkoviča* uzmanības centrā viņa grāmatā «Fašistiskais apvērsums Latvijā un LKP taktika» ir Latvijas darbaļaužu cīņas metodes un formas, kā arī Komunistiskās partijas taktika. Analizējot plašu faktu materiālu, *B. Berkovičs* pārādījis tos iekšējos un ārējos faktorus, kas bija par cēloni buržuā-

⁴⁴⁹ Г. Райнес. Комсомол Латвии под руководством Коммунистической партии в борьбе против фашизма (1934—1940 гг.). Автореф. дисс. Р., 1959; *G. Raines*. Latvijas komjaunatnes cīņa pret fašistisko diktatūru. (1934.—1940.). R., 1958. 96 lpp.; Г. Райнес. Борьба комсомола Латвии против фашистской диктатуры. 1934—1940. Р., 1959. 111 стр.; *G. Raines*. Latvijas darba jaunatne cīņa par padomju varu. — *Karogs*, 1957, 9, 101.—106. lpp.; *G. Raines*. Latvijas komjaunatnes cīņa par strādnieku šķiras vienotu fronti. (1934.—1936.). — *RPedIR*, 7, 1958, 309.—338. lpp.; *G. Raines*. Drosmīgo pulka. — *Krāj.*: Par brīvī un dzīvi, 2. R., 1957, 75.—98. lpp.; Г. Райнес. В строю смелых. — *Krāj.*: За свободу и жизнь. Р., 1958, стр. 475—501.

ziskā parlamentārisma sairšanai un veicināja Ulmaņa diktatūras nodibināšanos valstī. Grāmatā konsekventi pierādīta doma, ka fašistisko apvērsumu Latvijā noteica tie paši sociālekonomiskie apstākļi kā citās kapitālistiskās zemēs, lai gan bija arī dažas īpatnības.

Nopietns Latvijas PSR vēstures zinātnes panākums Ulmaņa fašistiskās diktatūras perioda marksistiskā pētīšanā ir *A. Drizula* monogrāfija «Latvija fašisma jūgā»,⁴⁵⁰ kur, pamatojoties uz visai plaša arhīvu materiāla, atsegta fašisma šķiriskā būtība, atmaskota latviešu nacionālistiskās buržuāzijas nodevīgā politika, parādīta fašistiskās Latvijas atkarība no vācu imperiālisma, atainots latviešu darbaļaužu smagais stāvoklis, parādīta viņu cīņa pret fašismu. Grāmatā daudz interesantu ziņu, kas līdz grāmatas iznākšanai vēl nekur nebija publicētas, piemēram, par Latvijas ekonomiku, par tās iekšējo un ārējo politiku. Analizējot 1929.—1933. g. krīzes sekas, A. Drizulis parāda, kādi cēloņi bija buržuāziskā parlamentārisma kraham Latvijā un pārejai pie atklātas fašistiskās diktatūras, atsedz buržuāzijas politikas būtību, kura centās vājināt krīzes triecienus uz darbaļaužu masu aplaupīšanas rēķina. Autors nonāk pie pamatota secinājuma, ka fašisma nodibināšana bija ne tik daudz latviešu buržuāzijas spēka, kā tās vājuma izpaudums: valdošā ekspluatatoru šķira sava stāvokļa saglabāšanas nolūkā bija spiesta ķerties pie atklātas diktatūras. Grāmatā novērtēta monopolistisko apvienību loma, atklāti cēloņi valsts monopolistiskā kapitālisma pieaugumam, parādīta jauktu akciju sabiedrību nozīme. Daudz vietas monogrāfijā ierādīts strādnieku kustības pētīšanai fašistiskās diktatūras gados un LKP cīņai par masu vienību, par vienotu tautas fronti pret fašismu. Sniegti jauni materiāli no Latvijas Darba jaunatnes savienības nodibināšanas vēstures 1940. g.

Buržuāziskās Latvijas valdošās virsotnes politikas šķiriskās būtības atklāšanai izglītības jomā veltīta *A. Bergmaņa* disertācija.⁴⁵¹ Vēsturnieka interesi izraisa tāni sniegtie materiāli, kas raksturo tautas izglītības stāvokli buržuāziskajā Latvijā un parāda LKP un komjaunatnes cīņu par skolu demokratizāciju.

A. Rudevica darbi⁴⁵² satur interesantu faktu materiālu, kas

⁴⁵⁰ A. Drizulis. Latvija fašisma jūgā. R., 1959. 322 lpp.; A. Дризул. Латвия под игом фашизма. Р., 1960. 388 стр.

⁴⁵¹ Г. А. Бергман. Народная школа буржуазной Латвии как орудие реакционной антинародной политики латвийской буржуазии. Автореф. дисс. Р., 1953.

⁴⁵² A. Rudevics. Meņševisma bankrots Latvijā. (1903.—1944.). R.,

atmasko latviešu meņševiku nodevīgo politiku un atklāj patiesību par buržuāziskās Latvijas īsto seju. Par buržuāziskajā Latvijā valdošo korupciju pastāstīts *B. Hiršfelda* brošūrā «Blēdību un korupciju valstī».⁴⁵³

Zināms darbs pēdējos gados bija paveikts buržuāziskās Latvijas baznīcas vēstures pētīšanā, pie kam lielāko ieguldījumu šinī padomju historiogrāfijā gandrīz vai pavisam neizpētītajā novadā, atsedzot baznīcas reakcionāro lomu, devis *Z. Balevics*, kura darbus īsumā arī apskatīsim. 1964. g. iznākusi grāmata «Katoļticīgie un baznīckungi buržuāziskajā Latvijā»⁴⁵⁴ ir oriģināls pētījums, kas populārzinātniskā formā atsedz katoļu baznīcas darbības metodes Latvijā buržuāziskās diktatūras gados (1920.—1940.). Galvenokārt baznīcas (luterāņu, katoļu un pareizticīgo) politiskās vēstures apgaismošanai veltīts otrs *Z. Balevica* monogrāfiskais pētījums — «Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā».⁴⁵⁵ Ir zināms, cik lielu nozīmi baznīcas un buržuāzijas sakaru atmaskošanai, uzskatīdams šo jautājumu par vienu no reliģijas un ateisma vēstures sastāvdaļām, piešķīra *V. I. Ļeņins*.⁴⁵⁶ *Z. Balevica* pētījumu centrālā problēma — valsts un baznīcas attiecību attīstības tendences kapitālisma vispārējās krīzes saasināšanās apstākļos. Baznīcas un valsts attiecības autors apskata, pamatojoties uz izsmeloša faktu materiāla, analizējot krīzes konkrētas izpausmes formas. Tāpēc grāmatā, lai arī tā tieši neskar Latvijas strādnieku šķiras revolucionāro kustību, jūtama šķiru cīņas elpa, kas galu galā arī nosaka kā valdošo šķiru baznīcas politiku, tā arī reliģijas centru attieksmi pret valsti. Latvijas buržuāzija tika pie varas, tikai pateicoties amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu palīdzībai; tai nebija pieredzes valsts celtniecībā, un tāpēc tā plaši izmantoja Rietumeiropas kapitālistisko valstu pieredzi, turklāt vietējos apstākļos attīstot šīs pieredzes visreakcionārākos elementus. Analōģiskā veidā ārzemju buržuāzisko valstu baznīcu pieredzi apguva kā luterāņu, tā arī katoļu baznīca Latvijā. Apgaismojot šīs vēsturiskās attīstības īpatnības, *Z. Balevica* pētījumi palīdz labāk izprast valsts un baznīcas savstarpējās attiecības mūsdienu kapitā-

1957. 143 lpp.; *A. Rudevics*. Kas bija Latvijas buržuāziskā demokrātija? R., 1959. 170 lpp.; *A. Rudevics*. Fašistiskā diktatūra Latvijā. R., 1961. 186 lpp.

⁴⁵³ *B. Hiršfelds*. Blēdību un korupciju valstī. R., 1960. 99 lpp.

⁴⁵⁴ *Z. Balevics*. Katoļticīgie un baznīckungi buržuāziskajā Latvijā. R., 1964. 168 lpp.

⁴⁵⁵ *Z. Balevics*. Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā. 1920.—1940. R., 1964. 270 lpp.

⁴⁵⁶ *V. I. Ļeņins*. Raksti, 36. sēj., 518. lpp.

listiskajā pasaulē. Ja autors savā pētījumu lokā ietvertu arī sīkā-
kās konfesijas, tas palīdzētu vēl spilgtāk izcelt šo aspektu. Vispār
grāmatai raksturīga politiska aktualitāte, teorētiskās problēmas
tanī risinātas ciešā sakarā ar antirelīģisko propagandu.

Trešais Z. Balevica darbs — «Latgale un katoļu baznīca»⁴⁵⁷ ir
tematiski vienots rakstu krājums par katoļu baznīcas vēsturi Lat-
vijas PSR austrumu daļā (Latgalē) un hronoloģiski aptver pe-
riodu no XVIII gs. līdz padomju varas nodibināšanai 1940. g., pie
kam galvenā uzmanība veltīta buržuāziskās Latvijas periodam.

Dokumentālo materiālu krājumus par baznīcas darbību bur-
žuāziskajā Latvijā sagatavojis Latvijas PSR Centrālais valsts
vēstures arhīvs un sastādījis Z. Balevics.⁴⁵⁸ Krājumiem ir aģitācijas
un propagandas līdzekļa raksturs, un tie domāti plašam lasītāju
lokam. Dokumenti, kas attiecas uz buržuāziskās diktatūras periodu
Latvijā, atmasko baznīcas kalpu un sektantisma sludinātāju tau-
tai naidīgo nostāju, atsedz reliģiozās morāles liekulīgumu. Krāju-
miem ir ievadi — īsi apcerējumi par konfesiju attīstības vēsturi
buržuāziskajā Latvijā.

K. Poča, P. Bambiša un V. Sipola pētījumu priekšmets ir bur-
žuāziskās Latvijas ārpolitika, pie kam pirmais no minētajiem auto-
riem analizējis mēģinājumus 20. gados radīt Polijas un Baltijas
valstu pretpadomju savienību,⁴⁵⁹ otrs savu uzmanību koncentrē-
jis īpaši uz Latvijas valdošo aprindu ārpolitikas kursu 1939.—
1940. g., noskaidrojot arī, kāda nozīme bija 1939. g. 5. oktobrī
noslēgtajam Padomju Savienības — Latvijas savstarpējās palīdzī-
bas paktam,⁴⁶⁰ bet trešais autors pētījis buržuāziskās Latvijas

⁴⁵⁷ Z. Springovičs. Latgale un katoļu baznīca. R., 1961. 184 lpp.

⁴⁵⁸ Katoļu garīdzniecība Latvijā. 1920.—1940. Dokumentu krājums. R., 1961. 189 lpp.; Katoļiskie dievkalpošana Latvijā. 1920.—1940. Dokumentu krājums. R., 1961. 207 str.; Старообрядчество в Латвии без прикрас. 1920.—1940. Сборник документов. Р., 1961. 162 стр.; Православное духовенство в Латвии. 1920.—1940. Сборник документов. Р., 1962. 192 стр.; Reliģiskais sektantisms Latvijā. 1920.—1940. Dokumentu krājums. R., 1962. 191 lpp.

⁴⁵⁹ K. Počs. Četru valstu ārlietu ministru Helsinku konference 1925. g. janvārī un imperiālistisko valstu mēģinājums iesaistīt Latviju pretpadomju savienībā. — ZAVest, 1965, 8, 33.—44. lpp.; K. Počs. Pretpadomju Polijas—Baltijas valstu savienības jautājums buržuāziskās Latvijas ārpolitikā 1920.—1923. g. — ZAVest, 1966, 1, 21.—29. lpp.; К. Я. Почс. Вопрос о польско-балтийском антисоветском союзе во внешней политике буржуазной Латвии (1920—1925 гг.). Автореф. дисс. Р., 1966.

⁴⁶⁰ П. Б. Бамбитис. Борьба СССР против агрессивных планов империалистических держав в отношении Латвии (1939—1940 гг.). Автореф. дисс. М., 1958; P. Bambišis. Padomju tautu draudzība — Latvijas neatkarības balsts. — PadLK, 1957, 9, 29.—35. lpp.; П. Б. Бамбитис. Советско-латвийский пакт взаимопомощи 5 октября 1939 г. — Крāj.: Вопросы новой и но-

ārpolitiku visā tās pastāvēšanas laikā.⁴⁶¹ Bez tam ārpolitikas jautājumi apgaismoti vispārīgajos darbos par Latvijas vēsturi, konkrēti — A. Drīzuļa grāmatās.

Uzmanību pelna A. Varslavāna darbi,⁴⁶² kas veltīti angļu imperiālisma politikai buržuāziskajā Latvijā laika posmā no 1920. līdz 1923. g. Viņš samērā sīki aplūko buržuāziskās Latvijas valdošo aprindu diplomātiskās orientācijas jautājumus. Ar faktu materiālu rokās A. Varslavāns atmasko mītu par buržuāziskās Latvijas «neatkarību» un «patstāvību» un parāda, ka Latvijas buržuāziskā valsts bija ierocis imperiālistisko lielvalstu rokās. Atsedzis Anglijas politikas pretpadomju ievirzi un izsekojis tās līdzdalībai imperiālistiskās frontes radīšanā pret Padomju Krieviju, autors uz plaša avotu materiāla analīzes pamata secina, ka buržuāziskajā Latvijā pastiprinājās angļu imperiālisma politiski diplomātiskā ietekme. Laikā no 1920. līdz 1923. g. Anglijai izdevās panākt noteicošo lomu buržuāziskajā Latvijā. Latvijas buržuāzijai tajos gados bija galvenokārt proangliska orientācija, bet buržuāziskās Latvijas valdība uzskatīja Angliju par savu galveno padomnieku. Uzmanību pelna arī A. Varslavāna konkrēta materiāla analīzē izdarītais novērojums par to, ka Latvija bija tā vieta, kur pēc pirmā pasaules kara amerikāņu imperiālisms pirmoreiz pretsvārā Anglijai un Francijai sāka Eiropā izvirzīt Vāciju.

Bagāts faktiskā materiāla klāsts atrodams V. Sīpola grāmatā «Slepenā diplomātija»,⁴⁶³ kas veltīta buržuāziskās Latvijas ārpolitikas raksturojumam 1919.—1932. g. Ar spilgtiem piemēriem autors parāda, kā latviešu buržuāzijas šķiras nāids pret padomju

вейшей истории. М., 1958, стр. 371—391; П. Бамбитис. Угроза захвата Латвии фашистской Германией в 1939 году. — УчЗ ЛатГУ, 18, 1958, стр. 149—178.

⁴⁶¹ V. Sīpols. PSRS cīņa par mieru Baltijā laikā no 1933. gada līdz 1940. gadam. — PadLK, 1959, 9, 22.—28. lpp.; V. Sīpols. Kā Ulmaņa kliķe nodeva latviešu tautu. — PadLK, 1962, 8, 49.—54. lpp.; В. Я. Сиполс. Внешняя политика правящих кругов буржуазной Латвии — политика измены народу (1939—1940 гг.). — ИСССР, 1963, 1, стр. 48—64; V. Sīpols. Dzimtenes nodevība. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1940. gadam. R., 1963. 262 lpp.; В. Я. Сиполс. Антинародная внешняя политика правящих кругов буржуазной Латвии 1918—1940 гг. Автореф. докт. дисс. М., 1965. — Sk. arī 463. piezīmi.

⁴⁶² А. Я. Варславян. Политика английского империализма в отношении буржуазной Латвии (1920—1923). Автореф. дисс. Л., 1963; А. Варславянс. Англиjas cīņa par buržuāziskās Latvijas iesaistīšanu kopējā imperiālisma pretpadomju frontē (1920.—1923. g.). — ZAVest, 1962, 8, 18.—23. lpp.; А. Я. Варславян. К вопросу о влиянии английского капитала на экономику Латвии (1920—1923 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 83—131.

⁴⁶³ V. Sīpols. Slepenā diplomātija. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika 1919.—1932. gadā. R., 1965. 258 lpp.

varu, tās bailes no «saviem» darbaļaudīm un ekonomiskā atkarība no imperiālistiskajām valstīm mudināja to paklausīgi piedalīties kapitālistisko lielvalstu pretpadomju intrigās. Nopietna vērība grāmatā pievērsta tādām jautājumiem kā pretpadomju savienību, pirmām kārtām Baltijas valstu un Polijas militārā bloka dibināšanas mēģinājumiem. Pienācīga vieta ierādīta arī Padomju Savienības un Latvijas attiecību analīzei. Padomju valsts nelokāmi un konsekventi realizēja miera nostiprināšanas politiku un centās nodibināt labas kaimiņattiecības ar citām zemēm. Pēc Padomju valdības iniciatīvas 1922. g. martā tika sasaukta Rīgas konference, kurā piedalījās KPFSR, Latvija, Polija un Igaunija un kas demonstrēja auglīgas un savstarpēji izdevīgas ekonomiskās sadarbības iespēju. Latvijas saimnieciskajā dzīvē liela nozīme bija 1927. g. jūnijā noslēgtajam tirdzniecības līgumam starp PSRS un Latviju. Autors pamatoti uzsver, ka attiecības starp Padomju valsti un Latviju, kā arī citām Baltijas zemēm bija pirmais līdzāspastāvēšanas mēģinājums starp valstīm ar dažādu sabiedrisko iekārtu. Interesi saista arī lappuses, kas stāsta par to lielo uzmanību, kādu viens no izcilākajiem padomju diplomātijas organizētājiem G. Čičerins veltījis labu kaimiņattiecību nostiprināšanai starp Padomju Savienību un Latviju. Tomēr ne visi jautājumi grāmatā apgaismoti pienācīgi. Tā, faktiski apiets jautājums par buržuāziskās Latvijas diplomātu darbību Tautu Savienībā, vēlams būtu sīkāk parādīt Anglijas—Latvijas un Francijas—Latvijas attiecību attīstību, kā arī savstarpējās attiecības starp buržuāziskajām Baltijas valstīm, it īpaši jautājumā par Latvijas—Igaunijas muitas savienību.

Pakavēsimies arī pie otras, jau minētās *V. Sīpola* grāmatas — «Dzimtenes nodevība», kas līdz šim ir vienīgais monogrāfiskais pētījums par Ulmaņa valdības ārpolitikas vēsturi. Galvenais avots, uz kura bazējas *V. Sīpola* pētījums, ir dokumentāli materiāli, kuru autors smēlies kā Maskavas un Rīgas arhīvos, tā arī diplomātisko dokumentu padomju un ārzemju publikācijās. Grāmatā aplūkoti svarīgākie ar Latviju saistītie ārpolitiskie notikumi periodā no 1933. līdz 1940. g., pie kam Ulmaņa valdības ārpolitikas akcijas aprakstītas ciešā sakarā ar iekšējo stāvokli valstī. Samērā plaša vieta monogrāfijā ierādīta Padomju Savienības miermīlīgās politikas apskatam, tās neatlaidīgajiem centieniem radīt efektīvu kolektīvās drošības sistēmu. *V. Sīpols* parāda imperiālistisko lielvalstu politikas agresīvo raksturu, citē vairākus interesantus dokumentus, kas atsedz hitleriskās Vācijas valdošo aprindu neģelīgos plānus, kuras uzskatīja Latviju vai nu par savas tiešās

ekspansijas objektu, vai arī par maiņas monētu savos avantūristiskajos darījumos. Vispār monogrāfijā hitleriskās Vācijas un Ulmaņa valdības savstarpējam attiecībām veltīta pienācīga uzmanība, bet, diemžēl, mazākā mērā analizētas buržuāziskās Latvijas attiecības ar citām valstīm.

Solis uz priekšu pēdējā laikā bija veikts dokumentālu materiālu izdošanā. It īpaši tas sakāms par materiāliem, kas attiecas uz LKP darbību.⁴⁶⁴ Samērā daudz darīts arī dziļā pagrīdē strādājušu revolucionāru atmiņu publicēšanā.⁴⁶⁵ Izdotā memuāru literatūra iepazīstina lasītāju ar revolucionārās kustības svarīgākajiem momentiem, ar partijas un komjaunatnes organizāciju darbību, pastāsta par atsevišķām darbaļaužu cīņas epizodēm. Bez tam vesela rinda jautājumu, kas attiecas uz buržuāziskās Latvijas vēsturi, atspoguļoti daudzos rakstos.

Tātad zinātniski pētnieciskais darbs buržuāziskās Latvijas (1920.—1940.) vēstures pētīšanā veikts plašā plānā, pie kam tajā piedalījušies kā vēsturnieki, tā arī ekonomisti. Sevišķi šis darbs aktivizējies pēdējos gados, kad republikas vēsturnieki guvuši iespēju šo periodu izpētīt daudz plašāk, jo viņiem kļuvuši pieejami nesalīdzināmi lielāks vairums dokumentu un arhīvu materiālu. Rezultātā nākuši klajā vairāki nopietni monogrāfiska rakstura pētījumi, interesantas disertācijas, saturīgi raksti, atmiņas, zinātniskas un populāras grāmatas un brošūras, kurās plaši apgaismots buržuāziskās Latvijas vēstures svarīgāko jautājumu vesels komplekss.

Darbu zinātniskā vērtība cēlusies. Tajos arvien mazāk vērojams shematisms, jautājumi vairs netiek traktēti vienkāršoti, visai retas kļuvušas «vispārīgas» vietas. Arvien vairāk jūtama cenšanās atsegt vēsturiskā procesa patiesās, objektīvās sakarības, izbeigt šablonisku pieeju tā vai cita vēstures notikuma vai parādības iztirzāšanā, novērsties no bezpersoniskuma vēsturiskajā vēstījumā un

⁴⁶⁴ LKP, LKJS un Sarkanās palīdzības revolucionārās lapiņas. 1920.—1940. 1—3. R., 1959—1963. 816, 806 un 721 lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, 1. 1904.—1940. R., 1958. 642 lpp.

⁴⁶⁵ Par brīvi un dzīvi. Komjauniešu pagrīdnieku atmiņas, 1, 2. R., 1956, 1957. 440 un 408 lpp.; За свободу и жизнь. Воспоминания комсомольцев-подпольщиков. Р., 1958. 583 стр.; Революцiонārā Pārdaugava. Cīnītāju atmiņas, 2. 1920.—1940. R., 1963. 352 lpp.; Cīņas balsis. Apcerējumu un atmiņu krājums par revolucionāro presi latviešu nacionālistiskās buržuāzijas kundzības laikā. 1920.—1940. R., 1959. 576 lpp.; Коммунисты Латгалии в годы подполья. 1920—1940. Воспоминания. Р., 1960. 330 стр.; Latgales komunisti pagrīdes gados. 1920.—1940. Atmiņas. R., 1962. 320 lpp.

pastāstīt par daudzu aktīvu revolucionārās cīņas dalībnieku darbību. Turklāt lielāko uzmanību Padomju Latvijas vēsturnieki veltījuši latviešu tautas dziēno revolucionāro tradīciju pētišanai — LKP darbības, tās taktikas un stratēģijas, strādnieku kustības, latviešu proletariāta internacionālo sakaru noskaidrošanai, nelegālās komunistiskās un strādnieku preses analīzei, kā arī Latvijas ekonomiskās vēstures pētišanai. Pašreiz gandrīz vai vislabāk izpētītais buržuāziskās Latvijas vēstures periods ir laika posms no 1929. līdz 1933. g., t. i., ekonomiskās krīzes periods. Mazāk izpētīta ir tirdzniecība, finanses, daļēji arī buržuāziskās Latvijas ārpolitika. Ar prieku varam atzīmēt, ka pēdējos gados krasi pieaudzis aizstāvēto disertāciju skaits. Tās kļuvušas mazāk aprakstošas, ir bagātākas ar izvirzītajām problēmām un parasti ir daudzu gadu pētījumu rezultāts.

V. SOCIĀLISMA PERIODS

1. LATVIJAS PSR NODIBINĀŠANA UN SOCIĀLISTISKĀS CELTNIECĪBAS PIRMIE SOĻI (1940. g. jūlijs — 1941. g. jūnijs)

Padomju varas atjaunošanai Latvijā 1940. g. ir milzīga nozīme latviešu tautas vēsturē, tāpēc arī šis notikums saistījis daudzu zinātnieku uzmanību. To pētījuši A. Drīzulis, V. Kanāle (Gudzuka), J. Šteimanis, S. Udačins, Ē. Žagars, G. Rainesa, V. Skultiņa, O. Spoģe, A. Veinbergs, V. Savčenko u. c., pie kam lielākie nopelni šai jomā pieder A. Drīzulis.

Padomju Latvijas vēsturnieku darbi konsekventi pauž domu, ka padomju varas nodibināšana Latvijā 1940. g. bija tās latviešu darbaļaužu vairāk nekā 20 gadu ilgas varonīgās cīņas rezultāts, kuru viņi izcīnīja pret buržuāziju, ka sociālistiskā revolūcija Latvijā, tāpat kā revolūcija Lietuvā un Igaunijā, bija viena no pirmajām revolūcijām pasaulē, kad proletariāts izcīnīja uzvaru pār buržuāziju bez bruņotas sacelšanās. Tas izskaidrojams ar tolaik labvēlīgo starptautisko situāciju un to apstākli, ka Latvijai kaimiņos bija varena sociālistiska lielvalsts — PSRS, kura ar savu pastāvēšanu vien paralizēja iekšējās kontrrevolūcijas spēkus, nedodot tiem iespēju pacelt ieročus pret darbaļaudīm.

Vispārīga aina par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas izveidošanu un sociālistiskās celtniecības pirmajiem soļiem Latvijā sniegta «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumā un saīsinātajā kursā. Šajos darbos izstrādāta latviešu tautas vēstures šī laika posma periodizācija, noskaidrotas sociālistiskās revolūcijas attīstības perspektīvas, iztirzāta sociālistisko pārveidojumu gaita Latvijā 1940.—1941. g.

Revolūcijas pirmo etapu vispilnīgāk apgaismojis A. Drīzulis.⁴⁶⁶ Viņa darbos sīki analizēta Latvijas Komunistiskās partijas darbība revolucionārās kustības vadīšanā, vienotas antifašistiskas tautas frontes radīšanā, nobriestot revolucionārajai situācijai un saasinoties visu šķiru pretrunām. A. Drīzulis apraksta pret Ulmaņa diktatūru vērstās darbaļaužu uzstāšanās Latvijas lielākajos centros, pastāsta par Tautas valdības nodibināšanu ar prof. A. Kirhenšteinu priekšgalā, par masu demonstrācijām šīs valdības atbalstīšanai Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē un citās Latvijas pilsētās. Viņa sniegtie materiāli parāda, kā Latvijas Komunistiskā partija, iznākusi no pagrīdes, visiem spēkiem atbalstīja Tautas valdību, prasot no tās realizēt radikālus revolucionārus pārveidojumus, proti, īstenot kontroli pār ražošanu un bankām, izveidot strādnieku miliciju, likvidēt aizsargu organizāciju, veikt armijas demokratizāciju, uzlabot strādnieku un kalpotāju materiālos apstākļus, likvidēt bezdarbu, konfiscēt lielos zemes īpašumus un nodot tos bezzemniekiem, ievest 8 stundu darba dienu, nodibināt visdraudzīgākās attiecības ar PSRS. Latvijas Komunistiskās partijas prasības un to realizācija nostiprināja strādnieku šķiras un darba zemniecības savienību, un tās atbalstīja plašas latviešu darbaļaužu masas. A. Drīzulis pastāsta par Tautas saeimas vēlēšanu gaitu un par Latvijas Darba tautas bloka kandidātu uzvaru, īpaši pakavējoties pie Tautas saeimas 1940. g. 21. jūlija vēsturiskās sēdes, kas pasludināja padomju varu un pieņēma vairākus citus svarīgus lēmumus, kam bija izšķirīga nozīme latviešu tautas vēsturē. Savos darbos A. Drīzulis aplūko arī pirmos sociālistiskos pārkārtojumus. Atzīmējot revolucionāro notikumu attīstības īpatnības Latvijā, A. Drīzulis atsedz celoņus, kuri noteica padomju varas nodibināšanu Latvijā bez bruņotas cīņas.

⁴⁶⁶ А. Дризул. Советско-латвийские отношения в 1939—1940 гг. Автореф. дисс. М., 1947; А. Дризулис. Циņa par fašistiskās diktatūras gāšanu un Padomju Latvijas nodibināšanu 1940. gadā. R., 1951. 75 lpp.; А. Дризулис. Padomju Latvijas sociālistiskās celtniecības pirmie soļi. (1940.—1941.). R., 1952. 84 lpp.; А. А. Дризул. Установление Советской власти и первые шаги социалистического строительства в Латвии (1940—1941 гг.). — ИЗ, 45, 1954, стр. 43—79; А. Дризулис. Padomju varas nodibināšana un sociālisma celtniecības pirmie soļi Latvijā (1940.—1941.). — Krāj.: Циņa par padomju varu Latvijā. R., 1955, 79.—138. lpp.; А. А. Дризул. Восстановление Советской власти в Латвии в 1940 г. — Доклады и сообщения Института истории АН СССР, 4, 1955, стр. 68—84; А. Дризулис. Циņa par brīvību. R., 1956. 180 lpp.; А. Дризулис. Latvijas Komunistiskās partijas циņa par padomju varas atjaunošanu. Sociālisma celtniecības pirmais periods Latvijā. (1939. gads — 1941. gada jūnijs). — PadLК, 1959, 10, 68.—72. lpp.; А. Дризулис. Latvija fašisma jūgā (1934.—1940.). R., 1959, 322 lpp.; А. Дризул. Латвия под игом фашизма. Р., 1960. 388 стр.

Zināms ieguldījums revolūcijas pirmā etapa vēstures izstrādāšanā ir V. Kanāles (*Gudzukas*) darbi,⁴⁶⁷ kuros liela vieta ierādīta buržuāziskās Latvijas ekonomiskā un politiskā stāvokļa iztirzāšanai padomju varas nodibināšanās priekšvakarā 1940. g., kā arī Ulmaņa diktatūras gāšanas priekšnoteikumu nobriešanai. Autore iepazīstina lasītājus ar vairākiem jauniem materiāliem, kas liecina par bezdarba pieaugumu Latvijā, par streiku kustību, par ekonomisko grūtību pieaugšanu, šķiru ciņas saasināšanos, starptautiskās situācijas sarežģīšanos un buržuāziskās Latvijas valdošo aprindu apjukumu. V. Kanāle zināmā mērā konkrētīzē mūsu priekšstatus arī par revolucionāro notikumu gaitu 1940. g., kurus vainagoja padomju varas uzvara Latvijā.

L. *Himelreiha* populārzinātniskā brošūra «Tā ausa brīvības rīts»⁴⁶⁸ vispārējās līnijās stāsta par 1940. g. sociālistisko revolūciju Latvijā. Pamatodamies galvenokārt uz publicētiem padomju vēsturnieku (A. Drīzuļa, J. Steimaņa, V. Kanāles, Ē. Žagara u. c.) darbiem, kā arī uz atsevišķiem jauniem arhīvu dokumentiem un dažiem periodikas materiāliem, L. Himelreihs parāda, kā LKP grūtajos pagrīdes apstākļos un sarežģītajā 30. gadu beigu starptautiskajā situācijā prata mobilizēt plašas darbaļaužu masas izšķirošajai cīņai pret Ulmaņa fašistisko režīmu, par demokrātiju un sociālismu. Brošūras autors publicista kaujinieciskā valodā vēlreiz atgādina lasītājam 1940. g. notikumu vēsturisko nozīmi latviešu tautas turpmākajā dzīvē. Diemžēl, brošūrā sastopamas faktiskas neprecizitātes un neveikli formulējumi, kā arī aizraušanās ar ilustratīvo metodi.

Centrālo vietu J. *Steimaņa* brošūrā «Jūnija dienās»⁴⁶⁹ ieņem 1940. g. jūnija notikumu apraksts Latvijā. Brošūrā parādīts darbaļaužu masu neapmierinātības pieaugums ar Ulmaņa valdības politiku, masu demonstrācijas un darbaļaužu uzstāšanās lielākajās Latvijas pilsētās, darbaļaužu uzvara un pasākumi sabiedriski politiskās dzīves demokratizēšanā.

⁴⁶⁷ В. Я. Гудзукa. Восстановление Советской власти в Латвии в 1940 г. Автореф. дисс. Р., 1955; V. G u d z u k a. Padomju varas nodibināšanās Latvijā 1940. gadā. — LVU ZR, 16, 1957, 7.—36. lpp.; V. K a n ā l e. Fašistiskās diktatūras sabrukums Latvijā. R., 1960. 104 lpp.

⁴⁶⁸ L. Himelreihs. Tā ausa brīvības rīts. Latvijas Komunistiskās partijas cīņa par sociālistiskās revolūcijas uzvaru 1940. gadā. R., 1966. 149 lpp.; sk. arī Л. П. Химельрейх. Коммунистическая партия Латвии — вдохновитель и организатор борьбы трудящихся за победу социалистической революции в 1940 году. Автореф. дисс. М., 1966.

⁴⁶⁹ J. Steimanis. Jūnija dienās. 1940. gada jūnija notikumi Latvijā. R., 1960. 77 lpp.; sk. arī И. А. Штейман. О восстановлении Советской власти в Латвии. — УчЗ ДаугПедИ, 3, 1959, стр. 5—20.

Valststiesiskā aspektā jautājumu par padomju varas nodibināšanu 1940. g. iztirzā V. Skultiņa, V. Millers, L. Birziņa, Ē. Stumbiņa un S. Graužinis.⁴⁷⁰ Savos darbos viņi parāda, kā revolūcijas gaitā veidojās jauna valsts, kā radās padomju sociālistiskās valsts orgāni un kā valsts aparāts Komunistiskās partijas vadītā proletariāta rokās kļuva par galveno ieroci sociālisma uzcelšanai. Aprakstot vecā valsts aparāta laušanu un jaunā aparāta izveidošanu, minētie autori pasvītro, ka darbam valsts aparātā bija izvirzīti simtiem labāko strādnieku šķiras, darba zemniecības un darba inteligences pārstāvju, kuri nomainīja buržuāziskos ierēdņus. Vienlaikus ar valsts varas un pārvaldes centrālo orgānu izveidošanu, ar tiesas un prokuratūras radišanu republikā tika izveidoti arī vietējie valsts orgāni. Sevišķi sīki šo autoru darbos apgaismota pilsētu un apriņķu pagaidu izpildkomiteju darbība; 1940. un 1941. g. tās bija svarīgākie valsts orgāni uz vietām, caur kuriem tieši tika realizēti pasākumi padomju varas nostiprināšanai.

Svarīgi pasākumi bija veikti arī vecās, kapitālistiskās bāzes likvidešanā Latvijā. Lidz ar lielo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu, banku un daudzstāvu namu nacionalizāciju, līdz ar padomju valūtas ieviešanu bija likti pamati padomju ekonomikas attīstībai. Šo pirmo sociālistisko pārkārtojumu vēstures apgaismošanai, neskaitot jau aplūkotos A. Drīzuļa darbus, veltītas vairākas brošūras un raksti.⁴⁷¹

Padomju vara lielus pārkārtojumus veica arī lauksaimniecībā. Par to pastāstīts vairākos darbos, vispirmām kārtām jau minētajā

⁴⁷⁰ В. А. Скултынь. Образование Латвийской ССР в 1940 году. Автореф. дисс. [М.], 1960; V. Skultiņa. Kā notika Tautas saeimas vēlēšanas Latvijā 1940. gadā. — PadLK, 1957, 7, 63.—69. lpp.; В. О. Миллер. Государственность Советской Латвии в 1940—1941 годах. — УчЗ ЛатГУ, 64, 1964, стр. 21—76; L. Birziņa. Pašvaldības iestāžu demokratizācija Latvijā pēc fašistiskās diktatūras gāšanas 1940. gadā. — ZAVest, 1959, 10, 15.—24. lpp.; L. Birziņa. Latvijas PSR vietējie valsts varas orgāni 1940.—1941. gadā. — ZAVest, 1960, 2, 19.—30. lpp.; Э. Стумбина. Создание органов советской юстиции в Латвии в 1940—1941 гг. — УчЗ ЛатГУ, 24, 1958, стр. 101—117; S. Graužinis. Piezīmes par Latvijas PSR prokuratūras izveidošanos un attīstību 1940. un 1941. gadā. — LVU ZR, 44, 1962, 185.—201. lpp.

⁴⁷¹ Fr. Deglavs. Sociālistiskās celtniecības pirmie soļi Padomju Latvijā. — ZAVest, 1955, 7, 19.—32. lpp.; Fr. Deglavs. Sociālistiskās celtniecības sākums Padomju Latvijā. — Krāj.: Padomju Latvijas 15 gadi. R., 1955, 27.—36. lpp.; Ф. Деглавс. План первого года социалистического строительства. — Krāj.: Советская Латвия, 1, Р., 1940, стр. 129—132; A. Strodahs. Latvijas PSR 1941. gada plāns un tā izpildīšana. — Karogs, 1941, 5, 565.—583. lpp.; В. Миллерс. Роль Конституции Латвийской ССР в строительстве социалистической экономики республики в 1940—1941 гг. — УчЗ

S. Udačina monogrāfijā «Zemes reforma Padomju Latvijā».⁴⁷² Kā jau atzīmējām, tās otrā daļa veltīta padomju zemes pārkārtojumiem. Autors parāda, ka atšķirībā no buržuāziskās agrārās reformas, kas saglabāja neskartus un vēl vairāk nostiprināja privātkapitalistiskos zemes īpašumus, padomju agrārie pārkārtojumi nesa sev līdz dziļas izmaiņas agrārajā iekārtā un visās agrārajās attiecībās. Padomju vara nacionalizēja zemi, pilnīgi atcēla zemes izpirkšanas maksu, nodokļu parādus un soda naudas, kas kā smags jūgs nospieda nabadzīgo un vidējo zemnieku saimniecības. Šo pārkārtojumu galvenais uzdevums bija sagraut budžu ekonomisko varu, radīt nabadzīgās un tagad zemi saņēmušās zemniecības personā uzticamu padomju varas balstu uz laukiem, likt pamatu lielu sociālistisku saimniecību organizēšanai.

Pasākumi, ko padomju vara veica tautas izglītības un kultūras dzīves pārkārtošanā, arī ir vairāku rakstu⁴⁷³ temats. Jautājuma tālākās izpētes gaitā radās J. Partizpanjana disertācija.⁴⁷⁴ Autore, atzīmējot, ka izmaiņas kultūras laukā Latvijā 1940.—1941. g. notika uz republikas politiskās un ekonomiskās dzīves pārkārtošanas pamata un vienā laikā ar to, konsekventi attīsta domu par to, ka vadošais un virzošais spēks sociālistiskās kultūras celtniecībā bija Komunistiskā partija. Disertācija daudz jauna faktu materiāla, kas parāda, kā notika skolu sistēmas, augstāko mācību iestāžu darba, muzeju, bibliotēku un teātru pārkārtošana, plašāk nekā

ЛатГУ, 24, 1958, стр. 153—172; В. Скултыня. Экономические мероприятия народного правительства Латвии в июне—июле 1940 года. — ИАН ЛССР, 1959, 6, стр. 5—10.

⁴⁷² С. А. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии. Р., 1948. 448 стр.; sk. arī В. Савченко. О некоторых мероприятиях по социалистическому строительству в сельском хозяйстве Латвийской ССР в 1940—1941 гг. — ИАН ЛССР, 1958, 3, стр. 9—16; К истории первых аграрных преобразований в Прибалтике (1940—1941 гг.). Подготовили Ю. И. Дамберг [и др.]. — ИАрх, 1960, 3, стр. 35—60.

⁴⁷³ K. Freinbergs. Teātris jaunajā ceļā. — Karogs, 1940, 1, 129.—136. lpp.; В. П. Ардамацкий. Первая годовщина. Заметки о латвийской печати. — Большевицкая печать, 1941, 8, стр. 43—46; E. Zalīte. Vidusskolu un arodskolu skolotāju janvāra konference. — PadLsk, 1941, 2, 69.—72. lpp.; K. Velmers. VK(b)P XVIII konference un skolu darbs. — PadLsk, 1941, 3, 44.—50. lpp.; P. Valeskalns. Darbs izglītības laukā Padomju Latvijā 1940.—1941. gadā. — PadLsk, 1957, 10, 17.—19. lpp.; Г. А. Енш. Из истории архивного дела в Латвии в дни Великой Октябрьской социалистической революции и установления Советской власти в 1917—1940 гг. — ИАН ЛССР, 1958, 8, стр. 21—26; J. Partizpanjana. Padomju varas pasākumi tautas izglītības sistēmas pārkārtošanā Latvijā 1940.—1941. g. — RPI ZR, 13, 1964, 57.—83. lpp.

⁴⁷⁴ Я. Н. Партизанян. Культурное строительство в Советской Латвии в 1940 и 1941 годах. Автореф. дисс. Р., 1965.

citos darbos tajā apgaismota tālaika padomju preses un literatūras loma darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā. Disertācijā aplūkota kultūrmasu darba formu daudzveidība, tāpat noskaidrotas kultūras revolūcijas īpatnības Padomju Latvijā, ko noteica republikas vēsturiskā attīstība.

Bagāts ar jaunu faktu materiālu un pētnieciski nobriedis ir *Ē. Žagara* raksts.⁴⁷⁵ Tas liecina par padomju vēsturnieku tālākiem panākumiem 1940.—1941. g. vēsturisko notikumu izziņāšanā. Jāpiezīmē, ka raksta vērtība nebūt netiek izsmelta ar to, ka tā pamatā ir autora vairāku gadu darbs plaša avotu materiāla un vispirms arhīvu dokumentu pētišanā. Galvenais ir tas, ka *Ē. Žagars* jaunā veidā traktē vairākus šī perioda vēstures jautājumus, raksts ir brīvs no shematisma un šablona, kas tik raksturīgs lielākajai daļai 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā iznākušo darbu. Tani pirmoreiz Latvijas historiogrāfijā pamatīgi izpētīta šķiru ciņa Latvijas PSR 1940.—1941. g.

O. Spoģes brošūra⁴⁷⁶ pastāsta par Latvijas Darba jaunatnes savienības darbību 1940.—1941. g., par idejiski politiskā un audzināšanas darba organizāciju un nokārtošanu, par pārkārtojumiem komjaunatnes rindās sakarā ar tās iestāšanos 1941. g. oktobrī Vissavienības Ļeņina Komunistiskajā jaunatnes savienībā. Autore sniedz ziņas par komjaunatnes organizāciju darbu lauku jaunatnes vidū, atzīmē to lielo lomu, kāda jaunās paaudzes audzināšanā komunisma garā bija avīzei «Jaunais Komunārs», apraksta komjauniešu piedalīšanos jaunās dzīves celtniecībā un partijas un valdības svarīgāko pasākumu realizēšanā.

Bez tam aplūkojamā temata atsevišķi aspekti apgaismoti arī vispārīgā rakstura darbos, kā arī daudzos citos rakstos un brošūrās.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Э. А. Жагар. Некоторые вопросы классовой борьбы в Латвийской ССР накануне Великой Отечественной войны. — Крāj.: В дни войны, Р., 1964, стр. 27—56.

⁴⁷⁶ О. Споге. Первые шаги социализма в Латвии. Латвийская комсомольская организация в борьбе за восстановление Советской власти и строительство социализма в Латвии в 1940—1941 гг. Р., 1960, 86 стр.

⁴⁷⁷ М. Шугал, М. Афонин. СССР и Прибалтика. — Большевик, 1940, 11—12, стр. 83—90; Советская власть на Балтике. — Большевик, 1940, 13, стр. 10—15; Р. Велтманис. Советская социалистическая Латвия. — Наша страна, 1940, 9, стр. 19—24; Padomju Latvijas pirmie stahanovieši. R., 1941, 64 lpp.; К. Каулиņš. Latvijas darbaļaužu ciņas pret buržuāzisko diktatūru un padomju varas nodibināšana 1940. gadā. — PadLSk, 1950, 7, 48.—55. lpp.; A. Kurpnieks. Latvijas darbaļaužu ciņa par padomju varas

Nopietna bāze tālākajam pētnieciskajam darbam bija radīta līdz ar arhīvu un citu dokumentālu avotu publikācijas «Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. g.»⁴⁷⁸ iznākšanu. Šis ir pirmais nopietnais uzdevums, kurā savākti dokumenti un materiāli par 1940. g. notikumiem Latvijā. Tie atspoguļo republikas darbaļaužu organizātores cīņā par padomju varu — Latvijas Komunistiskās partijas, kā arī Latvijas Tautas valdības un darbaļaužu organizāciju darbību, uzskatāmi liecina, cik plaši darbaļaudis atbalstīja Komunistiskās partijas politiku. Interesi saista krājumā publicētie dokumenti par gatavošanos saeimas vēlēšanām 1940. g., Tautas saeimas pirmās sesijas materiāli, kura pasludināja Latvijā padomju varu un pieņēma lēmumu par apvienošanos ar PSRS tautām, dokumenti par rūpniecības nacionalizāciju, par agrāro pārkārtojumu sākumu, par sabiedriskās dzīves demokratizāciju utt. Pavisam krājumā sakopots pāri par 600 dokumentu, kuru izmantošanu atvieglo pielikumā pievienotās piezīmes, rādītājs un notikumu hronika.

Tātad padomju vēsturnieki ir vienisprātis 1940. gada notikumu vispārīgajā vērtējumā. Tomēr pastāv zināmas domstarpības attiecībā uz dažiem šīs problēmas jautājumiem. Piemēram, vairums zinātnieku uzskata, ka 1940. g. revolūcijai Latvijā jau no paša sākuma bija sociālistisks raksturs. Citi autori izvirza tēzi par revolūcijas diviem etapiem: buržuāziski demokrātisko un sociālistisko; pēc viņu domām, šķiru cīņas gaitā 1940. g. revolūcija Latvijā no buržuāziski demokrātiskas pārauga sociālistiskā. Trešā autoru grupa, vispārīgos vilcienos piekrītot domai, ka 1940. g. revolūcijai Latvijā nebija buržuāziski demokrātiska etapa, tomēr uzskata par nepieciešamu izdalīt laika posmu no 1940. g. 17. jūnija līdz 20. jūlijam kā sevišķu revolūcijas periodu, kurā vēl netika risināti sociālistiski uzdevumi, bet notika spēku pārgrupēšanas, lai pēc tam ķertos pie šo uzdevumu risināšanas.

nodibināšanu un nostiprināšanu (1940. jūnija dienu atcerei). — PadLSk, 1952, 6, 7.—15. lpp.; E. Vilks. Padomju Latvijai 20 gadu. — Karogs, 1960, 7, 3.—7. lpp.; Г. А. Трукан. Двадцать лет со дня восстановления Советской власти в Прибалтике. — ИСССР, 1960, 5, стр. 222—225; Я. Пейве. Латвия, Литва и Эстония в дружной семье советских народов. — Коммунист, 1960, 10, стр. 72—81; E. Zagars. Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. — Dabas un vēstures kalendārs 1965. gadam. R., 1964, 125.—131. lpp.; Э. Жагар. Победа социалистической революции в Латвии в 1940 году. — ИАН ЛССР, 1965, 8, стр. 3—17; В. А. Маамьяги. О некоторых особенностях перехода прибалтийских республик к строительству социализма (1940—1941 гг.). — ИСССР, 1962, 6, стр. 27—43.

⁴⁷⁸ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. (20. VI—5. VIII). Dokumenti un materiāli. R., 1963. 544 lpp.

Tādējādi mūsu īsais apskats parāda, ka Padomju Latvijas vēsturnieki jau savākuši un zināmā mērā vispārinājuši faktu materiālu, kas raksturo sociālistiskās revolūcijas virzošos spēkus, raksturu un īpatnības 1940. g. Latvijā. Tomēr jāatzīmē, ka vairāki jautājumi vēl ir maz izpētīti. Joprojām vēl nav arī speciāla apkojoša darba, kurā uz dokumentu pamata vispusīgi būtu atspoguļoti 1940. g. notikumi.

2. LIELAIS TĒVIJAS KARŠ

Lielā Tēvijas kara vēstures izstrādāšanas politiskā un zinātniskā nozīme nav jāpierāda. Aiztecējušos 20 gados Padomju Latvijas vēsturnieki jau veikuši zināmu darbu, pētot republikas vēstures problēmas Lielā Tēvijas kara periodā. Pirmais, kas mēģināja sniegt īsu apskatu par latviešu tautas cīņu pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem, bija *J. Krastiņš*.⁴⁷⁹ Pēc tam šī perioda pētīšanā iesaistījās V. Samsons, R. Tīzenberga, A. Drīzulis, A. Raškevics, M. Vestermanis, D. Genkina, V. Savčenko, E. Blūmfelds, J. Dzintars, A. Ūdre utt. Tā radās attiecīgās nodaļas «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumā un saīsinātā kursā, kā arī daudzi raksti un grāmatas.

Vairākos darbos, kas veltīti Lielajam Tēvijas karam vai arī speciāli tā sākuma periodam,⁴⁸⁰ pastāstīts arī par notikumu norisi Latvijā kara pirmajās dienās. Vēsturnieku uzmanību sevišķi saistījusi Liepājas varonīgā aizstāvēšana, kas ir viena no spilgtākajām lappusēm Latvijas darbaļaužu cīņas vēsturē pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem kara sākumā.

M. Edžiņš, pirmoreiz padomju vēstures literatūrā izvirzot jautājumu par Liepājas aizsardzības nozīmi, vispārējos vilcienos centies attēlot pilsētas aizstāvju varonīgo cīņu pret ienaidnieka pārspēku.⁴⁸¹ Tomēr viņa rakstā ir arī vairākas neprecizitātes, kas, diemžēl, vēlāk nokļuvušas arī citās publikācijās (piem., nepareizais apgalvojums par to, ka Liepājas aizstāvjiem nebija smago

⁴⁷⁹ Я. Крастынь. Борьба латышского народа против немецких захватчиков и поработителей. М., 1946. 196 стр.

⁴⁸⁰ R. Tīzenberga. Latviešu tautas cīņa pret vācu okupantiem Lielā Tēvijas kara laikā (1941.—1945.). — Krāj.: Cīņa par padomju varu Latvijā. R., 1955. 139.—168. lpp.; D. Genkina. Kaujas par Padomju Dzinteni. — PadLK, 1958, 2, 20.—25. lpp.; В. И. Савченко. Гвардейская Латышская Р., 1961. 166 стр.; История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., 2. М., 1961. 686 стр.; В. А. Анфилов. Начало Великой Отечественной войны. М., 1962. 222 стр.

⁴⁸¹ М. Edžiņš. Liepājas darbaļaužu patriotiskā cīņa. — PadLB, 1946, 11/12, 29.—34. lpp.

ieroču, tāpat vācu karaspēka skaitliskā sastāva un ienaidnieka zaudējumu pie Liepājas patvarīga palielināšana u. c.).

Pazīstamajā V. Samsona grāmatā par partizānu cīņām Kurzemē ir speciāla nodaļa, kas veltīta varonīgajai Liepājas aizstāvēšanai.⁴⁸² Tajā Liepājas notikumi atstāti hronoloģiskā secībā uz plaša tālaika notikumu fona, kuri risinājās Latvijā, analizēta pilsētas aizstāvju cīņas taktika, sīki izklāstīta Imanta Sudmaļa darbība.

Mēģinājums sistematizēt materiālu, kas attiecas uz Liepājas aizstāvēšanu, izdarīts grāmatā «Revolucionārā Liepāja»,⁴⁸³ kurā uz notikumu dalībnieku atmiņu un vietējā arhīva dokumentu pamata parādīta komunistu vadošā loma pilsētas darbaļaužu cīņā pret ienaidnieku. Daudz mazākā mērā grāmatas autoriem izdevies apgaismot to Sarkanās Armijas un Baltijas flotes regulāro daļu un apakšvienību darbību, kuras piedalījās Liepājas aizstāvēšanā. Šo robu zināmā mērā aizpildīja daži raksti,⁴⁸⁴ kuros uz jaunu arhīvu dokumentu un atmiņu pamata parādīti padomju karavīru un jūrnieku varoņdarbi cīņās par Liepāju.

R. Beļevitņeva un A. Losa dokumentālajā aprakstā «Liepājas aizstāvji»⁴⁸⁵ konkrētāk nekā citos darbos aprakstīta pilsētas aizsardzības gaita un sniegta virkne jaunu interesantu faktu (sevišķi par 67. strēlnieku divīzijas kareivju un komandieru kara gaitām). Daudz jaunu materiālu, kas saistīti ar strādnieku piedalīšanos Liepājas aizsardzībā, atrodam G. Ļaļika aprakstā.⁴⁸⁶

Interesants faktiskais materiāls par Liepājas jūras kara bāzi, karam sākoties, sniegts P. Matvejeva un A. Siļāņičeva rakstā.⁴⁸⁷ Liepājas aizsardzības aprakstam veltīta arī speciāla nodaļa

⁴⁸² V. Samsons. Kurzemes partizāni. R., 1956, 23.—39. lpp.

⁴⁸³ J. Pinksis, H. Freibergs, V. Lejiņš. Revolucionārā Liepāja. R., 1955. 266 lpp.; И. Пинкис, Г. Фрейберг, В. Ленин. Революционная Лиепая. Р., 1956. 292 стр.

⁴⁸⁴ M. Majackis. Liepājas varonīgā aizstāvēšana. — PadLK, 1961, 6, 34.—38. lpp.; M. Majackis. Liepājas varonīgā aizstāvēšana. — Komunists (Liepāja), 1960. g. 5., 6., 8. jūl.; R. Beļevitņevs un A. Loss. Duneja kauja Liepājas pievārtē. — Komunists, 1958. g. 11., 13., 14., 15., 17., 18., 20. jūn.

⁴⁸⁵ Р. Белевитнев, А. Лось. Защитники Лиепая. Документальный очерк. Р., 1963. 162 стр.; R. Beļevitņevs, A. Loss. Liepājas aizstāvji. Dokumentālais apraksts. R., 1964. 150 lpp.; sk. arī Р. Белевитнев, А. Лось. Крепость без фортов. М., 1966. 216 стр.

⁴⁸⁶ G. Ļaļiks. Dzimlās pilsētas sargi strādnieku blūzēs. — Komunists, 1961. g. 30., 31. maijā, 3., 4., 7., 9., 10., 11. jūn.

⁴⁸⁷ П. Матвеев, А. Силяничев. Балтийский флот в начале Великой Отечественной войны. — ВИЖ, 1962, 4, стр. 33—51.

J. Panteļejeva memoāros «Jūras fronte».⁴⁸⁸ Grāmatas autors — bijušais Sarkankarogotās Baltijas flotes štāba priekšnieks — stāsta par kara apstākļiem Baltijā Lielā Tēvijas kara sākuma posmā, min raksturīgākās detaļas, kas attiecas uz Liepājas aizsardzību.

Nozīmīgu ieguldījumu jautājuma izstrādāšanā devis *H. Freibergs*, kas, izmantojot plašu faktu materiālu, pirmām kārtām arhīvu dokumentus un atmiņas, kā arī agrāk publicētos darbus, vispilnīgāk atainojis kauju gaitu Liepājas rajonā.⁴⁸⁹ Viņa rakstos daudz jauna materiāla par ostiniekiem, liela uzmanība veltīta kara jūrniekiem — šim galvenajam Liepājas aizstāvju triecienspēkam. Tomēr *H. Freiberga* darbos sastopamas arī neprecizitātes un kļūdas, un daļa viņa pieminēto faktu vēl jāpārbauda.

Šeit jāmin arī *V. Savčenko* un *S. Levi* raksts,⁴⁹⁰ kurā sīki analizēta literatūra par Liepājas varonīgo aizstāvēšanu. Atzīmējuši padomju vēsturnieku sasniegumus šī notikuma atspoguļojumā, autori norāda uz vairākām neprecizitātēm, neskaidrībām un pat kļūdainiem apgalvojumiem, kas sastopami atsevišķās publikācijās. Raksta autori aicina pētniekus nopietnāk pārbaudīt faktus, atbrīvoties no vēsturiskās pagātnes izskaistināšanas tendencēm un norāda galvenos virzienus Liepājas varonīgās aizstāvēšanas turpmākajā pētīšanā.

Par Baltijas jūrnieku cīņām Rīgas jūras līcī pastāstīts *J. Vinogradova* un *S. Ļepeškova* dokumentālajā apcerējumā,⁴⁹¹ kā arī *V. Ačkasova* un *B. Vainera* darbā «Sarkankarogotā Baltijas flote Lielajā Tēvijas karā».⁴⁹² Latviešu tirdzniecības flotes jūrniekiem, kas plecu pie pleca ar kara jūrniekiem cīnījās pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem, piedalījās cilvēku un materiālo vērtību evakuācijā no Latvijas un uz saviem kuģiem veica varonīgo braucieni uz Ļeņingradu, veltīti vairāki apcerējumi, brošūras un raksti.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Ю. А. Пантелеев. Морской фронт. М., 1965, стр. 47—55.

⁴⁸⁹ Г. Фрейберг. Неделя бессмертия. — Кгāj.: Гавань Янтарного моря. Лиепая, 1963, стр. 231—244; Г. Фрейберг. Герои обороны. — Кгāj.: Братство, скрепленное кровью. Лиепая, 1964, стр. 94—134; Г. К. Фрейберг. Пылающий город. — Кгāj.: Герои подполья. М., 1965, стр. 155—162.

⁴⁹⁰ В. Савченко, С. Леви. Больше внимания изучению героической обороны Лиепая. — ИАН ЛССР, 1966, 2, стр. 3—17.

⁴⁹¹ Ю. Виноградов, С. Лепешков. В сорок первом под Ригой. . . — СовЛ, 13, 15 окт., 15, 16, 17 ноября 1961 г., 5 янв. 1962 г.

⁴⁹² В. Ачкасов, Б. Вайнер. Краснознаменный Балтийский флот в Великой Отечественной войне. М., 1957. 400 стр.

⁴⁹³ F. Načajs. Latviešu jūrnieki Lielajā Tēvijas karā. — PadLB, 1947, 13, 32.—38. lpp.; Ф. В. Хачай. В те дни. Р., 1955. 144 стр.; Pierakstišanās

Kara sākuma periods Latvijas teritorijā tomēr vēl nav pilnīgi izpētīts, apgaismojumā ir arī trūkumi, neprecizitātes un neaizpildītas vietas, jo līdz pat šim laikam vairākus jautājumus vēsturieki bija apgājuši, dažus citus tēlojuši izskaistināti.

Bez šaubām, centrālā vieta Lielā Tēvijas kara perioda Latvijas vēstures pētīšanā jāieņem tādiem darbiem, kas veltīti LKP darbībai, jo tā iedvesmoja un organizēja latviešu tautu cīņai pret okupantiem. Svarīgs avots Komunistiskās partijas darbības pētīšanā kara gados ir Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas PSR valdības vadošo darbinieku *J. Kalnbērziņa, A. Pelšes, V. Lāča* periodikā publicētie raksti.⁴⁹⁴ Tajos izskaidroti latviešu tautas uzdevumi cīņā ar okupantiem, atspoguļotas partijas organizāciju dzīves dažādās pusēs frontē un aizmugurē, vispārināta to darba pieredze. Latvijas komunistu cīņas apgaismošanai pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem veltīta *V. Mironovas-Špakovskas* disertācija.⁴⁹⁵ Tomēr šī disertācija, kas uzrakstīta pirms PSKP 20. kongresa, tagad, saprotams, vairs nevar apmierināt lasītāju. Tātad no teiktā redzams, ka uzdevums fundamentāli izpētīt LKP darbu Lielā Tēvijas kara gados gaida savu risinājumu.

Pirmais mēģinājums analizēt antifāšistiskās cīņas raksturu hitleriešu uz laiku okupētajā Latvijā, atklāt tās virzošos spēkus, noskaidrot tās attīstības galvenos posmus ir *V. Samsona* rakstu sērija par partizānu kustību Ziemeļlatvijā.⁴⁹⁶ *V. Samsons* pētījis arī jautājumu par šķiru attiecībām un šķiru cīņu Latvijā kara gados.⁴⁹⁷ Bez tam komunistiskās un komjaunatnes pagrīdes raša-

osta — Rīga. (Padomju Latvijas jūras transporta attīstība). R., 1961. 131 lpp.; Порт приписки — Рига. Р., 1961. 149 стр.; С. Ф. Эдлинский. Балтийский транспортный флот в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. М., 1957. 152 стр.

⁴⁹⁴ J. Kalnbērziņš, V. Lācis. Raksti un runas. Padomju Latvijas tauta Lielajā Tēvijas karā. M., 1942. 60 lpp.; J. Kalnbērziņš. Pie ieročiem. LK(b)P CK sekretāra radioruna Latvijas tautai. — Par Padomju Latviju, 1942. g. jūn., 8. nr.; V. Lācis. Mūsu uzdevumi. — Par Padomju Latviju, 1942. g. nov., 26. nr.; A. Pelše. Par latviešu nacionālo lepnumu un padomju patriotismu. — Cīņa, 1944. g. 15. febr.; A. Pelše. Celsim savu politisko līmeni. — Cīņa, 1943. g. 14. jūl.

⁴⁹⁵ В. Г. Миронова-Шпаковская. Коммунисты Латвии в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.). Автореф. дисс. Р., 1953.

⁴⁹⁶ V. Samsons. Piezīmes par partizānu kustību Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā. (1941.—1944.). — Karogs, 1948, 7, 732.—745. lpp.; 8, 811.—819. lpp.; 9, 933.—943. lpp.; 10, 1021.—1041. lpp.; 11, 1121.—1137. lpp.; 12, 1224.—1235. lpp.

⁴⁹⁷ V. Samsons. Šķiru attiecības un šķiru cīņa Latvijā Lielā Tēvijas kara periodā. — ZAVest, 1962, 12, 3.—16. lpp.

nās un darbība Latvijas teritorijā apskatīta *M. Vestermana* un *R. Tizenbergas* rakstā,⁴⁹⁸ Daugavpils un Liepājas vēsturei veltītajos apcerējumos,⁴⁹⁹ *M. Vestermana* un *V. Mironovas-Spakovskas* brošūrās.⁵⁰⁰ Tomēr, apgaismojot komunistiskās pagrīdes vēsturi, nekritiskas pieejas dēļ avotu materiāliem vairākos darbos bija pieļautas nepatīkamas kļūdas. Tā, piemēram, daži žurnālisti un vēsturnieki aprakstījuši nekad neeksistējušas «Ostrovskā Daugavpils nelegālās komjaunatnes-jaunatnes organizācijas» darbību.

M. Vestermana rakstā par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu fašistiskās okupācijas gados⁵⁰¹ pastāstīts, kā LKP CK vadībā komunisti, komjaunieši un bezpartejiskie aktīvistu, atrodoties hitleriešu uz laiku okupētajā teritorijā, izlaida pagrīdes avīzes, proklamācijas, uzsaukumus un izplatīja tos iedzīvotāju vidū.

Par noteiktu panākumu antifašistiskās cīņas vēstures pētīšanā uzskatāms *J. Dzintara* darbs.⁵⁰² Autoram izdevies iepazīstināt lasītājus ar daudziem jauniem faktiem un ziņām par latviešu pagrīdnieku varonīgajām cīņām. Par Liepājas pagrīdes darbību sīki pastāsta *H. Freibergs*.⁵⁰³

Padomju Latvijas vēsturnieku darbos, kas veltīti Lielajam Tēvijai karam, pienācīgu vietu ieņem ienaidnieka aizmugurē izvērsušās partizānu kustības apskats. Tas arī ir pilnīgi likumsakarīgi, jo partizānu kustības vēstures apgaismojums no marksisma-ļeņinisma pozīcijām nepieciešams it īpaši tāpēc, ka latviešu buržuāziskie nacionālisti kā Latvijas okupācijas laikā, tā arī pēc kara, atrazdamies Rietumu imperiālistu kalpībā, nekaunīgi falsificēja un falsificē partizānu kustības vēsturi Latvijā. Latviešu partizānu kustības patiesā vēsture atspēko buržuāzisko nacionālistu melīgos izdomājumus. Tā spilgti parāda, kā Latvijas darba

⁴⁹⁸ M. Vestermanis, R. Tizenberga. No latviešu darbaļaužu cīņas vēstures vācu fašistisko iebrucēju aizmugurē. — PadLK, 1954, 9, 16.—28. lpp.

⁴⁹⁹ Līdzās jau minētajai grāmatai «Revolucionāra Liepāja» šeit jānosauc Daugavpilij veltītais darbs: И. Штейман, Я. Музыкантик, Я. Пакалнс. Даугавпилс в прошлом и настоящем. Р., 1959. 119 стр.; J. Steimanis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Daugavpils senāk un tagad. R., 1959. 106 lpp.

⁵⁰⁰ M. Вестерман. Фронт без линии фронта. Р., 1959. 54 стр.; В. Миронова-Шпаковская. За свободу Родины. Р., 1959. 52 стр.

⁵⁰¹ M. Vestermanis. Dažas piezīmes par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu fašistiskās okupācijas gados. — Karogs, 1952, 8, 888.—902. lpp.

⁵⁰² Я. К. Дзинтарс. Развитие подпольной антифашистской борьбы на территории Латвийской ССР в период немецко-фашистской оккупации (1941—1943 гг.). — Крāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 86—142.

⁵⁰³ Г. К. Фрейберг. Пылающий город. — Крāj.: Герои подполья. М., 1965, стр. 162—193.

tauta ienāda hitleriešu iekarotājus, liecina par nesaudzīgo cīņu, kāda izvērsās republikas teritorijā starp tautas atriebējiem, no vienas puses, un vācu okupantiem un to latviešu buržuāziskajiem pakalpiņiem — no otras. Lielākie nopelni, pētot partizānu kustības vēsturi Latvijā, pieder *V. Samsonam*.⁵⁰⁴ Nozīmīgu ieguldījumu šī jautājuma izpētē devis arī *A. Raškevics*,⁵⁰⁵ tāpat *G. Jākobsone-Rainesa*⁵⁰⁶ u. c.

V. Samsona grāmatā «Partizānu kustība Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā» pastāstīts par latviešu partizānu ciešo sadraudzību ar tautas atriebēju vienībām, kas darbojās Leņingradas, Kaļiņinas un Vitebskas apgabalā,⁵⁰⁷ par cīņai pret fašistiskajiem iebrucējiem cēlušos padomju cilvēku varoņdarbiem. Bazējoties uz daudzveidīga un maz pazīstama faktu materiāla, autoram izdevies pirmo reizi padomju historiogrāfijā sīki apgaismot tādus jautājumus kā partizānu kustības organizēšanu Ziemeļlatvijā, partijas politisko darbu partizānu un vietējo iedzīvotāju vidū, aprakstīt partizānu svarīgākās kaujas operācijas utt.

V. Samsona otrā grāmata «Kurzemes partizāni» ir pirmais nopietnais pētījums par Kurzemes partizānu darbību gan pilsoņu kara, gan arī Lielā Tēvijas kara gados. Uz savākto arhīvu dokumentu, partizānu piezīmju, kustības dalībnieku atmiņu un periodiskās preses materiālu pamata autors parādījis Kurzemes tautas atriebēju varoņīgo cīņu gan fon der Golca un latviešu buržuāzisko nacionālistu karaspēka aizmugurē 1919.—1920. g., gan pret fašistu iebrucējiem 1941.—1945. g. Grāmata atmasko latviešu buržuāziskos nacionālistus, kas sadarbojās ar hitleriešiem un palīdzēja okupantiem aizdzīt uz Vāciju tūkstošiem Latvijas mierīgo iedzīvotāju; tā dod triecienu Lielā Tēvijas kara vēstures falsificētajiem ārzemēs.

⁵⁰⁴ V. Samsons. Partizānu kustība Ziemeļlatvijā Lielajā Tēvijas karā. R., 1950. 164 lpp.; В. Самсон. Партизанское движение в Северной Латвии в годы Великой Отечественной войны. Р., 1951. 224 стр.; V. Samsons. Kurzemes partizāni (1941.—1945.). R., 1956. 234 lpp.; V. Samsons. Kurzemes partizāni. Pārstr. un papild. 2. izd. R., 1959. 387 lpp.

⁵⁰⁵ A. Raškevics. Partizāna piezīmes. R., 1952. 124 lpp.; Pārstr. un papild. 2. izd. R., 1961. 304 lpp.; А. Рашкевич. Записки партизана. Р., 1963. 336 стр.; А. К. Рашкевич. За Советскую Латвию. — Крāj.: Советские партизаны. М., 1961, стр. 590—629.

⁵⁰⁶ G. Jākobsone-Raine. No pirmās Latviešu partizānu brigādes pirmās vienības vēstures. R., 1953. 88 lpp.

⁵⁰⁷ Jāpiezīme, ka speciāli šim jautājumam veltīts viņa raksts: В. П. Самсон. Совместные действия витебских, калининских и латвийских партизан в боях против гитлеровских карательных экспедиций в начале 1943 г. — Крāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 143—157.

Vispār V. Samsona darbos līdzās partizānu kustības vispārīgo likumsakarību iztirzājumam atzīmētas arī tās īpatnības, kam par cēloni bijuši vietējie sociālekonomiskie apstākļi. Darbu zinātnisko un izziņas vērtību palielina tas apstāklis, ka V. Samsons rūpīgi pētījis plašus avotus, pirmām kārtām vietējo un centrālo arhīvu bagātos materiālus.

A. Raškevica grāmata «Partizāņa piezīmes» būtiski paplašina mūsu priekšstatu par partizānu darbību Latvijas ziemeļaustrumu daļā. Autors izmantojis arhīvu dokumentus, periodisko presi, atmiņas, tādējādi zinātniskajā apgrozībā ievadot daudz jaunu materiālu par latviešu partizānu cīņu pret vācu okupantiem.

Tomēr, atzīmējot padomju vēsturnieku auglīgo darbu partizānu kustības apgaismošanā Latvijā, nepieciešams atzīmēt, ka vēl nav rezumējoša, apkopojoša darba par šo jautājumu.

Līdz ar citām Padomju Armijas daļām pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem Lielā Tēvijas kara gados varonīgi cīnījās arī latviešu nacionālās vienības: 201. (kopš 1942. g. rudens — 43. gvardes) Latviešu strēlnieku divīzija, no 1944. g. jūnija — 130. Latviešu strēlnieku korpus, bez tam 1. Latviešu aviācijas pulks un divas 1591. zenītartilērijas pulka baterijas. Šo vienību kaujas ceļam veltīti R. Tizenbergas,⁵⁰⁸ R. Varkalna,⁵⁰⁹ V. Savčenko,⁵¹⁰ P. Baumaņa,⁵¹¹ A. Raina, V. Reizina un P. Elviha,⁵¹² H. Šponberga⁵¹³

⁵⁰⁸ R. Tizenberga. Latviešu tauta cīņā pret vācu okupantiem Lielā Tēvijas kara laikā (1941.—1945.). — Krāj.: Cīņa par padomju varu Latvijā. R., 1955, 139.—168. lpp.; A. Drīzulis un R. Tizenberga. Latvijas PSR Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara laikā (1941.—1945.). R., 1954. 138 lpp.; История Латвийской ССР, 3. P., 1958, стр. 514—585; Latvijas PSR vēsture, 3. R., 1959, 414.—472. lpp.

⁵⁰⁹ Р. В аркалн. В боях за Родину. — Крāj.: 15 лет Советской Латвии. P., 1955, стр. 44—79.

⁵¹⁰ В. Савченко. Гвардейская Латышская. P., 1961. 166 стр.; В. Савченко. Участие Латышского корпуса в боях против немецко-фашистских войск в Курляндии в декабре 1944 — мае 1945 года. — ИАН ЛССР, 1961, 10, стр. 13—24; В. Савченко. 1591-й зенитный артиллерийский полк в боях против немецко-фашистских захватчиков (1943—1945 гг.). — Крāj.: В дни войны. P., 1964, стр. 238—252.

⁵¹¹ П. О. Бауман. Частная операция 22-й армии по окружению и уничтожению Крустпилсской группировки немцев. — БюлВНО, 5, 1962, стр. 19—33; П. Бауман. 130-й Латышский СК в декабрьской операции 2-го Прибалтийского фронта. — БюлВНО, 6, 1962, стр. 28—47.

⁵¹² A. Raina, V. Reizins, P. Elvihs. Lai ātrāk atāust gīts. R., 1964. 280 lpp.; A. Райнс, В. Рейзин, П. Эльвих. В воздухе Латышский Режицкий ... Латышские летчики в Великой Отечественной войне. P., 1965. 269 стр.

⁵¹³ Г. К. Шпонберг. Заметки о 1-м отдельном запасном Латвийском стрелковом полке. — Крāj.: В дни войны. P., 1964, стр. 215—237.

u. c. darbi. Par šo jautājumu iznākušās vēsturiskās literatūras vidū vispirms nepieciešams atzīmēt V. Savčenko grāmatu «Latviešu gvardes divīzija», kas ir viens no pirmajiem veiksmīgajiem mēģinājumiem apgaismot visu kaujas ceļu, kādu nogājuši latviešu gvardi Lielā Tēvijas kara gados. V. Savčenko grāmata uzrakstīta, pamatojoties uz LKP CK un PSRS Aizsardzības ministrijas arhīvu fondiem un dokumentiem. Lielākā daļa šo dokumentu izmantota pirmo reizi un neapšaubāmi izraisa dzīvu interesi. Grāmatas pēdējā daļa veltīta 130. Latviešu strēlnieku korpusa operācijām Padomju Latvijas teritorijas atbrīvošanā no okupantiem. P. Baumanis iztirzājis Latviešu strēlnieku korpusa divas operācijas — Krustpils rajonā (1944. g. augustā) un pie Džūkstes (1944. g. decembrī). Interesi saista arī A. Raina, V. Reizina un P. Elviha darbs, kurā aplūkots latviešu lidotāju kaujas ceļš. Paši būdami Latviešu aviācijas pulka kaujas gaitu dalībnieki, autori sniedz vērtīgas ziņas, kas smeltas gan no personīgām atmiņām, gan arhīvu fondos.

Seit arī norādīsim, ka vēsturnieku darbu Padomju Armijas latviešu nacionālo vienību vēstures uzrakstīšanā atvieglināja tas apstāklis, ka LKP CK jau pašos kara gados veltīja uzmanību materiālu vākšanai par latviešu tautas līdzdalību cīņā pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem. 1942. g. bija izveidota speciāla LKP CK komisija Lielā Tēvijas kara vēstures pētīšanai, kuru vadīja CK sekretārs A. Pelše. Komisija savāca daudz interesantu atmiņu, kas pašreiz glabājas LKP CK Partijas arhīva fondos.

A. Ūdres pētījumu⁵¹⁴ tēma ir Latvijas PSR pilsoņu darbība evakuācijā. Vienā no viņas rakstiem, kas publicēts krājumā «Kara dienās», pastāstīts par Latvijas PSR Valsts mākslas ansambli, otrā — par latviešu medicīnas māsu skolu Tirļanā (Baškīrijā). Latviešu dzelzceļnieku cīņa pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem ir temats, kura risināšanai savu uzmanību koncentrējis A. Smirnovs.⁵¹⁵

Pēdējā laikā publicētas vairākas vērtīgas grāmatas, kas sniedz labu priekšstatu par vācu fašistisko iebrucēju un to rokaspuišu —

⁵¹⁴ А. В. Удрис. Государственный художественный ансамбль Латвийской ССР (1942—1944 гг.). — Кгāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 268—293; А. В. Удрис. Латвийская школа медсестер в Тирлянском (1942 г.). — Кгāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 253—267; А. Удрис. Издание латышской художественной, политической и учебной литературы в советском тылу (1941—1944 гг.). — ИАН ЛССР, 1965, 1, стр. 133—140.

⁵¹⁵ А. М. Смирнов. Латвийские железнодорожники в борьбе против немецко-фашистских захватчиков на территории Латвии. — Кгāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 193—214.

latviešu buržuāzisko nacionālistu briesmīgajiem noziegumiem hitleriešu uz laiku okupētajā Latvijā.⁵¹⁶ Saturīgs, bagāts ar jaunām atziņām, kas smeltas no līdz tam neapzinātiem arhīvu materiāliem, ir *E. Blūmfelda* raksts, kurš faktiski ir pirmais nopietnais mēģinājums analizēt hitleriešu okupācijas varas ekonomisko politiku Latvijā.⁵¹⁷ Jāatzīmē arī *A. Raškevica* 1965. g. publicētais raksts par hitlerisko okupantu zvērībām Latvijā.⁵¹⁸

1944. g. vasarā padomju karaspēks uzsāka latviešu tautas atbrīvošanu no okupantu jūga. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorija kļuva par lielu kauju arēnu, kuru gaitā tika sa-grauts viens no galvenajiem hitleriešu bruņoto spēku grupējumiem — armiju grupa «Ziemeļi». Pietiek atzīmēt, ka 1944. g. septembrī un oktobrī Latvijas PSR robežās operēja 2., 3. un daļēji 1. Baltijas frontes karaspēks, kā arī viena no Ļeņingradas frontes armijām. Abās pusēs Latvijas teritorijā cīnījās vairāk nekā miljons karavīru un virsnieku, kas bija apbruņoti ar 4 tūkst. tanku, 20 tūkst. lielgabalu utt.⁵¹⁹ Hitleriešu armiju grupa «Kurzeme» līdz kara beigām atradās Kurzemē.

Latvijā padomju karaspēks 1944. g. veica vairākas stratēģiskas un taktiskas uzbrukuma operācijas: Rēzeknes—Daugavpils, Jelgavas—Šauļu, Madonas, Rīgas; 1945. g. maijā tika pabeigta operācija Kurzemē. Šo operāciju vispārīgā gaita vispilnīgāk ap-gaismota «Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara vēstures» 4. un 5. sējumā. No atsevišķām operācijām pagaidām militārajā vēstures literatūrā atspoguļota tikai viena — Jelgavas—Šauļu operācija, ko sīki analizē I. Baltijas frontes bijušais pavēlnieks Padomju Savienības maršals *I. Bagramjans*.⁵²⁰

Par Latvijas PSR teritorijas atbrīvošanu 1944. g. sīki stāsta

⁵¹⁶ Mēs apsūdzam. Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas Padomju Socialistiskajā Republikā. 1941.—1945. R., 1965. 277 lpp.; V. Arklāns, I. Dzirkalis, I. Silabriedis. Viņi bez maskas. R., 1966. 207 lpp.; Salaspils nāves no-metnē. Atmiņu krājums. R., 1962. 281 lpp.; 2. papild. izd. R., 1963. 358 lpp.; В Саласпилском лагере смерти. Сборник воспоминаний. Р., 1964. 389 стр.; *A. Raškevics*. Viņu istā seja. Pārstr. un papild. 2. izd. R., 1962. 150 lpp.

⁵¹⁷ Э. А. Блюмфельд. Экономическое ограбление народного хозяйства Советской Латвии немецко-фашистскими захватчиками. — Крāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 57—85.

⁵¹⁸ А. К. Рашкевич. Террор и преступления нацистов в Латвии (1941—1945 гг.). — Крāj.: Немецко-фашистский оккупационный режим (1941—1944 гг.). М., 1965, стр. 340—351.

⁵¹⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., 4. М., 1962, стр. 343—344.

⁵²⁰ И. Х. Баграмян. Шауляйско-Митавская операция войск 1-го Прибалтийского фронта. — ВИЖ, 1962, 10, стр. 3—23.

savās atmiņās bijušais 2. Baltijas frontes štāba priekšnieks *L. Sandalovs*.⁵²¹ Viņa grāmata ir pirmais darbs padomju karavadoņu atmiņu sērijā, kurš praktiski viss veltīts Lielā Tēvijas kara pēdējā gada karadarbībai Latvijā, iepazīstinot lasītājus ar daudziem interesantiem šo neaizmirstamo dienu notikumiem. Grāmatas vērtību nemazina atsevišķas neprecizitātes, piemēram, Rīgas Pārdaugavas daļas atbrīvošanas aprakstā. Vērtīgas ziņas par 3. gvardes mehanizētā korpusa tankistu kaujām, kuri darbojās 1. Baltijas frontes sastāvā, sniedz *A. Samsonova* grāmata «No Volgas līdz Baltijas jūrai». ⁵²² Tajā sīki analizētas kaujas par Jelgavu, tankistu iznākšana Baltijas jūras krastā pie Tukuma, aizstāvēšanās kaujas pie Žagares, septembra kaujas Rīgas virzienā pie Baldones. Par šī korpusa 8. gvardes mehanizētās brigādes reidu uz Rīgas jūras līča krastu raksta tās bijušais komandieris *S. Kremers*; ^{522a} viņš min arī interesantus faktus par to, kā Latvijas iedzīvotāji sniedza palīdzību padomju tankistiem. Daži dati par Ļeņingradas frontes karaspēka kaujām Kurzemē 1945. g. pavasarī atrodami grāmatā «Kauja par Ļeņingradu». ⁵²³ *V. Savčenko* darbos aprakstīta Latvijas PSR teritorijas atbrīvošana no vācu fašistiskajiem iebrucējiem 1944. g. jūlijā—augustā un aplūkota Rīgas operācijas gaita. ⁵²⁴ Citā *V. Savčenko* rakstā atsegti Lielā Tēvijas kara vēstures falsificēšanas paņēmieni emigrējušo latviešu buržuāzisko nacionālistu skribelējumos. ⁵²⁵

Latvijas PSR vēsturnieku tālāko pūliņu rezultāts ir apkopojais darbs par latviešu tautu Lielajā Tēvijas karā. ⁵²⁶ Šī grāmata

⁵²¹ Л. М. Сандалов. Трудные рубежи. М., 1965. 143 стр. — Ziņas par Padomju Latvijas atbrīvošanas gaitu atrodamas arī ģen. A. Stučenko atmiņās, kurš tāpat cīnījās 2. Baltijas frontes karaspēka sastāvā: А. Т. Стученко. Завидная наша судьба. М., 1964, стр. 216—248.

⁵²² А. М. Самсонов. От Волги до Балтики. М., 1963. 450 стр.

^{522a} С. Н. Кремер. Прорыв к Рижскому заливу. — БюлВНО, 3, 1961, стр. 56—64; sk. arī И. Д. Королев. Прорыв к морю. — БюлВНО, 4, 1961, стр. 29—39.

⁵²³ В. П. Свиридов, В. П. Якутович, В. Е. Василенко. Битва за Ленинград. Л., 1961, стр. 531—545.

⁵²⁴ В. Савченко. Ход освобождения Латвийской ССР от немецко-фашистских захватчиков в июле—августе 1944 г. — ИАН ЛССР, 1964, 7, стр. 17—26; В. И. Савченко. Освобождение Риги в октябре 1944 г. — Крāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 157—192.

⁵²⁵ В. Савченко. О некоторых приемах фальсификации истории Великой Отечественной войны латышскими националистами-эмигрантами. — ВИЖ, 1962, 3, стр. 96—100.

⁵²⁶ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.—1945.). Р., 1966. 654 lpp. (autori — V. Savčenko, V. Samsons, J. Dzintars, E. Blūmfelds, E. Zāgars, A. Ūdre, V. Kalnača, atbildīgais redaktors — V. Samsons).

ir pirmais darbs, kas sniedz sīku un sistemātisku pārskatu par Latvijas vēsturi šajā laika posmā, galveno uzmanību veltījot latviešu tautas bruņotajai cīņai pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem kā frontē, tā arī ienaidnieka aizmugurē.

Grāmatas autori rūpīgi izpētījuši arhīvu dokumentus, Lielā Tēvijas kara dalībnieku atmiņas, tālaika periodiskos izdevumus un citus materiālus, kas deva viņiem iespēju atklāt daudz jaunu faktu un parādīt jaunā gaismā virkni šī perioda Latvijas vēstures jautājumu. Tā, piemēram, grāmatā pirmoreiz tik aptveroši stāstīts par antifašistisko pretošanās kustību republikas teritorijā, tajā samērā sīki aplūkotas kauju operācijas pret vācu fašistiskajiem karapulkiem «Kurzemes katlā» 1944.—1945. g. utt.

Autori šajā darbā vispirms centušies iespējami labāk parādīt to ieguldījumu, ko latviešu tauta devusi fašistiskās Vācijas sagrāvē. Grāmatas vērtību palielina tas, ka kara vēsture tajā nav sniegta bezpersoniski — autori stāsta ne tikai par notikumiem, bet arī par ļaudīm, kas pašai ziedzīgi aizsargāja savas Dzimtenes brīvību un neatkarību, pie kam latviešu tautas cīņa tiek aplūkota organiskā saistībā ar visu PSRS tautu cīņu pret iebrucējiem.

Grāmatā izsekots notikumu vispārīgai gaitai Latvijā, sākot ar 1940. g. Ievērojama vieta atvēlēta karadarbības aprakstam Latvijas teritorijā, pastāstīts par Liepājas varonīgajiem aizstāvjiem, par Rīgas strādnieku gvardu cīņām, par Latvijas tirdzniecības flotes jūrnieku pašai ziedzību. Sīki parādīts Padomju Armijas latviešu nacionālo formāciju kaujas ceļš, aplūkotas visas svarīgākās kara pēdējā gada operācijas, kas izvērsās Latvijas PSR teritorijā. Soli pa soli grāmatā izsekotas partizānu cīņu gaitas Latvijā, tajā sīki pastāstīts par krievu un baltkrievu partizānu vienību palīdzību latviešu partizāniem.

Atsevišķā grāmatas nodaļā vispusīgi apgaismots hitleriešu okupācijas režīms Latvijā. Atmaskojot hitleriešu un viņu rokaspuišu — latviešu buržuāzisko nacionālistu asiņainos noziegumus uz laiku okupētajā Padomju Latvijas teritorijā, atsegtas arī okupantu ekonomiskās politikas metodes, kura bija vērsta uz to, lai visnotaļ izmantotu Latvijas ekonomisko potenciālu agresīvā kara turpināšanai. Jaunie materiāli atmasko latviešu buržuāzisko nacionālistu nodevību, kuri uzticīgi kalpojuši hitleriešiem t. s. «Latvijas pašpārvaldes» administratīvajos orgānos.

Balstoties uz plašiem materiāliem un daudzu pagrīdes cīņu dalībnieku aptaujām, grāmatā pirmo reizi kopumā apgaismoti antifašistiskās pagrīdes kustības attīstības posmi uz laiku okupētajā Latvijas PSR teritorijā, izpētīta daudzu līdz šim nezināmu

antifašistisko pagrīdes organizāciju un grupu patriotiskā darbība, atklāti daudzu nezināmu pagrīdes cīņu varoņu vārdi. Grāmatā pastāstīts arī par latviešu un citu tautību Latvijas PSR iedzīvotāju līdzdalību pagrīdes un partizānu kustībā hitleriešu aizmugurē citos Padomju zemes novados un pretestības kustības rindās okupētajās Eiropas zemēs, kā arī pašas fašistiskās Vācijas teritorijā. Atsevišķā apakšnodaļā apskatīts jautājums par t. s. «nacionālo opozīciju» un, balstoties uz konkrēta fakti materiāla analīzes, parādīts, ka uz Rietumiem aizbēgušo latviešu buržuāzisko nacionālistu izdomājumi par «nacionālo pretestības kustību» hitleriešu okupētajā Latvijā pilnīgi runā preti vēsturiskajai patiesībai.

Grāmatā pirmoreiz plaši apgaismota no Latvijas PSR evakuēto pilsoņu dzīve un darbs padomju aizmugurē. Uz jaunu materiālu pamata stāstīts par Padomju valdības lielo palīdzību evakuētajiem Latvijas iedzīvotājiem, par LKP CK un republikas valdības pilnvaroto daudzpusīgo darbību dažādos PSRS apgabalos evakuēto starpā. Rūpīgi izsekota Latvijas evakuēto iedzīvotāju piedalīšanās visas padomju tautas patriotiskajā darbā rūpniecībā, lauksaimniecībā un transportā. Sīki aplūkots masu politiskais darbs ar evakuētajiem, parādītas latviešu radošās intelīģences darba gaitas padomju aizmugurē. Nopietna vērība veltīta LKP rūpēm par kadru sagatavošanu darbam atbrīvotajā Latvijā.

Apakšnodaļā, kas veltīta atjaunošanas darbam atbrīvotajā Latvijas PSR teritorijā, uz arhīvu materiālu pamata parādīts, kā līdztekus ienaidnieka padzišanai no republikas zemes notika partijas un padomju aparāta, lauksaimniecības, rūpniecības, transporta, sakaru un kultūras dzīves atjaunošana. Atspoguļots partijas un padomju iestāžu veiktais ideoloģiskais un organizatoriskais darbs, Padomju Armijai sniegtā palīdzība, kā arī iedzīvotāju patriotisms, cīnoties par savu uzņēmumu ātrāku atjaunošanu.

Krietnu ieguldījumu Lielā Tēvijas kara notikumu izpētē Latvijas PSR teritorijā dos militāri vēsturiskais apcerējums, ko gatavo kara veterānu — ģenerāļu, admirāļu un virsnieku kolektīvs kopā ar Lietuvai, Latvijas un Igaunijas Komunistiskās partijas CK vēstures institūtu un šo republiku ZA vēstures institūtu zinātniskajiem līdzstrādniekiem. Apcerējumu paredzēts izdot trijās grāmatās: «Pirmie gadi», «Uz Baltijas jūru» un «Pēdējās kaujas». 1966. g. iznākusi pirmā grāmata,^{526a} kas aptver notikumus Padomju Baltijā gan pirmskara periodā, gan vācu fašistisko okupantu iebrukuma laikā līdz pat 1943. g. beigām.

^{526a} Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941—1945. В 3 книгах. Кн. 1. Первые годы. Р., 1966. 371 стр.

Izmantojot plašu arhīvu materiālu un kara dalībnieku atmiņas, autori sniedz padomju Bruņoto Spēku varonīgās cīņas vēsturi vienā no svarīgākajiem padomju-vācu frontes stratēģiskajiem virzieniem — Baltijas virzienā un Baltijas jūrā. Atsevišķas nodaļas veltītas Baltijas padomju republiku darbaļaužu cīņai pret fašistiem. Tajās samērā sīki attēlotas latviešu nacionālo formāciju kaujas Latvijas PSR teritorijā, pēc tam Igaunijā un Ļeņingradas pievārtē. Ipaša vērība veltīta Latviešu strēlnieku divīzijas kaujas darbībai 1941.—1943. g., tāpat latviešu partizānu un pagrīdnieku varoņdarbiem. Grāmatā sniegti arī materiāli par fašistisko okupācijas režīmu Baltijā. Tās beigās ievietoti personu, vietu, hronoloģiskais un priekšmetu rādītāji, kas, bez šaubām, ievērojami palielina izdevuma zinātnisko vērtību. Tomēr jāatzīmē, ka grāmatā sastopamas atsevišķas neprecizitātes, ģeogrāfisko nosaukumu sagrozījumi, dažus atzinumus vajadzētu precizēt. Galvenokārt tas attiecas uz karadarbības aprakstu Latvijas teritorijā 1941. g. jūnijā—jūlijā, kurš gan visumā jānovērtē ļoti pozitīvi, kā arī uz attēlu parakstiem un karšu uzrakstiem. Sistemātiskāks izklāsts būtu vēlams nodaļā par hitlerisko okupācijas režīmu.

Maz līdz šim republikā iznācis memuāru literatūras, kas atspoguļotu Lielā Tēvijas kara notikumus Latvijas teritorijā. Šai sakarā minēsim rakstu krājumus «Reiz cēlās strēlnieks sarkanais»,⁵²⁷ «Uzvaras ceļos»,⁵²⁸ *V. Paegles* un *D. Kaupuža* atmiņas.⁵²⁹ To vidū visnozīmīgākais ir pirmais un minētajiem krājumiem, kurā ievietotas vērtīgas atmiņas un arī dokumentāli materiāli. To autori ir Strādnieku gvardes bataljonu vadītāji K. Žubītis, G. Broziņš, Ž. Grīva, partizānu cīņas organizētāji ienaidnieka aizmugurē Padomju Savienības Varoņi I. Sudmalis, O. Oškals, V. Samsons, Latviešu strēlnieku divīzijas komandieri un kareivji J. Veikins, J. Caša, I. Urbāns, I. Paegle u. c. Daudz jaunu faktu sniedz atmiņas par kara sākuma posmu — par Rīgas kājnieku kara skolas kursantu, 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīru un Jelgavas strādnieku gvardu cīņām. Spilgtas lappuses veltītas Latviešu strēlnieku divīzijas formēšanai, tās sivaļām un asiņainajām cīņām pie Maskavas un Staraja Rusas 1941.—1943. g. Intere-

⁵²⁷ Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņotu cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem, 1. 1941. gada jūnijs — 1943. gada decembris. R., 1965. 454 lpp.

⁵²⁸ Uzvaras ceļos. R., 1951. 436 lpp.

⁵²⁹ *V. Paeglis*. Partizāni. Stāsts. R., 1957. 254 lpp.; *V. Paegle*. Piemineklis. Telojumu cikls par partizānu cīņām Latgalē. R., 1960. 175 lpp.; *V. Paegle*. Meža vējš. Partizānu dzīves stāsts trīs daļās. R., 1962. 501 lpp.; *D. Kaupužs*. Ugunsķuru blāzmā. R., 1958. 148 lpp.

santi stāstīts par partizānu kustības rašanos un izvēšanos fašistu uz laiku okupētajā Latvijas teritorijā, pasvītota Komunistiskās partijas loma darbaļaužu mobilizēšanā cīņai pret iebrucējiem. No krājumā ievietotajiem dokumentālajiem materiāliem dzīvu interesi saista kara dalībnieku dienasgrāmatas, izraksti no partizānu vienību kaujas žurnāliem, kā arī atsevišķi ziņojumi.

No teiktā redzams, ka Padomju Latvijas vēsturnieki, pētot Lielā Tēvijas kara vēsturi, veikuši noteiktu darbu faktu materiāla vākšanā, laiduši klajā vairākus nopietnus pētījumus un populārzinātniskus darbus. Un tomēr arī tagad vairāki jautājumi joprojām paliek maz izpētīti. Piemēram var minēt kaut vai jautājumu par Strādnieku gvardes, padomju un partijas aktīva nodaļu darbību Latvijas un Igaunijas teritorijā 1941. g. jūlijā. Jāpaplašina darbs kara dalībnieku memuāru, dokumentu publikāciju un u. c. materiālu izdošanā.

3. PĒCKARA PERIODS

Latvijas PSR pēckara perioda historiogrāfija vēl ļoti jauna — tai nav vēl pat divdesmit gadu. Un tomēr šim laika posmam veltīta vesela virkne disertāciju, grāmatu, brošūru un zinātnisku rakstu, kas ir neapšaubāms ieguldījums mūsdienu aktuālāko problēmu pētīšanā. Bet jāsaaka, ka sistemātisku un apkopojošu darbu par republikas pēckara attīstību ir samērā maz.

Vispirms Latvijas PSR pēckara attīstības vēstures vispārīgie jautājumi nopietni sistematizēti tādos darbos kā «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumā un saīsinātajā kursā. Pamatojoties uz plaša faktu materiāla, tanis izdarīts mēģinājums attēlot sociālistiskās celtniecības procesu Padomju Latvijā kopumā, tā atsevišķo daļu un pušu organiskā savstarpējā atkarībā, nesaraujamā saistībā ar visu PSRS tautu cīņu par savas zemes augšupeju; te konsekventi uzsvērtā doma par pēckara perioda svarīgo nozīmi latviešu tautas dzīvē, parādīts, ka tieši šai periodā notika kardinālas izmaiņas kā Latvijas PSR tautas saimniecībā un kultūrā, tā arī visā latviešu tautas dzīvē. Šajos vispārīgajos darbos atklātas sasniegto panākumu likumsakarības, norādīts, ka latviešu tautas sasniegumu pamatā ir sociālistiskās sabiedrības attīstības objektīvie likumi, atzīmēts, cik liela nozīme ir brālīgo republiku palīdzībai, izsekots organiskais sakars starp visas Padomju zemes sasniegumiem un Padomju Latvijas attīstību, pasvītots, ka Padomju Savienības tautas saimniecības un kultūras vispārīgais uzplaukums ir bāze, galvenais un izšķirīgais Latvijas PSR darbaļaužu panākumu priekšnoteikums.

Sai sakarā nepieciešams norādīt arī uz jubilejas izdevumiem, kuru vidū jāatzīmē *J. Kalnbērziņa* grāmata «Padomju Latvijas 10 gadi»,⁵³⁰ kā arī vairāki rakstu krājumi.⁵³¹ Samērā liela uzmanība šajos darbos veltīta Latvijas PSR darbaļaužu sociālisma celtniecības ceļā sasniegto panākumu, darba tautas atzītā vadoņa — Komunistiskās partijas mobilizējošās un vadošās lomas parādīšanai. Tanīs lasītājs atradīs ziņas par rūpniecības, lauksaimniecības, izglītības un kultūras dažādo nozaru attīstību, atjaunojot kara sagrauto saimniecību un sekmīgi realizējot komunistiskās celtniecības grandiozo programmu, plaši ieviešot jaunu tehniku un modernu tehnoloģiju.

Liela nozīme politiskā ziņā ir darbiem, kas veltīti tautu draudzībai un proletāriskā internacionālisma principiēm. Sai sakarā vispirms atzīmējami republikas vadošo darbinieku raksti. Tā, *A. Pelšes* rakstā «Par darbaļaužu internacionālo audzināšanu»⁵³² konsekventi pausta doma par to, cik milzīga nozīme ir draudzīgu un brālīgu sakaru nodibināšanai starp mūsu zemes dažādo tautību darbaļaudīm; *A. Vosa* rakstā⁵³³ apgaismoti jautājumi par darbaļaužu audzināšanu proletāriskā internacionālisma un tautu draudzības garā.

Pēckara perioda vēstures pētīšana pamatos notika trijos galvenos virzienos, proti, pētot, pirmkārt, rūpniecības attīstību, otrkārt, lauksaimniecības un, treškārt, kultūras celtniecības jautājumus.

Latvijas PSR rūpniecības attīstību pētījuši galvenokārt ekonomisti, publicējot vairākus darbus par atsevišķiem ekonomikas jautājumiem.⁵³⁴ Bez tam nākuši klajā vairāki darbi (*V. Tumševica*, *A. Sumina*, *A. Leita* u. c.), kuros par Latvijas PSR rūpniecības attīstību pastāstīts vēsturiskā plānā. Šo darbu galvenā vērtība ir

⁵³⁰ *J. Kalnbērziņš*. Padomju Latvijas 10 gadi. R., 1950. 148 lpp.

⁵³¹ Padomju Latvijas desmit gadi. Rakstu krājums. R., 1950. 268 lpp.; Padomju Latvijas 15 gadi. Rakstu krājums. R., 1955. 239 lpp.; *Расцвет народного хозяйства Советской Латвии. Сборник статей под ред. К. Г. Толмаджеева*. Р., 1958. 287 стр.; *Социализма uzvara Latvijā*. R., 1960. 233 lpp.; *Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Сборник статей*. Р., 1961. 463 стр.; *Ziedi, Padomju Latvijai!* R., 1965. 323 lpp.; *Цвети, Советская Латвия!* Р., 1965. 353 стр.

⁵³² *A. Pelše*. Par darbaļaužu internacionālo audzināšanu. — *PadLK*, 1959. 9, 7.—15. lpp.

⁵³³ *A. Voss*. Darbaļaužu audzināšana proletāriskā internacionālisma un tautu draudzības garā. — *BaltPadR*, 1, 6.—29. lpp.

⁵³⁴ Ierobežotā apjoma dēļ šeit nav iespējams aplūkot ekonomistu darbus, kas veltīti konkrētās ekonomikas problēmu analīzei, lai gan tie bieži satur vēsturiskam interesantus materiālus.

tā, ka tanis sistematizēts faktu materiāls, noskaidrotas rūpniecības attīstības galvenās līnijas, parādīti panākumi, kādus guvuši republikas darbaļaudis, realizējot komunistiskās celtniecības diženo programmu.

Pirmie mēģinājumi apgaismot Latvijas PSR rūpniecības attīstību sākti jau 40. gadu beigās. Piemēram, republikas rūpniecības atjaunošanai un attīstībai pirmajos pēckara gados veltītas *I. Lebedeva* brošūras.⁵³⁵

Par sociālistiskās sacensības rašanos Latvijas PSR 1940. g. un stahanoviešu kustības attīstību pirmajā pēckara piecgadē pastāstīts *E. Purvinskas* disertācijā⁵³⁶ un *A. Veinberga* rakstā.⁵³⁷ Lai gan *E. Purvinskas* disertācija zināmā mērā konkretizē un paplašina mūsu priekšstatus par sociālistisko sacensību republikas uzņēmumos, tai tomēr ir nopietni trūkumi. Vispirms tās zinātnisko nozīmi būtiski pazemina atsevišķas trafarētas tēzes, kas ienākušas mūsu vēstures un ekonomiskajā literatūrā tieši personības kulta ietekmē; otrkārt, disertācijā pārāk daudz materiālu, kas neattiecas uz tās tematū.

Latvijas PSR darbaļu cīņa Komunistiskās partijas vadībā par republikas tautas saimniecības atjaunošanu un attīstību saistījusi *A. Raškevica*, *V. Rajevska* un citu autoru uzmanību.⁵³⁸ Ziņas par Latvijas valsts jūras kuģniecības un Rīgas, Ventspils un Liepājas ostu un kuģu remonta rūpniecības attīstību atrodam krājumā «Pierakstīšanās osta — Rīga».⁵³⁹ Padomju Latvijas un

⁵³⁵ I. Lebedevs. Cīņā par Latvijas sociālistiskās rūpniecības atjaunošanu un uzplaukumu. R., 1948. 58 lpp.; I. Lebedevs. Padomju Latvijas boļševiki cīņā par rūpniecības attīstību. R., 1949. 119 lpp.; И. К. Лебедев. Большевики Латвии в борьбе за развитие промышленности. М., 1949. 135 стр.

⁵³⁶ Э. С. Пурвинская. Развитие стахановского движения в промышленности Латвийской ССР в послевоенный период. Автореф. дисс. Л., 1953.

⁵³⁷ А. М. Вейнберг. К развитию стахановского движения в Латвийской ССР. — ИАН ЛССР, 1950, 6, стр. 101—111.

⁵³⁸ А. К. Рашкевиц. Борьба трудящихся Латвии за социалистическое преобразование и развитие народного хозяйства республики (1944—1950 гг.). Автореф. дисс. М., 1955; В. Р. Раевский. Коммунистическая партия Латвии в борьбе за выполнение 4-го (1-го послевоенного) пятилетнего плана в области промышленности. Автореф. дисс. М., 1955; А. Смирнов. Борьба трудящихся Латвийской ССР под руководством КП Латвии за восстановление и развитие железнодорожного транспорта (1945—1960 годы). — ИАН ЛССР, 1962, 6, стр. 17—28; M. Millere. Sociālistiskās industrializācijas sākums Padomju Latvijā. — AspZR, 4, 1965, 37.—56. lpp.; M. Krūzmeņa. Latvijas Komunistiskā partija — republikas enerģētiskās bāzes atjaunošanas darbu organizētāja un vadītāja 1945.—1950. gadā. — AspZR, 4, 1965, 57.—69. lpp.

⁵³⁹ Pierakstīšanās osta — Rīga. (Padomju Latvijas jūras transporta attīstība). R., 1961. 131 lpp.; Порт приписки — Рига. (Развитие морского транспорта Советской Латвии.). Р., 1961. 149 стр.

citu padomju republiku ekonomiskie sakari aplūkoti *G. Besedina* un *V. Pūriņa* brošūrā,⁵⁴⁰ kā arī *V. Masļina* disertācijā.⁵⁴¹ Latvijas elektrifikācijas vēsture padomju varas gados apgaismota *K. Tumena* disertācijā.⁵⁴²

Latvijas PSR rūpniecības attīstības vispārināta aina pēckara periodā sniegta *A. Sumina*, *V. Tumševica*, *V. Pūriņa*, *L. Basovas* un *A. Leita* darbos.⁵⁴³ Tanīs analizēts rūpniecības pieaugums, raksturota svarīgāko rūpniecības nozaru attīstība, noskaidrota mehanizācijas un automatizācijas loma rūpnieciskās ražošanas apjoma palielināšanā un darba ražīguma pieaugumā, parādīti faktori, kas noteica rūpniecības attīstības straujos tempus, kā arī pasvītota brālīgo padomju republiku palīdzības nozīme. Raksturojot Padomju Latvijas sociālistiskās industrializācijas procesu, minētie autori norāda arī uz tā īpatnībām: pirmkārt, sociālistiskā industrializācija Latvijas PSR sākās apstākļos, kad Padomju Savienībā jau bija uzvarējis sociālisms un citos ekonomiskos rajonos galvenos vilcienos jau bija pabeigta industrializācija; otrkārt, industrializācijas pamatā republikā bija ne tikai iekšējie resursi, bet Padomju Latvija saņēma palīdzību mašīnu, iekārtu un transportlīdzekļu, izejvielu, materiālu, kurināmā un kadru veidā no citām padomju republikām; tas arī noteica industrializācijas augsto tempu un ievērojami paātrināja visu republikas ražošanas spēku attīstību.

Daži konkrēti materiāli par Latvijas PSR rūpniecības atsevišķu nozaru, sevišķi būvmateriālu (piemēram, cementa, ģipša, kaļķu utt.) ražošanas attīstību atrodami rakstu krājumos «Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR».^{543a}

⁵⁴⁰ G. Besedins, V. Pūriņš. Latvijas PSR ekonomiskie sakari. R., 1961. 87 lpp.

⁵⁴¹ В. П. Маслин. Развитие сотрудничества советских республик в борьбе за выполнение семилетнего плана в области промышленности. (По материалам прибалтийских советских республик). Автореф. дисс. М., 1963.

⁵⁴² К. Туменас. История электрификации советских прибалтийских республик. (1940—1962 гг.). Автореф. дисс. М., 1964.

⁵⁴³ A. Sumins. Apcerējums par Padomju Latvijas ekonomisko attīstību. (1940.—1958.). R., 1960. 218 lpp.; V. Tumševics. Latvijas PSR rūpniecības sasniegumi. R., 1960. 70 lpp.; V. Tumševics. Padomju Latvijas rūpniecības attīstība. — SocUzv, 1960, 85.—103. lpp.; L. Basova, A. Leits, A. Sumins. Latvijas PSR rūpniecības attīstība. R., 1956. 104 lpp.; V. Pūriņš. Latvijas PSR sociālistiskās ekonomikas sasniegumi. — BaltPadR, 2, 3.—40. lpp.

^{543a} J. Eiduks, I. Grosvalds, A. Kaziņš, K. Kinstlers. Cementa rūpniecības attīstība Latvijas PSR. — ParTV, 3, 1962, 195.—225. lpp.; J. Eiduks, I. Grosvalds. Ģipša rūpniecības attīstība Latvijas PSR (1941.—1963.). — ParTV, 6, 1964, 25.—42. lpp.; И. Я. Гросвалд, В. П. Но-

Kā pozitīvs fakts jāatzīmē darba izvēšana atsevišķu fabriku un rūpnīcu vēstures pētīšanā. 1957. g. nāca klajā R. *Deiča* grāmata par kombinātu «Rīgas audums»,⁵⁴⁴ 1961. g. — V. *Skromaņa* grāmata par Rīgas vagonbūves rūpnīcu,⁵⁴⁵ pēc tam — apcerējumi par Liepājas uzņēmumu — rūpnīcas «Sarkanais metalurģis», korķu un linoleja fabrikas un tirdzniecības ostas vēsturi,⁵⁴⁶ kā arī V. *Mironovas-Špakovskas* raksts par gumijas izstrādājumu fabriku «*Meteors*».^{546a} Šajos darbos izsekota attiecīgo uzņēmumu vēsture no to dibināšanas līdz mūsu dienām, liela uzmanība veltīta strādnieku revolucionārās kustības apgaismošanai, minēti interesanti fakti par uzņēmumu kolektīvu panākumiem šodien, spilgti raksturoti daudzi labākie strādnieki. Tomēr ne visi fabriku un rūpnīcu vēsturei veltītie darbi ir uzrakstīti vienādā zinātniskā līmenī, to autoriem dažreiz nav izdevies atbrīvoties no šabloniem un shematisma. Taču šo grāmatu saturam raksturīgā pagātnes un tagadnes «sasaukšanās» prasa no autoriem ne vien zināšanas, bet arī zināmas publicistiskas dotības.

Pēdējos gados aktivizējies darbs, pētot Padomju Latvijas strādnieku šķiras pēckara perioda vēsturi. Šai sakarā vispirms jāmin A. *Veinberga* grāmata «Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu»,⁵⁴⁷ kurā aplūkoti tādi jautājumi kā tehnikas daudzuma krass pieaugums republikas rūpniecības uzņēmumos, kompleksās mehānizācijas un automatizācijas ieviešana, sniegti dati par Latvijas PSR strādnieku šķiras sastāvu dažādās rūpniecības nozarēs, izsekots vispārējās un tehniskās izglītības līmeņa pieaugums. Grāmata būtu vēl vairāk ieguvusi, ja dati būtu sniegti ne procentuālā attieksmē, bet absolūtos skaitļos. Jāatzīmē arī, ka izklāsta izvēšana daudzos plānos (autors skāris pārāk daudz jautājumu, turklāt vairāki no tiem jau pietiekamā mērā apgaismoti presē) apgrūtina galvenās tēmas atklāsmi.

в а к. Развитие производства бетона и сборного железобетона на территории Латвийской ССР. — ИзИТ, 5, 1964, стр. 155—176, и. с.

⁵⁴⁴ R. *Deičs*. «Rīgas audums». R., 1957. 112 lpp.

⁵⁴⁵ D. *Skromānis*. RVR — revolucionāru cietoksnis. R., 1961. 191 lpp.; sk. arī D. A. *Скроманис*. Борьба рабочих Рижского вагоностроительного завода под руководством коммунистов за власть Советов и выполнение задач коммунистического строительства. Автореф. дисс. Р., 1963.

⁵⁴⁶ Tērauds un cilvēki. Liepāja, 1962. 203 lpp.; Сталь и люди. Лиепая, 1962. 222 стр.; Дважды рожденный. Лиепая, 1963. 264 стр.; Гавань Янтарного моря. Лиепая, 1963. 587 стр.

^{546a} В. *Миронова-Шпаковская*. К столетию завода «Метеор». — УчЗ РПИ, 13, 1964, стр. 119—146.

⁵⁴⁷ A. *Veinbergs*. Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu. R., 1964. 183 lpp.

Latvijas PSR strādnieku šķiras vēstures jautājumi skarti arī Pēterā Stučkā Latvijas Valsts universitātes izlaistajā krājumā «Latvijas PSR strādnieku šķiras izaugsme»,⁵⁴⁸ ko sagatavojusi politekonomijas katedra. Diemžēl, šis ir viens no visvājākajiem, sasteigtākajiem zinātnisko rakstu krājumiem, bez tam tā saturs pilnībā neatbilst virsrakstam. Piemēram, grūti saprast, kāds sakars ar Latvijas PSR strādnieku šķiras izaugsmi ir O. Bērzkalna rakstam par kolhoznieku budžetiem, kā arī V. Rikša rakstam par zvejnieku kolhozu īpašuma attīstību.

Strādnieku kultūrtehniskā līmeņa augšana Latvijas PSR ir T. Vilciņa darbu⁵⁴⁹ temats. Pamatojoties uz aptaujas, ko ar anketu palīdzību veicis pats autors, viņš analizējis strādnieku vispārējās izglītības līmeni vienā no republikas lielākajiem uzņēmumiem — RER. Republikas strādnieku materiālā stāvokļa jautājumi skarti P. Guļāna rakstā un A. Prosanđejeva brošūrā.⁵⁵⁰

Jautājumam, kā Latvijas PSR radās un vērsās plašumā kustība par komunistisko darbu, vēltītas vairākas brošūras,⁵⁵¹ kā arī S. Jemeljanovas disertācija un raksti.⁵⁵² S. Jemeljanova mēģinā-

⁵⁴⁸ Latvijas PSR strādnieku šķiras izaugsme. (1940.—1962.). R., 1963. 100 lpp. (LVU ZR, 52); sk. arī saturīgu A. Briedes rakstu: А. Ю. Бриедэ. О численности и квалификации промышленных рабочих Латвийской ССР в 1940—1961 гг. — Крāj.: Формирование и развитие советского рабочего класса (1917—1961 гг.). М., 1964, стр. 305—316. — Интересанти материāли šajā jautājumā атродами arī rakstā: Г. А. Шаджюс. Промышленность и рабочий класс прибалтийских республик после восстановления Советской власти (1940—1965 гг.). — ИСССР, 1966, 1, стр. 24—41.

⁵⁴⁹ T. Vilciņš. Strādnieku vispārējās izglītības attīstība mūsdienās. — ZAVest, 1964, 7, 27.—39. lpp.; T. Vilciņš. Rūpnīca un skola. R., 1965. 83 lpp.; sk. arī A. Sproģe. Padomju Latvijas strādnieku šķiras kultūras izaugsme. (No 1940.—1962. gadam). — LVU ZR, 52, 1963, 43.—68. lpp.

⁵⁵⁰ P. Guļāns. Strādnieku materiālās labklājības pieaugums. — SocUzv, 1960, 131.—161. lpp.; A. Prosanđejevs. Dzīve iet augšup. Padomju Latvijas darbaļaužu labklājības pieaugums. R., 1960. 76 lpp.

⁵⁵¹ V. Andrejevs, J. Luščevskis. Komunistiskā darba brigādes. R., 1960. 95 lpp.; Nākotnes izlūki. R., 1960. 96 lpp.; V. Andrejevs. Septiņi — piecos! R., 1960. 71 lpp.; J. Motelis. Ne slavas un ne algas labad. R., 1960. 82 lpp.; B. Heimanis. Pa neizpētītām takām. R., 1961. 97 lpp.; A. Markons, A. Leitess. Komunistiskā darba uzņēmums. R., 1961. 62 lpp.; R. Treijs. Komunistiskā darba kustība Padomju Latvijas uzņēmumos. (1958.—1961.). R., 1962. 123 lpp.

⁵⁵² С. И. Емельянова. Коммунистическая партия Латвии — организатор и руководитель движения за коммунистический труд в промышленности республики (1958—1962 гг.). Автореф. дисс. Р., 1963; С. И. Емельянова. Коммунистическая партия Латвии — организатор движения за коммунистический труд в промышленности республики (1958—1962 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 275—298; С. И. Емельянова. Участники движения за коммунистический труд в борьбе за технический прогресс в промышленности

jusi apkopot Latvijas Komunistiskās partijas darbības pieredzi, kas gūta, organizējot un vadot kustību par komunistisko darbu rūpniecības uzņēmumos laikā no 1958. līdz 1962. g. Ievērojama vieta viņas disertācijā un rakstos ierādīta kustības dalībnieku cīņai par darba ražīguma un tehnikas līmeņa paaugstināšanu republikas rūpniecībā, par darba un ražošanas labāku organizāciju, par strādnieku profesionāli tehniskā un vispārīgā izglītības līmeņa celšanu, tajos apskatīta jauna cilvēka veidošanās komunistiskā darba kolektīvos. Interesanta ir *R. Treija* brošūra, kurā vairāk nekā jebkurā citā par šo jautājumu publicētajā darbā savākts un rūpīgi sistematizēts faktu materiāls, kas attiecas uz doto tematu.

Sai sakarā nepieciešams atzīmēt arī rakstu krājumu «Darbs un komunistiskā audzināšana»,⁵⁵³ kurā, pamatojoties uz konkrētiem socioloģiskiem pētījumiem, teorētiski apgaismoti kustības par komunistisko darbu dažādi aspekti. Darbā sniegti piemēri par darba un kolektīva lielo audzinošo ietekmi cilvēka dzīvē, sakopoti materiāli, kas liecina, ka, kustībai par komunistisko darbu vēroties plašumā, uzlabojas darba organizācija, pieaug tehnikas līmenis un tiek likvidēti esošie trūkumi, parādīts, cik liela nozīme audzināšanā ir pareizai darba organizācijai, apzinīgas attieksmes izveidošanai pret darbu u. tml.

V. Bastakova un *A. Dimperāna* brošūra «Latvijas arodbiedrības padomju varas gados»⁵⁵⁴ ir pirmais populārais apcerējums par Latvijas arodbiedrību darbību laikā no 1940. līdz 1960. g. Tanī parādīta kustība par lauksaimniecības un rūpniecības ātrāku atjaunošanu pēc republikas teritorijas atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem iebrucējiem, atspoguļota arī arodbiedrību līdzdalība kustībā par komunistisko darbu. Tomēr brošūrā ir maz arodbiedrības aktīvistu darba piemēru, turklāt autori nereti aprobežojas ar deklaratīviem paziņojumiem, neapstiprinot tos ar faktu materiālu. Brošūrā faktiski trūkst arī republikas arodorganizācijas darba analīzes. Tiesa, autori gan piemin arodbiedrību Centrālās padomes un republikānisko komiteju svarīgākos plēnumus, bet par to, kā Latvijas PSR arodorganizācijas konkrēti darbojās, mobilizējot

республики (1958—1962 гг.). — УчЗАсп, 2, 1963, стр. 51—75; С. И. Емельянова. Воспитание нового человека в коллективах коммунистического труда. — ИАН ЛССР, 1963, 9, стр. 3—13; С. И. Емельянова. Деятельность участников движения за коммунистический труд по улучшению организации труда и производства в промышленности Латвийской ССР (1958—1962 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 145—159.

⁵⁵³ Труд и коммунистическое воспитание. Р., 1964. 142 стр.

⁵⁵⁴ В. Бастаков, А. Димперан. Профсоюзы Латвии в годы Советской власти. М., 1960. 144 стр.

darbaļaudis lielu ražošanas uzdevumu izpildei, viņi nepastāsta, bez tam brošūrā maz datu par arodbiedrību biedru skaitu, par to sastāvu u. tml. Gandrīz nemaz nav runāts par trūkumiem republikas arodbiedrību darbā.

Jauni materiāli par Latvijas Komunistiskās partijas pasākumiem arodbiedrību lomas celšanā cīņā par tehnikas progresu rodami *Z. Ķimenes* rakstos.⁵⁵⁵ Tajos aprakstīta sociālistiskās sacensības attīstība, pastāvīgi darbojošos apspriežu darbs, racionalizatoru un izgudrotāju kustība republikā.

Tādā veidā veikti pirmie pasākumi Latvijas PSR rūpniecības vēstures izstrādāšanā, Padomju Latvijas strādnieku šķiras pēckara perioda vēstures, kā arī arodbiedrību vēstures pētišanā. Taču lasītājs gaida no zinātniekiem plašas monogrāfijas un vispārinošus sintētiskus darbus, kas būtu veltīti šiem kardinālajiem padomju sabiedrības vēstures jautājumiem.

Kā zināms, viens no svarīgākajiem pasākumiem fašistiskās okupācijas seku likvidēšanā Latvijā bija padomju agrārās iekārtas atjaunošana. 1944. g. 7. septembrī tika izdots Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija dekrēts «Par izmaiņām un papildinājumiem 1940. g. 29. jūlija likumā par zemi», uz kura pamata republikā atkārtoti tika veikta padomju agrārā reforma. Šīs reformas analīze sniegta jau agrāk pieminētajā *S. Udačina* monogrāfijā.⁵⁵⁶ Jāpiebilst, ka *S. Udačins* nav aprobežojies ar padomju zemes reformas rezultātu un rakstura aprakstišanu, bet savā darbā pienācīgu uzmanību veltījis arī jautājumam par agrāriem pārkārtojumiem republikā vispār, šo jautājumu skatot ciešā sakarā ar lauksaimniecības kolektīvizācijas uzdevumu.

Lauksaimniecības kolektīvizācija un kolhozu celtniecība Latvijas PSR saistījusi galvenokārt ekonomistu uzmanību, pie kam visvairāk darbu pieder *J. Vanaga* spalvai.⁵⁵⁷ Šai sakarā aplūkosim

⁵⁵⁵ З. Кимен. Мероприятия Коммунистической партии Латвии по повышению роли профсоюзов в управлении промышленностью и борьба за технический прогресс (1956—1961 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 227—247; З. Кимене. Вопросы трудового воспитания в деятельности партийных и профсоюзных организаций Латвийской ССР после XXII съезда КПСС. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 197—213.

⁵⁵⁶ С. А. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии. Р., 1948. 448 стр.

⁵⁵⁷ J. Vanags. Padomju Latvijas lauksaimniecība 10 gados. — Krāj.: Padomju Latvijas desmit gadi. R., 1950, 129.—141. lpp.; Я. Ф. Ванэгс. Социалистическая реконструкция сельского хозяйства Советской Латвии. Автореф. дисс. Р., 1953; J. Vanags. Pasākumi Latvijas PSR lauksaimniecības kāpināšanai. R., 1957. 67 lpp.; Я. Ванэг. За дальнейший подъем сельского хозяйства. — Krāj.: Расцвет народного хозяйства Советской Латвии.

1960. g. iznākušo J. Vanaga brošūru «Padomju Latvijas lauksaimniecība 20 gados», jo tā pietiekami labi raksturo šī temata pētīšanas teorētisko līmeni. Brošūra ir īss vēsturisks apcerējums par Latvijas lauku attīstību padomju varas gados. Tas ir viens no, diemžēl, nedaudziem vēsturnieku un ekonomistu mēģinājumiem populārā formā sniegt tā ceļa sistemātisku izklāstu, kādu republikas lauksaimniecība nogājusi pēdējos 20 gados. Brošūras sākumā autors īsumā pakavējas pie šķiru attiecībām Latvijas laukos buržuāzijas varas gados, pēc tam soli pa solim apraksta republikas lauksaimniecības attīstību pa sociālisma ceļu, sniedz ziņas par pirmajām padomju saimniecībām un kolhoziem, par lauksaimniecības speciālistu, kā arī kolhozu un padomju saimniecību vadošo darbinieku sagatavošanu, par lauksaimniecības nodrošinājumu ar tehniku un beidzot izvirza jautājumu par kolektīvas saimniecības optimālo vidējo lielumu. Tomēr brošūrai piemīt laķējuma zīmogs. J. Vanags pārāk bieži ķeras pie ilustratīvas metodes, kas parasti nedod priekšstatu par jautājuma vispārīgo stāvokli. Steigšus, it kā garāmejojot, bez statistikas materiāla autors runā par kolhozu ekonomisko attīstību līdz 1953. g., nemin datus par kolhoznieku darba samaksu un viņu reālajiem ienākumiem. Bet, piemēram, 59. lappusē sastopamais apgalvojums, ka «prakse parādījusi, ka kolhozu atpalicības celonis gandrīz vienmēr meklējams arteļa vadībā», liecina par vienkāršotu un faktiski ideālistisku pieeju kolhozu ekonomikas sarežģīto problēmu risināšanai.

Zināmi nopelni Latvijas lauksaimniecības pēckara vēstures pētīšanā pieder A. Sumīnam,⁵⁵⁸ kura darbos apskatīts vesels jautājumu komplekss: sniegta sējas platības, sējumu struktūras izmaiņu, dzīvnieku skaita pieauguma, kā arī zemkopības un lopkopības produkcijas dinamikas analīze un aplūkots jautājums par kolhoznieka ģimenes ienākuma avotiem.

Bez minētajiem darbiem par Latvijas PSR lauksaimniecības sociālistiskās pārkārtošanas vēsturi sagatavotas un aizstāvētas vairākas disertācijas,⁵⁵⁹ tāpat patērētāju kooperācijas izveidoša-

P., 1958, стр. 260—274; J. Vanags. Padomju Latvijas lauksaimniecība 20 gados. R., 1960. 94 lpp.; Я. Ваног. Создание и укрепление колхозного строя в Латвийской ССР. — Крај.: Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках. М., 1963, стр. 371—398; J. Vanags. Republikas lauksaimniecības specializācijas galvenie virzieni. — PadLK, 1963, 12, 11.—17. lpp.

⁵⁵⁸ A. Sumīns. Latvijas sociālistiskās lauksaimniecības divdesmit gadi. — SocUzv, 1960, 85.—103. lpp.; A. Sumīns. Apcerējums par Padomju Latvijas ekonomisko attīstību. (1940.—1958.). R., 1960. 218 lpp.

⁵⁵⁹ И. В. Кузнецов. Борьба за создание предпосылок социалистического преобразования сельского хозяйства Латвии (1946—1948). Автореф.

nās un attīstība Latvijas PSR bija divu disertācijas darbu⁵⁶⁰ temats.

Pēdējos gados nākušas klajā arī vairākas populārzinātniska rakstura brošūras, kas veltītas atsevišķu kolhozu vēsturei.⁵⁶¹ Saprôtams, ka tiklab pēc sava saturā, kā arī pēc faktu materiāla un vielas literārā noformējuma tās cita no citas stipri atšķiras. Un tomēr visiem, kas interesējas par kolektīvizācijas un kolhozu iekārtas problēmām un vispār par Latvijas PSR lauksaimniecības pēckara attīstības vēsturi, tās neapšaubāmi būs interesantas. Turpmāk nepieciešams šādus pētījumus izvērst plašākā plānā, aktivizēt materiālu vākšanu par atsevišķu kolhozu un padomju saimniecību vēsturi, celt šādu brošūru vielas literārā noformējuma līmeni.

Rezumējot jāsaka, ka Latvijas PSR vēsturnieku uzdevums joprojām paliek uzrakstīt pilnvērtīgu republikas lauksaimniecības pēckara attīstības zinātnisku vēsturi, kas bazētos uz dziļi izpētīta faktu materiāla un kurā pārlicinoši būtu parādīta vēsturiskā nozīme, kāda bija Latvijas lauku pārejai no sīku, izkļiedētu zemnieku saimniecību ceļa uz sociālistisku lielsaimniecību slīdēm, būtu sniegta Latvijas PSR lauksaimniecības evolūcijas nopietna analīze. Tāpat nepieciešams vistuvākajā nākotnē palielināt apjomā nelielu, bet saturā nopietnu zinātnisku rakstu skaitu, kuri būtu

---

дисс. Л., 1950; Ю. П. Голева. Аграрные преобразования в Латвийской ССР в годы Советской власти. Автореф. дисс. М., 1949; П. И. Рябчун. Коммунисты Латвии в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства (1945—1949). Автореф. дисс. М., 1952; Я. А. Офманис. Социалистическое преобразование сельского хозяйства Латвийской ССР. Автореф. дисс. М., 1952; А. Кузнецов. Упрочение колхозного строя в Советской Латвии. Автореф. дисс. Белая Церковь, 1954; А. Ю. Сенканс. Роль машинно-тракторных станций в деле социалистической перестройки и развития сельского хозяйства Латвийской ССР. Автореф. дисс. Л., 1954; Т. М. Леднева. Борьба Коммунистической партии за механизацию сельского хозяйства Латвии в послевоенный период. Автореф. дисс. М., 1956; А. Петерсоне. Комсомол Латвии — первый помощник партии в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства республики. Автореф. дисс. М., 1956.

⁵⁶⁰ А. Я. Унгуре. Развитие потребительской кооперации в Латвийской ССР. Автореф. дисс. Р., 1955; К. И. Федюкович. Роль потребительской кооперации в экономической и общественной жизни Латвийской ССР. Автореф. дисс. Л., 1960.

⁵⁶¹ P. Miezīts. Kolhozs «Jaunais komunārs». R., 1956. 19 lpp.; T. Godmanis. Padomju saimniecība «Saliēna». R., 1957. 116 lpp.; D. Levins. Kolhozs «Leņina dzirkstele». R., 1957. 56 lpp.; L. Ipolitova. Kolhozs «Leņina ceļš». R., 1957. 45 lpp.; J. Radajeva. Kolhozs «Avangards». R., 1957. 56 lpp.; M. Žukovs. Juglas zvērķopības padomju saimniecība. R., 1957. 46 lpp.; K. Ķīrsis. Kolhoza «Atmoda» darba pieredze. R., 1960. 17 lpp.; «Окте» — крупное рентабельное хозяйство. Р., 1960. 52 стр.

veltīti republikas lauksaimniecības attīstības atsevišķām problēmām un pat atsevišķiem jautājumiem.

Latviešu kolhozu zemniecības kultūras un sadzīves pētīšanai, kā arī mūsdienu strādnieku šķiras dzīves apstākļu iztirzāšanai pastiprinātu uzmanību tagad pievērš republikas etnogrāfi.⁵⁶² Šai sakarā jāmin arī Maskavas etnogrāfes *L. Terentjevas* grāmata⁵⁶³ — pirmais mēģinājums dot plašāku apskatu par latviešu kolhozu zemniecības kultūru un sadzīvi.

Arvien vairāk uzmanības republikas etnogrāfi veltī padomju darba un sadzīves tradīciju veidošanās pētīšanai. Par šiem jautājumiem publicētajos rakstos analizēti dažādi faktori, kas ietekmējuši padomju tradīciju attīstību, parādīts, kā ar katru gadu jaunās padomju tradīcijas arvien neatlaidīgāk ienāk padomju cilvēku dzīvē.⁵⁶⁴

Plašs darbalauks pētnieciskajam darbam ir kultūras revolūcijas vēsture. Līdzās valsts industrializācijai un lauksaimniecības kolektīvizācijai kultūras revolūcija ir viens no galvenajiem posmiem ļeņiniskajā sociālisma uzcelšanas plānā. Kultūras celtniecības vēsture — tā ir komunistiskās ideoloģijas asas un neatlaidīgas cīņas vēsture pret buržuāzijas ideoloģiju. No tā arī izriet šīs problēmas pētīšanas zinātniskā un politiska nozīme. Kultūras celtniecības pētītājiem jādod cienīgs ieguldījums tautas un it īpaši jaunatnes komunistiskās audzināšanas cildenajā darbā. Kultūras celtniecības vēstures pētīšanas rezultāti atspoguļoti vispirms jau «Latvijas PSR vēstures» 3. sējumā, kā arī saīsinātajā kursā.

Par kultūras revolūciju pēckara gados izdoti vairāki speciāli darbi, kuru vidū nozīmīgākais ir *J. Ostrova* pētījums.⁵⁶⁵ Tanī vis-

⁵⁶² А. К. Крастынь. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — СЭ, 1960, 3, стр. 52—64; Л. С. Ефремова. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников-рыбаков Видземе. — СЭ, 1960, 3, стр. 65—74; Л. Јејремова. Культūra un sadzīve Vidzemes зvejnieку колхозос. — АЕ, 5, 1963, 261.—303. lpp.; E. Cīvkuļe. Jaunas iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē. — АЕ, 4, 1962, 67.—74. lpp.; А. Крастиņa. Lāuku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — АЕ, 4, 1962, 77.—108. lpp.; S. Cīmermanis. Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieку kolektīvā. — АЕ, 6, 1964, 225.—250. lpp.

⁵⁶³ Л. Н. Терентьева. Колхозное крестьянство Латвии. (Историко-этнографическая монография по материалам колхозов Екабпилсского района Латв. ССР). М., 1960. 372 стр.

⁵⁶⁴ L. Dumpe. Sociālistisko darba attieksmju veidošanās Latvijā 1940.—1941. gadā. — АЕ, 6, 1964, 181.—190. lpp.; А. Brēde. Padomju darba svētku tradīcijas Latvijā. (1940.—1963. g.). — АЕ, 6, 1964, 193.—205. lpp.; R. Fišers, В. Јuškevičs. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. — АЕ, 6, 1964, 207.—223. lpp.

⁵⁶⁵ J. Ostrovs. Kultūras revolūcija Latvijā. R., 1960. 360 lpp.; sk. arī

pārīgos vilcienos noskaidrota kultūras celtniecības būtība un īpatnības Latvijas PSR, atklāta mūsu Dzimtenes tautu draudzības nozīme, pastāstīts par panākumiem, kas sasniegti padomju varas gados gan tautas izglītībā, gan zinātnē, literatūrā un mākslā. Autors parāda, ka padomju kultūras celtniecība Latvijas PSR, tāpat kā citās mūsu valsts daļās, notika ciešā mijiedarbībā ar radikālajiem sociālekonomiskajiem pārkārtojumiem. Savukārt tautas kultūras līmeņa celšana, jaunas inteliģences kadru rašanās, zinātnes, mākslas un literatūras progress republika būtiski ietekmēja arī tās ekonomisko attīstību. Kultūras revolūcija vērsās plašumā, tanī iesaistoties visplašākām strādnieku un zemnieku masām, kuras vadīja Komunistiskā partija. Lai gan grāmata uzrakstīta, pamatojoties uz speciālistam jau zināmiem materiāliem, tai tomēr bija neapšaubāmi pozitīva nozīme republikas inteliģences politiskajā audzināšanā.

R. Miķelsona darbs «Padomju Latvijas skolu 20 gadi»⁵⁶⁶ ir īss apcerējums par skolas izglītības vēsturi Latvijā laikā no 1919. līdz 1960. g. Šim pašam jautājumam veltīts arī saturīgais E. Andersones raksts.⁵⁶⁷ Priekšstatu par republikas zinātniskajos centros veikto zinātniski pētniecisko darbu pēckara periodā sniedz J. Peives darbs,⁵⁶⁸ kas ir pirmais mēģinājums apgaismot šo tematu monogrāfiski. Būtībā tas ir svarīgāko zinātniski pētniecisko iestāžu vadītāju īsu atskaišu krājums, tāpēc nereti dzīva izklāsta vietā stājas vienkāršs pētāmās tematikas rezumējums un publicēto darbu uzskaitījums. Diemžēl, grāmatā pavisam nav atspoguļota tāda zinātniska centra kā LKP CK Partijas vēstures institūta darbība. Kultūras celtniecība aplūkota arī vairākos rakstos un vienā disertācijā.⁵⁶⁹

Padomju varas gados PSRS augstākās izglītības sistēma kļuvis par vienu no pilnīgākajām pasaulē; par to liecina mūsu tēvzemes zinātnes un tehnikas sasniegumi. Tāpēc interesei, kādu pētnieki veltī augstākās izglītības vēsturei Latvijas PSR, nebūt

J. Ostrovs. Sociālistiskās kultūras uzplaukums Latvijā. — PadLK, 1960, 7, 19.—24. lpp.

⁵⁶⁶ R. Miķelsons. Padomju Latvijas skolu 20 gadi. R., 1960. 149 lpp.

⁵⁶⁷ E. Andersone. Padomju Latvijas skolu attīstība. — SocUzv, 1960, 131.—161. lpp.

⁵⁶⁸ J. Peive. Zinātnes sasniegumi Padomju Latvijā. 1940.—1960. R., 1960. 192 lpp.; sk. arī X лет работы Академии наук Латвийской ССР (1946—1956). P., 1956. 215 стр.

⁵⁶⁹ Н. И. Жемчужина. Борьба Коммунистической партии Латвии за культурное строительство в республике (1946—1950 гг.). Автореф. дисс. Л., 1953; V. Kalpiņš. Kultūras uzplaukums Padomju Latvijā. — BaltPadR, 5, 3.—23. lpp.

nav gadījuma raksturs. Šai sakarā nepieciešams atzīmēt 1959. g. iznākušo grāmatu, kas veltīta republikas pazīstamākajai augstākajai mācību iestādei — Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātei un kuru sagatavojuši šīs mācību iestādes mācību spēki.⁵⁷⁰

Dažādi vēsturniekiem interesanti materiāli par Padomju Latvijas lauku inteliģences veidošanās avotiem un tās nozīmi latviešu lauku dzīvē pēckara periodā atrodami K. *Maņajevas* disertācijā un rakstos.^{570a}

Padomju inteliģence ir komunistiskās ideoloģijas kvēla propagandiste starptautiskajā arēnā un iekaro to cilvēku sirdis un prātus, kam dārgas miera, zinātnes un progresa intereses. Latvijas PSR kultūras sakariem ar ārzemēm veltīta J. *Bīrons* 1962. g. publicētā brošūra «Būsim draugi!». ⁵⁷¹ Darba vērtību palielina tas, ka autors pratis pamatos pareizi un pietiekami pilnīgi atspoguļot šo spilgto, bet, diemžēl, vēl vāji izpētīto nodaļu padomju kultūras vēsturē. Brošūrā daudz jauna materiāla, un to ar vienādu interesi lasa kā plašs lasītāju loks, tā arī kultūras celtniecības vēstures pētnieki.

Par Padomju Latvijas veselības aizsardzības panākumiem stāsta vairākas brošūras un grāmatas.⁵⁷²

Kā redzams, veikti pirmie mēģinājumi Padomju Latvijas kultūras celtniecības vēstures apgaismošanā. Priekšā vēl rūpīgs un neatlaidīgs darbs viena šīs plašās problēmas jautājumu kompleksa pētīšanā, proti, jāizpēta nacionālo kultūru savstarpējās bagātināšanas jautājums, internacionālo elementu pieaugums latviešu tautas kultūrā, jāparāda tāds svarīgs posms daudzveidīgajā kultūrizglītības darbā kā antireliģiskais darbs masās, kas, diemžēl, vēl

⁵⁷⁰ Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte 40 gadus. (1919.—1959.). R., 1959. 456 lpp.

^{570a} К. И. Мамаева. Сельская интеллигенция в период перехода от социализма к коммунизму. Автореф. дисс. М.—П., 1966; К. Мамаева. Формирование и развитие сельской интеллигенции. — ИАН ЛССР, 1965, 7, стр. 105—114; К. И. Мамаева. Роль сельской интеллигенции в укреплении экономической основы развития колхозов и совхозов. — ИАН ЛССР, 1966, 5, стр. 3—15.

⁵⁷¹ J. Bīrons. Būsim draugi! Latvijas PSR kultūras sakari ar ārzemēm. R., 1962. 80 lpp.; sk. arī J. Bīrons. Kultūras sakari tuvina tautas. — Krāj.: Rītdienu kaldinām šodien. R., 1965, 125.—142. lpp.

⁵⁷² F. Grigorašs, K. Ārons. Padomju Latvijas veselības aizsardzības 20 gadi. R., 1960. 100 lpp.; К. Г. Васильев, Ф. Ф. Григораш, А. А. Краусс. Материалы по истории медицины и здравоохранения Латвии. Р., 1959. 360 стр.; К. Г. Васильев, Ф. Ф. Григораш. Очерки истории медицины и здравоохранения Латвии. М., 1964. 218 стр.; sk. arī rakstu krājumus Из истории медицины, 1—6. Р., 1957—1964.

nav kļuvis par republikas vēsturnieku pētišanas objektu, kā arī jārada dziļi, sintētiski pētījumi.

Ekspluatatoru šķiru likvidešanas, Latvijas PSR ekonomikas sociālistiskās pārveidošanas un latviešu tautas sociālistiskās kultūras uzplaukuma rezultātā izveidojās jauna, sociālistiskā latviešu nācija, kas pašos pamatos atšķiras no vecās, buržuāziskās latviešu nācijas gan pēc sava šķiriskā sastāva un garīgās stājas, gan arī pēc savām sociālpolitiskām interesēm un centieniem. Problēmai par latviešu sociālistiskās nācijas veidošanos savus darbus veltījis K. Strazdiņš un D. Smidre,⁵⁷³ bet V. Savčenko īpašu vērību pievēršis latviešu un krievu tautas vēsturiskajiem sakariem.⁵⁷⁴

Dažas disertācijas, tematiski krājumi, brošūras un raksti speciāli veltīti LKP darbības apgaismošanai.

Jautājumi, kas saistīti ar Komunistiskās partijas darbību strādnieku šķiras un zemniecības savienības nostiprināšanā cīņas periodā par sociālisma uzcelšanu Latvijas PSR, izvirzīti V. Savčenko disertācijā.⁵⁷⁵ Hronoloģiski tā aptver laika posmu no 1940. g. jūlija līdz sociālisma uzcelšanai republikā, t. i., līdz 1950. g. Tani atspoguļots partijas organizāciju darbs 1940.—1941. g., parādīts, kā Latvijas strādnieku šķira mobilizēja zemniecību tautas saimniecības atjaunošanai un rekonstrukcijai, kā vadīja to kolektivizācijas periodā, ievirzot sociālistiskās celtniecības gultnē. Sniegti materiāli, kas raksturo partijas darbu padomju varas orgānu nostiprināšanā uz laukiem, kā arī dati par lauku partijas organizāciju tīkla izbūvi.

L. Ziles disertācijā un rakstos⁵⁷⁶ parādīta Komunistiskās parti-

⁵⁷³ K. Strazdiņš. Latviešu sociālistiskā nācija. R., 1961. 107 lpp.; K. Strazdiņš. Par latviešu sociālistiskās nācijas izveidošanos. — Krāj.: Cīņa par padomju varu Latvijā. R., 1955, 169.—185. lpp.; К. Страздинь. Формирование латышской социалистической нации. — Krāj.: Формирование социалистических наций в СССР. М., 1962, стр. 451—489; D. Smidre. Latviešu sociālistiskā nācija padomju tautu brālīgajā saimē. — PadLK, 1963, 8, 49.—53. lpp.

⁵⁷⁴ В. И. Савченко. Исторические связи латышского и русского народов. Р., 1959. 139 стр.; V. Savčenko. Jauns posms nacionālo attiecību attīstībā. R., 1962. 132 lpp.

⁵⁷⁵ В. И. Савченко. Союз рабочего класса и крестьянства в период борьбы за построение социализма в Латвийской ССР (1940—1950 гг.). Автореф. дисс. Р., 1956; sk. arī V. Savčenko. Strādnieku šķiras un zemniecības savienība Padomju Latvijā. R., 1958. 56 lpp.

⁵⁷⁶ Л. Я. Зиле. Роль Коммунистической партии Латвии в формировании и развитии рабочего класса республики (1940—1965 гг.). Автореф. дисс. Р., 1965; Л. Зиле. Роль Коммунистической партии Латвии в формировании советского рабочего класса республики (1940—1950 гг.). — ИАН ЛССР, 1964,

jas loma Padomju Latvijas strādnieku šķiras veidošanās procesā, noskaidroti strādnieku kadru papildināšanās avoti. *A. Pigoznis (Strautiņš)* aplūko partijas cīņu par tehnisko progresu Latvijas PSR rūpniecībā septiņgades laikā (1959.—1965. g.).⁵⁷⁷ Viņš analizē partijas organizāciju darbu ražošanas mehānizācijas, automatizācijas un ķimizācijas jomā, zinātnes un ražošanas sadarbības nostiprināšanā un strādnieku tehniskās kultūras līmeņa celšanā.

Latvijas Komunistiskās partijas pasākumiem sabiedrisko principu attīstīšanā vietējo padomju darbā veltīta *V. Goreva* disertācija un raksti.⁵⁷⁸ Tajos mēģināts vispārināt dažādu sabiedrisko inspektoru un instruktoru, kā arī dažādu sabiedrisko padomju un komisiju, brīvprātīgo kārtības sargu u. c. darba pieredzi. *A. Andriksons* pētījis partijas un valsts kontroles darba pieredzi Latvijas PSR.⁵⁷⁹

A. Levovs mēģinājis analizēt Latvijas Komunistiskās partijas darbību republikas kolhozu un padomju saimniecību partijas organizāciju nostiprināšanā.⁵⁸⁰ *V. Aļeksejevs* pastāstījis par republikas

10, стр. 3—12; *L. Zīle*. Republikas strādnieku šķiras attīstība. — *PadLK*, 1965, 3, 7.—13. lpp.; *Л. Я. Зиле*. Формирование и развитие советского рабочего класса Латвии (1940—1964 гг.). — *УчЗАсп*, 4, 1965, стр. 20—36.

⁵⁷⁷ *А. Пигознис*. Борьба Коммунистической партии Латвии за технический прогресс в промышленности в 1955 году. — *УчЗ ЛатГУ*, 50, 1963, стр. 209—226; *А. И. Страутинь*. Борьба Коммунистической партии Латвии за технический прогресс в промышленности (1959—1965 годы). Автореф. дисс. Р., 1965; *А. И. Страутинь*. Из опыта деятельности Коммунистической партии Латвии в области улучшения организаторской работы по развитию технического прогресса в промышленности республики. — *УчЗАсп*, 4, 1965, стр. 70—84.

⁵⁷⁸ *В. А. Горев*. Борьба Коммунистической партии Латвии за повышение роли общественности в работе местных Советов (1959—1963 гг.). Автореф. дисс. Р., 1965; *В. А. Горев*. Работа партийной организации г. Даугавпилса по руководству народными дружинами. — *УчЗАсп*, 2, 1963, стр. 93—116; *В. А. Горев*. Работа партийной организации г. Даугавпилса по развитию общественной самодеятельности трудящихся в области партийно-государственного контроля. — *УчЗАсп*, 4, 1965, стр. 110—122; *V. Gorevs*. Sabiedrisko principu attīstība kultūras darbā. — *Krāj.: Ritdienu kaldinām šodien*. R., 1965, 64.—86. lpp.

⁵⁷⁹ *А. Я. Андриксон*. Восстановление и дальнейшее развитие ленинских принципов партийно-государственного контроля в социально-культурных учреждениях Латвийской ССР. Автореф. дисс. Р., 1965; *А. Андриксон*. Из истории государственного контроля Советской Латвии в 1919 году. — *ИАИ ЛССР*, 1965, 5, стр. 37—44.

⁵⁸⁰ *А. З. Левтов*. Деятельность Компартии Латвии по укреплению партийных организаций колхозов и совхозов и повышению их роли в дальнейшем развитии сельского хозяйства республики (1956—1961 гг.). Автореф. дисс. Р., 1963; *А. З. Левтов*. Из опыта партийно-политической работы в колхозах Огрского района. — *УчЗ РПедИ*, 7, 1958, стр. 281—293; *А. З. Левтов*. Деятельность Компартии Латвии по укреплению первичных партийных организа-

partijas organizāciju pieredzi politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanā.⁵⁸¹ Propagandistu audzināšanas jautājumiem veltīts *A. Vitolas* raksts un *K. Sondora* disertācija.⁵⁸² Jāatzīmē arī *V. Krūmiņa* saturīgie raksti,⁵⁸³ kuros autors veiksmīgi mēģinājis sistematiski izklāstīt Latvijas Komunistiskās partijas darbību kadru sagatavošanā sociālisma celtniecības pabeigšanas periodā.

Tādējādi pēdējā laikā raduši atspoguļojumu svarīgi LKP mūsdienu darbības aspekti. Tomēr minētajās disertācijās dažreiz vienkāršoti traktētas svarīgas problēmas un atsevišķi secinājumi ne vienmēr bazējas uz pietiekami dziļu esošā materiāla analīzi. Ievērojot to, ka vairums procesu, ko disertanti pētījuši, vēl nav noslēgušies un turpina attīstīties, disertāciju autoriem vajadzētu pārādīt lielāku pētniecisku piesardzību.

Ievērojama daļa *L. Birziņas* disertācijas un monogrāfijas⁵⁸⁴ veltīta republikas vietējo padomju pēckara gadu darbības analīzei. Atzīmējot PSKP 20. kongresa nozīmi padomju demokrātijas attīstībā, *L. Birziņa* ar jaunu faktu materiālu parāda, kā vietējās padomes aktivizēja savu darbu, iesāka efektīvāk izmantot vietējos resursus, kompleksi attīstīt rajonu, pilsētu, ciematu ekonomiku, izvērša ražošanu uz vietējo izejvielu bāzes.

Vēsturnieku uzmanību saista arī *Ē. Stumbiņas*, *V. Kalniņa* un *E. Jostsona* disertāciju darbi.⁵⁸⁵ Pirmajā no šīm disertācijām at-

ций колхозов и совхозов республики и повышению их боеспособности (1956—1961 годы). — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 249—273; А. Левтовс. Старпкгозов политискās izglītības kabineti. — PadLK, 1961, 10, 52.—54. lpp.

⁵⁸¹ В. Н. Алексеев. Борьба Компартии Латвии за усиление руководства партийной пропагандой и повышение ее роли в современных условиях (1959—1963 гг.). Автореф. дисс. Р., 1964; В. Н. Алексеев. Борьба КП Латвии за массовую и действенную пропаганду экономических знаний. — УчЗ Асп, 2, 1963, стр. 23—50; В. Н. Алексеев. Развитие общественных начал в пропагандистской работе Компартии Латвии. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 183—196.

⁵⁸² А. Витола. Из опыта КП Латвии по воспитанию пропагандистов в свете решений XX съезда КПСС. — УчЗ ЛатГУ, 62, 1964, стр. 161—181; К. Ф. Сондор. Коммунистическая партия Латвии — организатор и руководитель марксистско-ленинского воспитания трудящихся (1956—1965 гг.). Автореф. дисс. Р., 1966.

⁵⁸³ В. Круминьш. Деятельность Коммунистической партии Латвии по подготовке кадров в период завершения строительства социализма (1953—1958 гг.). — УчЗ ЛатГУ, 50, 1963, стр. 181—207; В. Круминьш. Деятельность Коммунистической партии Латвии по укреплению своих рядов и становке партийных сил в 1945—1958 гг. — ИАН ЛССР, 1965, 5, стр. 23—36.

⁵⁸⁴ *L. Birziņa*. Latvijas PSR vietējo padomju attīstība. R., 1960. 219 lpp.; Л. К. Бирзинь. Развитие местных Советов Латвийской ССР. Автореф. дисс. М., 1961.

⁵⁸⁵ Э. Я. Стумбина. История суда Советской Латвии. Автореф. дисс.

spoguļota Padomju Latvijas tiesas vēsture, otrajā skarti jautājumi par Latvijas PSR valsts un tiesību rašanos un attīstību, trešajā pastāstīts, kā Komunistiskās partijas vadībā ar plašu darbaļaužu masu piedalīšanos Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs realizēja svarīgus pasākumus republikas vietējo varas orgānu tālākajā attīstībā un nostiprināšanā. Padomju valstiskuma attīstības atsevišķi momenti Latvijā atspoguļoti V. Millera grāmatā,⁵⁸⁶ kurā pastāstīts par lauku, pagastu un apriņķu izpildkomiteju darbu pirmajā padomju varas periodā, par vēlēšanu norisi Latvijas PSR Augstākajā Padomē un valsts varas vietējos orgānos, raksturota republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes darbība. Autors parāda, kā radikālas izmaiņas republikas sociālekonomiskajā dzīvē, ko īstenojuši darbaļaudis Komunistiskās partijas vadībā, atspoguļojušās juridiskos dokumentos, vispirmām kārtām Latvijas PSR Konstitūcijas teksta papildinājumos un izmaiņās.

Pēdējos gados atdzīvojušies darbs statistikas materiālu publicēšanā: laista klajā vesela virkne krājumu, kas satur datus, kuri raksturo Latvijas PSR tautas saimniecības un kultūras attīstību padomju varas gados, kā arī sniedz galvenos rezultātus par 1959. g. Vissavienības tautas skaitīšanu.⁵⁸⁷ Grāmatas par Rīgas, Liepājas, Daugavpils un Cēsu vēsturi⁵⁸⁸ konkretizē mūsu priekšstatus par Latvijas pilsētu atjaunošanu pēc to atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem iebrucējiem, par pilsētu intensīvo celtniecību,

R., 1953; В. Е. Калнынь. История государства и права Советской Латвии. Автореф. дисс. Р., 1954; Э. А. Иостсон. Роль Президиума Верховного Совета Латвийской ССР в укреплении советской власти в Советской Латвии (25 VIII 1940 г. — 25 VIII 1952 г.). Автореф. дисс. Р., 1954.

⁵⁸⁶ В. О. Миллер. Развитие советской государственности в Латвии. М., 1961. 176 стр.; sk. arī Очерки развития государственности советских прибалтийских республик (1940—1965 гг.). Таллин, 1965. 243 стр., kur par Latvijas PSR rakstījuši V. Millers, G. Kļava, E. Stumbiņa, B. Skapare, E. Meļķis.

⁵⁸⁷ Latvijas PSR tautas saimniecība. R., 1957. 230 lpp.; Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas statistikas atlants. R., 1960. 41 lpp. ar kart., 40 lapas diagr.; Padomju Latvijas tautas saimniecība 20 gados. R., 1960. 311 lpp.; Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. R., 1962. 374 lpp.; Latvijas PSR tirdzniecības attīstība. R., 1957. 144 lpp.; Latvijas PSR prese. 1940.—1956. R., 1958. 124 lpp.; Padomju Latvija skaitļos. R., 1965. 400 lpp.; Советская Латвия за 25 лет. Краткий стат. сб. Р., 1965. 274 стр.; Латвийская ССР в цифрах в 1960 году. Р., 1961. 344 стр.; Латвийская ССР в цифрах в 1961 году. Р., 1962. 199 стр.; Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Р., 1963. 212 стр.; Рига. Статистический сборник. Р., 1963. 299 стр.; Latvijas PSR kultūras celtniecība. R., 1957. 172 lpp.

⁵⁸⁸ I. Pīnkšis, H. Freibergs, V. Lejiņš. Revolucionārā Liepāja. R., 1955. 266 lpp.; И. Пинкис, Г. Фрейберг, В. Леннь. Революционная Лиепая. Р., 1956. 292 стр.; J. Steimānis, J. Muzikantiks, J. Pakalns. Daugavpils senāk un tagad. R., 1959. 106 lpp.; И. Штейман,

rūpniecības, tirdzniecības, kultūras, zinātnes un visas komunālās saimniecības straujo attīstību padomju varas gados. Publikācijas «Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā» 3. daļā ietilpināti līdz 1957. g. jūnijam pieņemtie svarīgākie likumi un Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmumi.⁵⁸⁹ Sākts arī darbs pēckara periodam veltīto arhīvu materiālu publikācijā, kas gan rit pagaidām pārāk gausi: tikai 1966. g. nāca klajā pirmais šāds izdevums — dokumentu krājums, kas satur materiālus par tautas izglītību Latvijā — gan buržuāzijas diktatūras, gan padomju varas laikā (līdz 1964. g.).⁵⁹⁰

No šeit dotā īsā apskata redzams, ka tieši pēdējie desmit gadi ir intensīvākais periods Latvijas PSR pēckara vēstures pētīšanā, pie kam vēsturiskās attīstības procesus, kas norit republikā pēc Lielā Tēvijas kara, pēta gan profesionāli zinātnieki — ekonomisti, juristi un vēsturnieki, gan arī politiski un sabiedriski darbinieki, kā arī tās vai citas tautas saimniecības nozares speciālisti. Jāatzīmē, ka Latvijas PSR pēckara vēstures atsevišķas problēmas nav vienādi izpētītas: ja, piemēram, republikas rūpniecības attīstības jautājumi visumā aplūkoti diezgan sīki, tad tādi jautājumi kā kolhozu celtniecības vēsture, atsevišķu uzņēmumu vēsture, lauku partijas organizāciju darbība, ideoloģiskais darbs uz laukiem pagaidām vēl izpētīti visai vāji.

Šai sakarā vēl jāpiebilst, ka līdz 1953. g. uzrakstītie darbi parasti pamatojās uz nepietiekamas avotu bāzes, jo daudz avotu zinātniekiem tolaik nebija pieejami. Šais darbos manāmas personības kulta smagās pēdas, pie kam daži no tiem būtībā ir tikai trafažētas shēmas vai pat vienkārši sholastiski vingrinājumi. Kopš PSKP 20. kongresa republikas vēsturnieki veikuši lielu darbu personības kulta seku pārvarēšanā. Bet daudz kas vēl jādara, jo arī šodien to darbu vidū, kas veltīti Latvijas PSR vēstures pēckara periodam, ir maz pētījumu, kas dziļi un uz maksimāli plašas avotu

Я. Музыкантик, Я. Пакалнс. Даугавпилс в прошлом и настоящем. Р., 1959. 119 стр.; Cēsis senāk un tagad. R., 1960. 213 lpp.; Rīga. Arcerējumi par pilsētas vēsturi. R., 1965. 279 lpp.; sk. arī В. Лаздынь. Рига (экономико-географическая характеристика). Автореф. дисс. Р., 1956; Л. Я. Халифман. Город Даугавпилс — крупнейший экономический центр Восточной Латвии. Автореф. дисс. Л., 1963. — Вēsturnieku zināmu interesi saistīs arī ziņas par Rīgas pasažieru transporta attīstību, kas atrodamas M. Porietes disertācijā: М. А. Пориеге. Пассажирский транспорт г. Риги и перспективы его развития. Автореф. дисс. Р., 1955.

⁵⁸⁹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. (1917.—1957.). R., 1957. 417 lpp.

⁵⁹⁰ Tautas izglītība Latvijā agrāk un tagad. Dokumentu un materiālu krājums. R., 1966. 252 lpp.

bāzes risinātu izvirzītās problēmas. Padomju Latvijas vēsturnieku pats neatliekamākais uzdevums ir uzrakstīt vispārinošu darbu par Latvijas Komunistiskās partijas pēckara vēsturi, kurā dziļi un vispusīgi tiktu atsegta Komunistiskās partijas mobilizējošā un vadošā loma. Nepieciešams vistuvākajā laikā sagatavot rezumējošus darbus kolektivizācijas un kolhozu zemniecības vēsturē, republikas industrializācijas un strādnieku šķiras vēsturē, pie kam ievērojamā mērā jāpildinveido pētniecības metodika un tehnika, jāpastiprina radošais moments, vērību vispirms pievēršot nevis izlaižamo darbu daudzumam, bet gan to kvalitātei — lai tiem būtu nozīme kā zinātniekiem un izziņas avotiem un audzināšanas līdzekļiem, lai tie būtu politiski aktuāli un iedarbīgi un tiem būtu arī literāra vērtība.

Tāpat latviešu padomju vēsturnieki kopā ar ekonomistiem likuši jau pirmos akmeņus republikas pēckara perioda vēstures pētīšanas fundamentā. Un tomēr viņi joprojām ir sabiedrības parādnieki — PSKP kongresu vēsturiskie lēmumi taču izvirzījuši vēsturniekiem virkni neatliekamu uzdevumu, kuru vidū svarīgākais ir sarakstīt mūsdienu zinātnisku vēsturi. Tāpēc vistuvākajā nākotnē nepieciešams sagatavot vispārinošu darbu, kas kļūtu par tūkstošiem un tūkstošiem darbaļaužu rokasgrāmatu, plaši apgaismotu mūsu lielisko šodienu un sekmētu tautas masu mobilizāciju komunistiskās sabiedrības uzcelšanas lieliskās programmas īstenošanai. Visā augumā izvirzās uzdevums sagatavot iespēšanai apjomā nelielus, bet saturā un metodiskā ziņā nopietnus pētījumus, analītiskus darbus, kas būtu veltīti republikas pēckara vēstures atsevišķām problēmām. Šai sakarā nepieciešams nopietnu uzmanību pievērst arī LKP pēckara perioda vēstures tematikai veltītu disertāciju kvalitātes celšanai.

4. V. I. ĻEŅINS PAR REVOLUCIONĀRO KUSTĪBU LATVIJĀ. REVOLUCIONĀRAJIEM DARBINIEKIEM VELTĪTĀ LITERATŪRA

Padomju Latvijas darbaļaudis ir lepmi uz to, ka latviešu proletariāts kopā ar visas Krievijas strādnieku šķiru cīnījās pret carisma, muižnieku un kapitālistu jūgu partijas vadībā, kuras priekšgalā bija V. I. Ļeņins. Tāpēc republikas sabiedrība ar interesi sagaida katru darbu, kas apgaismo V. I. Ļeņina saites ar latviešu revolucionāriem, parāda, kā V. I. Ļeņins vērtējis revolucionāro

kustību Latvijā un kā proletariāta vadoņa darbi izplatījušies latviešu valodā.

Šai sakarā liela nozīme bija rakstu krājumam «V. I. Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas darbību»,⁵⁹¹ ko izdošanai sagatavojis LKP CK Partijas vēstures institūts. Tas ir pirmais V. I. Ļeņina darbu krājums, kur savākts svarīgākais, ko pasaules proletariāta vadonis teicis par revolucionāro kustību Latvijā, par Latvijas sociāldemokrātijas revolucionāro darbību. Krājumā ievietotie V. I. Ļeņina raksti dziļi vispārina Latvijas strādnieku šķiras un tās avangarda — revolucionārās sociāldemokrātijas cīņas pieredzi pirmās Krievijas revolūcijas periodā. Rakstos, kas attiecas uz pēcrevolūcijas posmu, V. I. Ļeņins, kas uzmanīgi sekoja latviešu sociāldemokrātu divu virzienu cīņai, nesaudzīgi atmaskoja partijas apmetājus, kritizēja samiernieku un izlīdzēju bezdeģiskumu, kuri, sējot viltu strādnieku vidū, faktiski palīdzēja likvidatoriem. No pirmā pasaules kara perioda V. I. Ļeņina darbiem krājumā ievietoti divi dokumenti: «Par Londonas konferenci» un «Vēstule J. A. Bērziņam», kas parāda LSD un boļševiku uzskatu vienību taktikas pamatjautājumos. Rakstos, kas attiecas uz 1917.—1920. g. periodu, raksturota Latvijas darbaļaužu cīņa boļševiku partijas vadībā par padomju varu un šīs cīņas apstākļi. Tomēr krājumā nav ievietoti visi V. I. Ļeņina dokumenti, kas attiecas uz aplūkojamo tematu, bet komentāros pie atsevišķiem V. I. Ļeņina rakstiem sastopami nopietni trūkumi un pat rupjas kļūdas (it īpaši P. Stučkas darbības vērtējumā). Tagad radusies nepieciešamība sagatavot šīs vērtīgās publikācijas otro, papildinātu izdevumu.

1957. g. latviešu valodā, bet pēc diviem gadiem arī krievu valodā iznāca Latvijas revolucionāru atmiņu krājums par V. I. Ļeņinu,⁵⁹² kurā ietilpinātas gan jau agrāk publicētās atmiņas (to skaitā P. Stučkas, J. Bērziņa-Ziemeļa, P. Dages, J. Rudzutaka), gan arī pēckara periodā uzrakstītās. Atmiņas liecina, cik liela bijusi pasaules proletariāta vadoņa interese par revolucionārajiem notikumiem Latvijā, stāsta par viņa sakariem ar latviešu revolucionāriem, parāda V. I. Ļeņina lielo uzticību latviešu komunistiem un latviešu strēlniekiem, kas apsargāja Smoļniju Petro-

⁵⁹¹ V. I. Ļеņинс. Par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas darbību. Rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums. R., 1947. 363 lpp.; В. И. Ленин. О революционном движении в Латвии и деятельности революционной социал-демократии Латышского края. Сборник статей, писем и документов. Р., 1948. 387 стр.

⁵⁹² Par Ļеņину. Latvijas revolucionāru atmiņas. R., 1957. 272 lpp.; О Ленине. Воспоминания революционеров Латвии. Р., 1959. 320 стр.

gradā, Maskavas Kremli un Gorkus. Diemžēl, šajā krājumā nav ietvertas visas latviešu revolucionāru vērtīgās atmiņas par V. I. Ļeņinu (tā, piemēram, tur nav J. Daniševska, K. Hermaņa u. c. atmiņu). No otras puses, sakarā ar to, ka daļa atmiņu uzrakstītas daudzus gadus pēc aprakstītajiem notikumiem, vairāki tur minētie fakti jāpārbauda un jāprecizē.

1960. g. izdotsis R. Treija darbs⁵⁹³ ir pirmais mēģinājums padomju vēstures zinātnē sniegt sistematizētu un vispārinošu tās ietekmes vērtējumu, kāda bija pasaules proletariāta vadonim uz revolucionārās kustības attīstību Latvijā. Autors uzmanīgi izpētījis V. I. Ļeņina darbus, kas veltīti latviešu darbaļaužu revolucionārajai cīņai, plaši izmantojis veco latviešu revolucionāru atmiņas par V. I. Ļeņinu, periodikas un arhīvu materiālus. Brošūra sniegta ziņas par V. I. Ļeņina darbu izdošanu latviešu valodā, par to izplatību Latvijā, ar faktiem pierādīts, ka V. I. Ļeņina darbi bija viens no svarīgākajiem avotiem, kur latviešu strādnieki un revolucionāri noskaņotā inteliģence smēlās savas marksisma zināšanas. Aprakstīta V. I. Ļeņina ierašanās Rīgā 1900. g. pavasarī, parādīts, kā latviešu revolucionāri organizēja ļeņinskās «Iskras» pārvešanu no ārzemēm uz Krieviju, kā šī avīze izplatījās Latvijā. R. Treijs pastāsta, kā pasaules proletariāta vadonis sekoja latviešu darbaļaužu revolucionārajai cīņai, iepazīnās ar Latvijas sociālekonomiskajiem apstākļiem, it īpaši ar agrārājam attiecībām, atsaucās presē uz svarīgākajiem notikumiem Latvijā. Vairākos savos darbos V. I. Ļeņins augsti novērtējis latviešu proletariāta darbību; sevišķi uzmanīgi V. I. Ļeņins sāka vērot notikumus Latvijā, sākot ar 1905. g., kad latviešu proletariāts parādīja nopietnu organizētību un disciplinētību un pirmās Krievijas revolūcijas cīnītāju vidū ieņēma goda vietu. Silti aprakstītas pasaules revolūcijas vadoņa tikšanās un draudzība ar latviešu revolucionārās kustības darbiniekiem. Arī reakcijas gados, kas sekoja pēc 1905.—1907. g. revolūcijas sakāves, V. I. Ļeņins sekmēja latviešu sociāldemokrātu darbu, darīja visu iespējamo, lai palīdzētu latviešu boļševikiem cīņā ar meņševikiem. V. I. Ļeņins piedalījās LSD II un IV kongresu darbā, pārstāvēja LSD Cimervaldes sociālistu konferencē.

V. I. Ļeņina sakari ar Latvijas revolucionāro kustību bija arī daudzu rakstu temats, kuri parādījušies republikas presē.⁵⁹⁴

⁵⁹³ R. Treijs, Ļeņins un revolucionārā kustība Latvijā. R., 1960. 151 lpp.

⁵⁹⁴ А. Дризул. Ленин и революционное движение в Латвии. — СовЛ, 20 апр. 1950 г., № 96; Я. Крастынь. В. И. Ленин о революционной борьбе латышского пролетариата. — СовЛ, 21 янв. 1954 г., № 17; Т. Драудиņš.

V. I. Ļeņina dibinātā Padomju Savienības Komunistiskā partija izaudzinājusi slavenu sociālistiskās revolūcijas cīnītāju plejādi. Tomēr par daudzu izcilu mūsu lielās Dzimtenes revolucionāru dzīvi mēs joprojām zinām visai maz, jo viņu vārdi literatūrā ilgāku laiku netika pieminēti. Šai ziņā sevišķi neveicās Latvijas revolucionārajiem darbiniekiem. Tas bija jo sāpīgāk tāpēc, ka latviešu darba tauta allaž lepojies ar simtiem un tūkstošiem savu ievērojamo dēlu, kas bija bezgalīgi uzticīgi dižajam V. I. Ļeņina idejām un ziedoja visus savus spēkus kalpošanai sociālistiskajai revolūcijai. «Latviešu tauta,» piemēram, norādīts «Pravdas» 1940. g. 6. augusta numura ievadrakstā sakarā ar Latvijas iestāšanos PSRS sastāvā, «var lepoties ar to, ka no tās rindām nākuši daudzi slaveni cīnītāji, kas ierakstījuši savu vārdu proletariāta diktatūras izcīnīšanas vēsturē.»

Pēc PSKP 20. kongresa partija padomju vēsturniekiem izvirzīja uzdevumu atjaunot vēsturisko patiesību un pastāstīt tautai par daudziem izciliem revolucionāriem, no kuriem daļa 30. gados bija apmeloti un par kuriem kopš tā laika nekas netika rakstīts. Šai sakarā nāca klajā vesela rinda interesantu darbu: dienas gaismu ieraudzīja P. Dauges pētījums par P. Stučku, iznāca N. Kondratjeva grāmatas, bija izdots Latvijas revolucionārās kustības darbinieku biogrāfiju krājums, publicētas monogrāfijas par J. Jansonu-Braunu un F. Roziņu, rakstu un atmiņu krājumi par J. Lencmani un J. Luteru-Bobi, Jēkaba Alkšņa biogrāfija, grāmatas par A. Arāju-Bērci, Dāvidu Beiku, Jāni Rudzutaku, Robertu Eidemani, Ansi Daumani, Albertu Lapiņu u. c. Šie darbi pēc sava rakstura, stila, vielas izklāsta manieres, beidzot, pēc izziņas materiāla nozīmīguma un zinātniskās vērtības ir visai dažādi. Un tomēr šīs grāmatas vieno kopīga iezīme, proti, cenšanās izvairīties no agrāk bieži praktizētās vēstures procesa «bezpersoniskošanas» un vēsturiskuma principa nonicināšanas, vēlēšanās uz dokumen-

V. I. Ļeņins un proletariāta revolucionārā kustība Latvijā. — LitM, 1954. g. 24. janv., 4. nr.; V. Austrums. V. I. Ļeņina darbu loma latviešu revolucionārajā kustībā. — Cīņa, 1955. g. 22. apr., 95. nr.; R. Treijs. V. I. Ļeņins par latviešu tautas revolucionāro kustību. — PadJ, 1958. g. 22. apr., 80. nr.; V. Austrums. Ļeņins un latviešu revolucionāri. — LitM, 1958. g. 18. apr., 16. nr.; A. Rubenis. V. I. Ļeņins un revolucionārā kustība Latvijā. — PadLK, 1960, 4, 14.—19. lpp.; M. Ašmanis. Ļeņina darbu izplatīšanās Latvijā. — PadLK, 1960, 4, 32.—38. lpp.; I. Arīne. V. I. Ļeņina sakari ar Latvijas revolucionāriem. — Cīņa, 1960. g. 12. febr., 61. nr.; J. Paeglis. Marksisma-ļeņinisma pamatlicēju darbu latviskie tulkojumi (līdz 1917. gadam). — ZAVest, 1966, 6, 145.—153. lpp.; sk. arī A. A. Дризул. В. И. Ленин и латышские стрелки. — Krāj.: Октябрь и гражданская война в СССР. М., 1966, стр. 289—295.

tālu materiālu bāzes pastāstīt par daudziem aktīviem revolucionāro notikumu līdzdalībniekiem. Tā kā mums šeit nav iespējams sīki pakavēties pie visiem publicētajiem darbiem, apskatīsim, un tad arī tikai īsumā, svarīgākos no tiem.

Sāksim ar *P. Dauges* monogrāfiju «P. Stučkas dzīve un darbs»,⁵⁹⁵ kas ir autora ilgu gadu radoša darba rezultāts. Liels *P. Dauges* nopelns ir tas, ka viņš pirmais savācis un uzmanīgi izskatījis *P. Stučkas* bagāto literāro mantojumu, kas bija izkaisīts pa daudziem nelegāliem un legāliem partijas izdevumiem, sākot ar «*Dienas Lapu*» un *F. Roziņa* rediģēto Londonas «*Sociāldemokrātu*». *P. Dauge* pārliecinoši parāda *P. Stučkas* lomu revolucionārajā kustībā Latvijā, izseko viņa uzskatu nobriešanai tiešā sakarā ar revolucionāro praksi, ar revolucionārās cīņas prasībām un vajadzībām, pasvītro, cik liela nozīme Latvijas sociāldemokrātijas likteņos bija *V. I. Ļeņina* idejām un tiešai *V. I. Ļeņina* līdzdalībai latviešu sociāldemokrātu darbā. Diemžēl, *P. Dauges* darbs palicis nepabeigts. No grāmatas otrās daļas autoram izdevies uzrakstīt tikai nedaudz, apgaismojot, un arī tad nepilnīgi, *P. Stučkas* piedalīšanos Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanā.

1965. g. iznāca publikācija «*Pēteris Stučka* laikabiedru atmiņās».⁵⁹⁶ Tajā ievietotas kā agrāk publicētās, tā arī pēdējos gados uzrakstītās atmiņas, pie kam lielākā daļa atmiņu publicētas pirmo reizi. Grāmatā pārliecinoši parādīta *P. Stučkas* uzticība revolūcijas lietai, atsegtas viņa rakstura cēlās īpašības — darba mīlestība un disciplinētība, komunista principālitate, dziļš cilvēciskums, labsirdība un taktiskums. Ar spilgtu *P. Stučkas* dzīves ainu tēlojumu izceļas *P. Dauges*, *J. Birzgaļa*, *A. Upīša*, *M. Krustiņšones* un *A. Jansones-Braunas* atmiņas. Tās ne vien padara dzīvāku mūsu priekšstatu par *P. Stučku*, bet arī vēl un vēlreiz palīdz lasītājam izprast to diženo notikumu vēsturisko nozīmību, kuru laikabiedrs un aktīvs līdzdalībnieks bija *P. Stučka*. Taču uz atsevišķām atmiņām aizritējušie gadi atstājuši savu zīmogu — laiks izdzēsis no atmiņas svarīgas detaļas. Tāpēc vairākās atmiņās izjūtams zināms shematisms un vispārīgums. Grāmatā ievietoti

⁵⁹⁵ *P. Dauge*. *P. Stučkas dzīve un darbs*. R., 1958. 551 lpp. — Grāmatas autors ir aktīvs «*Jaunās strāvas*» dalībnieks, viens no pirmajiem marksistiem Latvijā, partijas biedrs no 1903. g., triju revolūciju dalībnieks, *P. Stučkas* tuvs draugs. Darbu pie *P. Stučkas* biogrāfijas *P. Dauge* uzsācis 1932. g. Līdz 1937. g. viņam izdevās savākt plašus dokumentālus materiālus, sastādīt kartotēku un uzrakstīt pirmās daļas manuskriptu. Tomēr pēc tam *P. Dauge* apcietināja, un visi savākie materiāli par *P. Stučku* un manuskripts pazuduši bez vēsts. Pēc rehabilitācijas *P. Dauge* darbu turpināja, bet pabeigt nepaguva.

⁵⁹⁶ *Pēteris Stučka* laikabiedru atmiņās. 1865.—1965. R., 1965. 297 lpp.

arī materiāli par P. Stučkas 65. dzimšanas dienu un nāves dienu, kuros dots viņa darbības novērtējums. Diemžēl, krājumā nav uzņemta vācu proletariāta izcilā vadoņa E. Telmana spilgtā runa P. Stučkam veltītajā Komunistiskās Internacionāles Izpildu Komitejas sēdē.

Nākuši klajā arī divi rakstu krājumi, kas veltīti P. Stučkas daudzpusīgās darbības dažu svarīgāko aspektu raksturojumam.^{596a} Latvijas PSR vēsturniekus visvairāk var interesēt tajos ievietotie raksti par šī izcilā revolucionāra pasaules uzskata veidošanos, par viņu kā Latvijas Padomju valdības vadītāju 1919. g. un viņa lomu LKP programmas izstrādāšanā 1928.—1931. g.

Tomēr vēsturnieki un juristi joprojām ir padomju sabiedrībai parādā — līdz šim laikam vēl nav uzrakstīta pilnīga, visaptveroša P. Stučkas biogrāfija, vēl nav pietiekami izpētīts viņa atstātais literārais mantojums. Šim perspektīvajam, zinātniski un politiski svarīgajam darbam jāpievēršas plašākam pētnieku lokam.

Kā jau atzīmējām, vairākas grāmatas par izciliem latviešu revolucionāriem sarakstījis N. Kondratjevs.⁵⁹⁷ Viņa beletrizētās Jāņa Fabriciusa, Kārļa Pēterona, Semjona Nahimsona, Teodora Netes, Anša Daumana, Kārļa Ziediņa, Eižena Berga, Jāņa Judīņa u. c. biogrāfijas plaši pazīstamas lasītājiem. Neraugoties uz dažām neprecizitātēm, kam par cēloni ir konkrētu apstākļu un situāciju pietiekama nepazīšana un dažkārt arī nekritisks pieeja avotiem, N. Kondratjevam tomēr izdevies savākt diezgan plašu faktu materiālu un uz tā pamata radīt interesantas grāmatas par latviešu tautas dižajiem dēliem.

1958. g. iznākušajā krājumā «Latviešu revolucionārie darbinieki»⁵⁹⁸ uzņemti raksti par 21 boļševistiskās gvardes cīnītāju —

^{596a} П. Стучка — революционер, мыслитель и государственный деятель (УчЗ ЛатГУ, [73]. Труды кафедры истории КПСС, вып. 3). Р., 1965. 127 стр.; О теоретическом наследии П. И. Стучки в советской правовой науке. Сборник статей. Р., 1965. 258 стр.

⁵⁹⁷ Н. Кондратьев. Ян Фабрициус. Р., 1954. 274 стр.; Н. Кондратьев. Jānis Fabriciuss. R., 1954. 259 lpp.; Н. Кондратьев. Сыны народа. Р., 1956. 359 стр.; Н. Кондратьев. Tautas dēli. R., 1957. 367 lpp.; Н. Кондратьев. Комбриг Юдин. Казань, 1958. 78 стр.; Н. Кондратьев. Товарищ Петерсон. Р., 1959. 355 стр.; Н. Кондратьев. Biedrs Pētersons. R., 1960. 324 lpp.; Н. Кондратьев. Гори, мое сердце... Р., 1961. 242 стр.; Н. Кондратьев. Dedz, mana sirds. [Par S. Nahimsonu]. R., 1962. 222 lpp.; Н. Кондратьев. Сквозь револьверный лай... [Par T. Neti]. M., 1962. 63 стр.; Н. Кондратьев. Начдив Железной Азин. M., 1966. 112 стр.; Н. Кондратьев. Человек долга. [Par A. Dauman]. M., 1966. 112 стр.

⁵⁹⁸ Латышские революционные деятели. Р., 1958. 175 стр.; Latviešu revolucionārie darbinieki. R., 1958. 153 lpp.

profesionāliem revolucionāriem, pilsoņu kara varoņiem, partijas un padomju valsts vadītājiem, milītāriem un saimnieciskiem darbiniekiem, rakstniekiem un zinātniekiem. Krājumam liela politiska nozīme, tas satur svarīgu izziņas materiālu. Tas ir pirmais (tiesa, gan ļoti īss) šāda veida apcerējums par vairāku ievērojamu revolucionāru dzīvi un darbību, kuri ilgāku laiku bija nepelnīti «aizmirsti». Tomēr, atzīmējot šī darba lielo pozitīvo nozīmi, jānorāda arī uz dažiem tā trūkumiem. Kā zināms, krājumā sakopoti raksti, kas jau bijuši publicēti republikas avīzēs un kas nevar tikt uzskatīti par revolucionāro cīnītāju kaut cik pilnīgu dzīves un darbības aprakstu. Ne visi raksti uzrakstīti vienādā līmenī. Šad un tad vērojams lieks shematisms, paviršība vēstījumā, sausums izklāstā, kas vietumis jau atgādina anketu frāzes; bez tam jūtams arī «avižniecisks» stils, kuru padziļina rakstu pārslogošana ar datiem un skaitļiem.

V. *Steinberga* un A. *Vilsona* grāmata⁵⁹⁹ ir pirmais plašākais darbs padomju historiogrāfijā, kas veltīts ievērojamā latviešu revolucionārā publicista un literatūrkriķa J. Jansona-Brauna dzīvei un darbībai. Stāstot par J. Jansona-Brauna revolucionāro darbību, autori nenoklusē arī viņa nopietnās kļūdas.

V. *Steinberga* monogrāfijā «F. Roziņš — marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā»⁶⁰⁰ izsekots F. Roziņa filozofisko uzskatu attīstībai, sniegta viņa galveno filozofisko darbu analīze, parādīta tā milzīgā nozīme, kāda F. Roziņa filozofisko uzskatu veidošana bija V. I. Ļeņina darbiem.

Friča Roziņa dzīvei un darbībai veltīta arī V. *Millera* un Ē. *Stumbiņas* grāmata.⁶⁰¹ Autori rūpīgi savākuši materiālus F. Roziņa biogrāfijai un dziļi analizējuši viņa darbus. Diemžēl, ne visas grāmatas nodaļas izstrādātas vienlīdz pamatīgi. Vietumis biogrāfiskā materiāla trūkumu autori centušies kompensēt ar F. Roziņa darbu sīku analīzi vai vēsturisko apstākļu nevajadzīgi garu izklāstu. Ievērojot to, ka F. Roziņa darbi jau bija aplūkoti V. *Steinberga* monogrāfiskajā pētījumā, tad biogrāfiskā apcerējumā varēja ierobežoties tikai ar to vispārējo raksturojumu un principiālu vērtējumu. Neraugoties uz minētajiem trūkumiem,

⁵⁹⁹ V. *Steinbergs*, A. *Vilsons*. J. Jansona-Brauna dzīve. R., 1957. 153 lpp.

⁶⁰⁰ V. *Steinbergs*. F. Roziņš — marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā. R., 1960. 298 lpp.

⁶⁰¹ V. *Millers*, Ē. *Stumbiņa*. Fricis Roziņš. 1870.—1919. Dzīve un darbs. R., 1965. 345 lpp.

V. Millera un Ē. Stumbiņas grāmata neapšaubāmi ir solis uz priekšu F. Roziņa biogrāfijas izpētē.

1965. g. iznāca grāmata par J. Lencmaņa dzīvi un darbu,⁶⁰² kurā sakopots bagātīgs faktu materiāls, kas raksturo šī ievērojamā Latvijas revolucionārās kustības darbinieka, boļševiku vecās gvardes lieliskā pārstāvja dzīves gājumu. No grāmatā ievietotajiem materiāliem ar interesantiem dzīves ainu skicējumiem un pamācošām biogrāfiskām detaļām izceļas Eliz. Krustiņšones, M. Krustiņšones, A. Lutera, T. Draudiņa un vairāku citu autoru atmiņas.

Ar lielu iekšēju siltumu atveidots Dāvida Beikas tēls S. Ziemeļa un A. Guseva darbā.⁶⁰³ Grāmata liecina, ka autori pamatīgi iepazinušies ar konkrēto materiālu, ārkārtīgi rūpīgi izstudējuši lielu daudzumu avotu. Tani sakopotais spilgtais faktu materiāls un stāsts par konkrētas personas dzīvi un darbību veiksmīgi ievīts plašā vēsturiskā fonā.

Rakstu un atmiņu krājums «Jānis Luters-Bobis»⁶⁰⁴ paver lasītājam ievērojamā latviešu revolucionāra-pagridnieka, Komunistiskās partijas uzticamā dēla dzīves spilgtas lappuses. Krājuma pirmā daļa aptver paša Jāņa Lutera rakstus un atmiņas, kuras uzrakstītas laikā no 1914. līdz 1937. g. Tajās pastāstīts par Latvijas revolucionārā proletariāta rašanos un darbību, ar konkrētiem faktiem parādīta latviešu un krievu darbaļaužu kopīgā cīņa pret cara patvaldību, kapitālistiem un muižniekiem. Otrā daļa satur rakstus un atmiņas par Jāņa Lutera dzīvi un darbību. Šeit ievietotas veco Latvijas komunistu K. Landera, E. Mednes, G. Daberta, ievērojamā Krievijas boļševistiskās pagrīdes darbinieka N. Bureņina, rakstnieku K. Fedina, B. Lavreņova, M. Sergejeva atmiņas.

E. Līdaces grāmata «Lūzt, bet neliekties...»⁶⁰⁵ veltīta revolucionāra, rakstnieka un dzejnieka Augusta Arāja-Bērces dzīvei un darbībai. Uz rūpīgi savākta arhīvu materiāla, laikabiedru atmiņu, periodiskās preses un citu avotu bāzes autore uzrakstījusi grāmatu, kas ir neapšaubāmi interesanta kā plašam lasītāju lokam, tā arī speciālistiem vēsturniekiem.

⁶⁰² Jānis Lencmanis, Biogrāfisks apcerējums un laikabiedru atmiņas. R., 1965. 188 lpp. [biogrāfisku apcerējumu (9.—93. lpp.) sarakstījusi G. Raiņa a].

⁶⁰³ S. Ziemeļis, A. Gusevs, Dāvids Beika. R., 1963. 240 lpp.; С. Зиемелис, И. Гусев. ... и вечный бой. Р., 1964. 254 стр.

⁶⁰⁴ Jānis Luters-Bobis. R., 1960. 324 lpp.; Янис Лутер-Бобис. Р., 1962. 420 стр.

⁶⁰⁵ E. Līdace. Lūzt, bet neliekties... Revolucionāra Augusta Bērces dzīves stāsts. R., 1961. 170 lpp.; Э. Лидаце. Несгибаемый. Р., 1962. 186 стр.

I. Kiršentāles darbs par Ernestu Efertu-Kluso⁶⁰⁶ iepazīstina lasītāju ar šī izcilā latviešu revolucionāra, publicista un rakstnieka dzīvi un literāro mantojumu. Vēsturnieks šai grāmatā var smelties ne tikai ziņas par E. Eferta-Klusā dzīvi un darbību, bet arī daudz interesantu detaļu no revolucionārās kustības vēstures Latvijā.

D. Pankova grāmatā⁶⁰⁷ stāstīts par R. Eidemaņa dzīvi, sabiedriski politisko un militāro darbību. Rūpīgi izpētījis arhīvu dokumentus un laikabiedru atmiņas, autors radījis savilņojošu apcerējumu par šā lieliskā cilvēka dzīvi un darbību. Grāmata atveido vīrišķīgā, vispusīgi izglītotā, proletāriskās revolūcijas idejām uzticīgā cilvēka — talantīgā karavadoņa un pilsoņu kara varoņa, ievērojamā sabiedriskā un partijas darbinieka, dzejnieka un rakstnieka tēlu.

Par leģendārās 1. Jātnieku armijas 11. kavalērijas divīzijas komisāra K. Ozoliņa dzīvi un darbību pastāsta ģenerālis *I. Tjuļņevs*.⁶⁰⁸

K. Mednes grāmata⁶⁰⁹ ir pirmais biogrāfiskais darbs, kas veltīts Sarkanās Armijas izcilā komandiera Jekaba Alksņa darbībai. Jekabs Alksnis bija padomju gaisa spēku pavēlnieks, PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieks, un ar viņa vārdu nesaraujami saistīta padomju kara gaisa flotes un aviācijas rūpniecības izveidošana. Autorei izdevies atveidot Jekaba Alksņa tēlu — tas ir cilvēks, kurā bezgalīga uzticība sociālisma idejām harmoniski savienojas ar bezbailību, nelokāmu gribu, principialitāti, ārkārtīgu darba mīlestību un pieticību.

No darbiem, kas veltīti latviešu revolucionāro darbinieku dzīvei un darbībai, jāatzīmē arī *G. Trukāna* brošūra.⁶¹⁰ Tā ir pirmā publikācija par Jāņa Rudzutaka dzīvi un darbību. Jānis Rudzutaks bija viens no aktīvākajiem revolucionārās kustības dalībniekiem, izcils Komunistiskās partijas un valsts darbinieks, kas traģiski gāja bojā 30. gadu beigās. Diemžēl, brošūras nozīmi, pēc mūsu domām, mazina zināms shematisms materiāla izklāstā jeb, precīzāk, mūsu populārajā literatūrā iesakņojies štamps, kura rezultātā dziļš un dzīvs revolucionāra tēls nereti tiek aizstāts ar reizi par visām reizēm izstrādātu shēmu.

⁶⁰⁶ I. Kiršentāle. Ernests Eferts-Klusais, R., 1962. 172 lpp.

⁶⁰⁷ Д. В. Панков. Комкор Эйдеман. М., 1965. 104 стр.

⁶⁰⁸ I. Tjuļņevs. Divīzijas komisārs. (Atmiņas par K. Ozoliņu). R., 1959. 62 lpp.

⁶⁰⁹ К. Медне. Яков Алкснис. Жизнь и работа в авиации. Р., 1960. 143 lpp.; К. Медне. Яков Алкснис. Жизнь в авиации. Р., 1961. 162 стр.

⁶¹⁰ Г. А. Трукан. Ян Рудзутак. М., 1963. 96 стр.; Г. Труканс. Ļeņina gvardes kareivis. R., 1965. 122 lpp.

«Piecu ordeņu kavalieris» — tā saucas *I. Gaglova* un *M. Palanta* darbs par Albertu Lapiņu, ievērojamo pilsoņu kara varoni, kas nogājis kaujas ceļu no komjaunieša-sarkangvarda līdz armijas komandierim un apbalvots ar četriem Sarkanā Karoga ordeņiem un Ļeņina ordeni.⁶¹¹ Izsekojot Alberta Lapiņa dzīves ceļu, autori pareizi pasvitro, ka viņa militārā biogrāfija cieši savijusies ar tādu izcilu padomju komandieru likteni, kādi bija Tuhačevskis, Blihers un Putna. Tomēr visi Alberta Lapiņa dzīves periodi grāmatā nav atspoguļoti vienādi vispusīgi, un, lai uzrakstītu pilnīgu viņa biogrāfiju, vēl nepieciešams zināms darbs — gan faktu vākšanā, gan to apkopošanā.

1964. g. izdotā *J. Ķipera* un *M. Šaca* grāmata⁶¹² veltīta vienam no Latvijas Sociāldemokrātijas dibinātājiem — Vilim Dermanim, viņa dzīvei un darbībai.

Virkni jaunu materiālu par slavenā partizāna un pagrīdnieka — Padomju Savienības Varoņa Imanta Sudmaļa dzīvi satur *I. Muzikantika* un *D. Reitas* brošūra.⁶¹³ Tajā stāstīts par I. Sudmaļa bērnību un jaunību, par viņa iesaistīšanos revolucionārajā kustībā, pildot svarīgus komjaunatnes, bet pēc tam arī partijas uzdevumus. Ar spilgtiem piemēriem parādītas tādas lieliskas viņa rakstura īpašības kā neiedomājama drošsirdība un pašaieliedzība, kas sevišķi izpaudās cīņā ar ienaidnieku Lielā Tēvijas kara gados. Autori izseko I. Sudmaļa darbībai pagrīdes partijas organizāciju izveidošanā hitleriešu uz laiku okupētajā Latvijā. Bez saviņņojuma nevar lasīt tās lappuses, kas stāsta par šī drosmīgā komunistu traģisko bojā eju, pēdējās, cietuma sienās uzrakstītās Imanta Sudmaļa vēstules.

Liela nozīme izkropļojumu pārvarēšanā, kas saistījās ar personības kultu, bija arī centrālajos un republikas periodiskajos izdevumos sistemātiski publicētajiem rakstiem par ievērojamiem latviešu revolucionāriem. Šie raksti, kuru skaits sniedzas simtos, ir svarīgs ieguldījums Latvijas revolucionārās kustības vēstures pētišanā.

Faktiski pirmo reizi pēdējos 10 gados veikts nopietns darbs, publicējot Latvijas strādnieku un komunistiskās kustības dar-

⁶¹¹ И. Гаглов, М. Палант. Кавалер пяти орденов. Рассказ о двадцатидвухлетнем командире. М., 1964. 112 стр.

⁶¹² J. Ķipers, M. Šacs. Kvelais tribūns. Viļa Dermaņa dzīves un cīņu ceļš. 1875.—1939. R., 1964. 166 lpp.

⁶¹³ I. Muzikantiks, D. Reita. Imants Sudmalis. Dzīves un cīņu ceļš. R., 1966. 85 lpp.

binieku izcilākos darbus. Nakušas klajā P. Stučkas,⁶¹⁴ F. Roziņa,⁶¹⁵ K. Pečaka⁶¹⁶ un F. Deglava⁶¹⁷ rakstu izlases.

Tādā veidā sperti pirmie soļi, apgaismojot daudzu Latvijas revolucionāro darbinieku dzīvi un darbību un publicējot viņu labākos darbus. Un tomēr tas ir tikai sākums — vēl nepieciešams liels darbs, lai ar ievērojamiem latviešu tautas dēliem, kas ziedojuši visus savus spēkus cīņai par padomju varu, iepazīstinātu plašas tautas masas.

5. DARBI LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Marksistiskā historiogrāfija pēta vēstures zinātnes attīstību sakarā ar sabiedrisko attiecību attīstību, pie kam historiogrāfijas galvenais saturs ir vēsturiskās domas attīstība. Tādai zinātniskās historiogrāfijas izpratnei pilnībā atbilst akadēmiķa J. Zuša pazīstamais darbs par baltvācu historiogrāfiju XIII—XX gs.⁶¹⁸ Šis lieliskais pētījums izeļas ne tikai ar bagātīgo faktu materiālu (viss baltvācu hronistu, vēsturnieku un publicistu «panteons» — sākot no Latviešu Indriķa un beidzot ar Reinhardu Vitramu!), bet arī ar Austrumbaltijas vācu muižniecisko un buržuāzisko vēsturnieku reakcionāro koncepciju smalku kritisku analīzi. Uzsverot, ka skolu un virzienu maiņu Baltijas vēstures zinātnē galu galā noteica ne vēsturisko ideju filiācija vai ārējas historiogrāfiskas ietekmes, bet gan iekšējās šķiru cīņas attīstības gaita un Baltijas tautu vēsturisko apstākļu maiņa, prof. J. Zutis krasi negatīvi vērtē baltvācu historiogrāfiju visumā, bet reizē tomēr aicina to ļoti vērtīgi

⁶¹⁴ P. Stučka. Cīņa par Oktobri. Rakstu izlase. R., 1957. 202 lpp.; П. Стучка. В борьбе за Октябрь. Сборник статей. Р., 1960. 234 стр.; P. Stučka. Par padomju varu Latvijā. 1918.—1920. R., 1958. 556 lpp.; П. Стучка. За Советскую власть в Латвии. 1918—1920. Сборник статей. Р., 1964. 732 стр.; П. Стучка. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. Р., 1964. 748 стр.

⁶¹⁵ Fr. Roziņš. Latviešu zemnieks. R., 1958. 295 lpp.; Fr. Roziņš. Rakstu izlase, 1—3. 1894.—1919. R., 1963—1965. 377, 405 un 397 lpp.

⁶¹⁶ K. Pečaks. Rakstu izlase. R., 1959. 364 lpp.

⁶¹⁷ Fr. Deglavs. Rakstu izlase, 1, 2. R., 1959, 1960. 279 un 306 lpp.

⁶¹⁸ Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, 1. Прибалтийско-немецкая историография. Р., 1949. 258 стр. — Baltijas «apgaismes» perioda historiogrāfija (tās progresīvo pārstāvju personā) atspoguļota arī VDR vēsturnieka Ēriha Donnerta rakstā: E. Donnert. Die Leibeigenschaft im Ostbaltikum und die livländische Aufklärungsgeschichtsschreibung. — Wissenschaftliche Zeitschrift der Fr.-Schiller-Universität, Jena-Thüringen. Gesellsch.- u. sprachwiss. Reihe, Jg. 10, 1960/1961, H. 2, S. 239—247.

pētīt. Uz to mūs mudina, pirmkārt, visai bagātīgais faktu materiāls, kuru satur šī, kaut arī mums naidīgā literatūra, bet, otrkārt, nepieciešamība tālāk kritizēt un vērtēt dažu mūsdienu vācu vēsturnieku «jaunās» (nereti atklāti rasistiskās) koncepcijas. Akadēmiķis J. Zutis bija nodomājis pabeigt savu apcerējumu ar tikpat plašu XIX—XX gs. latviešu buržuāziskās historiogrāfijas kritiku. Diemžēl, šim nodomam nebija lemtis piepildīties, lai gan paredzētās «Latvijas historiogrāfijas apcerējumu» 2. daļas pamatidejas autors paspēja izklāstīt ar viņam piemītošo spožumu referātā X starptautiskajā vēsturnieku kongresā Romā, (1955.).⁶¹⁹

Visi citi publicētie darbi Latvijas historiogrāfijā (to, diemžēl, ir ļoti maz) nav nekas cits kā ievada etīdes svarīgām, bet tomēr tikai atsevišķām historiogrāfiska rakstura problēmām. Ļoti svarīga politiska nozīme ir rakstiem, kas atmasko mūsu idejiskos pretiniekus — latviešu buržuāziskos nacionālistus un Rietumvācijas revanšistus.⁶²⁰ Stāvoklis vēstures zinātnes atsevišķu nodaļu izstrādāšanā Padomju Latvijā atspoguļots speciālos pārskata

⁶¹⁹ Я. Зутис. Основные направления в историографии народов Восточной Прибалтики (XIX—XX вв.). М., 1955. 90 стр.; sk. arī Я. Зутис. Развитие исторической науки в Советской Латвии. — ИАН ЛССР, 1955, 7, стр. 57—77; J. Zutis. PSRS un Latvijas PSR vēstures zinātnes sasniegumi. — ZAVēst, 1957, 10, 55.—74. lpp.

⁶²⁰ Sk. J. Zuša, A. Drīzuļa, M. Stepermaņa, E. Šnores u. c. autoru rakstus krājumā «Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji» (R., 1952. 120 lpp.; 2. izd. R., 1953. 174 lpp.); A. A. Дризулис. К вопросу о фальсификации истории буржуазной Латвии в зарубежной историографии. — ИАН ЛССР, 1960, 5, стр. 5—12; A. A. Дризул. Извращение истории социалистической революции в Латвии в эмигрантской буржуазной историографии. — Крāj.: Зарубежная литература об Октябрьской революции. М., 1961, стр. 299—305; Я. П. Крастынь, М. И. Козин. Рец. на книгу: Arveds Svābe. Latvijas vēsture. 1800.—1914. — ИСССР, 1960, 4, стр. 192—196; K. Graudiņš, A. Spreslis. Pret latviešu meņševikiem emigrantiem — vēstures viltotājiem. — ZAVēst, 1960, 11, 5.—18. lpp.; Г. Строд. Фальсификация истории Латвии в современной реакционной западногерманской и латышской эмигрантской историографии. — ИСССР, 1962, 4, стр. 185—200; H. Strods. Dažas jaunas iezīmes mūsdienu vācu buržuāziskās historiogrāfijas teorijā un taktikā Latvijas vēstures apgaismošanā. — ZAVēst, 1964, 11, 14.—20. lpp.; Г. П. Строд. Аграрная история Латвии позднего феодализма в послевоенной немецкой буржуазной историографии. — ТДАгр 1964, стр. 249—251; В. Дорошенко. Феодализм в Латгалии и в восточной Видземе в освещении западногерманского историка. (По поводу книги: M. Hellmann. Das Lettenland im Mittelalter). — ИАН ЛССР, 1956, 9, стр. 147—155; T. Zeids. Senākie valstiskie veidojumi Latvijā latviešu buržuāziskās historiogrāfijas apgaismojuma. — VP, 5, 1962, 5.—48. lpp.; A. Drīzulis. Fälscher der Geschichte der baltischen Völker im Dienst des Imperialismus. — Informationen über die imperialistische Ostforschung, 1965, 1, S. 35—60.

rakstos, kas veltīti arheoloģijas,⁶²¹ etnogrāfijas,⁶²² kā arī feodālisma laikmeta vēstures⁶²³ un Lielā Tēvijas kara perioda (1941.—1945.)⁶²⁴ pētīšanas panākumiem. Jaunām parādībām Latvijas padomju historiogrāfijā, kas saistītas ar personības kulta seku pārvarēšanu pēc PSKP 20. kongresa, veltīti A. Birona raksti.⁶²⁵ T. Draudiņa spalvai pieder paragrāfi par Latvijas historiogrāfiju apkopojošā vairāksējumu darbā, kas veltīts vēstures zinātnes vēsturei Padomju Savienībā.⁶²⁶ 1905.—1907. g. revolūcijai Latvijā veltītos P. Stučkas rakstus sīki analizējusi J. Ripa.⁶²⁷ Sakarā ar Latvijas PSR 25. gadadienu tika publicēti divi pārskata raksti, kuros apgaismoti latviešu padomju historiogrāfijas galvenie etapi un sasniegumi 1940.—1965. g.; šo rakstu autori ir visai autoritatīvi Padomju Latvijas vēsturnieki — akadēmiķis

⁶²¹ X. A. Моора. Археологические исследования в Прибалтике. — ВАН СССР, 1958, 10, стр. 53—56; A. Stubavš. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā (1945.—1960. g.). — АЕ, 4, 1962, 5.—15. lpp.

⁶²² М. К. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, 3, стр. 139—144; Г. Строд. Развитие и ближайшие задачи латвийской советской этнографии. — СЭ, 1963, 2, стр. 61—71; H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. — АЕ, 5, 1963, 5.—23. lpp.; Г. Строд. Основные направления в развитии этнографии Латвии. М., 1964, 10 стр. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук); H. Strods. Die Entwicklung der lettischen Ethnographie. — Das deutsche Jahrbuch für Volkskunde, Bd. 11, 1965, 2, S. 326—332.

⁶²³ W. Doroszenko. Badania historiografii radzieckiej z lat 1945—1961 nad dziejami Łotwy i Estonii w okresie feudalizmu. — Zapiski historyczne poświęcone historii Pomorza, t. 28, 1963, zes. 3, str. 343—378.

⁶²⁴ В. Савченко. Обзор литературы по истории Латвийской ССР периода Великой Отечественной войны. — ИАН ЛССР, 1962, 5, стр. 137—144; В. И. Савченко. Об изучении истории Латвийской ССР периода Великой Отечественной войны. — Крāj.: В дни войны. Р., 1964, стр. 5—26; В. Савченко, С. Леви. Больше внимания изучению героической обороны Лиепая. — ИАН ЛССР, 1966, 2, стр. 3—17.

⁶²⁵ А. К. Бирон. Историческая наука в Латвийской ССР после XX съезда КПСС. — ПроблИст, 6, 1962, стр. 5—26; A. Bironš. Latvijas PSR vēstures zinātne pēc PSKP XX kongresa. — ZAVest, 1963, 3, 113.—125. lpp.; А. Бирон. Исследования советских историков по революции 1905—1907 гг. в Латвии. — ИАН ЛССР, 1965, 3, стр. 61—78; А. Бирон. Проблемы истории Латвии второй половины XIX — начала XX веков в освещении советской исторической литературы. — ИАН ЛССР, 1965, 8, стр. 18—32; А. Бирон. Вопросы истории буржуазной Латвии (1920—1940 гг.) в освещении советских историков. — ИАН ЛССР, 1966, 1, стр. 3—20; А. К. Бирон, А. А. Дризул. Основные направления развития исторической науки в Советской Латвии. — ВИ, 1966, 8, стр. 3—19.

⁶²⁶ Sk. Очерки истории исторической науки в СССР. (Под ред. М. В. Нечкиной). 1—3. М., 1955—1963.

⁶²⁷ Е. Рипа. П. Стучка о революции 1905—1907 годов в Латвии. — Крāj.: П. Стучка — революционер, мыслитель и государственный деятель (УчЗ ЛатГУ, [73], Труды кафедры истории КПСС, вып. 3). Р., 1965, стр. 75—96.

J. Krastiņš un T. Zeids.⁶²⁸ Bet tā visa, saprotams, vēl par maz: Latvijas historiogrāfija gaida savu sintētisko vispārinājumu.

Nesen klajā nāca rakstu krājums, kas veltīts akadēmiķa J. Zuša zinātniskajai darbībai.⁶²⁹ Bez Ļ. Cerepņina, V. Pašuto un J. Kahka darbiem, kas atsedz J. Zuša ieguldījumu dažādu Baltijas un Krievijas vēstures problēmu pētišanā, šeit uzmanību saista T. Zeida pētījums «J. Zuša nozīme Latvijas historiogrāfijā».⁶³⁰ Autors vispusīgi raksturo prof. J. Zuša devumu tādu svarīgu problēmu pētišanā, kāds ir Baltijas jautājums XVI—XVIII gs., agrārā vēsture pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu, šķiru cīņa un Baltijas tautu draudzība ar krievu tautu. Turklāt atzītā latviešu padomju historiogrāfijas nodibinātāja J. Zuša darbu analīze dota, ievērojot visu esošo literatūru par šiem jautājumiem. T. Zeida darbs faktiski ir monogrāfija par vienu no mūsu izcilākajiem zinātniekiem. Gribētos, lai tādu darbu būtu vairāk.

Par Padomju Latvijas izcilo vēsturnieku J. Krastiņa un K. Strazdiņa zinātnisko pētījumu pamatvirzieniem stāsta īpaši biogrāfiski apcerējumi, kas ievada abu zinātnieku darbu bibliogrāfijas, kuras sastādījusi Z. Sakare.⁶³¹ Pirmāis no tiem sniedz īsas biogrāfiskas ziņas par akadēmiķi J. Krastiņu un parāda viņa ieguldījumu republikas vēstures svarīgāko problēmu (1905.—1907. g. revolūcija, Latvijas darbaļaužu cīņa par padomju varu pilsoņu kara gados, Padomju Latvija 1919. g., agrārāis jautājums utt.) izpētē. Otrajā apcerējumā īsumā attēlots akadēmiķa K. Strazdiņa dzīves gājums un raksturota viņa pētījumu problemātika (galvenokārt trīs jautājumi: latviešu buržuāziskās un sociālistiskās nācījas veidošanās, sabiedriskās kustības Latvijā un sociālisma celtniecība Latvijas PSR).

Līdz pat šim laikam maz pētīts novads ir Latvijas Komunistiskās partijas vēsturei veltītā literatūra. Faktiski ar šī jautājuma studēšanu nodarbojas tikai viens pētnieks — L. Krišjansone. Viņa kopā ar O. Pūci 1964. g. publicēja LKP vēstures bibliogrāfiju.⁶³²

⁶²⁸ Я. Крастынь. Важнейшие научные исследования по истории Латвии XIX—XX вв. — ИАН ЛССР, 1965, 7, стр. 51—57; T. Zeids. Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā divdesmit piecos gados (1940.—1965.). — ZAVest, 1965, 7, 58.—66. lpp.

⁶²⁹ Akadēmiķis Jānis Zutis. R., 1964. 223 lpp.

⁶³⁰ Turpat, 35.—140. lpp.

⁶³¹ Akadēmiķis Jānis Krastiņš. Biobibliogrāfija. R., 1965. 77 lpp. (biogrāfisko apcerējumu sarakstījuši J. Babris un A. Spreslis); Akadēmiķis Kārlis Strazdiņš. Biobibliogrāfija. R., 1965. 65 lpp. (biogrāfisko apcerējumu sarakstījis M. Kozins).

⁶³² Latvijas Komunistiskās partijas vēstures bibliogrāfija. 1893.—1919. R., 1964. 598 lpp.

1965. g. L. Krišjansone aizstāvēja kandidāta disertāciju un sagatavoja dažus rakstus.⁶³³ Pētniecisko darbu viņa veic galvenokārt šādos trīs virzienos: 1) pēta literatūru, kas uzrakstīta laikā no pagājušā gadsimta 90. gadiem līdz 1919. g.; 2) studē darbus, ko latviešu marksistiskie vēsturnieki publicējuši Maskavā 20.—30. gados, un, beidzot, 3) analizē grāmatas, brošūras un rakstus, kas iznākuši Latvijas PSR pēckara periodā. Tomēr, izvēloties par sava pētījuma priekšmetu tik plašu jautājumu loku, L. Krišjansone, dabīgi, nespēj apgaismot visus svarīgākos izvēlētas tēmas aspektus, un atsevišķiem viņas dotajiem vērtējumiem ir stipri nosacīts raksturs. Pēc mūsu domām, sevišķi fragmentāri ir viņas sniegtie dati par literatūru līdz 1919. g. un pēckara periodā. Nav nopietni izanalizētas tās diskusijas, kas risinājās par daudzām Latvijas Komunistiskās partijas vēstures problēmām («Jauno strāvu», 1905.—1907. g. revolūcijas raksturu, agrāro jautājumu Latvijā 1919. g. u. c.). Tomēr ir sperts pirmais, nozīmīgais solis tās plašās literatūras historiogrāfiskajā pētīšanā, kas veltīta Latvijas Komunistiskās partijas vēsturei. Tuvākajā nākotnē partijas vēsturniekiem vajadzētu veltīt pastiprinātu uzmanību historiogrāfisko problēmu pētīšanai,⁶³⁴ kā arī palielināt to pētnieku skaitu, kas nodarbojas tieši ar to.

⁶³³ Л. Э. Кришянсон. Историография истории Коммунистической партии Латвии с 90-х годов XIX века до 1919 года. Автореф. дисс. Л., 1965; Л. Э. Кришянсон. Историографический обзор истории Коммунистической партии Латвии с 90-х годов XIX века до 1919 года. — ВЛУ, 14, 1965, стр. 51—61; Л. Э. Кришянсон. Обзор литературы по некоторым вопросам истории Коммунистической партии Латвии. — УчЗАсп, 4, 1965, стр. 167—181.

⁶³⁴ Šai jomā nesen parādījies vērtīgs raksts: И. А. Штейман. Освещение тактики КПЛ 1920—1940 гг. в работах историков Советской Латвии. — УчЗ ДаугПелИ, 12, 1965, стр. 63—80.

NOBEIGUMS

Padomju Latvijas vēstures zinātne ir samērā jauna. Patiesi zinātniska Latvijas vēstures pētīšana, sākot no pirmatnējās kopienas iekārtas un beidzot ar komunistiskās celtniecības periodu, faktiski izvērsās tikai pēc Lielā Tēvijas kara. Atskatoties uz šiem diviem gadu desmitiem, mēs varam lepoties ar noiето ceļa posmu. Kopā ar dzimto republiku augot un pieņemoties spēkā, mūsu vēstures zinātne guvusi nozīmīgus panākumus.

Atcerēsimies pirmo pēckara gadu grūtības: nedaudzie kara vētras pārcietušie Latvijas profesionālie vēsturnieki tikai sāka apgūt marksismu; studentiem — nākošajiem vēsturniekiem — nebija mācību grāmatu dzimtajā valodā, fašistisko okupantu izlaupītie arhīvi un bibliotēkas bija jāsakārto, un tie nevarēja tūlīt vērt savas durvis pētniekiem. Marksistiski leņinisko metodoloģiju apguvušu nacionālo kadru problēma Padomju Latvijas vēstures zinātnē bija visumā atrisināta 50. gadu sākumā. Pateicoties tādu zinātnieku kā J. Zuša, J. Krastiņa, K. Strazdiņa u. c. pūlēm, kā arī saņemot palīdzību no Maskavas vēsturniekiem ar akadēmiķi B. Grekovu priekšgalā, tika sagatavota vesela plejāde jaunu Latvijas vēsturnieku.

Desmit gados (1945.—1955.), kurus var uzskatīt par Latvijas padomju historiogrāfijas «tapšanas periodu», galvenā uzmanība tika veltīta vispārīgāko problēmu iepriekšējai izstrādāšanai, Latvijas vēstures apcerējumam, mācību grāmatu un kursu radīšanai — tie bija nepieciešami kā skolām, tā arī augstākajām mācību iestādēm — un populāras literatūras sarakstīšanai. Sai jomā veiktajam darbam bija ne tikai zinātniska, bet arī milzīga politiska nozīme: lasītāju masām domātie pirmie marksistiskie mācību līdzekļi Latvijas vēsturē bija neaizstājams ierocis reakcionāro teoriju atmas-

košanai, kuras dominēja kā baltvācu, tā arī latviešu buržuāziskajā historiogrāfijā. Vācu «kultūrtrēģerisma» koncepciju, kā arī agrāko «oficiālo» Latvijas vēstures buržuāziski nacionālistisko nostādņu sagrāve ir pirmais un galvenais jaunās padomju historiogrāfijas nopelns. Šī darba gaitā pilnveidojās arī vēsturiskās pētniecības metodika, auga jauno latviešu padomju vēsturnieku profesionālais briedums. Tad pat — 40. gadu beigās un 50. gadu pirmajā pusē — parādījās pirmie monogrāfiskie pētījumi (J. Zuša, J. Krastiņa), kas noderēja par metodoloģisku paraugu jaunajai maiņai.

Par pavērsiena laiku gan attiecībā uz vēsturnieku produkcijas raksturu (lūzums par labu monogrāfisku pētījumu skaita pieaugumam), gan uz tās intensitāti var uzskatīt, liekas, 50. gadu vidu. Mēs nepārspīlēsim, ja teiksim, ka vismaz $\frac{3}{4}$ monogrāfiju un zinātnisku rakstu, kas ir mūsu historiogrāfijas zelta fonds, dienas gaismu ieraudzīja laikā no 1956. līdz 1966. g. Šis spējais kāpinājums izskaidrojams ne tikai ar profesionālo vēsturnieku kadru skaita un prasmes augšanu, bet galvenokārt ar vēsturiskā PSKP 20. kongresa labvēlīgo ietekmi, kurš lika pamatus personības kulta un tā seku likvidēšanai. Tieši pēc PSKP 20. kongresa īsto vērienu ieguva Latvijas Komunistiskās partijas bagātās un slavenās vēstures, latviešu proletariāta revolucionāro tradīciju, Oktobra revolūcijas, sarkano latviešu strēlnieku vēstures, Lielā Tēvijas kara perioda, sociālisma un komunisma celtniecības problēmu zinātniska pētīšana. Agrāk pieļauto kļūdu un trūkumu droša partejiska kritika ļāva pārvarēt zināmu dogmatismu vēsturnieku darbos, palīdzēja atjaunot vēsturisko patiesību par tādu izcilu latviešu revolucionāru kā P. Stučkas, F. Roziņa, J. Lutera-Boba, J. Lenčaņa, K. Pečaka, J. Daniševska, J. Bērziņa-Ziemeļa u. d. c. dzīvi un darbību.

Sodien Padomju Latvijas vēsturnieku darbu raksturo plašs pētniecisks vēriens, tie izvērsas gan vēsturē, gan etnogrāfijā un arheoloģijā. Vēsturniekiem risināmās problēmas ir daudzveidīgas un pietiekami sarežģītas. Dažādi ir arī tie uzdevumi, kādus sev izvirza vēsturnieki. Vieni rada kapitālus pētījumus un vispārinošus darbus, citi — populāras grāmatas un rakstus, trešie — mācību grāmatas un mācību līdzekļus. Bet visu šo darbu vieno kopējs mērķis — cenšanās uz vēsturiskas pagātnes stingri zinātniskas, marksistiski leņiniskas analīzes pamata sniegt atbildi vispirms uz tiem jautājumiem, kādus izvirza pati dzīve, mūsu lieliskā šodiena.

Vispirms nepieciešams turpināt tematikas tālāko aktualizāciju,

celt pētījumu zinātnisko līmeni un kvalitāti, kā arī politisko asumu. Pētot Latvijas vēstures visus periodus bez jebkādiem hronoloģiskiem pārtraukumiem, uzmanības centrā jāliek padomju sabiedrības vēstures pētīšana, galvenos spēkus mobilizējot nopietnu pētījumu sagatavošanai par Latvijas PSR pēckara perioda vēsturi.

Visai pieticīgs pagaidām ir Padomju Latvijas zinātnieku ieguldījums vispārējās vēstures problēmu izstrādāšanā.⁶³⁵ Tāpēc nākotnē vajadzētu paplašināt republikas vēsturnieku pētnieciskā darba robežas un pievērsties arī citu tautu, pirmām kārtām Latvijas kaimiņu zemju — Polijas, Vācijas un Skandināvijas tautu vēstures izpētei dažādos tās aspektos.

PSKP 23. kongress izvirzīja prasību, lai padomju zinātne ietu kopsolī ar dzīvi, bet mūsu zinātnieku pētnieciskais darbs sekmētu visas cilvēces cēlā sapņa — komunistiskās sabiedrības uzcelšanas — realizēšanu. Tāpēc nepieciešams vēl vairāk pilnveidot Latvijas PSR vēsturnieku radošo pūļu koordinēšanu, vēl vairāk koncentrēt viņu uzmanību uz svarīgākajiem virzieniem, nepieļaut

⁶³⁵ Līdz šim tikai divi pētnieki — *J. Veinbergs* un *G. Lukstiņš* visas savas pūles koncentrējuši senās vēstures laukā (*J. Veinbergs*. Senā un jaunā Ēģipte. R., 1958. 160 lpp.; *J. Veinbergs*. Pazudušās pilsētas. R., 1960. 239 lpp.; *J. Veinbergs*. Dienvidos no Sahāras. R., 1961. 312 lpp.; *J. Veinbergs*. Kristiānisma izcelšanās. R., 1963. 256 lpp.; *J. Veinbergs*. Cienīga nāve labāka par necienīgu dzīvi. (Tautas masu atbrīvošanās cīņas vergturu sabiedrībā). R., 1965. 214 lpp.; *G. Lukstiņš*. Vai Cēzars pats ir sarakstījis ekskursu par galliem un ģermaņiem. Komentāru VI gr. par Gallijas karu? — LVU ZR, 26, 1959, 263.—279. lpp.). *J. Veinbergs* savās spilgtā, izteiksmīgā valodā sarakstītajās grāmatās pamatojas uz plašu literatūru par aplūkojamiem jautājumiem un sniedz labu ieskatu par modernās zinātnes pedējiem sasniegumiem to izpētē. Tomēr viņa grāmatas visumā nepretendē uz zinātniskā oriģinālarba nosaukumu — tās ir visai prasmīgi veidoti populārzinātniskie aperējumi. Maz republikas pētnieku strādājuši viduslaiku un arī jauno laiku vēsturē. Seit jāmin *A. Rolova*, kas pēta Florences vēsturi (*А. Д. Ролова*. Экономический строй Флоренции во второй половине XV и в XVI веке. — Средние века, 8. М., 1956, стр. 217—237; *А. Д. Ролова*. К вопросу о состоянии промышленности Флоренции во второй половине XVI в. и в первой половине XVII в. — Средние века, 23. М., 1963, стр. 162—183; *А. Д. Ролова*. Структура промышленности Флоренции второй половины XVI — начала XVII в. — УчЗ ЛатГУ, 61, 1965, стр. 5—53), bet vispirmām kārtām, protams, akadēmiķis *J. Zutis*, kas sarakstījis nodaļas par XVII un XVIII gs. Vācijas, Dānijas un Zviedrijas vēsturi augstskolu mācību grāmatās viduslaiku vēsturē un jauno laiku vēsturē (*История средних веков*, 2. Под ред. С. Д. Сказкина и О. Л. Вайнштейна. М., 1939; Новая история, 1. Под ред. В. В. Бирюковича и др. М., 1951; Новая история, 1. Под ред. Б. Ф. Поршнева. М., 1953), kā arī daudzus rakstus par viduslaiku Eiropu enciklopēdijās. Bez tam *J. Zutis* piedalījies arī daudzsējumu «Pasaules vēstures» 5. sējuma (Всемирная история, 5. М., 1958) rediģēšanā un atsevišķu nodaļu uzrakstīšanā. Militārisma atdzim-

pētījumu tematikas dublēšanu, tuvinot tos mūsdienu prasībām. Skaidrs, ka vēstures zinātne var sekmīgi attīstīties tikai tiešā saskarē ar visas tautas radošo darbu, ar komunistiskās celtniecības praksi. Kļūt par mūsu dižā laikmeta hronistiem — tas ir padomju vēsturnieku goda pilns uzdevums.

Vērtējot pašreizējo stāvokli Latvijas historiogrāfijā no šo augsto uzdevumu viedokļa, jāatzīst, ka Latvijas vēstures pēckara perioda daudzas problēmas joprojām gaida pētniekus. Pašreiz Latvijas PSR ir ne mazāk par 100 vēsturnieku, kas nodarbojas ar zinātnisku darbu. Un tomēr «svaigi temati», t. i., maz pētīti un pavisam neizpētīti jautājumi, veido bezgalīgi plašu darba lauku. Šos «baltos plankumus» jāprot tikai saskatīt un jāprot pētīt ne tikai faktogrāfiski, bet kā vēstures procesa likumsakarīgus posmus. No tā arī izriet uzdevums vēsturniekiem celt tālāk savu profesionālo meistarību, nesamierināmi cīnīties pret «kailu empirismu» un «aprakstīšanu», par teoretisko vispārīnājumu augstu līmeni. Tiesa, faktu materiāls ir kā gaiss, kurā vienīgi iespējams pētnieciskas domas drosmīgs lidojums. Bet vēl pareizāk ir tas, ka īsta zinātne sākas tikai tur, kur šos faktus autors izpratis teorētiski, no vēsturiskā materiālisma pozīcijām, pie kam izpratis radoši, bet nevis vienkārši atkārtojot agrāk zināmas tēzes.

Bez šaubām, tāpat nobriedis uzdevums uzlabot darbu avotu pētniecībā, vēstures palīgdisciplīnās un svarīgāko vēsturisko dokumentu publicēšanā, kuri bieži vien vēl neizkustinātiem blāķiem glabājas gan padomju, gan arī ārzemju arhīvos. Likumsakarīgi ir arī tas, ka pēdējos gados pieaugusi mūsu vēsturnieku interese par pētišanas metodiku un tehniku. Avotu pareizai atlasei, to zinātniskai kritikai jāklūst par pirmā nozīmīguma uzdevumu katram vēsturniekam, kurš vēlas strādāt mūsdienu zinātnisko prasību līmenī. Nobriedusi arī nepieciešamība drošāk ieviest vēsturnieku, arheologu, etnogrāfu un antropologu darbā jaunas pētnieciskas metodes, konkrēti — statistiskās, matemātiskās analīzes metodes.

Šana Rietumvācijā pēc otrā pasaules kara ir A. Birona pētījuma priekšmets (А. К. Бирон. Восстановление милитаризма в Западной Германии после второй мировой войны (1945—1955 гг.). Автореф. дисс. Р., 1956; А. К. Бирон. Восстановление западногерманских монополий после второй мировой войны. — ИАН ЛССР, 1956, 11, стр. 35—47; А. К. Бирон. Экономическая экспансия западногерманских монополий после второй мировой войны. — ИАН ЛССР, 1957, 12, стр. 51—60; А. К. Бирон. Возрождение западногерманского милитаризма. — ИАН ЛССР, 1957, 3, стр. 29—42; A. Biron's. Militārisma atdzimšana Rietumvācijā pēc otrā pasaules kara. — VP, 1, 1957, 207.—234. lpp.; А. К. Бирон. К вопросу об экономическом развитии ФРГ. — ИАН ЛССР, 1959, 1, стр. 15—26).

Aktuāls ir uzdevums radīt kolektīvas monogrāfijas, kuru pamatā būtu likts plašs avotu loks un kuras risinātu svarīgas zinātniskas un praktiskas problēmas. Nav pieļaujama atkārtošānās, kompilācija, zinātnisko darbu jācenšas strādāt pēc kompleksām metodēm. Vēsturniekiem kā svarīgākās sabiedrisko zinātņu nozares pārstāvjiem jādod savs ieguldījums marksistiski ļeņiniskās teorijas tālākajā attīstībā, ievērojot cilvēces jauno pieredzi, mūsu laikmeta jaunos notikumus un jaunās parādības. Vienam vēsturniekam, it īpaši tādām, kas pēta mūsdienu tematiku, bieži vien nav pa spēkam aptvert visu materiālu un izsmeltoši to analizēt. Arhīvu datu, preses materiālu un citu avotu pārpilnība piespiež viņu palikt samērā šaura temata ietvaros, bez tam, strādājot tikai «uz savu roku», nepieciešams daudz laika, kā rezultātā temats publikācijas brīdī var būt jau novecojis. Mūsdienu zinātne ir darbalauks kolektīviem, tā ir daudzu cilvēku puļu rezultāts. Burtiski visu mūsdienu zinātnes nozaru vēsture ir pārpilna ar lielu pētniecisku kolektīvu sadarbības piemēriem. Lūk, kāpēc pie mums pirmajā vietā izvirzāmi kolektīvi darbi, kas aptver plašas pamatproblēmas.

Pašreiz, kad padomju vēsturnieki jau atveidojuši Latvijas vēstures procesa vispārīgo ainu no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām, priekšplānā izvirzās uzdevums dziļāk izstrādāt atsevišķus svarīgākos vēstures jautājumus. Tas ir atbildīgs un sarežģīts uzdevums, kas prasa ievērojami padziļināt sagatavojamo darbu analītisko līmeni un paplašināt izmantojamo avotu loku. Zinātniskais darbs vienā ziņā līdzinās ģeoloģiskajai urbšanai: jo dziļāks urbums, jo grūtāk urbt. Bieži pirmos tūkstoš metrus vieglāk pārvarēt nekā turpmākos simts. Latvijas vēstures pētniecībā pašreiz nepieciešami tieši «dziļie urbumi».

Beidzot vistuvākajā laikā jāsaraksta populāri darbi, kas būtu samērā nelieli pēc apjoma, bet bagātīgi saturā un spilgti izklāstā.

SAISINĀJUMI

- AE = Arheoloģija un etnogrāfija. R.
 AspZR = Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes aspirantu Zinātniskie raksti. R.
 BaltPadR = Baltijas padomju republikas PSRS tautu brālīgajā saimē. R., 1960.
 DaugPedIR = Daugavpils Pedagoģiskā institūta Raksti.
 LitM = Literatūra un Māksla. R.
 LOktSR = Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un ārzemju militārā intervencija Latvijā. R., 1957.
 LVMR = Latvijas PSR Vēstures muzeja Raksti. R.
 LVU ZR = Latvijas Valsts universitātes..., vēlāk: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti. R.
 L. = Leņingradā.
 M. = Maskavā.
 PadJ = Padomju Jaunatne. R.
 PadLB = Padomju Latvijas Boļševiks. R.
 PadLK = Padomju Latvijas Komunisti. R.
 PadLSk = Padomju Latvijas Skola. R.
 PadLTS = Padomju Latvijas Tautas Saimniecība. R.
 ParTV = Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. R.
 R. = Rīgā.
 Rec. = Recenzija.
 RPedIR = Rīgas Pedagoģiskā institūta Raksti.
 RPI ZR = Rīgas Politehniskā institūta Zinātniskie raksti.
 RT 1958 = Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas teritorijā. R., 1959.
 RT 1959 = Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. R., 1960.
 RT 1960 = Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. R., 1961.
 RT 1961 = Referātu tēzes Zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. R., 1962.
 RT 1962 = Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1962. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. R., 1963.

- RT 1963 = Zinātniskās atskaites sesijas referātu tezes par 1963. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. R., 1964.
- RT 1964 = Zinātniskās atskaites sesijas referātu tezes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspedīcijām. R., 1965.
- SocUzv = Sociālisma uzvara Latvijā. R., 1960.
- VP = Vēstures problēmas. R.
- ZAVest = Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. R.
- БСЭ = Большая советская энциклопедия. М.
- БЭСб = Балтийский этнографический сборник. М., 1956. (АН СССР. Труды Института этнографии. Новая серия, т. 32).
- БюлВНО = Бюллетень Военно-научного общества при Рижском окружном Доме офицеров Советской Армии. Р.
- ВАН СССР = Вестник Академии наук СССР. М.
- ВИ = Вопросы истории. М.
- ВИЖ = Военно-исторический журнал. М.
- ВИ КПСС = Вопросы истории КПСС. М.
- ВЛУ = Вестник Ленинградского государственного университета.
- ВМУ = Вестник Московского государственного университета.
- ЕжгАгр = Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы.
- ИАН ЛССР = Известия Академии наук Латвийской ССР. Р.
- ИАН СССР = Известия Академии наук СССР. М.
- ИАН ЭстССР = Известия Академии наук Эстонской ССР. Таллин.
- ИАрх = Исторический архив. М.
- ИЖ = Исторический журнал. М.
- ИЗ = Исторические записки. М.
- ИзИТ = Из истории техники Латвийской ССР. Р.
- ИМ = Историк-марксист. М.
- ИСССР = История СССР. М.
- КатСс = Каторга и ссылка. М.
- КрАрх = Красный архив. М.
- КрИнтПр = Красный Интернационал Профсоюзов. М.
- КрЛет = Красная летопись. М.
- КСИИМК = Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. М.
- КСИЭ = Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. М.
- Л. = Ленинград.
- М. = Москва.
- МеждСвязи = Международные связи России до конца XVII в. М., 1961.
- ПроблИст = Проблемы истории. Р.
- ПролРев = Пролетарская революция. М.
- Р. = Рига.
- Рец. = Рецензия.
- СА = Советская археология. М.
- СовЛ = Советская Латвия. Р.
- ССб = Скандинавский сборник. Таллин.
- СтБ = Старый большевик. М.
- СЭ = Советская этнография. М.
- ТД 1951 = Тезисы докладов на Пленуме Института истории материальной культуры Академии наук СССР, посвященном вопросам археологии Прибалтики. 1951 год. М., 1951.
- ТД 1955 = Тезисы докладов на Объединенной конференции по архео-

логии, этнографии и антропологии Прибалтики. [1955 год].
М., 1955.

(Пленарные заседания). 40 стр.

(Секция археологии). 48 стр.

(Секция этнографии и антропологии). 48 стр.

- ТД 1963 = Тезисы докладов на научной отчетной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1963 года. Р., 1964.
- ТДАгр 1962 = Тезисы докладов и сообщений пятой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы в гор. Минске (сент. 1962 г.). Минск, 1962.
- ТДАгр 1964 = ... седьмой ... в гор. Кишиневе (окт. 1964 г.). Кишинев, 1964.
- ТДАгр 1965 = ... восьмой (Московской) ... (сент. 1965 г.). М., 1965.
- ТДиСообщ = Тезисы докладов и сообщений на Всесоюзной научной сессии «В. И. Ленин и историческая наука» (Киев, 15—18 июня 1965 г.). Киев, 1965.
- ТрМГИАИ = Труды Московского государственного историко-архивного института. М.
- ТрМИЛ = Труды Музея истории Латвийской ССР. Р.
- ТрПКЭ = Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. М.
- УчЗАсп = Ученые записки аспирантов Латвийского государственного университета им. П. Стучки. Р.
- УчЗ ДаугПедИ = Ученые записки Даугавпилсского педагогического института.
- УчЗ ЛатГУ = Ученые записки Латвийского государственного университета им. П. Стучки. Р.
- УчЗ МоскПедИ = Ученые записки Московского городского педагогического института им. В. П. Потемкина.
- УчЗ РПедИ = Ученые записки Рижского педагогического института.
- УчЗ РПИ = Ученые записки Рижского политехнического института.

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Aboliņa M. 45, 46
 Aboliņš J. 164
 Ačkasovs V. 194
 Afoņins M. 190
 Ahuns M. 111
 Alksnis J. 226, 231
 Allens P. 146, 148
 Alsupe A. 78, 81
 Aļeksejevs V. 219, 220
 Ambainis O. 81
 Ancītis K. 13, 14
 Andersone E. 5, 6, 81, 146, 216
 Andersons A. 124
 Andersons J. 120
 Andersons M. 120
 Andrejevs V. 210
 Andriksone A. 219
 Anfilovs V. 192
 Anna, Kurzemes hercogiene 64
 Anteins A. 22, 23, 64
 Aņisimova V. 25
 Apals J. 19
 Apars P. 151
 Apine (Rūtmane) I. 6, 99, 131, 132, 140, 226
 Apinis A. 44
 Arājs-Bērcē A. 169, 226, 230
 Ardamatskis V. 189
 Ariste P. 13, 81
 Arklāns B. 200
 Arnte A. 173, 174
 Ārons K. 217
 Ašmanis M. 226
 Atgāzis M. 18, 21, 23
 Austrums V. 226
 Averins M. 110
 Azins V. 228
 Babris J. 86, 116—118, 236
 Bagramjans I. 200
 Balbiere A. 103, 119
 Bāle J. 151
 Balevica L. 89, 133
 Balevics (Springovičs) Z. 179, 180
 Balodis F. 9, 27
 Balodis J. 156
 Balodis P. 104, 105
 Bambītis P. 7, 180, 181
 Basova L. 208
 Bastakovs V. 211
 Baumanis P. 198, 199
 Bauze R. 151
 Baziļevičs K. 28, 29
 Beika D. 110, 226, 230
 Beļevitševs R. 193
 Berenštams V. 110
 Bergmanis A. 178
 Bergs E. 228
 Berģis S. 110
 Berkovičs B. 172, 177
 Bērziņa A. sk. Zeida
 Bērziņš P. 151
 Bērziņš V. 145, 155
 Bērziņš-Ziemelis J. 103, 104, 120, 132, 141, 224, 239
 Bērzkalns O. 210
 Bērzkalns P. 77
 Besedins G. 208
 Biezais J. 6, 141
 Biezbārdis K. 95
 Bīnemans F. 29, 60
 Birjukovičs V. 240
 Birkerts A. 98
 Bīrons A. 94, 95, 100, 235, 240, 241
 Bīrons J. 217
 Birzgalis J. 141, 227
 Birziņa L. 198, 220
 Bismarks O. 90

- Blanks E. 99
 Blihers V. 232
 Blümfelds A. 145
 Blümfelds E. 192, 200, 201
 Bončs-Brujevičs V. 148
 Brauers sk. Luters-Bobis J.
 Brauns G. 42, 43
 Brēde A. 215
 Brežgo B. 5, 37—39, 83, 86, 87, 121
 Briede A. 210
 Brīvkalne E. 19, 20
 Broce J. 76
 Brodskis J. 160
 Broziņš G. 204
 Budenbroks G. 52
 Budjonijs S. 156
 Būga K. 10, 11
 Buls A. 172
 Bumbiers J. 92
 Bungšs J. 141
 Bureņins N. 230
 Bušenieks A. 103
- Cimermane (Feldmane) Dz. 79
 Cimermanis S. 79—81, 215
- Caša J. 204
 Ceboksarovs N. 9, 12
 Čerepņins L. 236
 Čičerins G. 182
 Čistjakova E. 71
 Čivkule E. 80, 81, 215
 Coke K. 110
- Daberts G. 230
 Dadzis F. sk. Deglavs
 Daīga J. 18, 20, 21, 23
 Dambergs J. 189
 Daniševskis J. 134, 141, 153, 225, 239
 Dauge P. 96—98, 103, 104, 111, 119,
 121, 136, 140, 224, 226, 227
 Daumanis A. 226, 228
 Dažina I. 134
 Deglavs F. (Dadzis) 166, 188, 233
 Deičs R. 209
 Deņikins A. 150, 152, 154
 Deņisenko V. 153
 Deņisova R. 12, 13
 Dermanis V. 232
 Dimperāns A. 211
 Dīžgalvis E. 6, 139
 Djubjuks J. 44
 Donnerts E. 28, 30, 233
- Dorošenko V. 5, 25, 34—37, 70, 82,
 234, 235
 Dovbors-Musnickis J. 154
 Dozitis K. 151
 Draudiņš T. 5, 6, 120, 135—141, 151,
 153, 154, 158, 160, 225, 230, 235
 Drezens A. 111
 Dribins L. 133
 Drizulis A. 5—7, 28, 101, 105, 120, 130,
 137—140, 153, 161, 168, 169, 177,
 178, 181, 185—188, 192, 198, 225,
 226, 234, 235
 Duhanova Z. 118, 119, 124
 Duhanovs M. 89, 90
 Dumpe L. 76, 77, 215
 Dunsdorfs E. 71
 Dzerve P. 92, 161, 163
 Dzintars J. 192, 196, 201
 Dzirkalis I. 200
- Edlinskis S. 195
 Edžiņš M. 192
 Eferts-Klusais E. 96, 99, 141, 231
 Eglājs E. 140
 Eidemanis R. 226, 231
 Eiduks J. 165, 208
 Eiduss Z. 176
 Eizens J. 45
 Elvihs P. 140, 198, 199
 Endrups R. 3, 108
 Engelss F. 58
- Fabers J. 42
 Fabriciuss J. 228
 Fāsmers M. 10
 Fedins K. 230
 Fedjukovičs K. 214
 Feldhūns A. 82
 Feldmane Dz. sk. Cimermane
 Feldmanis A. 108, 151
 Fišers R. 215
 Fjodorovs D. 83
 Fomina T. 82
 Freibergs H. 120, 193, 194, 196, 221
 Freinbergs K. 189
 Fridmane G. 176
 Fridmanis F. 176
- Gaglovs I. 232
 Gailis K. 141
 Galperina J. 60
 Genkina D. 192
 Ginters K. 163

- Godmanis T. 214
 Golcs R. fon der 197
 Goļeva J. 214
 Gorevs V. 219
 Grabe, grāis 109
 Grasmāne I. 73
 Grašmanis K. 166
 Graudiņš K. 92, 160, 234
 Graudonis J. 14—17, 21, 22
 Grauzdiņš P. 111
 Grauziņis S. 158, 188
 Grāvelsiņš R. 165
 Grazkiņš D. 141
 Greitjānis I. 88, 105
 Grekovs B. 34, 238
 Grigorašs F. 217
 Grīva Z. 204
 Gromova Z. 153
 Gronskis A. 160
 Grosvalds I. 23, 165, 208
 Grozova G. 103
 Gudzuka V. sk. Kanāle
 Guljāns P. 210
 Gusevs A. 230
- Hačajs F. 194
 Halifmans L. 222
 Heimanis B. 210
 Helmans M. 234
 Heniņš A. 147
 Hermanis K. 225
 Hilhens D. 37
 Himelreihls L. 187
 Hiršfelds B. 174, 179
 Horoškeviča A. 28, 69, 70
 Horunženko 124
 Hošovskis S. 42
 Hūns O. 76
- Indriķis, Latviešu 14, 28, 233
 Ipolitova L. 214
 Ivanovs A. 135
 Ivanovs S. 111
 Ivans IV Bargais 29
- Jākobsone G. sk. Rainesa
 Jakutovičs V. 201
 Janele Z. 54, 55
 Jansone-Brauna A. 227
 Jansons A. 13, 14, 83
 Jansons P. 109
 Jansons V. 135
- Jansons-Brauns J. 96—98, 103, 104,
 106, 111—113, 132, 226, 229
 Jaunzeme L. 164
 Jefremova L. 79—81, 215
 Jegorovs A. 156
 Jekabs, Kurzemes hercogs 64
 Jemeljanova S. 210, 211
 Jenšs J. 65—67, 71, 72, 81, 82, 101,
 120, 189, 140
 Jonāne I. 118, 119
 Jostsons E. 220, 221
 Judins J. 228
 Jukna R. 164
 Jūlijs Cēzars 240
 Juškēvičs B. 215
- Kahks J. 42, 51, 236
 Kaimiņš J. 6, 137, 152, 153
 Kalējs-Kuzņecovs J. 91
 Kalnača V. 201
 Kalnberziņš J. 140, 195, 206
 Kalniņa Dz. 167
 Kalniņš B. 99
 Kalniņš J. 173
 Kalniņš V. 27, 220, 221
 Kalpiņš V. 216
 Kaļedins A. 154, 155
 Kanāle (Gudzuka) V. 185, 187
 Kāns A. 71
 Kapustins M. 135, 153
 Karcevs V. 28
 Kārlis XI 38
 Katrīna II 43
 Kauliņš K. 6, 103, 119, 120, 131, 137,
 140, 190
 Kaupužs D. 204
 Kazakova N. 28, 68, 69
 Kazaks R. 141
 Kaziņš A. 208
 Kažmers-Pops J. 110
 Kenemans L. 45
 Kinstlers K. 208
 Kirhenšteins A. 186
 Kirjanovs A. 24
 Kiršentāle I. 231
 Kiršs J. 110, 136
 Kirtovskis I. 97
 Kitlers V. 30, 61
 Kļava G. 221
 Kobozevs P. 110
 Kolčaks A. 150
 Kondratjevs N. 226, 228
 Kopilovs D. 29

- Koroļovs I. 201
 Koroļuks V. 29
 Kozins M. 54, 55, 85, 86, 89, 94, 234, 236
 Krastiņa A. 77, 81, 215
 Krastiņš J. 4—6, 28, 84, 92, 93, 107, 114, 115, 117—121, 125, 127, 130, 132, 133, 141, 144, 146, 154, 159, 161, 192, 225, 234, 236, 238, 239
 Krauliņš K. 97
 Krauss A. 217
 Kremers S. 201
 Krēslīņa L. 6, 126
 Krišjansone L. 236, 237
 Kroders J. 110
 Krodznieks J. 27
 Kronits R. 135
 Kronkalns A. 151
 Krūmiņš V. 220
 Krūmiņš-Pilāts J. 141
 Krupņikovs P. 175, 176
 Krupskaja N. 131
 Krüss H. 30
 Krustiņšone E. 230
 Krustiņšone M. 227, 230
 Krūzmētra M. 207
 Kudinovs P. 30
 Kudrjavcevs P. 99
 Kudrjavskis M. 118
 Kurpnieks A. 190
 Kurskovs J. 30
 Kuzņecovs A. 214
 Kuzņecovs I. 213

 Ķimene Z. 212
 Ķimens P. 141
 Ķipers J. 232
 Ķirsis K. 214
 Ķisis R. 151

 Lācis V. 140, 195
 Laicēns A. 151
 Laizāns P. 97, 98
 Lancere B. 176
 Landers K. 110, 111, 230
 Lapiņš A. 226, 232
 Laikovskis A. 163
 Laus T. 45, 82
 Laube J. 151
 Laukmanis K. 141
 Lavreņovs B. 230
 Lazdiņa V. 222
 Leinasare I. 34, 75, 76, 81

 Leitess A. 210
 Leits A. 158, 161—163, 206, 208
 Lejiņš V. 120, 193, 221
 Lencmanis J. 3, 129, 226, 230, 239
 Levi S. 194, 235
 Levins D. 214
 Levitāns S. 175
 Libermanis G. 91, 92
 Līdace E. 7, 169, 170, 230
 Līdaks J. 153
 Liepiņa Dz. 36, 37, 39—41, 64, 83
 Līgi H. 35, 36, 75
 Lindenvalds A. 109
 Liniņš M. 110
 Lokarts B. 156
 Loone L. 66
 Loss A. 193
 Loze I. 14
 Lukstiņš G. 240
 Luss E. 111
 Luščevskis J. 210
 Luters A. 129, 230
 Luters-Bobis J. (Brauers) 110, 111, 129, 226, 230, 239

 Ļaļiks G. 193
 Ļebedevs I. 207
 Ļedņeva T. 214
 Ļeņins V. I. 4, 5, 89, 101—104, 106, 112—114, 118, 119, 126, 128, 131, 132, 134, 138, 148, 149, 154, 173, 175, 179, 190, 223—227, 229
 Ļepeškovs S. 194
 Ļesņikovs M. 68, 82
 Ļevtovs A. 219, 220
 Ļubomirovs P. 66

 Maamjagi V. sk. Māmegi
 Majackis M. 193
 Makejevs P. 154
 Malvess R. 83
 Maļkovs P. 153
 Mamajeva K. 140, 217
 Māmegi V. 191
 Manaseins N. 104, 105
 Marcinkovskis A. 110
 Marka K. 12
 Markons A. 210
 Markons I. 162
 Markss K. 58, 63, 74
 Martinsons H. 97
 Martinsons K. 118
 Mašļins V. 208

- Matvejevs P. 193
 Medne E. 230
 Medne K. 231
 Medvedeva K. 172
 Meļķis E. 221
 Merķelis G. 45, 82
 Mickevičs-Kapsuks V. 140
 Mierīņa A. 87, 88
 Miezītis P. 214
 Miķelsons R. 146, 216
 Millere M. 207
 Millers V. 129, 145—147, 188, 221,
 229, 230
 Mincs I. 7
 Mirāms J. 148
 Mironova-Špakovska V. 131, 195, 196,
 209
 Mistre M. 103
 Miške V. 6, 7, 92, 119, 122, 140
 Mongaičs A. 25
 Moora A. 12
 Moora H. 5, 9—12, 14, 25, 235
 Motelis J. 210
 Mstislavs Davidovičs, Smoļenskas
 kņazs 70
 Mugurevičs Ē. 20, 21, 24, 73
 Muravska J. 69, 70
 Muzikantiks I. 196, 221, 222, 232
- Nahimsons S. 228
 Nāns G. 91
 Napoleons I 32
 Nefe T. 228
 Niedre O. 134
 Novaks V. 208
 Novickis G. 29, 37, 71
- Ņečkina M. 7, 235
 Nekrasovs G. 31, 72
 Netjosins J. 121, 130, 134, 135
 Ņikiforovs L. 31
 Ņikitins V. 175
- Ofmaņis J. 166, 214
 Ordins-Naščokins A. 30
 Ostrovs J. 215, 216
 Oškalns O. 204
 Ozoliņa Dz. 100
 Ozoliņš K. 231
 Ozols J. 109
- Paegle I. 204
 Paegle V. 204
- Paeglis J. 226
 Pakalns J. 196, 221, 222
 Palants M. 232
 Palvadre J. 111
 Pankovs D. 231
 Pankratova A. 7
 Panteļevs J. 194
 Partizpanjana J. 189
 Pašuto V. 236
 Paulišs A. 111
 Pauls J. 110
 Pāvele M. 135
 Pāvele T. 21, 23
 Pāvulāne V. 73
 Pāvulāns V. 73
 Pečaks K. 3, 233, 239
 Peče J. 110, 111
 Peive J. 191, 216
 Pelše A. 195, 199, 206
 Pelše R. 128
 Pelude J. 98
 Pētersone A. 214
 Pētersons K. 156, 228
 Peterss J. 111
 Petrovs V. 110, 111
 Pīgoznis A. sk. Strautiņš
 Pīnkis I. 120, 193, 221
 Pīrimē H. 71, 72
 Pjatrņickis I. 131
 Plaude E. 91, 146
 Plaudis P. 156
 Pliekšāns J. sk. Rainis
 Počs K. 180
 Poišs J. 141
 Pokrovskis M. 111
 Poļanskis N. 131
 Poriete M. 222
 Poršņevs B. 240
 Prēdele J. 59, 60, 137, 140
 Preiss P. 122
 Primakovs V. 156
 Prosandejevs A. 210
 Pūce O. 236
 Pugačovs J. 43
 Pūriņš V. 208
 Purvinska E. 207
 Putna V. 232
- Radajeva J. 214
 Rainesa (Jākobsone) G. 177, 185, 197,
 230
 Rainis (Pliekšāns) J. 97—99
 Rains A. 198, 199

- Rajevskis V. 120, 131, 133, 207
 Ramāns M. 135
 Rasiņš A. 24
 Raškevičs A. 103, 140, 192, 197, 198, 200, 207
 Rauhs G. 109
 Rauzāns G. 147
 Reinis R. 110
 Reita D. 232
 Reizins V. 198, 199
 Renners J. 29
 Ribakovs B. 7
 Rikšis V. 210
 Ripa J. 111, 131, 132, 235
 Riss O. 160
 Rjabčuns P. 214
 Rolova A. 240
 Ronis J. 89
 Roze R. 165
 Rozenšteins A. 120
 Roziņš-Azis F. 97, 98, 103, 104, 129, 226, 227, 229, 230, 233, 239
 Rubenis A. 226
 Ruberts J. 99, 100, 122—124
 Rudevičs A. 178, 179
 Rudzutaks J. 224, 226, 231
 Ruhmanova E. 30, 71
 Rusovs B. 29
 Rutmane I. sk. Apīne

 Salmiņš A. 94, 99, 100, 141, 142
 Samsonovs A. 201
 Samsons V. 91, 92, 99, 147, 192, 193, 195, 197, 198, 201, 204
 Savčenko V. 133, 158, 185, 189, 192, 194, 198, 199, 201, 218, 235
 Sandalovs L. 201
 Senkāns A. 214
 Sergejevs M. 230
 Silabriedis I. 200
 Siļāņičevs A. 193
 Sīpols V. 159, 160, 180, 181, 182
 Sizovs V. 153
 Skazkins S. 240
 Skolis J. 24
 Skromanis D. 103, 209
 Skultiņa V. 185, 188, 189
 Slava M. 78, 81
 Smirnovs A. 139, 146, 199, 207
 Sobolevs V. 102
 Sočņevs M. 95
 Sokols E. 92
 Sondors K. 220

 Spāģis A. 94
 Spoģe O. 7, 131, 185, 190
 Spreslis A. 121, 139, 153, 168, 169, 234, 236
 Springovičs Z. sk. Balevičs
 Sproģe A. 210
 Sprūžs J. 176
 Starodubecs P. 28
 Starodubskis L. 161, 162
 Stepermanis M. 5, 7, 27, 37, 41—45, 59, 234, 235
 Steprāne I. 52, 55
 Storoženko G. 141, 142, 146, 160
 Stradiņš J. 64
 Straubergs J. 59
 Straujāns J. 110
 Strautiņš (Pigoznis) A. 219
 Strazdiņš K. 6, 90—93, 140, 218, 236, 238
 Stroda L. 99, 100
 Strods H. 39, 52—54, 56, 59, 74, 75, 81, 99, 100, 122, 234, 235
 Stubavs A. 14, 19, 21, 235
 Stučenko A. 201
 Stučka P. 3, 96—98, 103, 104, 106, 108, 111, 112, 121, 131, 136, 142—144, 148, 153, 224, 226—228, 233, 235, 239
 Stumbiņa Ē. 129, 145, 147, 188, 220, 229, 230
 Sudmalis I. 193, 204, 232
 Sumins A. 206, 208, 213
 Surikovs B. 115, 118, 119
 Suzdaļcevs V. 133
 Svarāne M. 55, 56
 Sverdlovs J. 156
 Sviķis A. 167
 Sviridovs V. 201

 Sacs M. 232
 Sadžus G. 210
 Sakare Z. 236
 Saskoļskis I. 28, 29, 71
 Seļubskis A. 135, 153
 Širants R. 82
 Širens K. 29
 Škapare B. 221
 Smidre D. 6, 141, 142, 218
 Smulders M. 165
 Snore E. 5, 17, 18, 20, 23, 234
 Šponbergs H. 198
 Šteimanis J. 7, 169—172, 174, 185, 187, 196, 221, 237

- Steinbergs V. 97, 98, 103, 104, 132,
 137, 138, 140, 229
 Stilers G. 45
 Strauss V. 156, 157
 Strodahs A. 188
 Sturms E. 16
 Sugals M. 190
 Sulcs A. 77
 Surigins F. 140, 153
 Svābe A. 27, 234

 Tarvels E. 36
 Taube M. 60, 62
 Telmans E. 228
 Tentelis A. 27
 Terentjeva L. 77, 215
 Tīzenberga R. 6, 192, 196, 198
 Tjuļeņevs I. 231
 Tolmadževs K. 206
 Tolstovs S. 81
 Tomanis B. 154
 Tomsons E. 110
 Toris I. 111
 Tranzē-Rozeneks A. fon 113
 Treijs R. 6, 145, 146, 210, 211, 226
 Treimanis K. 111
 Tretjakovs P. 10, 11
 Trukāns G. 191, 231
 Tuhačevskis M. 232
 Tumens K. 208
 Tumševics V. 206, 208

 Udačins S. 166, 185, 189, 212
 Ūdre A. 192, 199, 201
 Ungure A. 168, 214
 Upīts A. 227
 Urbanovičs K. 151
 Urbāns I. 204
 Urtāns V. 14, 17, 18, 22, 23
 Usačovs N. 69, 70
 Usiņš V. 146

 Vācietis J. 136, 151
 Vainers B. 194
 Vainšteins O. 240
 Valdemārs Kr. 92, 94, 95
 Valeskalns P. 92, 105, 189
 Vankina L. 14, 15
 Varkalns R. 198
 Varslavāns A. 181
 Vasiļenko V. 201
 Vasiļjevs J. 59, 62
 Vasiļjevs K. 217

 Vanags J. 212, 213
 Vassars A. 32
 Vecgailis A. 146
 Veidenbaums E. 97—99
 Veikins J. 204
 Veinbergs A. 168, 185, 207, 209
 Veinbergs J. 240
 Velmers K. 189
 Veltmanis R. 190
 Veselovskis S. 29
 Vestermanis M. 102, 103, 142, 192, 196
 Viksne P. 153
 Vilciņš T. 117, 147, 210
 Vilka B. 101
 Vilks E. 191
 Vilks J. 141
 Vilsone M. 21
 Vilsons A. 97, 103, 229
 Vinogradovs J. 194
 Vipers R. 34, 38
 Vitola A. 220
 Vitovs M. 12
 Vitrams R. 233
 Voss A. 206
 Vrangels P. 152, 154

 Zagorskis F. 14, 15
 Zālite E. 189
 Zandreiters E. 141
 Zariņa A. 23, 24
 Zauls K. 156
 Zavarina A. 79
 Zeida (Berziņa) Ā. 60—62
 Zeids T. 5, 17, 27—29, 32, 33, 37, 39,
 41, 59, 61—63, 82, 234, 236
 Zeļeņins D. 82
 Zemzaris J. 83
 Ziediņš K. 228
 Ziemeļis S. 7, 103, 122, 123, 131, 145,
 146, 169, 170, 230
 Zīle A. 145, 146, 155
 Zīle L. 218, 219
 Zimins A. 29
 Znotiņš J. 124
 Zonne O. 147
 Zutis J. 4—6, 25, 27—32, 37, 39, 41,
 43, 44, 47—52, 59, 63, 72, 73, 89,
 90, 92, 233, 234, 236, 238—240

 Žagars Ē. 185, 187, 190, 191, 201
 Zemčužina N. 216
 Žubītis K. 151, 204
 Zukovs M. 214

SATURS

Ievads	3
I. Pirmskapitālisma periods	9
1. Etnoģenēzes jautājumi	9
2. No pirmatnējās kopienas iekārtas līdz šķiru sabiedrībai	14
3. Latviešu apdzīvoto novadu politiskā vēsture feodālisma laikā («Baltijas jautājums»)	26
4. Agrārās attiecības un zemnieku šķiru cīņa feodālisma laikā	33
5. Latvijas feodālās pilsētas, Cunftu amatniecība un manufaktūra. Tirdzniecība	57
6. Materiālās kultūras vēsture un etnogrāfiskie pētījumi	74
7. Feodālisma laikmeta avotu mācība un dokumentu publikācija	82
II. Kapitālisma periods	84
1. XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēstures problēmas padomju vēsturnieku apgaismojumā	84
2. 1905.—1907. g. revolūcija Latvijā	106
3. Stolipina reakcijas un jauno revolūcijas uzplūdu gadi. Imperiālistiskā pasaules kara un Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas periods	129
III. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas periods	136
1. Oktobra revolūcija Latvijā. Padomju Latvija 1919. g. Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu	136
2. Ārzemju intervencija un iekšējā kontrrevolūcija un cīņa ar to 1918.—1920. g.	156
IV. Buržuāziskas Latvijas periods (1920.—1940. g.)	161
V. Sociālisma periods	185
1. Latvijas PSR nodibināšana un sociālistiskās celtniecības pirmie soļi (1940. g. jūlijs — 1941. g. jūnijs)	185
2. Lielais Tēvijas karš	192
3. Pēckara periods	205
4. V. I. Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā. Revolucionārajiem darbiniekiem veltītā literatūra	223
5. Darbi Latvijas historiogrāfijā	233
Nobeigums	238
Saīsinājumi	243
Personu rādītājs	246
	255

Anatolijs Kārļa d. BIRONS, Vasiļijs Vasiļija d.
DOROSENKO

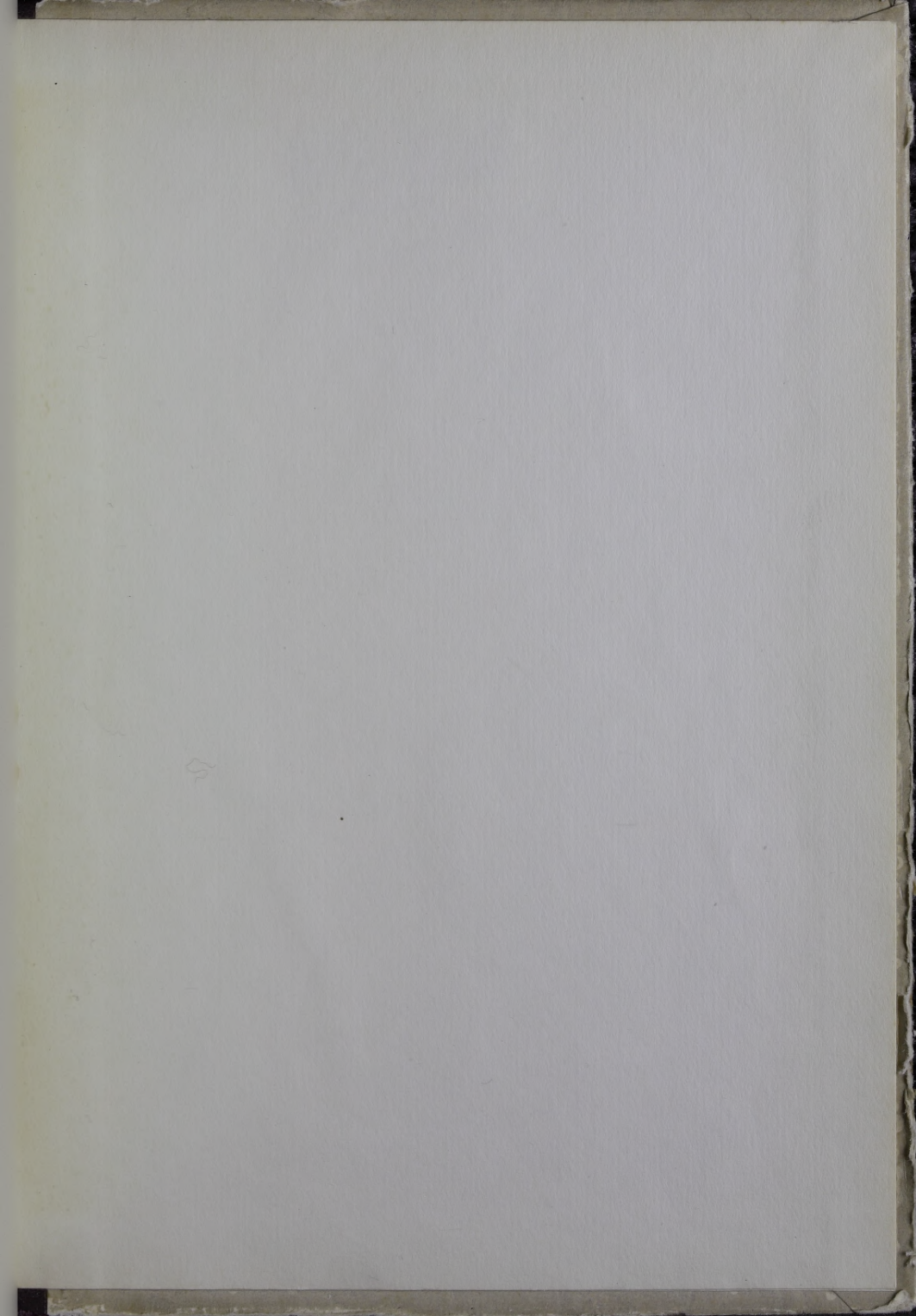
VĒSTURES ZINĀTNES ATTĪSTĪBA
PADOMJU LATVIJĀ

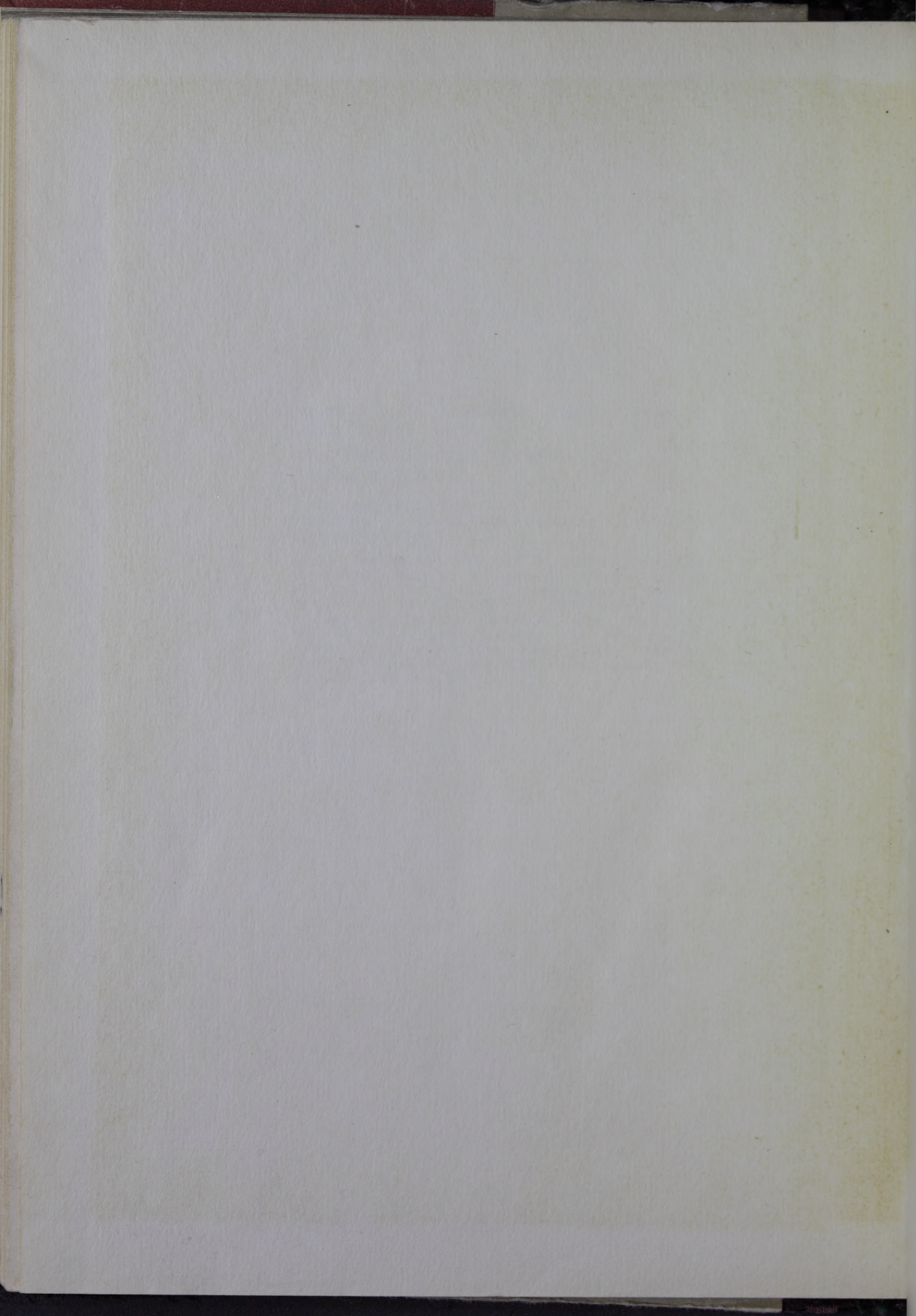
Vāku zīmējusi *Sk. Elere*.

Redaktors *S. Levi*. Tehn. redaktore *Z. Pilādze*.
Korektore *A. Āva*.

Nodota salikšanai 1966. g. 14. maijā. Parakstīta
iespiešanai 1966. g. 27. augustā. Papīra formāts
60×84/16. 16 fiz. iespiedl.; 16 uzsk. iespiedl.; 19,16 iz-
devn. l. Metiens 600 eks. JT 22094. Maksā 1 rbl.
36 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva
ielā Nr. 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Pa-
domes Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecī-
bas pārvaldes 3. tipogrāfijā Rīgā, Ļeņina ielā
Nr. 137/139. Pasūt. Nr. 279.

901

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309038046